

ISSN: 2149-5866

Çeşm-i Cihan

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

The E-Journal of History-Culture and Art Researches

Cilt/Volume:4 Sayı/Issue:2 Yıl/Year: Kış-Winter 2017

Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM)

2017-4

2

Bartın Üniversitesi
Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi

Çeşm-i Cihan

Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

ISSN: 2149-5866

Cilt: 4 Sayı: 2
Kış 2017

BARTIN

Bartın Üniversitesi
Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları
E-Dergisi, ISSN: 2149-5866
Cilt 4, Sayı 2, Kış 2017
BARTIN – TÜRKİYE

Bartın ve Yöresi
Tarih – Kültür
Araştırmaları Uygulama ve
Araştırma Merkezi
(BAYTAM)

Sahibi / Owner

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ
Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uyg. ve Araş. Merkezi (BAYTAM) Müdürü

Editör / Editor

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ

Editör Yardımcısı / Assistant of Editor

Arş. Gör. Dr. Mine DEMİR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM (Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Emrah ÇETİN (Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin GÜNEŞ (Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zahide PARLAR (Bartın Üniversitesi)

Bilim Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Murat AĞARI (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif BİLGİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan ERDEM (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞCÜ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfullah KARA (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet VURAL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU (Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Taner BOZKUŞ (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Selma ÇELİKİYAY (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet EFİLOĞLU (Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Alsu KAMALİEVA (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Safiye KIRANLAR (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış SARIKÖSE (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Emin ŞEN (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Mutlu TÜRKMEN (Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gülcan AVŞİN GÜNEŞ (Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ayşe Gül ÇIVGIN (Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Murat KELİKLİ (Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Murat KUL (Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir OĞRAK (Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK (Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Naz PENAH (Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Melek SARI GÜVEN (Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özgür TOKAN (Bartın Üniversitesi)

Dizgi / Typographic

Okt. Dr. Can ŞEN

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM	(Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
Yrd. Doç. Dr. Atıf AKGÜN	(Ege Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ALTUNMERAL	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Macit BALIK	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Handan BİLİCİ ALTUNKAYALIER	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erhan ÇAPRAZ	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.)
Yrd. Doç. Dr. Emrah ÇETİN	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Süreyya GENÇ	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İbrahim GÜMÜŞ	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ferhunde KÜÇÜKŞEN ÖNER	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Haluk ÖNER	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ	(Selçuk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Emine SÖKMEN	(Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kürşat Şamil ŞAHİN	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ayşegül ŞARBAK	(Hitit Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özgür TOKAN	(Bartın Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yüksel YILDIRIM	(Bartın Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Mine DEMİR	(Bartın Üniversitesi)

İletişim Adresi / Correspondence Address

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
74100 Merkez - BARTIN

Telefon / Phone

0378 501 12 03/12 39

Faks / Fax

0378 501 10 15

e-mail

mhizmetli@bartin.edu.tr cesmicihandergi@bartin.edu.tr

Internet

<http://baytam.bartın.edu.tr/> <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan>

© **Copyright:** BÜ Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM). **Çeşm-i Cihan yılda iki sayı olarak yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir.** Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. Dergi yayın kurallarına <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan> adresinden ulaşılabilir.

Dergimizin Tarandığı İndeksler

ÇEŞM-İ CİHAN

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

Cilt: 4 Sayı: 2

ISSN: 2149-5866

Kış 2017

İÇİNDEKİLER

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ

Editörden 1

MAKALELER

Yrd. Doç. Dr. Cenk BERKANT

İtalyan Mühendis Luigi Storari (1821-1894) ve "Tarihsel Notlarla İzmir Rehberi" 2

Yrd. Doç. Dr. Berna FİLDİŞ

M. Fuad Köprülü'nün Çok Yönlü Entelektüel Kimliği ve Disiplinlerarası Metodolojisi 14

Yrd. Doç. Dr. Zeynep İSKEFİYELİ - Okt. Özgür TİLBE

Makedonya Meselesinde Osmanlı Devleti'nin Dış Basındaki Sesi: Rumeli Umumî Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa 27

Yrd. Doç. Dr. Kerem İŞCANOĞLU

Basit Kömür Kalem Yapımı ve Yeni Bir Medyum Olarak Zor Silinen Kömür Kalem 49

Yrd. Doç. Dr. Sevim KARABELA ŞERMET

Hans Dernschwam'ın "İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü"nde Amasya'da Osmanlı Kültürel Dokusu ve İnsan Algısı 62

Yrd. Doç. Dr. Melek SARI GÜVEN

Ermenilerin Tarihi Olaylara Yaklaşımındaki Nesnelliğin Sorgulanması: "Kahraman" Andranik Ozanyan Örneği 72

Yrd. Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ

Hititçe Metinlerde Geçen 'šalli ašeššar' ve İşlevi 83

Arş. Gör. Abdul Metin ÇELİKBİLEK

Afganistan Emîri Şir Ali Han'ın Modernleşme Çabaları 94

Arş. Gör. Abdülkadir ERÇİN

İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858) 111

Arş. Gör. Gülgüney MASALCI ŞAHİN

Hitit Yasalarında Kadının Yeri 134

Arş. Gör. Özge ÖZBAY KARA

Dergâh ve *Rübâb* Dergilerindeki Dil ve Edebiyat Yazıları Üzerine Bir İnceleme 144

Arş. Gör. Dursun ÜNÜVAR

Başkurt Halk Edebiyatındaki *Kém Köslö* (Kim Güçlü) Masalının İncelemesi 165

Cemile ÇETİN

Necip Fazıl Kısakürek'in Sinema Hakkındaki Düşünceleri 181

KİTAP TANITIMI

Ali Bülent GÖÇMEN

İfil İfil Bartın 188

EDİTÖRDEN

Değerli araştırmacılar ve kıymetli okuyucular,

T.C. Bartın Üniversitesi Bartın ve Yöresi Tarih - Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin süreli yayını olan *ÇEŞM-İ CİHAN Tarih - Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi* 2014 yılında yayın hayatına başladı. İlk günden itibaren ulusal hakemli dergiler arasında önemli bir konuma sahip olmayı amaçlayan dergimiz akademik yayın titizliğini devam ettirerek 8. sayısına ulaşmış ve dört yılını tamamlamıştır. 2016 yılı itibariyle Dergipark'a taşınmış olan dergimiz TR Dizin'de taranmak için de gerekli girişimlerde bulunmuştur. Çok değerli yazarlara ait çalışmaların yer aldığı bu sayıyı da sizlerle paylaşmaktan mutluluk duymaktayız.

Dergimizin dördüncü cildinin ikinci sayısı farklı alanlara ait bilimsel makaleler yanında değerlendirme ve gezi yazılarıyla yine zengin bir içeriğe sahip bulunmaktadır. Bu sayımızda tarih, arkeoloji, sosyoloji, edebiyat ve güzel sanatlar alanlarına ait 13 makale bulunmaktadır. Bu sayımızda Yrd. Doç. Dr. Cenk BERKANT, Yrd. Doç. Dr. Berna FİLDİŞ, Yrd. Doç. Dr. Zeynep İSKEFİYELİ- Okt. Özgür TİLBE, Yrd. Doç. Dr. Kerem İŞCANOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Sevim KARABELA ŞERMET, Yrd. Doç. Dr. Melek SARI GÜVEN, Yrd. Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ, Arş. Gör. Abdul Metin ÇELİKBİLEK, Arş. Gör. Abdülkadir ERÇİN, Arş. Gör. Gülgüney MASALCI ŞAHİN, Arş. Gör. Özge ÖZBAY KARA, Arş. Gör. Dursun ÜNÜVAR ve yüksek lisans öğrencisi Cemile ÇETİN'e ait makaleler ile Ali Bülent GÖÇMEN'in kitap tanıtımı yazısı siz değerli okuyucular ve araştırmacılarla buluşmuştur. Çalışmaları ile dergimize katkıda bulunan değerli araştırmacılarımıza ve dergi hakemliğini kabul ederek dergimize yaptıkları katkı için tüm hakemlerimize teşekkürü bir borç biliyoruz.

Bu sayının hazırlanmasında katkı ve desteğini esirgemeyen arkadaşlarımıza da teşekkür ederiz. Bu vesileyle bir sonraki sayımızın 2018 Haziran ayında çıkacağını hatırlatmak isteriz.

Yeni sayımızda buluşmak üzere...

Doç. Dr. Mustafa HİZMETLİ
Aralık 2017

İTALYAN MÜHENDİS LUİGİ STORARİ (1821-1894) VE "TARİHSEL NOTLARLA İZMİR REHBERİ"*

Yrd. Doç. Dr. Cenk BERKANT**

Özet: Bu makalenin amacı İtalyan Mühendis Luigi Storari'yi ve onun İzmir'de gerçekleştirdiği işleri, özellikle İzmir kenti hakkında yazdığı rehberi tanıtmaktır. Luigi Storari 1821 yılında İtalya'nın Ferrara kentinde doğmuştur. Mühendislik eğitimini Roma Üniversitesi'nde almıştır. 1849 yılında İzmir'e göç eden Storari burada mühendis ve haritacı olarak çalışmıştır. 1851'den 1854'e kadar İzmir'de kentteki yolların yeniden düzenlenmesinden sorumlu olarak çalışan Storari, bu kent için iki adet de harita hazırlamıştır. Bunlardan birincisi 1845'teki Kemeraltı yangınından sonra çarşının yeniden ıslahı için gerçekleştirdiği 1852 tarihli harita, ikincisi ise İzmir'in ilk detaylı haritası olan ve 1854 ile 1856 tarihleri arasında gerçekleştirdiği haritadır. Bu ikinci harita bize İzmir'de 19. Yüzyılın ikinci yarısında kentteki yerleşim hakkında detaylı bilgi vermektedir. Storari daha sonra 1857 yılında "Tarihsel Notlarla İzmir Rehberi" adıyla bir İzmir rehberi hazırlamış ve bu rehberin ekinde yukarıda sözünü ettiğimiz ikinci harita okuyuculara dağıtılmıştır. Storari'nin rehberi üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde İzmir'in ilk kuruluşundan 1850'lere kadarki tarihi verilmiş; ikinci bölümde eski ve yeni İzmir tasvir edilmiş; son bölümde ise o zamanlar İzmir'inin çevresinde bulunan antik kalıntılardan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İzmir, İtalyan, Mühendis, Luigi Storari, İzmir Rehberi.

ITALIAN ENGINEER LUIGI STORARI (1821-1894) AND "IZMIR GUIDE WITH HISTORICAL NOTES"

Abstract: The aim of this paper is to present the Italian civil engineer Luigi Storari and his works in İzmir. He was born in Ferrara in 1821. He graduated from Civil Engineering at The University of Rome. Luigi Storari immigrated to İzmir in 1849, where he worked as an engineer and cartographer. From 1851 to 1854, Storari was responsible for the planning and re-organizing the streets of İzmir. And he planned two maps for the city. He drew the first one for Kemeraltı region, which was destroyed by the 1845 fire. He drew the second one between 1854 and 1856, and it was the first map that showed the city in a highly detailed way. In 1857, he published "Izmir Guide with Historical Notes", which also included that second map. Storari's guide-book contains three chapters: in the first chapter, he writes in detail about the history of Smyrna from its earliest foundations to the 1850s; in the second one, he describes the old city and the modern city; and in the third, he regards the surrounding area, in particular, the ancient sites in İzmir.

Keywords: İzmir, Italian, Engineer, Luigi Storari, İzmir Guide.

1. GİRİŞ

Luigi Storari 19. yüzyıl İzmir'i için çok önemli fakat hala yeterince araştırılmamış bir figürdür. Bu makalenin amacı İtalyan Mühendis Luigi Storari'yi ve onun İzmir'de gerçekleştirdiği

* Bu çalışma 22-25 Ekim 2014 tarihleri arasında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'nde düzenlenen "Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulan, kökeni doktora tezimizdeki "Luigi Storari" bölümüne dayanan "Mühendis Luigi Storari (1821-1894) ve Onun "Tarihsel Notlarla İzmir Rehberi" başlıklı bildiriden genişletilerek makale haline getirilmiştir.

** Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

işleri, özellikle İzmir kenti hakkında yazdığı rehberi tanıtılmaktadır. İtalya’da, Padova Üniversitesi, Sanat Tarihi Doktora Okulu’nda gerçekleştirdiğimiz 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında İzmir’de çalışmış İtalyan mimarlar konulu doktora tezimiz için İtalya ve Türkiye’deki arşivlerde yaptığımız araştırmalar sonunda Storari’nin hayatı, eğitimi ve İzmir’de gerçekleştirdiği işlerle ilgili önemli bilgi ve belgelere ulaştık¹. Bu bilgi ve belgeler ışığında bu makalemizde öncelikle Luigi Storari’nin hayatı ve eğitimi hakkında bilgi verilecek, ardından şimdiye kadar tespit edebildiğimiz İzmir’de gerçekleştirmiş olduğu işleri tanıtılacak ve 1857 yılında yayımladığı “Tarihsel Notlarla İzmir Rehberi” analiz edilecektir.

2. LUİGİ STORARİ’NİN HAYATI VE EĞİTİMİ

Luigi Storari 1821 Yılında varlıklı bir ailenin çocuğu olarak Ferrara’da doğmuştur. Babası Felice Storari, annesi Marianna Manfredini’dir². Kökeni 15. yüzyıla kadar inen Storari sülalesinde şairler ve edebiyat adamları, din adamlarıyla birlikte üniversite profesörleri de bulunmaktadır³. İtalyan arşivlerinde yaptığımız araştırmalarımıza kadar Storari’nin eğitimi hakkında hiç bir şey bilinmiyordu. Uzun ve detaylı bir arşiv çalışmasından sonra⁴ Luigi Storari’nin 1845-1846 akademik yılında Roma (*La Sapienza*) Üniversitesi’ne kayıt olduğunu ve burada üç yıl okuduktan sonra mühendislik diploması aldığını tespit ettik⁵. 1870 yılına kadar varlığını sürdürecektir Papalık Devleti’nin başkenti Roma’da mühendislik eğitimi ilk defa 23 Ekim 1817’de devrin Papa’sı VII. Pio tarafından Roma Üniversitesi bünyesinde Mühendislik Okulu (*Scuola d’Ingegneria*) açtırılmasıyla başlamıştır. Burada okuyanlar bina, yol, su kanalı ve köprüler inşa edebilecek formasyonla yetiştirilmişlerdir⁶.

Luigi Storari, Roma’daki eğitimi sırasında sadece devrin modern inşa tekniklerini öğrenmemiş, aynı zamanda Roma Forumunu ve kentteki antik kalıntıları gezip, etüd ederek Antik Çağ Tarihi ve Arkeoloji üzerine bilgilerini geliştirmiştir. Storari bu bilgilerini biraz sonra inceleyeceğimiz Tarihsel Notlarla İzmir Rehberi’nde (*Guida con Cenni Storici di Smirne*) ortaya koymuştur. Genç Mühendis Storari mezun olduktan sonra doğduğu şehir olan Ferrara’da Elisabetta Cappati ile evlenmiş ve bu evlilikten olan çocukları Amelia Storari 1849 yılında aynı şehirde doğmuştur. Amelia da babası gibi mühendis olan Luigi Radice⁷ ile evlenmiş ve bu evlilikten sekiz çocukları olmuştur⁸. Luigi Storari, İzmir’den sonra yine hızla gelişmekte olan

¹ Berkant 2011, 119-134.

² ASCF, Repertorio del XIX Secolo, Fondo Istruzione Pubblica Biblioteca.

³ Anonim 1915, 87.

⁴ Bu çalışmalarda bana bizzat yardımcı olan Pisa Üniversitesi Roma Tarihi öğretim üyesi Prof. Dr. Giovanni Salmeri’ye teşekkürlerimi sunarım.

⁵ ASSR, Fondo: Università, sec. XV-1894. Inventario n.93b, Registro di Matricola degli studenti nell’Università di Roma, nella classe Filosofia per l’anno scolastico 1845-1846.

⁶ Di Gioia 1985, 59-62.

⁷ Mühendis Luigi Radice (1842-1890), Mühendis Luigi Storari’nin damadı ve sonradan iş ortağı olmuştur.

⁸ ASCF, Repertorio del XIX Secolo, Fondo Istruzione Pubblica Biblioteca.

kozmpolit liman kenti İskenderiye'ye taşınmış, burada 1868 yılında Yunan Ortodoks Kilisesi'nin restorasyonunu gerçekleştirmiş, ardından damadı mühendis Luigi Radice ile bir inşaat şirketi kurup çeşitli projelere imza atmışlardır⁹. Bu şirket İtalya'dan İskenderiye'ye mermer ve Trieste taşı ithali işleriyle de uğraşmıştır¹⁰. Amelia Storari – Luigi Radice evliliğinden 1868'da İskenderiye'de doğan Africano Radice, babası ve dedesiyle aynı mesleği seçmiş, bir süre bu kentte çalıştıktan sonra 1897'de Udine'ye yerleşmiştir¹¹. Makalemize konu olan Mühendis Luigi Storari 13 Ocak 1894'te 73 yaşında Ferrara'da vefat etmiştir¹².

3. LUİĞİ STORARİ'NİN İZMİR'DEKİ FAALİYETLERİ

Luigi Storari'nin İzmir'e geliş öyküsü ise hayli ilginçtir. Genç mühendisin İzmir'de bulunan ve burada İtalyan Göçmenler Derneği'ni (*Comitato di Emigrazione Italiana*) kurmuş olan arkadaşı Anacleto Cricca¹³ ile olan ilişkisinden dolayı *Carboneria*¹⁴ ve bunun devamcısı olan *Giovine Italia*¹⁵ hareketinin sempatzanı olduğu düşünülmektedir¹⁶. Nitekim Storari, 23 Kasım 1849'da meslek hanesinde “Mühendis” yazan pasaportunu elde ettikten sonra yola çıkmıştır. Peşinde olan işgalci Avusturya'nın gizli polis örgütünden kaçmak için maceralı ve şaşkırtmacalı rotalı uzun bir yolculuk izlemiş, kara yoluyla Ferrara-Bologna-Ferli-Ancona rotasını izleyip buradan deniz yoluyla Korfu'ya gelmiştir. Daha sonra pasaportunda Kahire vizesi olmasına rağmen İzmir'e yönelmiş ve Anacleto Cricca'ya ulaşmıştır¹⁷. Storari, İzmir'de İtalyan *Risorgimento*¹⁸ hareketinin önemli isimleriyle birlikte İtalyan Göçmenler Cemiyeti'nin üyesi

⁹ Balboni 1906, 228.

¹⁰ Capatti 1886, 219.

¹¹ ASCF, Repertorio del XIX Secolo, Fondo Familiare “Radice”.

¹² ASCF, Giornale delle denuncie di morte e dei trasporti e seppellimenti nel Cimitero Comunale di Ferrara, Ferrara, 1894, s. 2.

¹³ İzmir'deki İtalyan varlığının önemli figürlerinden biri olan Doktor Anacleto Cricca Bologna Üniversitesi'nde Tıp okuduktan sonra *Giovine Italia* hareketine dâhil olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya Polis Örgütü tarafından takip edilen İtalyan direnişçilere kucak açmasından sonra İzmir'e gelmiş ve burada İtalyan Göçmenler Cemiyetini ve *Stella Jonia* isimli mason locasını kurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cricca 1901, 117-123; Michel 1930, 777.

¹⁴ 19. Yüzyılın başlarında Güney İtalya'da Napoli Krallığı'nda Joachim Murat'ın hükümdarlığı döneminde (1807-1812) doğmuş Masonluk kökenli, kömür işçilerinin kurduğu devrimci gizli bir örgüttür. 1815'ten itibaren Sicilya ve Papalık Devleti sınırlarında yayılmış ve kuzeydeki Emilia-Romagna bölgesine kadar ulaşmıştır. 1821'den itibaren Fransa ve İspanya'da da yayılmıştır. İtalya'daki 1830 devrim hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra dağılmış ve yerini Giuseppe Mazzini'nin kurduğu *Giovine Italia* hareketine bırakmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Seddi 2012; Vicchio 2013.

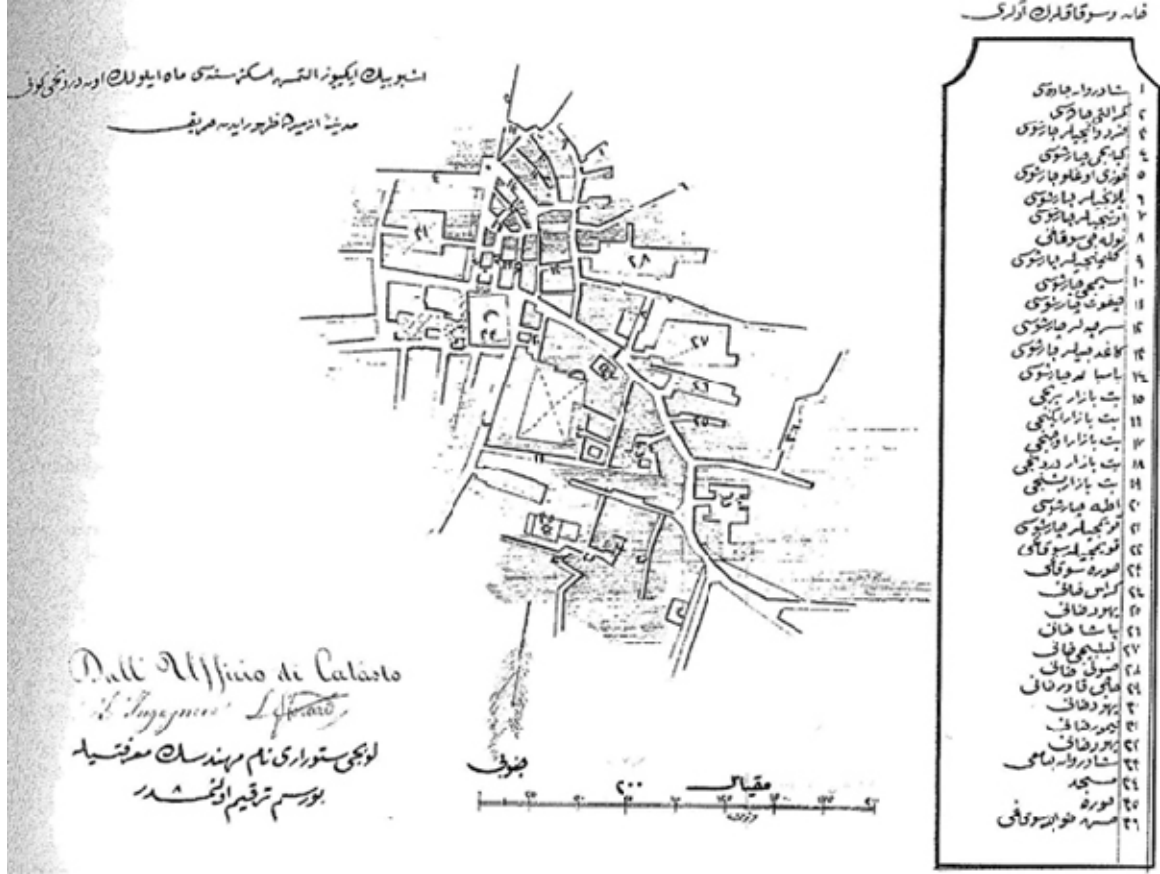
¹⁵ Genç İtalya anlamına gelen bu gizli-devrimci hareket 1831 yılında İtalyan vatansever ve devrimci Giuseppe Mazzini tarafından kurulmuştur. Bu hareket Papalık Devleti'ne ve İşgalci Avusturya ve Fransa'ya karşı İtalya Birliği'nin kurulması için çabalyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Faldella 1900; Mastellone 1960; Bortolazzi 2014.

¹⁶ Yerasimos, 1996, 118.

¹⁷ Yerasimos 1996, 117-118.

¹⁸ *Risorgimento* sözcüğü diriliş, yeniden doğuş anlamına gelmektedir. Bu kavram İtalya'nın birleşmesini temsil etmektedir. 19. yüzyılda İtalya yarımadasında bulunan birçok küçük devleti toplayıp, tek bir devlet olan İtalya Krallığı'na dönüştürmeye çalışan politik ve sosyal harekettir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Beales ve Biagini 2002; Banti 2004.

olmuştur¹⁹. Mühendis Luigi Storari İzmir'e yerleştikten sonra buradaki İtalyan göçmenler gibi Fransız himayesine geçmiş ve bundan sonra bu koruma ile daha rahat hareket edebilmiştir. Şimdiye kadar İtalya ve Türkiye'deki arşivlerde yaptığımız araştırmalarda Storari'nin bir fotoğrafına rastlayamadık. Fakat 1849 tarihli pasaportunda orta boylu, kahverengi saçlı, yüksek alınlı, kıvrık kaşlı, açık mavi gözlü ve düzgün -kemersiz- bir burnu olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır²⁰.

Harita 1) Luigi Storari, Kemeraltı Haritası, 1852.

Kaynak: Arıkan 2001, 78.

Mühendis Luigi Storari'nin 1 Nisan 1851 ile 1854 yılının Mayıs ayının sonuna kadar İstanbul'dan gönderilen ve kentteki arazi ve emlak reformuyla meşgul olan Ali Nihat Efendi'ye bağlı olarak çalışmıştır. Bu reformla birlikte yeni bir kentsel düzenleme ile şehrin dört kısma bölünmesi, sokak ve caddelerin yeniden isimlendirilerek sokak levhalarıyla donatılması, binalara rakamlar konulması gibi yenilikler yapılmıştır²¹. Bu dönemde Mühendis Storari de özellikle kentin sokak ve caddelerin bakımıyla ilgilenmiş ve Kervan Köprüsü ile Halkapınar Kâğıt

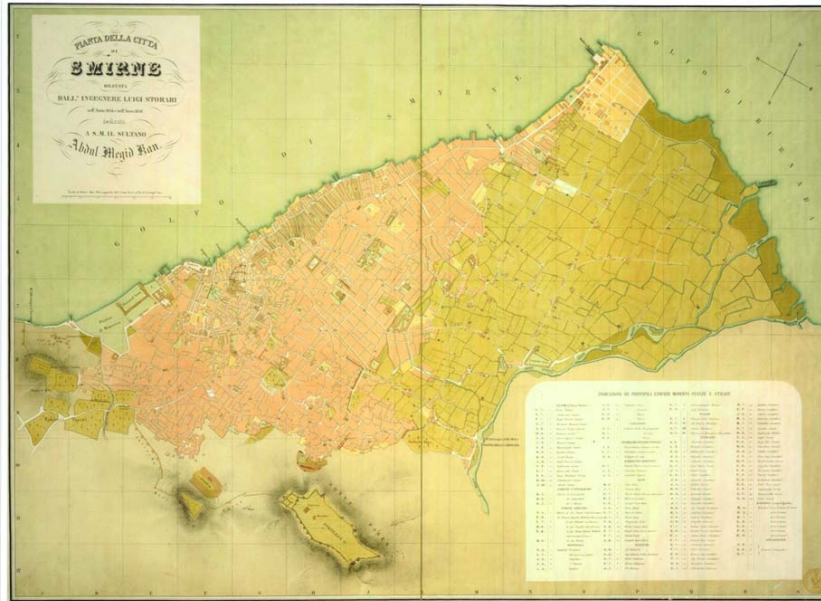
¹⁹ Frangini 1903, 3.

²⁰ Yerasimos 1996, 118.

²¹ Kaya ve Terzibaşoğlu 2009, 16.

Fabrikası arasındaki yolun inşasıyla da görevlendirilmiştir²². Bu dönemde 1845 İzmir yangını sonucu harap olan Kemeraltı çarşısının haritasını da hazırlamıştır. 28 Eylül 1852 tarihli bu harita (Harita 1) ve Mühendis Storari'nin imzasını taşımaktadır²³. Storari, İzmir'deki yukarıda saydığımız başarılı işlerinden sonra kentin haritasını hazırlamakla görevlendirilmiş ve ortaya 1/5000 ölçeğinde o zamana kadar yapılmış en detaylı ve parselli İzmir haritası çıkmıştır. Bu harita Sultan Abdülmecid'e adanmıştır.

Luigi Storari bu önemli işinden sonra 4 Şubat 1858 tarihinde sultan tarafından 10.000 Osmanlı Kuruşu ile ödüllendirilmiştir²⁴. Bu tarihten kısa bir süre sonra Storari Ferrara Belediyesi'ne bir mektup yazarak ekinde gönderdiği kendisinin gerçekleştirdiği İzmir Haritasını bağışlamıştır²⁵. Bu harita 1836-1838 arasında Thomas Graves tarafından yapılan İzmir Haritası'ndan daha detaylıdır. Storari'nin bu haritasında özellikle 1845 İzmir yangınından sonra kentin yeniden organize edilen bölümleri verilmiştir. Ayrıca kent parsellere ayrılmış ve kentteki tüm yapılar (camiler, kiliseler, sinagoglar, hastaneler, karakollar, okullar, fabrikalar hanlar) ve çarşılar, meydanlar ile yollar isimleriyle belirtilmiştir (Harita 2).

Harita 2) Luigi Storari, İzmir Kent Haritası, 1854-1856.

Kaynak: ASCF, Repertorio del XIX Secolo, Fondo Istruzione Pubblica Universitaria, Doni (Busta 47, hh.).

4. LUİĞİ STORARİ'NİN “TARİHSEL NOTLARLA İZMİR REHBERİ”

Luigi Storari'nin hazırladığı ve 1857 yılında Torino'da *Unione Tipografico-Editrice* tarafından İtalyanca olarak basılan *Guida con Cenni Storici di Smirne* (Tarihsel Notlarla İzmir

²² Rolland 1854, 80; Storari 1857a, 24.

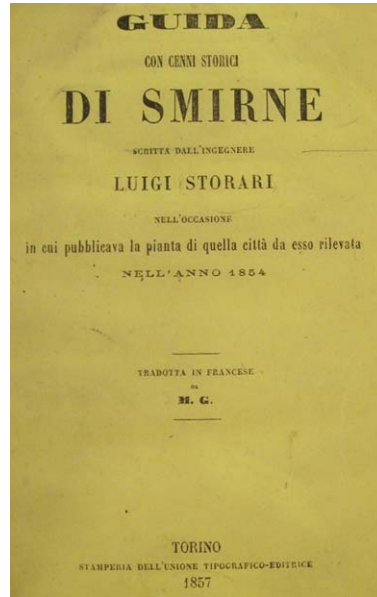
²³ Arıkan 2001, 76-80.

²⁴ BOA, İ..DH. N. 395-26165/1

²⁵ ASCF, Repertorio del XIX Secolo, Fondo Istruzione Pubblica Universitaria, Doni (Busta 47, hh.).

Rehberi) yukarıda sözünü ettiğimiz İzmir Haritası gibi Sultan Abdülmecid’e ithaf olunmuştur. Bu harita çoğaltılarak rehberin içinde ek olarak satışa sunulmuştur (Resim 1). Storari’nin 64 sayfalık İzmir Rehberi kenti ziyaret edecek gezgin Batılılar için yazılmıştır. Bu yüzden M. Gerard tarafından dönemin en revaçta dili olan Fransızca’ya çevrilmiş ve aynı yıl Paris’te yayımlanmıştır²⁶. Dönemin İzmir’i Batılıların çok ilgisini çekmiştir. Zira Osmanlı’nın “çok kültürlü” kentlerinin başında olup, Batılı gezginler için bir kavşak noktası haline gelmiştir. 19. Yüzyılda İzmir Batılı gezginlerin Doğu ile ilk tanıştığı yerlerden biri olmuştur. Kent 19. Yüzyılın 2. yarısında İstanbul ve Ege denizi adalarıyla birlikte Pire, Marsilya, Livorno ve Venedik gibi önemli Avrupa limanlarıyla bağlantılı olup, Batılı gezginlerin sıkça uğradığı yerlerden biri olmuştur²⁷. Bu yüzden rehber İzmir’le birlikte Avrupa’da da önemli kitapçılarda satışa sunulmuştur²⁸.

Luigi Storari’nin bu eserini Avrupa’daki turistik kent rehberleri tarihi içinde ele almak konuyu daha iyi kavramamıza yol açacaktır. Kökeni Karl Baedeker’in 1835’te ve John Murray’in 1836’da yayımladıkları rehberler olan ve özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren popüler olan turistik seyahat rehberleri Storari’nin hazırladığı bu eserin çıkış noktası olmuştur. Bu rehberler objektif bir dille yazılan okuyucuya/yolcuya pratik seyahat bilgileri veren, gidilecek kenti tanıtan ve ekinde bir de kent haritası verilen genellikle 50-60 sayfalık kitapçıklardır²⁹.

Resim 1) Luigi Storari, *Guida con Cenni Storici di Smirne* (Tarihsel Notlarla İzmir Rehberi), 1857, Torino. **Kaynak:** *Biblioteca del seminario arcivescovile di Ferrara*.

²⁶ Storari 1857b, (Çev. M. Gerard).

²⁷ Kocabıyık 2009, 443.

²⁸ Atay 1998, 23.

²⁹ Cohen, 1985, 8-10.

Luigi Storari'nin İzmir Rehberi bir giriş ve bunu takip eden 3 bölümden oluşmaktadır. Yazar eserinin girişinde şu cümlelere yer vermiştir:

İlk kez bir İzmir kent haritası baskıya verilirken İzmir ve dolaylarının coğrafi ve arkeolojik özelliklerini yansıtan, tarihi sürecini ele alan bir gezi rehberinin bu yayına ilave edilmesinin gerekli olduğuna inanıyorum. Bu gezi rehberi, ümit ederim, İzmir halkının da ilgisini çekecektir. Ayrıca, aradan yüzyıllar geçmesine rağmen hala merak ve hayranlık uyandıran, tarihi olayların belleği niteliğindeki eski kalıntıları görmek amacıyla bu güzel Asya kentine gelen yabancılar için de çok yararlı bir kitap olacaktır³⁰.

Rehberin ilk bölümünde İzmir'in kuruluşundan kitabın yazıldığı zamana yani 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar meydana gelen tarihi olaylar anlatılmaktadır. Burada Storari'nin İzmir tarihi hakkındaki araştırmalarını çok detaylı yaptığı göze çarpar. Yazar Strabon, Hipponax, Herodotus ve Pusanias gibi antik çağ yazarların eserleri etüd edip, onlardan alıntılarla yorumlar yapmıştır. Ayrıca, İzmir'in Türk dönemi hakkında verdiği bilgiler çok kısa olmasına rağmen doğrudur³¹. Bunun ardından İzmir'in 1688 ve 1788 yılında geçirdiği depremleri Fransız Konsolosluğunda bulunduğu belgelere göre açıklamıştır. Buna göre 1688'deki deprem Gediz nehrinin karşısındaki Sancak Kaleden başlamış, oradan da kente kadar ulaşmıştır. Kale mazgallarına kadar yıkılmış, kentin ise dörtte üçünden fazlası harap olmuş ve binlerce insan ölmüştür. Kentteki camilerden sadece üçü ayakta kalabilmiştir. 1788 depremi ise bir önceki kadar etkili olmuş, fakat depremi takip eden yangın korkunç bir şekilde tüm kenti yok etmiştir³².

İkinci bölüm İtalyan şair Carlo Macau'nun İzmir'e yazdığı şiirinden iki dizeyle başlar. "*Bir yandan Pagos'un ötesine konmuşsun, Öte yandan Deniz ve Melestir kuşatan seni*"³³. Storari'ye göre sadece bu iki dizede kentin tam bir coğrafi tanımı yapılmıştır. İzmir denizden bakıldığı zaman güzeldir. Pagos dağının zirvesindeki eski kaleden görünüşü ise çok daha güzeldir diye ikinci bölümün giriş cümlesini bitirir. İkinci bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Modern İzmir yani 1850'li yılların İzmir'i, ikinci kısımda ise Antik İzmir tasvir edilmektedir. Antik İzmir'in tasvir edildiği ikinci bölüm ve İzmir civarının anlatıldığı üçüncü bölüm toplamda beş günlük bir gezi parkuru şeklinde alt bölümlere ayrılmıştır. Yazar burada yoğunlukla antik kalıntılardan bahsetmektedir ve okuyucuyu/yolcuyu kendine çekmek amacıyla, sanki onlarla seyahat ediyormuş gibi cümlelerine biz diyerek başlamaktadır. Modern İzmir'de yani 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında kentte Türkler ve Museviler daha yukarıda kalan güney mahallelerinde oturmaktadırlar. Hıristiyanlar ise Bornova körfezine kadar olan ovalık alana

³⁰ Bu eser Prof. Dr. Recai Tekoğlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiş fakat henüz yayımlanmamıştır. Bu paragrafın orijinal İtalyanca metindeki yeri: Storari 1857, 7.

³¹ Arıkan 2001, 78.

³² Storari 1857a, 13-22.

³³ Storari 1857a, 23.

yerleşmişlerdir. Doğudaki Meles çayı oldukça güzel bir şekilde ekilmiş, kentin sebze ve meyve ihtiyacını karşılayan bahçeleri sulamaktadır. Bu dönemin İzmir’inde bir mühendis olarak Storari’nin gözüne çarpan aksaklıklar da vardır. Kentin ne bir cephaneliği, ne de bir limanı vardır. Köprüleri yoktur. Köyler ve kasabalar arasında ulaşımı sağlayan döşeli yolları yoktur. Borsa açılmamıştır. Meslek ve sanat akademisi yoktur. Atık su kanalları Strabon’un zamanında olduğu gibi tamamıyla ihmal edilmiştir. Kent aydınlatması yoktur. Kent güzelleştirme cemiyeti, karayolları mühendisliği hala mevcut değildir. Storari’ye göre 1850’lerin İzmir’ini dikey olarak iki üçgene bölmek mümkündür. Meles çayının suladığı dilimde tarım yapılmakta, İzmir körfezi istikametinde kalan diğer dilim ise fabrikalarla doludur ve kent kuzey doğuya doğru genişlemektedir³⁴.

Yine Storari’ye göre bunca olumsuzluklara rağmen, 1851-1854 arasında emrinde çalıştığı Ali Nihat Efendi’nin gayretleriyle kentte düzenli ve yeterince geniş caddeler oluşturulmaya başlanmıştır. Fakat bunların da yüzeyleri iyi durumda değildir. Bu yüzden kentte o dönemlerde çok fazla at arabaları görünmemektedir. Meydan, gezinti ve eğlence yerleri hemen hemen hiç yoktur³⁵. Yazar bu bölümde kentteki Türk evlerinden de bahseder. Bunlar tamamen ahşaptan yapılmışlardır. Dışarıdan bakıldığında bir manastır görüntüsü vermektedirler. İçerden ise bir çadıra benzerler. En ortada dörtgen, bazen de sekizgen büyük bir oturma salonu vardır. Dört ayrı cepheye doğru uzatılmıştır. Diğer dört kanadın ortasında yer alan birer kapı dört ayrı odaya giriş imkânı sunmaktadır. Büyük konaklar haremlik ve selamlık olarak ikiye ayrılmaktadır. Hemen hemen hepsinde çeşmeler bulunmaktadır³⁶. Kentteki inanç özgürlüğü konusunda Storari çok pozitif konuşmaktadır. Özellikle kentteki Katolik cemaate çok büyük inanç özgürlüğü sağlanmıştır³⁷. Kent okullar bakımından zengindir ve her cemaatin kendi okulları mevcuttur. Kentin bu kozmopolit yapısı İzmir’de konuşulan dillerin sayısını arttırmaktadır³⁸. Kentte Türklerin gazetelerinden başka Avrupalıların, Rumların ve Ermenilerin de gazeteleri yayınlanmaktadır³⁹. Yazara göre, İzmir’de arayıp da bulabileceğiniz en yaygın hususlardan bir tanesi en az üç dil konuşan kimselerle karşılaşmaktır. Beş veya altı dil konuşan kimselerle karşılaşmak ise olağanüstü bir durum değildir. Yazara göre, daha önce en çok konuşulan yabancı dil İtalyancayken, daha sonraları Cizvitlerin Fransa’da güçlenmesi ve doğuya doğru

³⁴ Storari 1857a, 24.

³⁵ Storari 1857a, 25.

³⁶ Storari 1857a, 25-27.

³⁷ Storari 1857a, 25.

³⁸ Storari 1857a, 28.

³⁹ Storari 1857a, 29.

yayılması sonucu baloların ve sosyetenin dili Fransızca olmuştur. Ticari ve diplomatik dil hala İtalyancadır⁴⁰.

Storari kentteki Rum Hastanesi, Hisar cami, Vezir Han, Sarı Kışla ve bu kışlanın en batı ucundaki buharlı değirmen gibi önemli yapıları tasvir ederken kentteki Ermeni Kilisesi’nden de bahseder. Burada eleştirel bir bakışla yapının inşaatının mimarının tecrübesizliğinden, sağlam bir temele oturtulamadığından ve ancak 1854 yılında tamamlanabildiğinden ve daha şimdiden yıkılabileceğinden bahseder⁴¹. Yazarın kentin yönetimi hakkında verdiği bilgilere gelince, İzmir vali görevindeki bir Paşa tarafından yönetilmektedir. Tüm yabancı ülkelerin kentte bir konsolosluğu bulunduğunun da altını çizer. Yazar ikinci bölümü bitirirken kentte tarım, sanat ve bilimin ihmal edildiğini yineler ancak kentin hızlı geliştiğini 1800’lerin İzmir’ini artık 1855’de tanımanın mümkün olmadığını da belirtir⁴².

Rehberin ikinci bölümün ikinci kısmında Antik İzmir’den bahsedildiğini söylemiştik. Bizce bu bölümde altı iki çizilecek önemli yapı vardır. Bunlar kentin Kadifekale sırtlarında yer alan stadyumu ve tiyatrosudur. Günümüzde İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin çalışmalarıyla ortaya çıkarılmaya çalışan kentin antik stadyumundan Storari şu şekilde bahseder:

Yapının kent tarafındaki tabanı çökmüştür. Kısa kenarlarından bir tanesi anfitiyatro şeklinde ayaklarımıza kadar toprağın dışında kalmıştır. Stadyumun sol kenarı tepenin sırtındaki kayalıklara yaslanmıştır. Sağ kenarı ise kalıntıları görünen, yapay kemerlerle desteklenmiştir. Yuvarlak kenarın sağ ucunda topraktan dışarı taşmış kalıntılar büyük bir ihtimalle stadyumun etrafındaki dört kuleden bir tanesine aittir. Meydanın ortasında bulunan derin çukur yakın zamanlarda açılmıştır ve bizim stadyumumuzla bir ilgisi yoktur⁴³.

Yazar kentin tiyatrosundan bahsederken harabelerin yüceliği karşında duyduğu hayranlığın altını çizer ve devam eder:

Tiyatronun seyircilerin oturduğu bölüme açılan iki kapısı vardır. Bunlardan bir tanesi hala ayaktadır. Asmalarla kaplanmış oturma sıralarının alanı yaklaşık 981 metre karelik bir sahayı kaplamaktadır. Oturma sıralarına teğet geçen sahne binasının uzunluğu ise 50 metre idi. Tepeye yaslanmış elli haneli basamakları tiyatronun giriş katından itibaren 34 metre yükseklikte ve yaklaşık olarak 20.000 seyirci toplayacak nitelikteydi. Tiyatro tragedyaya adanmıştı. Kuruluşu Strabon’dan sonraya, Geç İmparatorluk döneminden önceye gitmektedir. Bu da tragedyaya adanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Sahne kalıntıları arasında 2 metre çapında 8 sütunun dayandığı delikler görülmektedir; hiç şüphesiz, burada büyük bir yapının bulunduğu dair izlerdir bunlar. Karşımızda duran büyük duvara artık ulaştık sayılır. Büyüklüğü 2.5 metredir.

⁴⁰ Storari 1857a, 28.

⁴¹ Storari 1857a, 29.

⁴² Storari 1857a, 30.

⁴³ Storari 1857a, 38.

Kısmen kesme taşlardan kısmen de taştan daha sağlam nitelikteki dayanıklı çimento ile harçlanmış yekpare taşlardan meydana gelmiştir. Seyircilerin oturduğu alana açılan kapıdan çıkınca doğu yönünde dar bir yolla karşılaşılır. Burada sahne binasının ve onun parçası niteliğindeki sütunların izlerini gösteren kapı yapısı bir takım küçük küçük odacıkları geçtikten sonra ötede hemen hemen ilk yapıldığı durumdaki gibi korunagelmiştir⁴⁴.

Storari eserinin üçüncü bölümünde İzmir'in yakın çevresinde yerleri ve antik kalıntıları anlatır. Bunlar Kervan Köprüsü, Meles Tapınağı, Halkapınar Diana Hamamı, Bornova Ovası'yla birlikte Bornova ve Kokluca Köyleri'dir. Yazar bu bölümde dönem için çağdaş sayılabilecek Spon, Tournefort, Pococke ve Chandler gibi İzmir hakkında eserler vermiş gezginlere atıflarda bulunarak antik kalıntıları gezmeye devam eder⁴⁵.

Mühendis Luigi Storari'nin makalemizin girişinde bahsettiğimiz İskenderiye ve yazımıza konu olan İzmir kariyerinin haricinde Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da da faaliyette bulunduğu bilinmektedir. 1854 Aksaray yangını sonrasında bu semt ve çevresinde yangından harap olan yerlerin bir haritasının çıkarılmasıyla görevlendirilmiştir. Bundan bir yıl sonra 1857'de ise Vezir Mustafa Reşit Paşa'ya ait, kentten Avrupa yakasında boğaz kıyısında yer alan Boyacıköy için planlama çalışmaları gerçekleştirmiştir⁴⁶.

5. SONUÇ

Makalemizde İtalya ve Türkiye'de bugüne kadar Luigi Storari hakkında yaptığımız araştırmalar sonucunda ulaştığımız bilgi ve belgeler doğrultusunda İzmir 19 yüzyıl İzmir'i için çok önemli bir figür olan bu çok yönlü insanın biyografisini oluşturup, İzmir'de gerçekleştirdiğini tespit ettiğimiz işlerini tanıttık. Tanzimat Reformlarıyla başlayan dönemde İzmir'e gelen ve burada önemli görevler üstlenen Mühendis Luigi Storari'nin henüz ortaya konulmamış daha başka işleri olduğunu da düşünmekteyiz. Yerli ve yabancı arşivlerde yapılacak derinlemesine araştırmalarla sadece Storari'nin değil, tüm batılı mimar ve mühendislerin Tanzimat ve sonrası dönemde İzmir'de gerçekleştirdikleri işlerin ortaya çıkarılabileceğine inancımız tamdır.

KISALTMALAR

ASCF: Archivio Storico Comunale di Ferrara (Ferrara Belediyesi Arşivi)

ASSR: Archivio Storico di Stato di Roma (Roma Devlet Arşivi)

BOA: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi

⁴⁴ Storari 1857a, 41-42.

⁴⁵ Storari 1857a, 23-49.

⁴⁶ Çelik 1990, 130.

KAYNAKÇA

- Anonim 1915,** Anonim, *Rivista del Collegio Araldico*, C. XIII, Roma, 1915.
- Arıkan 2001,** Arıkan Z., “Storari'nin Kemeraltı Planı”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, S. 4, İzmir, 2001, 76-80.
- Atay 1998,** Atay, Ç, *Osmanlı'dan Cumhuriyete İzmir Planları*, Ankara, 1998.
- Balboni 1906,** Balboni, L. A., *Gli Italiani nella Civiltà Egiziana del Secolo XIX: Storia-Biografie-Monografie*, vol. II, Alessandria d'Egitto, 1906.
- Banti 2004,** Banti A. M., *Il Risorgimento Italiano*, Roma, 2004.
- Beales ve Biagini 2002,** Beales D.- Biagini E. F., *The Risorgimento and the Unification of Italy*, Londra, 2002.
- Berkant 2011,** C. Berkant, *L'Impero Ottomano e l'Italia, le relazioni in architettura: Il caso di Smirne*, (Osmanlı İmparatorluğu ve İtalya, Mimari İlişkiler Işığında İzmir Örneği), Università di Padova, Scuola di dottorato di ricerca: Storia e Critica dei beni artistici, musicali e dello spettacolo, Doktora Tezi. Padova, 2011.
- Bortolazzi 2014,** Bortolazzi S., *La mia Giovine Italia*, Bari, 2014.
- Capatti 1886,** Capatti G., *Indicatore Commerciale Egiziano dell'Anno 1886*, C. IV, Alessandria d'Egitto, 1886.
- Cohen 1985,** Cohen, E., “The Tourist Guide. The Origins, Structure and Dynamics of a Role”, *Annals of Tourism Research*, 1985, vol. XII, S. 1, 8-10.
- Cricca 1901,** Cricca A., “Le memorie di un veterano”, *Rivista politica e letteraria*, Anno V, vol. XVII, Fascicolo I, Roma, 15 ottobre 1901, 117-123.
- Çelik 1990,** Çelik Z., “The Italian contribution to the remaking of Istanbul,” *Environmental Design*, S. 9-10, 1990, 128-133.
- Di Gioia 1985,** Di Gioia, V. *Dalla scuola d'ingegneria alla Facoltà d'ingegneria di Roma*, 1985.
- Faldella 1900,** Faldella G., *I fratelli Ruffini, Storia della Giovine Italia*, Torino, 1900.
- Frangini 1903,** Frangini A., *Italiani in Smirne*, Bologna 1903.
- Kaya ve Terzibaşoğlu 2009,** Kaya A. Y. – Terzibaşoğlu Y., “Tahrir'den Kadastro'ya: 1874 İstanbul Emlak Tahriri ve Vergisi (Kadastro tabir olunur tahrir-i emlak)”, *Toplumsal Tarih Yeni Yaklaşımlar*, S. 9 (249), İstanbul, 2009, 7-56.

- Kocabıyık 2009,** Kocabıyık O., “Bir Kavşak Noktası: İngiliz Seyyahlarına Göre İzmir ve Çevresi”, Körfezde Zaman: İzmir Araştırmaları Kongresi, İzmir, 10-11 Aralık 2009, C. I, 443-448.
- Mastellone 1960,** Mastellone S., *Mazzini e la “Giovine Italia” (1831-1834)*, Pisa, 1960.
- Michel 1930,** Michel E., “Anacleto Cricca”, *Dizionario del Risorgimento Nazionale*, C. II, Milano 1930, 777.
- Rolland 1854,** Rolland C., *La Turquie Contemporaine, Hommes et choses, Etudes sur l’Orient*, Paris, 1854.
- Seddi 2012,** Seddi, P., *La carboneria*, Roma, 2012.
- Storari 1857a,** Storari, L., *Guida con cenni storici di Smirne*, Torino, 1857.
- Storari 1857b,** Storari, L., *Guide du voyageur à Smyrne; ou, Aperçu historique, topographique et archéologique, accompagné du plan de cette ville, levé en 1854*, (Çev. M. Gérard), Paris, 1857.
- Vicchio 2013,** Vicchio, M., *Origini della carboneria e sette affini*, Milano 2013.
- Yerasimos 1996,** Yerasimos, S., “Quelques Éléments sur l’ingénieur Luigi Storari”, *Architettura e Architetti Italiani ad Istanbul tra il XIX e il XX Secolo*, İstanbul, 27-28 Kasım 1995, Bildiri Kitabı, İstanbul, 1996.

M. FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN ÇOK YÖNLÜ ENTELEKTÜEL KİMLİĞİ VE DİSİPLİNLERARASI METODOLOJİSİ

Yrd. Doç. Dr. Berna FİLDİŞ*

Özet: M. Fuad Köprülü (1890-1966), telif eserleri ve kaleme aldığı makaleleri ile yerli sosyal bilim atmosferinde var olan boşlukları doldurmuş bir isimdir. Yaşadığı dönem akademisinin Darülfünun ile sınırlı yapısı, pek çok sosyal bilim disiplininin henüz kurulmamış olduğu bir yetersizliğe denk gelmektedir. Batılı bilim metodolojisini bilen akademisyenlerin azlığı sorununu da ortaya çıkaran bu yetersizlik, Köprülü'nün 1913'ten itibaren Türk Edebiyatı Tarihi kürsüsünde başlayan akademik hayatının sosyal bilimlerin geneline yayılmasını sağlamıştır.

Köprülü, küçük yaşlarda edindiği okuma alışkanlığı ile temellerini attığı entelektüel kimliğini 1905'ten itibaren yazıya dönüştürerek pekiştirmiştir. Beslendiği kaynakların çeşitliliği ile doğru orantılı olarak, kaleme aldığı çalışmalar geniş bir yelpazeye yayılmış ve Köprülü'nün çok yönlü bir entelektüel kimlik sergilemesine neden olmuştur. 1913'te milliyetçilik cereyanıyla yeniden şekillenen bu kimlik, Köprülü'nün aynı yıl akademiye dâhil olması ve bilimi rehber edinmesi ile disiplinlerarası bir metodoloji üzerinden devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: M. Fuad Köprülü, entelektüel, çok yönlülük, bilim, disiplinlerarasılık.

VERSATILE INTELLECTUAL IDENTITY AND INTERDISCIPLINARY METHODOLOGY OF M. FUAD KÖPRÜLÜ

Abstract: M. Fuad Köprülü (1890-1966) is a name who exists in national social science atmosphere and fills in the blanks by his articles and copyrighted works. Time that he lived coincides with inadequacy which academy is limited by just Darülfünun and many social sciences disciplinary hadn't been founded yet. This inadequacy that covers also problem of lack of academicians who know Western science methodology provides Köprülü's academic life that starts in Turkish Literature History stand since 1913 to spread to social sciences-wide.

Köprülü reinforces his intellectual identity which he lays its foundation by transforming his reading habit starting from early ages to writing since 1950. His written article spread wide range in direct proportion to variety of resources which he is fueled and satisfied Köprülü to exhibit a versatile intellectual identity. This identity that is reshaped by nationalism movement in 1913 maintains over an interdisciplinary methodology by making science a guide and participating to academy in same year.

Keywords: M. Fuad Köprülü, intellectual, versatility, science, interdisciplinary methodology.

Giriş

M. Fuad Köprülü, yaşadığı dönem itibariyle hem Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş hem de Cumhuriyet'in kuruluş dönemlerine şahitlik etmiş bir isimdir. Bu nedenle çalışmalarını yaşanan siyasi ve sosyal gelişmelerden bağımsız ele almak mümkün değildir. Osmanlı'nın askeri, idari ve mali sorunları karşısında 18. yüzyıldan itibaren Batılılaşma siyasetini benimsediği görülmektedir. Köprülü, bu siyasetin devlet katında ve toplumsal düzeyde kuşatıcı biçimde

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

uygulandığı bir dönemde yaşaması nedeniyle 'Osmanlı Nasıl Kurtarılabilir?' kaygısı ile hareket eden bir Osmanlı aydını profili çizmiştir. Ardından Batılılaşma siyasetinin Cumhuriyet ile yeniden dizayn edildiği ve genele yayılan köklü değişimlerin yaşandığı yeni bir dönem başlamıştır. Köprülü'nün bu dönemde kurulan düzenin korunması yönündeki çabalara katkı sunduğu görülmektedir. Söz konusu iki dönem birbirine göre siyasi ve toplumsal alanlarda bir kopuşu içerse de hem kronolojik olarak hem de Batılılaşma ve millet gibi pek çok tema üzerinden bir devamlılığa da denk gelmektedir. Kopuş ve devamlılığın bir arada olduğu bu kriz atmosferinin Köprülü'nün çalışmalarındaki karşılığı, yaşanan sorunlara sosyal bilimler aracılığıyla eğilmek ve yerli kültür birikiminin ortaya çıkarılmasına odaklanmak olmuştur. Bunu bir çözüm önerisi sunma çabası olarak değerlendirmek mümkündür.

Köprülü, öğrencisi Fevziye Abdullah Tansel'in "Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün Yazıları İçin Basılmış Bibliyografyalar"¹ adlı makalesinde belirttiği üzere, yazı hayatına 1905'te 15 yaşında iken başlamıştır. 1965'te geçirdiği trafik kazasına kadar devam eden yazı hayatı üzerine yapılan bibliyografya çalışmalarının karşılaştırılması ile Köprülü'nün farklı alan ve türlerdeki toplam üretiminin 1500'ü bulacağı öngörülmektedir.² Bu üretimin özellikle 1913 yılında Darülfünun'un Türk Edebiyatı Tarihi Kürsüsü'ne müderris olarak atanmasından 1950 yılında kurucularından biri olduğu Demokrat Parti'nin iktidara gelmesine kadarki kısmının daha çok bilimsel bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. 'Türk kültürünün teorik inşası' kaygısından beslenen bilimsellik, Köprülü'nün Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan geniş bir mekânsallığa ve İslamiyet öncesi dönemlerdeki Türk tarihinden 'şimdi'ye uzanan geniş bir zamansallığa odaklanmasına neden olmuştur. Söz konusu tutum, ağırlıklı olarak edebiyat tarihi alanında eserler vermiş olsa da çalıştığı konular itibariyle çok yönlü ve çalışma metodolojisi açısından disiplinlerarası bir kişilik sergilemesini sağlamıştır.

Çok Yönlü Entelektüel Kimliğinin Oluşumu

Köprülü'nün Nihad Sami Banarlı'nın aktardıklarına dayanarak, küçük yaşlardan itibaren okuma merakına sahip biri olduğu bilinmektedir.³ Babasının kütüphanesinde karşılaştığı Osmanlı vakanüvislerine ait eserler ve Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si edebi ve tarihi birikiminin zeminini oluşturmuştur. Mercan İdâdîsi'ne devam ettiği yıllarda Farsça ve Arapça bilgisini ilerletmesi ise genel kültürünün gelişimine katkıda bulunan bir diğer önemli unsurdur. Doğu kültür ve medeniyet birikimini özümseme konusunda sahip olduğu dil bilgisi, bu dönem

¹ Köprülü'nün yazı hayatının başlangıcı sayılan ilk çalışması, *Musavver Terakki*'nin 16 Ekim 1905 tarihli nüshasında yayımlanan "Mercan İdâdîsi Üçüncü Sınıf Talebesinden Köprülüzâde Fuad Efendi'nindir" başlığıyla çıkan şiiridir. Bkz. Fevziye Abdullah Tansel, "Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün Yazıları İçin Basılmış Bibliyografyalar", *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü*, Yıl: 6, S. 68, Ankara, 1968, s. 551.

² Orhan F. Köprülü, *Fuad Köprülü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 23.

³ Nihad Sami Banarlı, "Köprülü'nün Hayatından Çizgiler", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü Köprülü Sayısı*, S. 47, Ankara, 1966, s. 961.

aldığı özel Fransızca dersleri ile daha da genişlemiş ve Batı'ya dair malûmatının temelini teşkil etmiştir. 16-17 yaşlarında Fransız edebiyatından "... Baudelaire (1821-1867), Rimbaud (1854-1891), Verlaine (1844-1896) gibi dekadancıları, Mallarme (1842-1898), Samain (1858-1900), Henri de Regnier (1864-1936) gibi simbolistleri sürekli takip ettiğini..."⁴ ifade eden Köprülü, 1907 yılında gireceği Mekteb-i Hukuk'ta daha da genişleteceği ve derinleştireceği okumalarına tabiri caizse edebi bir başlangıç yapmıştır. Ancak bu yoğunlaşmanın arka planında aldığı eğitimin yetersiz olduğu düşüncesi vardır. Köprülü üçüncü sınıftayken bıraktığı hukuk eğitiminin kendisinde yarattığı hayal kırıklığını, sahip olduğu Fransızca aracılığıyla Batı kültürel birikimine dair okumalarını daha da yoğunlaştırarak tamir etmeye çalışmış, edebiyatı yanında Batı'nın Klasik ve Aydınlanma Dönemi felsefesi, sosyolojisi, ekonomisi ve tarihini de öğrenme gayreti içerisinde girmiştir. Friedrich Hegel (1770-1831), Auguste Comte (1798-1857), Herbert Spencer (1820-1903), J. Stuart Mill (1806-1873), Karl Marx (1818-1883), Gabriel Tarde (1843-1904) Gustave Lanson (1857-1934), Giambattista Vico (1668-1744), Gabriel Monod (1844-1912) gibi farklı disiplinlere mensup isimler Köprülü'nün beslendiği önemli kaynaklar olmuştur. Nitekim Köprülü, bu isimlerin pek çoğunu ve düşüncelerini "...ileride vücuda getireceği ilmi eserleri için ön veri niteliğinde görmüş ve kullanmıştır."⁵

Köprülü'nün 1908-1913 yılları arasında beslendiği farklı kaynaklardan yola çıkarak o zamana kadar odaklandığı edebiyatın şiir yazmak ile sınırlı alanından sıyrılıp geniş çaplı bir entelektüel faaliyete giriştiği görülmektedir. Bu dönem her ne kadar hemen tamamı *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanan şiirleri okuyucu ile buluşmaya devam etse de Köprülü edebiyatın farklı türlerinde de çalışmalar yapmaya başlamıştır. 1910 yılında Henri Becq'ten tercüme ettiği üç perdelik bir komedi olan *Paris Kadını* bunlardan biridir. Ancak yerli edebiyat, yerli edebiyat tarihi ve Batı edebiyatı ile ilgili konularda kaleme aldığı yazılarla edebiyat kendisi için aynı zamanda üzerine düşünülecek bir alan haline gelmiştir. "Muallim Naci 1-2", "Abdülhak Hâmid'in Şiirleri", "Şinasi'nin Şiirleri", "Halûk'un Defteri", "Halûk'un Defteri Münasebetiyle 2-3" başlıklı makaleleri yerli edebiyat ve edebiyatçıları üzerine kaleme aldığı tenkidi yazılarından bir kısmını oluşturmaktadır. "Şeyh Galib 1-7", "Tazarrûname-i Sinan Paşa 1-2-3" başlıklı makale dizileriyle ise yerli edebiyat tarihi üzerine sonradan vereceği eserlerin tabiri caizse ön çalışmasını yapmıştır. Diğer taraftan "Piyer Loti İçin", "Paul Verlaine", "Henri de Regnier 1-2", "Tolstoy" başlıklı makaleleri Batı edebiyatı ve edebiyatçılarına dair yazılarının bir kısmını oluşturmaktadır. Köprülü'nün 1908-1913 yılları arasında *Servet-i Fünûn* dergisinde çıkan tüm makalelerini *Fuad Köprülü'nün İlk Makaleleri* başlığı ile bir mezuniyet tezi olarak 1966 yılında

⁴ Abdülkerim Asılsoy, "Mehmet Fuad Köprülü'nün İlmi Hayatı ve Eserlerinde İzlediği Metot Üzerine", *Tarihimizden Portreler - Osmanlı Kimliği: Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı*, Ed. Zekeriya Kurşun, Haydar Çoruh, Ordaf Yayınları, İstanbul, 2013, s. 215.

⁵ A.g.m.

Latinize eden Aynur İzler'in belirttiğine göre, Köprülü'nün bu tarihler arasında yayımlanan makale sayısı 73'tür.⁶ Bunların alanlara dağılımı ile ilgili İzler şöyle demiştir:

"Makalelerin büyük bir kısmını türk edebiyatı ile ilgili olanlar teşkil ediyor. Bunlar şahsiyetlerden bahsedenlerle birlikte 35 makedir. Diğer makalelerin 16'sı san'at ve edebiyatla ilgili meselelere, 8'i batı edebiyatı ve şahsiyetlerine, 14'ü de felsefe, sosyoloji, terbiye vs. gibi değişik konulara aittir."⁷

Söz konusu istatistik, Köprülü'nün 1908-1913 yılları arasında sadece edebiyat alanında şiir dışına çıkan bir yazı faaliyeti içerisinde olmadığını, genel olarak sanat ve yanı sıra felsefe ile sosyal bilimlerin çeşitli dallarında da bir düşünüş ve üretim içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Bu makalelerin bazılarında daha yakından bakmak, 1905 yılında yayımlanan ilk şiiri ile yazı hayatı başlayan Köprülü'nün 1908 yılından itibaren beslendiği ve ürettiği alanların çeşitliliğini göstermesi açısından önemlidir.

Sanat konusunu işlediği ve iki makale halinde neşredilen "Sanat ve Taklid"⁸ başlıklı yazısında Köprülü, edebiyatta ve sanatta tabiatın taklit edilip edilemeyeceğini tartışır. Resim, heykel ve şiirin ilk olarak tabiatı taklitle başladığını ancak bunun zamanla gelişip değiştiğini savunur.⁹ Tam taklidin hayatın fotoğrafını almak olduğu fikrinden yola çıkarak fotoğrafın ve kalıplar aracılığıyla üretilen heykellerin hiçbir zaman sanat eseri sayılamayacağını söyleyen Köprülü, bu noktada sanatçının taklit sürecinde esere yeni bir tarz ve yorum getirdiğini/getirmesi gerektiğini aktarır.

Üç makale halinde neşredilen bir diğer yazısı "Roberto Ardigo"¹⁰ da ise Köprülü, İtalyan felsefecinin hayatı ve düşüncelerinden, yanı sıra İtalyan felsefe tarihinden bahseder. Ardigo İtalya'da pozitivistimin öncülüğünü yapan, dolayısıyla bilginin olgu kaynaklı olduğunu ve felsefenin somut bilgiye olan bağlılığı ile bilim kimliği kazandığını savunan bir isimdir. Dile getirdiği fikirlerle kendi dönemindeki felsefe çevrelerinin dikkatini çeken Ardigo, bu çevrelerin faaliyetlerini yakından takip eden Köprülü'nün de gündemine dâhil olmuştur. Söz konusu makalelerde Köprülü, en şaşıklı dönemi olarak tanımladığı Rönesans'tan itibaren İtalyan felsefesinin yaşadığı değişimi anlatır. 18. yüzyılda Fransız etkisine giren bu felsefe, 19. yüzyılda idealizm ve pozitivistizm ağırlıklı fikirler ile tekrar yapılanmıştır. Ancak Katolik Hristiyanlığın

⁶ Aynur İzler, *Fuad Köprülü'nün İlk Makaleleri - Mezuniyet Tezi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1966, Önsöz.

⁷ A.g.e.

⁸ M. Fuad Köprülü, "Sanat ve Taklid", *Servet-i Fünûn*, C. 38, S. 971, 13 Kânun-ı Evvel 1325, ss. 136-139; "Sanat ve Taklid (2)", *Servet-i Fünûn*, C. 38, S. 977, 11 Şubat 1325, ss. 228-235.

⁹ Mehmet Nuhoglu, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'sindeki Gazete ve Dergilerde Yayınlanan Sanat ve Sanat Tarihi Yazı/Makalelerinde Fikri Yapı", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 17, S. 56, 2013, s. 89.

¹⁰ M. Fuad Köprülü, "Roberto Ardigo", *Servet-i Fünûn*, C. 38, S. 973, 14 Kânun-ı sâni 1325, ss. 164-165; "Roberto Ardigo (Devam)", *Servet-i Fünûn*, C. 38, S. 974, 22 Muharrem 1328, ss. 179-181; "Roberto Ardigo (Devam)", *Servet-i Fünûn*, C. 38, S. 975, 28 Kânun-ı sâni 1325, ss. 195-198.

merkezi olması dolayısıyla pozitivist yaklaşımın İtalya'ya girmesinden rahatsızlık duyan Papa IX. Pio, 1864 yılında bu yaklaşımı reddeden bir metin neşretmiştir. Din ile bilim arasında bu dönemden itibaren yaşanan keskin ayrışma, İtalyan felsefesinin de kilise ile bağlarının zayıflamasına ve pozitivist yaklaşımına neden olmuştur. Ardigo bu atmosferde yetişmiş bir felsefeci olarak pozitivist felsefenin gelişmesi yönünde çalışmalar yürütmüştür. Köprülü üç makalelik yazı çerçevesinde İtalyan felsefesinin 19. yüzyıla gelene kadarki gelişim aşamalarını aktarmış, ardından Ardigo'nun "Tekâmül Felsefesi" çerçevesinde pozitivist bir bakış açısıyla ahlak ve psikoloji konusunda dile getirdiklerini tartışmıştır.

Köprülü'nün *Servet-i Fünûn* sayfalarında yer bulan bir başka yazısı ise "İlm-i Cem'iyet"¹¹ başlıklı 6 makalelik bir dizidir. Bu yazıda Köprülü, 19. yüzyılda Fransa'da Comte tarafından kurulan sosyoloji disiplininin içeriği ve metodolojisinden bahsetmiştir. İlk makalede, fikirleriyle Batı sosyal bilim çevrelerinde tutulan Tarde'nin bakış açısının esas alınacağını belirten Köprülü, sosyolojinin kaynağındaki 'güncel' tartışmalara eğilmiş, doğa ve toplum kavramlarından yola çıkarak doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki ilişki ve farklar, istatistiğin sosyoloji araştırmalarındaki önemi, bilimlerin tasnifi, sosyal bilimlerde kanunlaştırma gibi konular üzerinde durmuştur. Sosyolojinin 19. yüzyılda ortaya çıkışını 'toplumsala dair bilgi birikimi' etrafında ele alan Köprülü, İlk Çağ'dan itibaren toplum üzerine düşünen pek çok ismi değerlendirerek taşıdıkları eksikliklerle ilgili fikir yürütmüştür.

"Sanat ve Taklid", "Roberto Ardigo" ve "İlm-i Cem'iyet" çalışmaları Köprülü'nün entelektüel kimliğindeki çok yönlülüğü yansıtmaktadır. Her biri farklı bir yoğunlaşmayı içeren bu yazılar, onun okumalarını ağırlıklı olarak Batı kültürüne yönelttiğini göstermektedir. Mercan İdadisi sonrası Mekteb-i Hukuk'a girişten, 1913 yılında Darülfünun'a müderris olarak atanmaya kadarki dönemde süreklileşen yazı hayatının bu ürünleri, içerik itibarıyla metod konusuna verdiği önemi de imlemektedir. Nitekim ilk yazı dizisinde sanatsal üretimin ne olduğuna dair fikir yürüten Köprülü yalnızca doğa ve sanatçı üzerine değil, obje-suje ilişkisi üzerinden realizm ve romantizm tartışmasına uzanan bir alanda fikir yürütmüştür. Diğer taraftan İtalyan felsefeci Ardigo'nun düşüncelerini, özelde İtalyan ve genelde ise Batı felsefesini arka planda tutarak verirken pozitivist bakış açısının yansımalarını sorgulamıştır. Aynı şekilde son makale dizisinde ise kronolojik olarak sosyoloji tarihini aktarmak ile yetinmeyip dönemin birbirine eleştiriler yönelten yaklaşımlarını değerlendirmeye almıştır. Her üç yazıda da üzerine fikir yürütülen bu

¹¹ M.Fuad Köprülü, "İlm-i Cem'iyet", *Servet-i Fünûn*, S. 998, 8 Temmuz 1326, ss. 155-158; "İlm-i Cem'iyet", *Servet-i Fünûn*, S. 999, 15 Temmuz 1326, ss. 169-170; "İlm-i Cem'iyet", *Servet-i Fünûn*, S. 1001, 29 Temmuz 1326, ss. 233-235; "İlm-i Cem'iyet", *Servet-i Fünûn*, S. 1003, 12 Ağustos 1326, s. 268; "İlm-i Cem'iyet", *Servet-i Fünûn*, S. 1005, 26 Ağustos 1326, ss. 298-300; "İlm-i Cem'iyet", *Servet-i Fünûn*, S. 1013, 21 Teşrinievvel 1326, ss. 424-426.

meseleler Köprülü'nün farklı alanlarda eş zamanlı bir metodolojik sorgulama içerisinde olduğunu göstermektedir.

Köprülü'nün bilimsel üretiminin merkezinde yer alacak olan edebiyat alanında gerçekleştirdiği çalışmalarda da benzer bir görüntü sergilediği söylenebilir. Esasında edebiyat ile ilişkisini şairliği ile sınırlandırmayıp yerli edebiyat ve Batı edebiyatı ile temsilcileri üzerine yani edebiyatın kendisi üzerine düşünmeye başladığı dönemden itibaren metodolojik bir sorgulama da beraberinde gelmiştir. Bu nedenle “Şeyh Galib 1-7”, “Tazarrûname-i Sinan Paşa 1-2-3” başlıklı makaleleri klasik divan edebiyatına, “Şinasi'nin Şiirleri”, “Abdülhak Hâmîd'in Şiirleri”, “Muallim Naci 1-2” “Halûk'un Defteri” başlıklı makaleleri ise Tanzimat'ın ilk neslinden Servet-i Fünûn'a kadar uzanan Batı etkisindeki edebiyata dair incelemeler olarak Köprülü'nün dönemler-şahıslar-eserleri bağlamında yerli edebiyatı tetkik ettiğini göstermektedir. Diğer taraftan “Piyer Loti İçin”, “Paul Verlaine”, “Henri de Regnier 1-2”, “Tolstoy” başlıklı makaleleri ise Batı edebiyatı ve edebiyatçıları çözümleme amacına dönük bir çabasının olduğunu, bu çabanın sonucunda zenginleşen malzeme ile Türk ve Batı edebiyatı arasında köken ve gelişim açısından bir karşılaştırma imkânını yakalayacağını bilincinde hareket ettiğini göstermektedir. 1908-1913 yılları arasında edebiyat alanında elde ettiği tüm birikim Köprülü'nün 1913'ten itibaren ağırlıklı olarak yerli edebiyat tarihi alanında yapacağı bilimsel içerikli çalışmaların metodolojik zeminini teşkil etmiştir. Bu, Köprülü'nün yerli edebiyat birikimini hangi bağlamda ve nasıl bir bakış açısıyla ele alacağına dair bir olgunlaşma sürecine işaret etmektedir.

Entelektüel Kimliğinde Yaşadığı Dönüşüm ve Disiplinlerarası Metodolojisi

Köprülü'nün edebiyat, felsefe, sanatın farklı dalları ve sosyal bilimlere yayılan yazma serüveni kısa zamanda yerli entelektüel çevrelerin dikkatini çekmiştir. Bunun sonucu olarak farklı konularda kaleme aldığı çalışmaların çoğunlukla tek adresi olan *Servet-i Fünûn* dergisi geri plana düşmüş, *Hak*, *Bilgi Mecmuası*, *Halka Doğru*, *İçtihat*, *Türk Yurdu* gibi gazete ve dergilerde okuyucularla buluşmaya başlamıştır. Yazılarının çıktığı yayınlardaki bu değişime özellikle 1913'te açık olarak görülen fikri bir değişim eşlik etmiştir.¹² Bu değişimin arka planında Rumeli'deki toprakların kaybedilmesiyle sonuçlanan Balkan Savaşları hezimetini ve İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) öncülüğünde yükselen Türkçülük cereyanı bulunmaktadır. Siyasi atmosferde yaşanan değişimin Köprülü'yü etkisi altına alması ise İTC'nin merkezinin Selanik'ten İstanbul'a taşınması ve bu sayede Ziya Gökalp'in de İstanbul'a gelmesiyle olmuştur. İTC'nin ideologu olarak Gökalp'in çevresinde topladığı yetenekli gençler arasına Köprülü'yü de dâhil etmesi, ikisi arasında bir yakınlaşmanın doğmasına ve Köprülü'nün o zamana kadarki entelektüel birikimini milliyetçilik fikriyatı çerçevesinde yeniden anlamlandırmasına neden

¹² Ömer Faruk Akün, “Mehmed Fuad Köprülü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara, 2003, s. 474.

olmuştur. Bu etkileşim, Köprülü'nün edebiyat başta olmak üzere ilgilendiği konu başlıklarını kendi zihninde tekrar konumlandırmasını sağlamış ve birbirinden farklı alanlarda gerçekleştirdiği tüm okuma ve yazma serüveni Türk Kültürü temasına hizmet etmeye başlamıştır. Bu süreçte Gökalp'in yardımlarıyla Darülfünun'a Türk Edebiyatı Tarihi müderrisi olarak atanması ise Köprülü'nün yazı faaliyetlerinde bilimsel içeriğin ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Osman Turan'ın "... şâir ve ediplikten âlimliğe geçiş..."¹³ olarak nitelendirdiği bu dönemde Köprülü, Türk kültürünün teorik inşası meselesine odaklanmış ve bunu gerçekleştirebilmek için ilmi usûl ya da metodolojiyi çalışmalarının merkezine taşımıştır. 1913 yılının Köprülü'nün hayatında yarattığı fikri ve cismi değişimler, entelektüel kimliğinde yeni bir dönem olarak yorumlanabilir. Bu kimliğin gövdesini milliyetçilik ile inşa eden Köprülü, gövdeyi ayakta tutacak iskeleti ise bilimsel metodoloji ile özdeşleştirmiştir.

Köprülü, Türk kültürünün bilimsel bir bakış açısıyla çözümlenmesi konusunda müderris olarak atandığı Türk Edebiyatı Tarihi alanını merkeze almıştır. Bu alanda başladığı bilimsel çalışmalarının ilk ürünü "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl" başlıklı makale olmuştur. Darülfünun'a atanmadan birkaç ay önce *Bilgi Mecmuası*'nda yayımlanan 52 sayfalık bu makalede Köprülü, Türk edebiyat tarihinin nasıl bir usûlle ele alınması gerektiğini sorgulamıştır. Bu sorgulama, metodoloji konusuna verdiği önemi göstermesi açısından ilgi çekicidir. Makalenin içeriğine bakıldığında üzerinde durulması gereken ilk nokta, "... umumi tarih ile edebiyat tarihi arasındaki müşterek hatların çokluğu ve memleketimizde genç, ihtiyar hemen bütün tarihçilerimizin tarihte usûl hakkında en basit fikirlerden mahrumiyeti, makalemizin bir kısmını bu hususa ayırmaya bizi mecbur etti."¹⁴ sözleriyle edebiyat tarihinde metodoloji konusuna geçmeden önce, tarih disiplini merkezli daha genel bir metodoloji bilgilendirmesine girmiş olduğudur. Zamana yayılmış edebi malzemeleri toplamanın tarih disiplini ile doğrudan bir bağ yaratması yanında, malzemelerin nasıl toplanacağı ve anlamlandırılacağı konusunda da bu disiplininin metodolojik birikiminden yararlanılabileceği düşüncesi, Köprülü'nün mevcut birikimi makale aracılığıyla 'içeriye' aktarmasına neden olmuştur.

Köprülü usûlü, "... zihnin hakikate ermek için takibe mecbur olduğu yol."¹⁵ olarak tanımlamıştır. Edebiyata dair tarihsel bir araştırmanın o milletin hissi, fikri, zihni ve ruhi gelişiminin anlaşılmasındaki önemini vurgulayan Köprülü, makale içerisinde her uzmanlık alanının kendisine özgü bir metodoloji kullanması gerektiği inancını ve bunu edebiyat tarihi bağlamında oluşturma amacında olduğunu dile getirmiştir. Ancak "...bütün bu farklarla beraber,

¹³ Osman Turan, "Mukaddime", 60. *Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı (Doğumunun 120. Yılı Münasebetiyle Tıpkıbasım)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. XIII.

¹⁴ M. Fuad Köprülü, "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl", *Edebiyat Araştırmaları 1*, Akçağ, 4. Baskı, Ankara, 2004, s. 28.

¹⁵ A.g.m., s. 27.

ruh ve mahiyet itibarıyla, usullerin birliği inkâr olunamaz; nitekim muhtelif ilimlerin muhtelif usulleri de, umumi usulden mantıkçı çerçevesi içinde aynı birlik ve ahengi gösteriyorlar.”¹⁶ sözleri, Köprülü'nün sosyal bilimlerin geneline yayılan ortak bir metodolojinin varlığına da inandığını göstermektedir. Nitekim her bir sosyal bilim disiplininin sahip olduğu sınırları kalın çizgilerle çizerek kendisini diğer disiplinlerden tamamen ayırmasına tarih ve sosyoloji arasındaki mesafe üzerinden itiraz etmesi, bu inancın spesifik bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Köprülü şöyle demektedir:

“August Comte, meşhur Üç Hâl kanununa uyarak ilimleri... tasnif ettiği zaman, beşeri bilgilerin zirvesine koyduğu içtimaî ilimleri *tevazunî ve harekî (statique ve dynamique)* diye ikiye ayırmıştı ki buna tarih de dahildi: son tarih nazariyecilerinden bazıları, sosyoloji ile tarihin hudutlarını tamamıyla ayırmak için içtimaîyatın tevazunî kısmını sosyolojiye, harekî kısmını da tarihe terk ediyorlar; hâlbuki ne içtimaîyatçılar ne de tarihçiler bu taksimi istememektedirler.”¹⁷

Bu sözler iki disiplin arasındaki sınırların, geniş zamanlara yayılmış soyut bir toplumsal yapı sorgusu üzerinden sosyoloji ve ard arda gelen somut olayların tahlili üzerinden tarih olarak belirlenmesine ve birbiri ile alakasız uzmanlık alanlarına sahip oldukları yanlışlığının yaratılmasına bir eleştiridir. Köprülü, tarih ve sosyolojinin ele aldıkları konular açısından ortaklıklar taşıyan, sınırları arasındaki geçirgenlik nedeniyle birbirleriyle yakın ilişkiler geliştirmeleri gereken iki disiplin olduklarının altını çizmiştir. Ancak makale içerisinde bu bakış açısını sadece tarih ve sosyoloji disiplinleri ile sınırlamamış, tüm sosyal bilim disiplinlerinin birbirlerini tamamlayan bir bütünsellik içerisinde anlamlandırılmaları gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle Köprülü'nün yerli edebiyat tarihi metodolojisini oluşturma kaygısı ile yola çıkmasına karşın, tüm sosyal bilim disiplinlerini ortak bir metodoloji etrafında konumlandırması anlaşılırdır.

“Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl” makalesinde Köprülü'nün ayrıntılı olarak üzerinde durduğu tarih metodolojisini çözümleyiş biçimi, sosyal bilimlerin geneline yayılan bir ortaklığa beslediği inancı pekiştirir niteliktedir. Tarih onun gözünde Leopold Von Ranke'nin savunduğu gibi siyaset ve siyasetçilerin ürettiği bir gerçeklik değil, geçmişi ve şimdisiyle toplum kaynaklı bir birikimdir. Bu, birkaç büyük devlet adamının savaşlar ve ardından yapılan antlaşmalarla şekillendirdiğine inanılan bir tarih ve tarih anlayışı yerine, günlük yaşantısına odaklanmış 'sıradan' halk kitlesinin de irade sahibi olduğu bir tarih ve tarih anlayışına işaret etmektedir. Dolayısıyla Köprülü'nün devlet ile özdeş bir siyasi tarihçiliği dışladığı, bunun yerine sosyal tarihçiliği benimsediği görülmektedir. Tarih ve sosyoloji disiplinleri arasındaki ortak hatlara

¹⁶ A.g.m., s. 28.

¹⁷ A.g.m., s. 31.

yaptığı vurguyu da açıklayan bu bakış açısı, “... Köprülü'nün tarihçiliğinde esas olanın cemiyetin dâhili hayatındaki değişiklikleri araştırmak...”¹⁸ olduğunu ortaya koymaktadır.* Bu çerçevede tarihçinin üzerine düşen sorumluga dair sözleri önemlidir:

“Müverrih, geçmişe ait vak'alarını naki ve yaşatmak istediği cemiyetin, evvelâ ırk menşeyini, fiziki ve coğrafi çevresinin teşekkülünde yer alan amilleri, siyasi kuvvetinin saha ve nüfusunu, aile iktisadiyatının, halk hayat ve teşkilatını, bu teşkilâtın resmi teşkilât ile münasebetlerini, mülkiyet şeklini, ziraat, ticaret, sanayi, lisan ve edebiyatını, dini, ilmi tekâmülünü, komşu kavimlerle maddi ve manevi münasebetlerinin derecesini vazih hatlarla göstermelidir.”¹⁹

Bu sözlerle toplumu ekonomisi, geleneksel kodları, kültürel birikimi ve inancı gibi pek çok unsur ve bu unsurların birbiriyle girmiş olduğu etkileşim üzerinden açıkladığı anlaşılan Köprülü'nün tarihçiye yüklediği sorumluluk, zamanda geriye doğru yapacağı bir yolculukla siyasi gelişmelerin çetelesini tutmak değil, karmaşık bir bütün olan toplumun yaşadığı değişimi gerçeğe en yakın şekilde ortaya koymaktır. Bu sorumluluk aynı zamanda tarih disiplininin yola çıkarak sosyal bilimlerin geneline yayılan ortak bir metodoloji tahayyülüne nasıl ulaştığını da gösterir mahiyettedir. Toplumsal bütünü meydana getiren her bir parça, sosyal bilimlerin farklı bir uzmanlık alanının konusu olsa da Köprülü, tarih disiplinine toplumu belli bir zaman ve mekân içerisinde tüm yönleriyle ele alma 'yetkisini' vermiştir. Bu bakış onu, sosyal bilimlerin vizyonunda diğer disiplinleri tarihe yardımcı disiplinler olarak konumlandırmasına ve metodolojik açıdan bu disiplinin domine ettiği bir disiplinlerarasılık düşüncesine götürmüştür.

Bilimsel Üretiminde Disiplinlerarası Metodolojinin Yeri

Köprülü'nün sosyal bilimlerin geneline yansıyan metodoloji tahayyülü, 1913'ten itibaren başlayan ve bilimsel çalışmalarının merkezindeki 'Türk kültürünün teorik inşası' hedefine ulaşmak için benimsediği yol olarak alınmalıdır. Yerli kültür birikiminin kaynağı olduğunu düşündüğü Türk toplumunun tüm bileşenleri ve bu bileşenler arasındaki etkileşim üzerinden

¹⁸ Erdem Sönmez, “Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarih Araştırmalarına Etkisi”, *Mehmet Fuat Köprülü*, Haz. Yahya Kemal Taştan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 257.

* Köprülü'nün 1908-1913 yılları arasında metodolojiye dair yaptığı sorgulamalara bir önceki bölümde yerli ve Batılı birikim başta olmak üzere edebiyat, sanat, felsefe ve sosyoloji alanında kaleme aldığı makaleler üzerinden değinilmiştir. 1913'ten önce farklı alanlarda yapılmış söz konusu sorgulamaların 'usûl' makalesine bir zemin teşkil ettiği söylenebilir. Ancak merkezde tarih disiplininin olması, Köprülü'nün entelektüel kimliğini şekillendirdiği yeni değerlerle tutarlı bir metodolojik farklılaşma yaşadığını gösterir mahiyettedir. Önceki birikimin sıfırlanmasından ziyade, yeni ihtiyaçlar çerçevesinde yeniden yorumlanması olarak görülebilecek bu farklılaşmada Köprülü, 1929 yılında Fransa'da kurulacak Annales Tarih Okulu'na da kaynaklık edecek ve makalede isimleri sık sık anılan Gabriel Monod (1844-1912), Charles Seignobos (1854-1942), Charles Victor Langlois (1863-1929), Paul Lacombe (1834-1919) gibi tarihçilerin yeni tarih görüşlerinden beslenmiştir. 20. yüzyılın başında Rankeci geleneksel tarih anlayışının eleştirisine dayanan sosyal tarihçiliği Batı sosyal bilimlerin atmosferine dâhil eden bu isimler, Köprülü tarafından kısa sürede sahiplenilmiştir.

¹⁹ Köprülü, a.g.m., s. 31.

çözümlemesi gerekliliği, Köprülü'nün Türk edebiyatı tarihi başta olmak üzere sosyal bilimlerin farklı dallarında eş zamanlı çalışmalar yürütmesini ve disiplinlerarası bir yaklaşımı metodolojisinin temeline yerleştirmesini sağlamıştır. Bu bağlamda oğlu Orhan F. Köprülü'nün "... ele aldığı bir konunun, biraz daha derinine indiği zaman, o hususu gereği gibi anlayabilmek için başka birtakım şeyleri de bilmenin şart olduğu kanaatine varmış, bu defa çalışmasını o alanlara da yaymak mecburiyetiyle karşı karşıya kalmıştır."²⁰ sözleri, sosyal bilim disiplinlerinin hemen tamamına yayılan ve yüzlerle ölçülen bilimsel üretim sürecini imlemektedir. Dolayısıyla Köprülü'nün benimsediği disiplinlerarası metodolojinin, koyduğu hedef ve bu hedefe ulaşma konusunda yürüttüğü çalışma biçimiyle uyumlu olduğu söylenmelidir.

Hedef, çalışma biçimi ve metodoloji arasındaki uyum, Köprülü'nün 60 seneyi bulan yazı hayatının verimli geçmesini sağlamıştır. 1950 yılında Nihat Sami Özerdim tarafından kaleme alınan ve Köprülü'nün üretimine dair hali hazırdaki en kapsamlı çalışma olan "F. Köprülü'nün Yazıları (1908-1950)"²¹ başlıklı bibliyografya incelendiğinde Köprülü'nün bilimsel üretim ritmi ve bu üretimi yaptığı alanın boyutları daha yakından görülebilir. Bibliyografyada ilk planda birbiriyle alakası kurulamayacak pek çok başlığın birbirine yakın zamanlarda yer alması, Osman Turan'ın deyişiyle Köprülü'nün 'bir cephenin adamı olmadığını' ispatlar niteliktedir. Turan bizim de saptamalarımızı onaylar bir biçimde 1913 sonrası kaleme aldığı bilimsel içerikli makale ve telif eserlerin "... Türklerin edebiyat, dil, kültür, din, hukuk, halk edebiyatı, etnoloji, folklor, sanat ve müesseseler tarihi gibi cemiyet hayatının çok mütenevvi mevzu ve meselelerini içine aldığı..."²² söylemiştir. Bu noktada Özerdim'in çalışmasından hareketle Köprülü'nün çalışmalarının yayıldığı geniş yelpazeye daha yakından bakmak anlamlı olacaktır.

Birkaç önemli telif eseri içerik olarak ele alındığında, 1919 yılında yayımlanan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'da Köprülü'nün Orta Asya'da yetişen Ahmed Yesevi ile Anadolu'da yaşayan Yunus Emre arasında tarihi ve edebi bir bağ kurduğu görülmektedir. 1926 yılında çıkan eseri *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde ise yerli edebiyatı İslamiyet öncesinden 14. yüzyıla kadar bir bütün halinde ele almıştır. 1935 yılında ilk olarak Fransızca basılan ve 1959 yılında Türkçe yayımlanan *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*'nda Kayı aşiretinin kaynağını teşkil ettiği Osmanlıyı, Orta Asya ve Anadolu Selçuklularının siyasi birikimi üzerinden çözümlemiş, 1931 yılında *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*'nda uzun bir makale olarak neşredilen ve 1981 yılında oğlu Orhan F. Köprülü tarafından kitaplaştırılan *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*'nde ise Osmanlı Devleti'ni meydana getiren idari, askeri ve ekonomik teşkilatlanmada bir köken sorgusuna girerek "... Bizans kaynaklı Osmanlı teorisine karşılık,

²⁰ Orhan F. Köprülü, *Fuad Köprülü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 10.

²¹ Nihat Sami Özerdim, "F. Köprülü'nün Yazıları (1908-1950)", *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I*, Haz. H. Eren-T. Halası Kun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1950, ss. 159-248.

²² Turan, a.g.e., s. XVIII.

Selçuklu kaynaklı Osmanlı teorisini ortaya atmıştır.”²³ Farklı zaman, mekân veya temaları işleyen bu eserlerin yanı sıra Köprülü'nün spesifik konuları ele aldığı yüzlerce makalesi de bulunmaktadır. Bu çerçevede 1925 yılında Darülfünun *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yayımlanan “Eski Türklerde Dini-Sihri Bir An'ane: ‘Yat’ veya Yağmur Taşı” makalesinde efsanelere konu olmuş ve yağmur, kar, dolu, fırtına meydana getirme gücüne sahip olduğuna inanılan yat taşı üzerinden, Türklerin İslamiyet öncesi dini hayatlarındaki sihir ananesine dair malumat vermiştir. 1937 yılında *Belleten*'de çıkan “Yıldırım Bayezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında” makalesinde ise Timur ile 1402 yılında yapılan Ankara Savaşı'nın ardından padişahın ‘demir kafes’e esir edilmesi ve ‘yüzüğünde sakladığı zehir’ ile intihar etmesi rivayetlerinin doğruluğunu, öne sürdüğü kanıtlarla ispata çalışmıştır. 1938 yılında *Vakıflar Dergisi*'nde yayımlanan “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti” makalesinde Orta Çağ ve Yeni Çağ Türk-İslam devletlerindeki vakıfların, hukuki ve sosyal boyutlarıyla ele alınıp açıklanmasıyla dönemin toplumsal yapısına dair pek çok bilgiye ulaşılabileceğinin altını çizmiştir. Bir uzmanlık alanına sıkıştırılamayacak kadar birbirinden farklı konuları ele alan bu makalelerde Köprülü'nün hem daha büyük çalışmaların ön hazırlığını yaptığını hem de yayımladığı eserlere dâhil edemediği fazla malzemeyi değerlendirdiğini söylemek mümkündür.

Zamansal ve mekânsal açıdan geniş olana odaklı telif eserleri ile farklı disiplinlerin konusu olabilecek detayları konu alan makaleleri Köprülü'nün dağınık bir çalışma biçimine sahip olduğu izlenimini yaratsa da bilimsel çalışmalarına yüklediği temel anlam olan ‘Türk kültürünün teorik inşası’ hedefi, onları birbiriyle bağlantılı ve büyük resmi tamamlayan irili ufaklı parçalar haline getirmektedir. Bu açıdan Köprülü, nasıl bir metodoloji takip edilmesi gerektiğine dair hemen tüm ayrıntıları aktardığı bir manifesto olan “Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl” makalesinde dile getirdikleri ile tutarlı bir bilimsel üretim süreci sergilemiş, metodolojisinin bir ayağını tarih disiplininde sabitleyip diğer ayağıyla çizdiği ve tüm sosyal bilim disiplinlerini içine alan geniş bir ‘dairede’ çalışmalarını yürütmüştür.

Sonuç

M. Fuad Köprülü'nün çok yönlü entelektüel kimliğinin oluşumunda, küçük yaşlardan itibaren kazandığı okuma alışkanlığının ve yaşadığı dönem koşullarının doğrudan belirleyiciliği vardır. Babasının kütüphanesinde daha çok yerli edebiyat ve tarih konularını işleyen kitaplarla başladığı araştırmaları, aldığı Fransızca dersleriyle Batı kültürüne yönelmiş ve bu kültürün dönem itibarıyla ‘içeriye’ ağırlıklı olarak edebiyat üzerinden aktarılması, pek çok gencin olduğu gibi Köprülü'nün de ilk olarak Batı edebiyatıyla ilgilenmesine neden olmuştur. Fransız edebiyatı ve edebiyatçılarına dair okumaları 1907 yılında girdiği Mekteb-i Hukuk'ta istediğini

²³ Yüksel Yıldırım, “Kemal Tahir ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Tartışmaları” *Sosyologca*, S. 1, İstanbul, Ocak-Haziran 2011, s. 41.

bulamayınca yoğunlaşmış ve bu okumalara zamanla felsefe, sanat, sosyal bilimler alanından yeni isim ve eserler eklenmiştir.

Köprülü'nün okuma iştahının artması ve çeşitlenmesi, 1905 yılında şiirle sınırlı olarak başlayan yazı hayatını 1908 yılından itibaren geniş bir yelpazede ve sürekli bir faaliyet haline dönüştürmüştür. Hemen tüm okumalarının eş zamanlı olarak birer makale haline geldiği 1913'e kadar devam eden bu dönem, Köprülü'nün çok yönlü entelektüel kimliğinin ortaya çıkıp serpilmesini sağlamıştır. Çoğunlukla *Servet-i Fünun* dergisinin sütunlarında yer bulan çalışmalarında Köprülü, kişisel duygularını aktardığı şiirlerinin yanı sıra Türk ve Batı edebiyatı ile edebiyatçıları üzerine düşüncelerini dile getirmiş ve felsefe, sanat, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarına yönelik değerlendirmeler yapmıştır. Bu çalışmalar Köprülü'nün spesifik konulara dair kanıları yanında genel düşüncülerini de içermesi nedeniyle 1908-1913 arası dönemi, bilimsel metodolojiye odaklı sonraki dönemin zemini haline getirmiştir.

1913 yılının Köprülü'nün hayatında önemli değişimlere karşılık geldiği görülmektedir. Büyük bir hezimetle biten Balkan Savaşları ile Osmanlıcılık siyaseti tamamen yanlışlanmış, İTC aracılığıyla yükselen Türkçülük Köprülü'yu çok geçmeden etkisi altına almıştır. 1913 baharından itibaren İstanbul'da ikamet etmeye başlayan Ziya Gökalp ile yakın mesaisi entelektüel kimliğinin 'milliyetçilik' ideali etrafında yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Köprülü'nün bu dönem tüm çalışmalarını belli bir amaç etrafında yürütmesinin ortaya çıkardığı sonuç, bir önceki dönemde dağınık bir görüntü sergileyen üretiminin bütünlenmesi olmuştur. Bu nedenle Köprülü'nün 1913 yılından itibaren yaşadığı değişimi, yeniden şekillenirken olgunlaşan bir entelektüel kimlik üzerinden okumak mümkündür: Fikirlerde bir kopuş yaşanmış ancak bilginin çok yönlülüğü bilimsellikle güçlenip devam etmiştir.

1908-1913 yılları arasında ortaya çıkan ve serpilerek entelektüel kimliğinin çok yönlülüğü, 1913 sonrasına disiplinlerarası metodoloji olarak yansımıştır. 'Türk kültürünün inşası' amacına ulaşmak için yerli edebi birikimi ön plana alan Köprülü, kültürün kaynağı olarak toplumu görmesi nedeniyle pek çok sosyal bilim disiplininin kesişim alanında yer alan telif eserler ve makaleler kaleme almıştır. Bu sebeple Köprülü bibliyografyası, hem çok yönlü entelektüel kimliğinin hem de bu kimliğin başkalaşmış bir devamı olan disiplinlerarası metodolojisinin bir özeti gibi okunmalıdır.

KAYNAKÇA

AKÜN Ömer Faruk, (2003), “Mehmed Fuad Köprülü”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 28, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayinevi, ss. 471-486.

ASILSOY Abdülkerim, (2013), “Mehmet Fuad Köprülü'nün İlmi Hayatı ve Eserlerinde İzlediği Metot Üzerine”, **Tarihimizden Portreler-Osmanlı Kimliği: Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı**, Ed. Zekeriya Kurşun, Haydar Çoruh, İstanbul: Ordaf Yayınları, ss. 213-144.

BANARLI Nihad Sami, (1966), “Köprülü'nün Hayatından Çizgiler”, **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü Köprülü Sayısı**, S. 47, Ankara, ss. 960-968.

İZLER Aynur, (1966), **Fuad Köprülü'nün İlk Makaleleri - Mezuniyet Tezi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

KÖPRÜLÜ M. Fuad, (2004), “Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl”, **Edebiyat Araştırmaları 1**, 4. Baskı, Ankara: Akçağ, ss.27-63.

KÖPRÜLÜ Orhan F., (1987), **Fuad Köprülü**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

NUHOĞLU Mehmet, (2013), “Cumhuriyet Öncesi Türkiye'sindeki Gazete ve Dergilerde Yayınlanan Sanat ve Sanat Tarihi Yazı/Makalelerinde Fikri Yapı”, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 17, S. 56, ss. 83-96.

ÖZERDİM Nihat Sami, (1950), “F. Köprülü'nün Yazıları (1908-1950)”, **Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I**, Haz. H. Eren-T. Halası Kun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, ss. 159-248.

SÖNMEZ Erdem, (2012), “Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarih Araştırmalarına Etkisi”, **Mehmet Fuat Köprülü**, Haz. Yahya Kemal Taştan, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ss. 253-265.

TANSEL Fevziye Abdullah, (1968), “Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün Yazıları İçin Basılmış Bibliyografyalar”, **Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü**, Yıl: 6, S. 68, Ankara, ss. 543-556.

TURAN Osman, (2010), “Mukaddime”, **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı (Doğumunun 120. Yılı Münasebetiyle Tıpkıbasım)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, ss. V-XXIII.

YILDIRIM Yüksel, (2011), “Kemal Tahir ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Tartışmaları” **Sosyologca**, S. 1, İstanbul, Ocak-Haziran 2011, ss. 31-46.

MAKEDONYA MESELESİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN DIŞ BASINDAKİ SESİ: RUMELİ UMUMÎ MÜFETTİŞİ HÜSEYİN HİLMİ PAŞA*

Yrd. Doç. Dr. Zeynep İSKEFİYELİ** - Okt. Özgür TİLBE***

Özet: XIX. yüzyılda Batı'da gazetelerin yaygınlaşması ile birlikte basın, toplumu yönlendiren ve gerektiğinde etkili bir muhalefet unsuru olarak gün geçtikçe kuvvet kazanan bir araç haline gelmiştir. Bununla birlikte kimi zaman hükümetlerce, politikalarını ya da siyasi ideolojilerini desteklemek için kamuoyu oluşturmak adına da kullanılmaya başlanmıştır. Bir başka deyişle iktidarlar basın yoluyla kamuoyunu yönlendirerek politikalarını meşru bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde de basın faaliyetleri gelişim göstermiştir. II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde bir yandan iç basın kontrol altına alınmaya çalışılırken öte yandan da hükümet politikalarının önemli bir destekçisi olarak ön plana çıkarılmıştır. Bununla birlikte bu dönemde dış basında gerek Padişahın şahsına gerekse hükümetin politikalarına yönelik ciddi bir muhalefet ortaya çıkmıştır. Ayrıca sık sık iç politika problemleri dış basında gazete sütunlarını süslemiş bunların bir bölümü Osmanlı Devleti aleyhinde uluslararası siyaset noktasında karalama kampanyasına dönüşmüştür. Bu tarz haberler Makedonya Meselesi konusunda da bolca kullanılmıştır. Özellikle II. Abdülhamit ve hükümetin politikaları ile Hüseyin Hilmi Paşa'nın Vilayet-i Selase Umumi Müfettişi olarak faaliyetlerine karşı birçok olumsuz haber çıkmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa bu dönemde dış basını yakından takip etmiş ve olumsuz haberlere karşı yoğun bir faaliyet yürütmüştür. Osmanlı Devletinin dış basındaki olumsuz imajını düzeltmeye çalışmıştır. Bu araştırmada yabancı basında yürütülen bu propaganda faaliyetlerine karşı Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumi Müfettişlik görevi sırasında yürüttüğü faaliyetler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Makedonya Meselesi, II. Abdülhamit, Hüseyin Hilmi Paşa, Basın, Umumi Müfettişlik.

THE VOICE OF OTTOMAN EMPIRE IN FOREIGN PRESS ABOUT MACEDONIAN QUESTION: INSPECTOR GENARAL HUSSEİN HİLMİ PASHA

Abstract: With the widespread use of newspapers in the 19th century in the West, the press became an instrument which could direct the society and was used as an opposition factor when necessary. However, sometimes it began to be used to mold public opinion as a representative of government policies or government's political ideologies. In other words, Powers tried to place their policies on a legitimate basis by canalising the public opinion through the press. Press and publication activities developed in Ottoman Empire especially from the beginnings of the second half of the era. In the period of II. Abdulhamit, internal press was tried to be controlled and come into prominence as an important ally of government policies. On the other hand, in foreign press, a serious opposition showed up against the Padishah himself and the government policies. Besides, internal political problems frequently adorned newspapers columns in foreign press and some of them turned into a smear campaign against Ottoman Empire at the point of international politics. Such news were also used about Macedonia Issue, especially against II. Abdulhamid, government policies and the services of Huseyin Hilmi Pasha as the inspector of Selase Umumi. During this period, Huseyin Hilmi Pasha closely followed the foreign press and conducted an intense activity against the negative news. He tried to correct the negative image of the

* Bu çalışma Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Programında hazırlanmakta olan "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliği (1902-1908)" adlı tezden yararlanılarak üretilmiştir.

** Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

*** Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi; Bartın Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

Ottoman Empire. In this study, the activities carried out by Huseyin Hilmi Pasha during his duty as General Inspectorate against these propaganda activities in the foreign press is discussed.

Keywords: Macedonian Question, II. Abdülhamit, Hussein Hilmi Pasha, Press, Inspector General.

Giriş

II. Abdülhamit tahta çıktığında Osmanlı Devleti'nin Batı'da kamuoyundaki görüntüsü oldukça kötü durumdadır.¹ 1876 yılında Batı kamuoyunda son derece olumsuz etki yapan Bulgaristan olaylarının yankılarına İngiliz Başbakanı Gladstone'un "Bulgaristan Katliamları" başlıklı yazısı da eklenince yabancı kamuoyunda daha da olumsuz bir tablo yaratmıştır.² II. Abdülhamit tahta oturduğu süre boyunca bir yandan ülke basını kontrol altına alınmaya çalışılırken öte yandan hükümet politikalarının önemli bir destekçisi olarak ön plana çıkarılmıştır. Bununla birlikte dış basında gerek Padişahın şahsına gerekse hükümetin politikalarına yönelik ciddi bir muhalefet ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamit dış basını yakından takip ederken devletin dış dünyadaki imajını oldukça önemsemıştır. Bu sebeple dış basının faaliyetlerini yakından takip etmek için 1883 yılında Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü kurdurtmuştur. Bu yeni kurumun görevi, dış basını takip etmek, çıkan yanlış haberleri tekdiz etmek, zararlı yayınların ülkeye girişini yasaklamak ve iç basına haber veren ajansların telgraflarını kontrol etmek olmuştur.³ Bu adımlar Osmanlı Devletinin batıda kamuoyundaki olumsuz görüntüsünü düzeltmek için atılmıştır. II. Abdülhamit'in faaliyetleri bununla sınırlı kalmamıştır. Avrupa basınında etkili olabilmek için farklı seçenekler de uygulamaya sokulmuştur. Batılı birçok gazeteciye nişan verilmiş bazıları da maaşa bağlanmıştır. Ancak tüm bu önlemler bile Avrupa kamuoyunun Osmanlı aleyhine yazmasına engel olamamıştır.⁴ Abdülhamit dönemi Osmanlı'sının dünyada olumlu bir görüntü sunma çabaları bugünkü tabirle tam bir "kamu ile ilişkiler" (public relations) örneğidir. Bunun en çarpıcı örneği, 1893 ve 1894'te Sultan Abdülhamit'in Amerika ve İngiltere'ye gönderdiği fotoğraf albümleridir.⁵ Abdülhamit bu alandaki faaliyetlere önem vererek devletin olumsuz imajını düzeltmek için çaba

¹ Batı dünyasının Şark'a dair çoğu zaman bir ön yargısı vardır. Bu ön yargıyı Namık Kemal "Avrupa Şarkı Bilmez" diyerek anlatıyordu. İbret Gazetesindeki yazısında, "Avrupa'nın Şarka ve İslam'a Dair bilgilerinin yanlış ve eksik olduğunu" belirtiyordu. Bu görüşünü, kitabının hemen başında Sultan Osman amcasını idam ettiren Hammer'i eleştirerek destekler. (Emrah Çetin-Özgür TİLBE, Namık Kemal'in "Şark Meselesine" Dair Görüşleri, *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu Bildiriler*, C. I, Ed. Orhan Kemal Tavukçu- Ali Tilbe, Tekirdağ, 2010, s.291.)

² Selim Deringil, "Abdülhamid Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde İmaj Saplantısı" *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi (1994): 150-151.

³ Zekeriya Kurşun, "II. Abdülhamit Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi I*, İstanbul, 1999, s.107.

⁴ Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.173.

⁵ Deringil, "Abdülhamid Döneminde", s.153.

harcamıştır. Çünkü memleketi daha iyi tanıtmının ve Batı kamuoyundaki olumsuz imajı ortadan kaldırmının diplomasi alanında doğru sonuçlar doğuracağına inanmıştır.

I.Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umumi Müfettişliğine Atanmasının Dış Basındaki Yankıları

1878 Berlin Anlaşmasıyla yeni bir düzen oluşturan Avrupalı güçler, Osmanlı Devleti'nden Rumeli topraklarında ıslahat yapılmasını istemiştir. Ancak II. Abdülhamit'in uyguladığı politikalarla ıslahat fikri askıya alınmıştır. Bu politika 1902 yılının sonuna kadar sürdürülebilmiştir. XX. yüzyılın hemen başında Makedonya'daki gelişmeler Avrupa kamuoyunu Osmanlı Devleti'ne karşı tekrar harekete geçirmiştir. Makedonya Meselesi tekrar Avrupalı Devletlerin önüne gelmiştir. Bu sebeple II. Abdülhamit 1878'den beri ötelemediği ıslahatları hızlıca hayata geçirmeye karar vermek zorunda kalmıştır. II. Abdülhamit yönetimi Avrupalı Devletlerin de baskısını azaltmak için 29 Kasım 1902'de Rumeli Vilayeti Hakkında Talimatname ile ıslahatları hızla uygulamaya koymuştur. Aslında bu adım Eylül 1902 tarihli Cuma-i Bala ayaklanması sonrası Makedonya'da daha belirleyici ve etkin rol oynamak isteyen Avrupalı Devletlerin müdahalesini engellemek için atılmıştır. Osmanlı yönetiminin görünürdeki amacı bölgede asayişin sağlamak için ıslahatları uygulamaya koymak olsa da öncelikle Avrupalı güçlerin devletin iç işlerine müdahalesini önlemektir.⁶ 2 Aralık 1902'de Hüseyin Hilmi Paşa'yı istenen ıslahatları gerçekleştirmek üzere Umumi Müfettiş sıfatıyla göreve atamıştır. Müfettiş Paşa'dan istenen bölgede yapılması gereken idari, askeri, adli, mali ve eğitimle alakalı ıslahatları gerçekleştirmesidir.⁷

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Umumi Müfettişlik görevine atanması yabancı basında çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Fransız basınında Hüseyin Hilmi Paşa'dan sıkça söz edildiği görülmektedir. Örneğin Le Figaro Gazetesi'nde Emile Berr imzasıyla yayımlanan makalede (Bakınız Ek:5) Hüseyin Hilmi Paşa ile ilgili izlenimler oldukça olumludur. Gazeteci yazısında, *"Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevi bir devlet adamının hayal edebileceğinin en onurlusudur, zira onun görevi bu altüst olmuş ülkeye barışı, orduların kaba kuvvetiyle getirmek değil de barışı sağlayacağı umut edilen reformlarla gerçekleştirmek ya da gerçekleştirmeye çalışmaktır. Resmi unvanı bir görüntü de "Rumeli Genel Müfettişidir". Aslında, "teftiş" eden bir adamdan fazlasıdır"* ifadelerine yer vermiştir.⁸ *Reuve Des Reux Mondes* dergisinde Hüseyin Hilmi Paşa'dan *"kusursuz yaka paltosuyla görünüşü, kırmızı fesi, fiziksel özellikleriyle, zarif, incelikli ve seçkin tavırları ile Fransızca biliyor olmasıyla, mükemmel bir oryantal diplomat"* olarak bahsedilmiştir. ⁹ Fransız *Le Matin* Gazetesi'nde ise birinci sayfadan portresine yer verilmiş (Bakınız Ek:1), Hilmi Paşa'nın

⁶ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu*, Afa Yayınları, İstanbul, 1995, s.42.

⁷ İSAM/HHP/3/165.

⁸ *Le Figaro*, 12 Octobre 1903.

⁹ *Reuve Des Reux Mondes*, Paris, 1907, p.668.

dürüst bir memur olduğu ve bu görev için iyi bir seçim yapıldığı yazılmıştır.¹⁰ İngiliz gazeteci Henry Noel Brailsford, “Macedonia, Its Races and Their Future” adlı kitabında Hüseyin Hilmi Paşa’dan bahseder. Onunla ilgili izlenimlerini şöyle aktarır:

“Hilmi Paşa kesinlikle Osmanlı yetkilileri arasında çoğunun aksine daha kültürlü ve olağanüstü yetenekli bir adamdır. Eğitimi sınırlı olmasına rağmen iyi Fransızca konuşur. Ancak hayatı boyunca Türkiye’den hiç dışarı çıkmamıştır. Yemen’in eski valisi olan bu zat güvenilir bir “Saray” adamıdır.”¹¹

Ancak Hilmi Paşa’nın atanmasını olumsuz karşılayan bir kesim de vardır. İstanbul İngiliz konsolosu padişaha atamayla ilgili görüşlerini iletirken, Hüseyin Hilmi Paşa’nın becerikli bir yönetici olmasına rağmen uluslararası camiada tanınmadığından atamanın isabetli olmadığını ayrıca devletin uygulamaya koyduğu ıslahatların yetersiz kaldığını belirtmiştir.¹² Bu düşünceleri destekler nitelikte görüşlerden bir diğeri de *Le Temps* gazetesinde yayımlanan “*La Question Macedonienne*” başlıklı makaledir. Bu makalede Rumeli’ye Hristiyan kökenli bir vali atanması gerekliliği üzerinde durulmuştur.¹³

Görüldüğü üzere Hüseyin Hilmi Paşa’nın atanması yabancı basında oldukça yer bulmuştur. Yabancı kamuoyunun Makedonya Meselesine ilgi duymasının temelinde Müslümanlar yönetimindeki yoğun Hristiyan nüfus barındıran bölgeyi koruma hassasiyetinden kaynaklanmıştır.

II. Yabancı Basında Makedonya Meselesi

Hüseyin Hilmi Paşa, zor bir dönemde göreve başlamıştır. Makedonya’da başını Bulgarların çektiği örgüt¹⁴ ve çeteler Osmanlı Devleti’ni Makedonya’dan çıkarmak için var güçleriyle terör faaliyeti yürütmüş bunun yetmediğini düşündüklerinde de geniş çaplı isyan hareketlerine yönelmiştir. Hedefleri, Avrupa Devletleri’nin ilgisini yaşadıkları bölgelere çekerek bu sayede amaçlarını gerçekleştirecek bir ortam oluşturmaktır. Özellikle Avrupa’nın ilgisi müdahaleye

¹⁰ *Le Matin*, 06 Mars 1903, p.1.

¹¹ H.Noel Brailsford, *Macedonia, Its Races and Their Future*, London, 1906, p.300.

¹² Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s.168.

¹³ *Le Temps*, 05 Janvier 1903, p.1.

¹⁴ Bulgarlar gizli örgütler vasıtasıyla Makedonya’nın Osmanlı Devletinden kopararak kendilerine verilmesi için mücadele etmeye karar verdiler, bu amaçla 1893’te “Makedon İhtilal Örgütü” adıyla bir ihtilal komitasını kurdular. Sonraki dönemde adı birkaç kez değişen örgüt 1902’den itibaren “İç Makedonya Devrimci Örgütü” (İMDÖ) adıyla faaliyetlerini sürdürecekti. Örgüt 1890’lardan itibaren Makedonya Sorunun önemli bir aktörü haline gelmişti. Bir başka Bulgar örgütü 1895’te “Yüksek Makedonya Komitası” (YMK) adıyla Bulgaristan’da kuruldu. Bu örgüt Bulgar hükümetinin anlayışı doğrultusunda Bulgar davası için mücadele edecekti. İki örgüt de silahlı çetelerle ve isyanlarla Makedonya Sorununu uluslararası bir davaya dönüştürmek için var gücüyle eylemlere başlamıştı. (Gül Tokay, *Makedonya Sorunu*, Afa Yayınları, İstanbul, 1995, s.36.)

dönüşürse amaçlarına gidecek yolda katkı sağlayacağı düşüncesi oldukça yüksektir.¹⁵ Çünkü normal şartlarda Osmanlı Devletine karşı mücadele edebilmeleri mümkün gözüküyordu.¹⁶ Makedonya'da asayiş problemlerinin temelinde yatan sebep Bulgar, Rum, Sırp çetelerin yalnız Müslümanlara uyguladığı terör değildir. Aynı zamanda Bulgar, Sırp ve Yunanlıların da birbirlerine karşı yürüttüğü topyekûn mücadele şeklinde terör yaygınlaştırılmıştır.¹⁷ Çünkü Makedonya bölgesi hiçbir milletin tek başına çoğunluğu oluşturabileceği bir nüfusa sahip değildir. Milletlerin iç içe yaşadığı Balkanlarda demografik yapı adeta mozaik andırmaktadır. Nitekim İngiliz gezginlerin Selanik'te karşılaştıkları manzarayı anlatırken “*Nüfus karmakarış bir şey, Bir insanın Türk mü, Rum mu, Ermeni mi, Bulgar mı yoksa Yahudi mi olduğunu anlamak için yüz hatlarına, yürüyüşüne, haline ve tavrına bakmanız gerektiği*” ifadelerine yer vermeleri bu görüşü desteklemektedir.¹⁸ Terör faaliyetlerinin temel hedefi, bu mozaik benzeri demografik yapıyı kendileri çıkarları doğrultusunda değiştirmektir. Demografik yapı hangi millet adına çoğunluğu elde edecek şekilde bozursa o milletin Makedonya'dan daha fazla pay alacağı düşünülüyordu. Nitekim Yunan diplomat İon Dragoumis “*Makedonya onu elde edecek olanlara aittir*” sözleriyle meselenin özünü ortaya koyuyordu.¹⁹ Tüm mesele bu hedef etrafında dönmektedir. Bu sebeple zor bir dönemden geçilen Makedonya'da devlet adına yapılacak her türlü faaliyet bölgenin geleceği açısından oldukça önemlidir. Hüseyin Hilmi Paşa da bunun farkındaydı ve yalnızca meselesinin idari, askeri, ekonomik ve adli boyutuyla değil devletin Makedonya Meselesi özelinde Batı kamuoyundaki imajıyla da özel olarak ilgilenmeye gayret göstermiştir.

Makedonya Meselesinde yabancı basın Osmanlı Devleti'nin aleyhine kamuoyunu etkilemek amacıyla kullanılmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin bir kısmının terör eylemleri vasıtasıyla Avrupa basınının ilgisini çekmeyi başarması, Makedonya'yı bir hedef olarak gören milletler ve devletler için ilham kaynağı olmuştur. Bölgede aktif rol oynayan Bulgarlar büyük devletlerin ilgisini çekebilmek adına silahlı mücadele yöntemine başvurarak basında sansasyon yaratmayı amaçlamışlardır.²⁰ Bu anlamda beklenen fırsat Selanik'te gerçekleştirilen bir kaçırma hadisesiyle gelmiştir. 21 Ağustos 1901'de Amerikan

¹⁵ Örgüt üyelerinin propaganda faaliyetleri için bakınız: Hakan Tan, *Makedonya'da Bulgar Komite Faaliyetleri Ve Boris Sarafof*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya,2013.

¹⁶ Mahir Aydın, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul, 1989, s.217.

¹⁷ Kemal Beydilli, “II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesine Dair”, *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul, 1989, s.83-84.

¹⁸ Mark Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri*, Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s.338.

¹⁹ Anastasia KARAKASİDOU, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri, Yunan Makedonya'sında Millet Olma Aşamalarına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, Çev. Nurettin Elhüseyini, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010,s.131.

²⁰ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu...*, s.36.

misyoneri olan Ellen Stone'nin kaçırılmasıyla²¹ olay kısa sürede uluslararası düzeyde gazete manşetlerine taşınmıştır.²² Konuya dair haberler, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Avusturya, İngiltere ve Avustralya gibi dünyanın birçok ülkesindeki gazetelerde yer bulmuştur. Makedonya'daki Bulgar komitaların eylemleri bu olayla uluslararası kamuoyuna taşınırken, bu olay bölgeye "terörist" yaftasının yapılandırılmasına sebep olmuştur.²³ Kaçırılma hadisesinin sonuçları basın faaliyetlerinin önemi bir kez daha ortaya koymuştur.

Makedonya'daki bu olaylar yabancı basının bölgeye ilgisini artırmıştır. Bu sebeple *The Times*, *Daily News*, *Le Figaro*, *Newyork Times* gibi Amerika ve Avrupa basının önde gelen gazeteleri Makedonya haberlerine sıkça yer vermiştir. Bu noktada Bulgar çete ve örgütleri amaçlarına ulaşmış, bölgenin sorunlu olarak yaftalamasıyla Hristiyan hassasiyeti ön plana çıkarılmıştır.

III. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yabancı Basınla İlişkileri ve Faaliyetleri

Hüseyin Hilmi Paşa'nın görev süresi boyunca Avrupa, Amerika ve hatta Avusturalya basını, Rumeli'deki gelişmelerle yakından ilgilenmiştir.²⁴ Bu ilginin sebebi yeni reform planından kaynaklandığı ileri sürülmüştür.²⁵ Ancak reformların Hristiyanların yoğun olduğu bölgede yapılacak olması ilginin temel sebebi olmuştur. Avrupa ve Amerikan basını haberleri "*The Balkan Outlook (Balkanlardan Görünüm)*", "*The Macedonian Question (Makedonya Krizi)*" ve "*The Balkan Crisis (Balkan Krizi)*" gibi başlıklar altında haber dizileriyle okuyucularıyla buluşturmuştur.²⁶ Yapılan haberlerin çoğu objektiflikten uzaktır. Makedonya'nın içler acısı durumundan bahsedilmiş, çetelerin işlediği cinayetleri tüm vahşetiyle betimleyen haberler yapılarak insani yardım çağrıları yapılmıştır. *Le Matin* Gazetesi "*Balkanlardaki huzursuzluk İstanbul'da konuşulmayarak kamuoyunun dikkati dağıtılsa da Manastır'da durum içler acısı*" ifadeleriyle bölgede Hristiyanların zor durumda olduğu algısı yaratarak, bölgeye insani yardım

²¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız; Mahir Aydın, "Makedonya Meselesi ve Amerikalı Rahibenin Kaçırılması", *Osmanlı Araştırmaları XVIII*, İstanbul 1998, s.239-258.

²² Bunlar; *The Houston Daily Post*, 7 September 1901, p.3 ; *The Evening World*, 27 September 1901 ; *The Evening World*, 27 September 1901; *Le Temps*, 10 Septembre 1901, p.2 ; *Le Matin*, 9 Septembre 1901, p.3; *The Telegraph*, **29 November 1901**, p.4; *The Times*, 9 Septembre 1901, p.4.; [Neues Wiener Journal](#) (Wien), 7 September 1901, p.11.

²³ "Macedonia's Struggle for Liberty- An Explanation of the Balkan Situation", *The Minneapolis Journal*, 11 February 1903, p.4.; Maria Todorova, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, İletişim Yayınları, 4. Baskı İstanbul, 2013, s.240.

²⁴ BOA. Y. PRK. HR. 33/63. ; The Times gazetesi 1902 ile 1908 yılları arasında Hüseyin Hilmi Paşa'nın adının geçtiği 107 habere rastlanmaktadır. (Sakarya Üniversitesi Kütüphanesi, The Times Gazetesi çevrimiçi veri tabanında arama yapılarak bu sonuca ulaşılmıştır.)

²⁵ Robert Graves, *Storm Centres of The Near East (Personal Memories 1879-1929)*, Hutchinson &Co. Ltd., London 1933, p.206.

²⁶ *Patrie*, *La Petite Republique*, *Le Figaro*, *Soleil*, *Matin*, *L'Eclair*, *Messenger De Paris*, *Le Gil Blas*, *Gaulois*, *Le Single*, *La Liberte*, *La Republique*, *Journal Des Debates* ve *The New York Herald* gazetelerinde Bulgarlar ve Rumeli ile ilgili yayımlanmış yazılar görülebilir.(İSAM/HHP/6/26.)

yapılmasının gerekliliği de vurgulanmıştır.²⁷ Amerikan basınında da mesele ilgiliyle takip edilmiştir. Örneğin “*Gravity of Eastern Crisis Now Generally Understood*” başlıklı haber (Bakınız: Ek:2) aynı formatta farklı gazetelerde yayımlanmıştır.²⁸ Bu haberin birden çok kez aynı formatta yayımlanması konunun dünya kamuoyunda sıcak tutulmasından başka bir amaç taşımamaktadır. Bu insani yardım ise Avrupalı devletlerden beklenmektedir. Maksat Avrupalıları belirleyici güç olarak Makedonya’ya getirmek ve Osmanlı Devleti’ni bu yolla saf dışı bırakmaktır.

Hüseyin Hilmi Paşa tüm bu faaliyet ve hedeflerin farkında olduğu için Batı kamuoyunda çıkan haberleri yakından takip etmiştir. Yanlış bilgi içeren haberlere doğrudan düzeltme yazısı göndererek ilgili gazetede yayımlanmaya çalışmıştır.²⁹ Ayrıca Avrupalı gazetecilerle mülakat yaparak Osmanlı Devleti’nin sesini dış basında duyurmaya çalışmıştır. Gazetecilerin görüşme tekliflerini geri çevirmeyen Hüseyin Hilmi Paşa, Paris’ten Üsküp’e gelen ve bir gün vakti olan Le Matin gazetesi muhabirinin görüşme talebini kabul etmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa’nın yoğun mesaisine rağmen vakti sınırlı olan bir gazeteciye bile zaman ayırması onun meseleye önem verdiğini göstermiştir. Hüseyin Hilmi Paşa Le Matin gazetesine verdiği röportajda, polis ve jandarma düzenlemeleri ile adliye teşkilatı düzenlemelerinin padişah tarafından özellikle takip edildiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak padişahın, talimatnamenin ciddiyetle ve süratle uygulanması, halkın emniyet ve istirahatının sağlanması konularına özen gösterdiğini belirtmiştir. Le Matin gazetesi muhabirinin Selanik ve Manastır valisini ziyaret etme isteğini geri çevirmemiştir. Hilmi Paşa, özel bir mektup yazarak bu görüşmeleri kolaylaştırmıştır.³⁰ Hüseyin Hilmi Paşa’nın önem verdiği diğer bir nokta da sarayla olan iletişimdir. II. Abdülhamit’in hassasiyetlerinin farkında olduğundan yabancı temsilcilerin ve gazetecilerin ilgisinin yoğun olduğu bir ortamda sarayla güven bunalımı yaşamamak adına yaptığı görüşmelerin detaylarını saraya bildirmiştir.³¹

Bulgarlar Makedonya’da krizi derinleştirmek amacıyla genel bir isyan planlamıştır. Bu olay 1903 yılının Ağustos ayı başında İç Makedonya Devrimci örgütü tarafından düzenlenen İlinden İsyanı’dır. İç Makedonya Devrimci Örgütü isyanı Aziz İlyas³² gününe denk gelen 2 Ağustos 1903’te Manastır bölgesinde başlatmıştır.³³ Bölgeden gelen günlük haberlerle olay kısa

²⁷ *Le Matin*, 15 Avril 1903, p.3.

²⁸ Amerikan basınında *The Chanute Times*, 1 May 1903, p.9, *The Coalville Times*, 1 May 1903, p.6, *Philipsburg Herald*, 7 May 1903, p.2, gazeteleri bu haberi aynı formatta yayımlamışlardır.

²⁹ BOA.BEO. 2274/185511, 19 Kanun-ı Evvel 1320 (01 Ocak 1905)

³⁰ BOA.Y.PRK.MK.12/43. 28 Kanun-ı Sani 1318 (10 Şubat 1903)

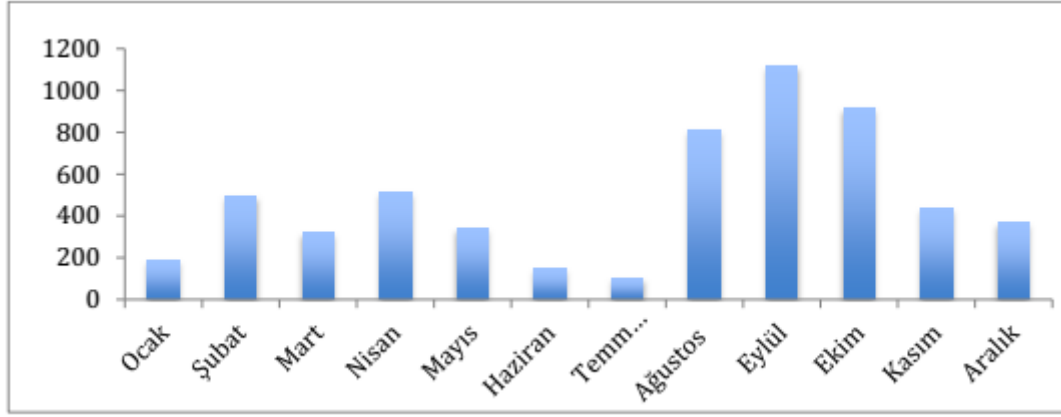
³¹ BOA.Y.PRK.MK.12/43. 28 Kanun-ı Sani 1318 (10 Şubat 1903)

³² Olayın “İlinden” İsyanı (yani Aziz İlyas İsyanı) olarak anılmasının sebebi, Ortodoks takviminde 20 Temmuz’a denk düşen İlyas Peygamber Günü’nde başlamış olmasıdır.

³³ Adanır, *Makedonya*, s.197.

sürede dış basının gündemine oturmuştur. Makedonya'daki olaylarla ilgili 1903 yılı Ağustos, Eylül ve Ekim aylarını kapsayan üç aylık dönemde İngiliz basınında toplam 2.845 haber yapılmıştır.³⁴

Grafik 1: İngiliz Basınında Makedonya Meselesine Dair Yazıların Dağılımı

Kaynak: Yahya Ahabap, “Amerikan Ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)”, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2015/1, s.138.

İngiliz basınının öncü gazetelerinden *The Times*, isyanın sürdüğü Ağustos ayında neredeyse her gün farklı başlıklar altında bölgeden haberlere yer vermiştir.³⁵ Amerikan gazetelerinde de aynı ilgi göze çarpmaktadır. Hatta ilgi sempatiye dönüşmüş Bulgar çete liderlerinden Boris Sarafoff'un resmi gazetelerin sayfalarını süslemiştir.(Bakınız Ek:4) Ayrıca hayat hikâyesine yer verilmiştir. Çete liderleri bağımsızlık savaşçısı kahramanlar olarak gösterilmiştir.³⁶

Dış basında yer alan haberlerin birçoğu devleti zor durumda bırakan asılsız iddialar içermektedir. Bunun farkında olan Hüseyin Hilmi Paşa tüm yoğunluğuna rağmen hiçbir gazetecinin röportaj teklifini geri çevirmemiş ve isyanla ilgili alınan tedbirleri ve sayısal verileri gazetecilerle paylaşmıştır. Bununla birlikte Hüseyin Hilmi Paşa'nın İstanbul'a bildirdiği raporlar da uluslararası basında yer almaya başlamıştır. Örneğin, 5 Ağustos 1903 tarihli haberde Hüseyin Hilmi Paşa'nın raporuna dayandırılan haberde, Bulgarların yaptığı terör eylemlerinden bahsedilmiştir.³⁷ Böylece Hristiyanların imza attığı terör eylemleri az da olsa Batı basınında yer almaya başlamıştır. Hristiyan mağduriyetlerinin Müslümanlardan kaynaklandığına dair bolca haberin ön plana çıktığı bir dönemde az da olsa bu tip haberler basında yer bulmaya başlamıştır.

³⁴ Yahya Ahabap, “Amerikan Ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2015/1, s.136.

³⁵ Örneğin, *The Times* gazetesi 1903'ün Ağustos ayı içinde 21 gün, bölge ile ilgili haber yapılmıştır.

³⁶ *The Newyork Tribune*, 23 August 1903, p.14. ; *The Pacific Commercial Advertiser*, 17 October 1903, p. 1.

³⁷ *The Butte İnter Mountain*, 5 August 1903 (5 Ağustos 1903) p.3.

Hüseyin Hilmi Paşa, İlinden İsyanı'nın başlangıcından itibaren Batı basını ve konsolosları ile etkileşimde bulunma konusunda planlı ve etkili bir politika izlemiştir. Müfettiş Paşa, Müslüman köylülerin kayıplarını ve İç Makedonya Devrimci Örgütü tarafından Türklere verilen zararları hızlı bir şekilde rapor etmiş ve konsoloslara Manastır'daki Müslümanları sakinleştirmek için aldığı önlemler hakkında bilgi vermiştir.³⁸ Buna karşılık İngiliz basınında Hristiyanların katliama uğrayacağı haberlerine devam edilmiş,³⁹ benzer haberler Amerikan basınında da genişçe yer bulmuştur.⁴⁰ İsyan süresince Hüseyin Hilmi Paşa yabancı basını yakından takip etmiştir. Bu sebeple isyana dair istatistikleri röportaj verdiği gazetecilere aktarmıştır. Le Figaro Gazetesi'ne verdiği mülakatta da, 3 Ağustos'tan 25 Ağustos'a kadar geçen yaklaşık bir aylık sürede isyana dair sayısal verileri paylaşmıştır.⁴¹ Buna karşın 30 Ağustos 1903'te İç Makedonya Devrimci Örgütü tarafından yayınlanan bir raporda Osmanlı askerleri tarafından 23 Bulgar köyünün yakıldığını yaşlı, kadın ve çocukların öldürüldüğü ileri sürülmüştür. Raporun detayında köy isimleri, köydeki hane sayıları ve öldürüldüğü ileri sürülen kişilerin isimleri ile yaşları gibi bilgiler yer almıştır. Hüseyin Hilmi Paşa bir başına bölgede çok farklı kaynaktan beslenen olumsuz haberlere karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır.

İç Makedonya Devrimci Örgütü, İlinden İsyanı'nın bastırılmasını Hristiyanların katledilmesi olarak göstermeye çalışmıştır.⁴² Sofya'daki İMDÖ temsilcileri, 9 Eylül 1903'te büyük güçlerin temsilcilerine "*Makedonya'da düzenli birliklerin ve başıbozukların yaptığı tahribat*" hakkında bir rapor sunmuştur. Raporun: "*Bu bulgulardan anlaşılıyor ki Türkiye, isyancı vilayetlerde Hristiyanları sistemli şekilde katletmektedir*" çıkarımında bulunulmuştur.⁴³ Bu sözlerin Hristiyan dünyaya dini bir mesaj verme kaygısı taşıdığı açıktır. Bazı batılı yazarlara göre basın Makedonya'da gerçekleşen olayları yaymada büyük bir rol oynamıştır. İlinden İsyanının Osmanlı kuvvetleri tarafından sert bir şekilde bastırılması haberleri uluslararası kamuoyunda bir sempati ve dayanışma dalgasına neden olmuştur. Makedonların mücadelesi destansı olarak nitelendirirken basında uluslararası kamuoyunun Makedon isyanına olan ilgisini daha da artıran

³⁸ Julian Brooks, *Managing Macedonia: British Statecraft, Intervention, and 'Proto-peacekeeping' in Ottoman Macedonia, 1902-1905*, Simon Fraser University, Spring 2014, p.458.

³⁹ *London News*, 13 August 1903, p.7.

⁴⁰ Ahabap, "Amerikan Ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)", s.125.

⁴¹ Emile Berr, "Notre Enquête en Turquie", *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, p.2.. Bu röportajda, Manastır sancağında 3 Ağustos'tan 25 Ağustos'a kadar 1 cami, 3 okul, 154 ev, 97 kule, 14 saman deposu, 5 buğday ambarı, 8 han, 8 değirmen, 400 yulaf ve saman arabasının tahrip edildiğini ifade etmiştir.

⁴² *Macedonia, Documents and Material*, [Editors Voin Bozhinov, L. Panayotov](#), Published by Sofia : Bulgarian Academy of Sciences, 1978, s.516-527.

⁴³ Adanır, *Makedonya*, s.203.

geniş bir tanıtım yapılmıştır.⁴⁴ Bu açıklamalar kendi içinde birçok çelişkiyi barındırmakla beraber meseleye tek taraflı bakış açısını da gözler önüne sermektedir.

Asıl amaçlar Avrupa'nın dikkatini bölgeye çekmek olan örgütün hedeflerine yaklaştığı söylenebilir. Çünkü Avrupa basınında Ağustos ayında ortaya çıkan isyan için bir katliam havası estirildiği görülmekteydi.⁴⁵ 9 Eylül 'de The New York Times gazetesinin yaptığı haber "Türkler 50.000 Kişiyi öldürdü" (Bakınız: Ek:3) başlığını taşıyordu.⁴⁶ Bu rakamlar tüm gazetelerde yer alırken kaynak olarak Selanik, Sofya ve İstanbul'dan alınan haberler gösteriliyordu. Haberlerin niteliğine bakıldığında bir algı yaratmaya hizmet ettiği görülmektedir. Çünkü verilen rakamların çoğu doğrulanmaya muhtaç bilgiler içermektedir.

IV. İlinden İsyanı Sonrası Hilmi Paşa'nın Faaliyetleri

Hüseyin Hilmi Paşa, Avrupalı basın mensuplarına devletin isyana karşı aldığı önlemleri detaylı bir şekilde aktarmıştır. Fransız gazeteci Maurice Gandolphe'ye yaptığı açıklamada, isyanın önüne geçmek için 26 Ağustos, 23 Eylül ve 30 Eylül'de isyancıların silahlarını bırakarak dağdan inmeleri için 5 dilde af bildirisi yayınladığını belirtmiştir.⁴⁷ Bu röportajın devamında, bildirisini sonrası Bulgarların 1.755 tüfek ve çok fazla mühimmatın devlete teslim edilmesinden dolayı yaklaşık üçte ikisinin tekliflerini kabul ettiğine inandığını ifade etmiştir. Ayrıca en fazla 5 bin Bulgar'ın hâlâ dağda olduğunu, bunların 3 binden fazlasının silahsız olduğu tahmininde bulunmuştur. Yine önlemlerden bahsederken isyancılara elçiler göndererek barış için teklif ederek geri getirmeye çalıştığını ancak son iki elçinin komitalar tarafından öldürüldüğü söylemiştir.⁴⁸

Hüseyin Hilmi Paşa, Le Figaro Gazetesi muhabiri Emile Berr ile yaptığı mülakatta ise, İlinden İsyanı sonrası Makedonya'nın asayişini sağlamak için aldığı önlemlerden bahsetmiştir. Bulgar sınırına destek kuvvetlerin gönderildiğini burada yaklaşık 150 bin asker muhafaza edildiğini ifade ederek "Bana lazım olandan çok daha fazlası" sözleriyle mevcut duruma ilişkin bilgi vermiştir. Ayrıca Manastır'ın çevresinde asayişin temini için küçük çetelerle mücadele edildiğini bunların da önemsiz olduğunu belirtmiştir.⁴⁹ Hüseyin Hilmi Paşa açıklamasında Batı

⁴⁴ Hristo Andonov- Poljanski, "International Public And The Ilinden Uprising" <http://micnews.com.mk/node/5251> (Erişim Tarihi: 12 Kasım 2017.)

⁴⁵ Günümüz bazı batılı akademik çalışmalarda kullanılan dilde farklılık göstermemektedir. İlinden İsyanının Hristiyanlara karşı vahşi misilleme olduğu görüşleri akademik çalışmalarda yer almıştır. (James Walter Frussetta, *Bulgaria's Macedonia: Nation-Building And State-Building, Centralization And Autonomy in Pirin Macedonia, 1903-1952*, University of Maryland College Park, 2006, p.124.)

⁴⁶ Ahabap, "Amerikan ve İngiliz", s.127.

⁴⁷ Umumi Müfettiş Hilmi Paşa ağustos sonuna doğru Müslüman ve Rum-Ortodoks eşraftan oluşan bir komisyon oluşturdu. Bu komisyon isyancıların köylerini ziyaret ederek isyanın yatıştırılmasını sağlayacaktı. Ayrıca afişler hazırlanacak ve isyancılara, padişahın merhametine sığınmaları tavsiye edilecekti. (Adanır, *Makedonya*, s.204.)

⁴⁸ Maurice Gandolphe, *Le Crise Macedonienne (Septembre-December 1903)*, Paris 1904, p.62-63.

⁴⁹ Emile Berr, "Notre enquête en Turquie", *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, p.2.

kamuoyu ile bölge devletlerine, isyan sonrası asayişin sağlandığı ve bölgede büyük bir askeri güç barındırdığı mesajını vermiştir.

Müfettiş-i Umumi röportajın devamında: *“Manastır vilayetinde, isyanın yol açtığı zararları temin için şimdiden çalışılmaya başlandığını kış bastırana kadar isyan sebebiyle kaçırıp dağlara sığınan aileleri evlerine döndürmeyi planladıklarını ifade etmiştir. Yakılan evler için Hristiyan ve Müslümanlardan oluşan bir komisyon oluşturduğunu yaklaşık 5 bin evin yakılmış olduğunun tespit edildiğini ve bu evlerden yaklaşık 800 kadarının Müslümanlara ait olduğunu aktarmıştır. Gazeteciye yaptığı, “Görüldüğü üzere isyan sadece Hristiyan halka değil aynı zamanda Müslüman halka da zarar vermiştir”* açıklaması yabancı basında yalnızca Hristiyan mağduriyetlerine yer verilmesine cevap niteliği taşımaktadır.

Devletin isyan sonrası aldığı önlemlere değinen Hilmi Paşa: *“İsyan sırasında zarar gören evlerin tamiri için, Padişahın 5 bin lira yardımda bulunduğunu ama bunun yetersiz olduğunu ve bir o kadar daha paraya ihtiyaç olduğunu”* ifade etmiştir. Gazetecinin 10 bin lira, yani 230 bin frank size yetecek midir? sorusu üzerine *“Kesinlikle yeterli, aile başına 4 bin frank sayıyorum. Ama takdir edersiniz ki bu “evler” bazen yalnızca bir odadan oluşmaktadır ve köylüler evlerini yeniden inşa etmek için odun ve taşları bedavadan bulabilmektedirler”* açıklamasını yapmıştır. Yardımların nasıl dağıtılacağını da detaylıca anlatmıştır. O açıklamasında, *“Komisyon, her köyde yardım edilecek ailelerin listesini oluşturarak, her birine tazminatın yarısını verir ve çalışmasına devam eder. Bir süre sonra bu köylere yeniden giderek köylünün yıkılmış hanesini yeniden yapmakta olduğunu tespit ederse bu aşamada ona vaat edilen tutarın kalanını teslim edileceğini belirtmiştir. Ayrıca köylülere (Hristiyan ya da Müslüman) hayvanlar dağıtıldığını. Şimdiden 4 bin dana, koyun ve keçi ile 3,700 tavuk verilmiştir”* bilgilerini aktarmıştır.⁵⁰ İsyandan sonra Batı kamuoyunda bölge halkının sefalet içinde olduğu gerekçesiyle insani yardım kampanyaları düzenlenmeye başlanmıştır.⁵¹ Hüseyin Hilmi Paşa bu yaklaşımın farkında olduğu için devletin aldığı önlemleri detaylı bir şekilde röportaj verdiği gazetecilere aktarmıştır. İlinden İsyanı sonrası Makedonya'nın genel durumu ve devletin isyan sonrası aldığı önlemler, Fransa'nın en önemli gazetelerinden biri olan *Le Figaro*'da yayımlanmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın daha önce de belirttiği gibi Avrupalı Devletler meseleye daha çok Bulgarların dolayısıyla Hristiyanların

⁵⁰ Emile Berr, “Notre Enquête en Turquie”, *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, p.2-3.

⁵¹ İlinden İsyanından önce Paris'te kurulan Makedon Komitesi, Makedonya yanlısı faaliyet yürüttü. Bu komite Makedonya'nın tanıtımı ve insani yardım toplamak için bir kampanya düzenledi. 25 Ekim 1903'te Paris Tiyatrosu "Sara Bernhard" da yapılan Makedonya uluslararası toplantısı büyük ilgi gördü. Birçok Avrupa ve Amerika ülkesinden seçkin kişiler toplantıya katıldı. Toplantıda "dünya vicdan" adına oy birliği ile kabul edildi ve dünya güçlerinin Makedonya'daki katliamı durdurması ve Makedonya'daki olaylar üzerinde gerçek kontrol sahibi olmaları istendi. (Hristo Andonov Poljanski, “International Public And The Ilinden Uprising” <http://micnews.com.mk/node/5251> Erişim Tarihi: 12 Kasım 2017.)

penceresinden bakar. Tüm bu Hristiyan mağduriyetiyle dolu haberlerin arasında Hüseyin Hilmi Paşa devletin sesini yabancı basında duyurma başarısına erişmiştir.

Bu isyan sonuçları itibariyle Avrupa'nın tatsız spot ışıklarının bir kez daha Osmanlı Devleti'ne çevrilmesine sebep olmuştur. Basının da katkısıyla Makedonya Meselesi, önce Batı kamuoyunda sonra diplomasisinin öncelikli sorunu haline gelmiştir. Asayiş kısa sürede tekrar sağlanmış ve devlet gerekli önlemleri hızlı bir şekilde hayata geçirilmiştir. Ancak Osmanlı aleyhine oluşan kamuoyu baskısıyla yeni reform tasarısı önerilmiştir. Avrupalı güçler isyanının bastırılması sonrası Viyana Tasarısı'nı yeniden düzenleyerek yeni bir reform programı üretmeye karar vermiştir.⁵² İsyân başarılı olamasa da mesele Avrupa diplomasının gündemine girmiştir. İMDÖ'nün yabancı müdahale arzusu doğrudan olmasa da dolaylı biçimde karşılanmıştır. Ekim 1903'te İmparator Franz Josef ve Çar II. Nikola, Mürzsteg'de⁵³ bir araya gelerek Makedonya'ya, başka reformların yanı sıra, yabancı danışmanlar ve büyük güçlerin kontrolünde bir jandarma gücü temin eden bir programı onaylamıştır. Reform paketinde daha önceki programlarda yer almayan Makedonya'nın etnik bölünmelere dayanılarak eyaletlere ayrılmasını şart koşan bir maddeye de yer verilmiştir. Bu hüküm, farklı bölgelere hâkim olmaya çalışan silahlı gruplar ve etnik gruplar arasında yeni çatışmalara yol açmaktan başka bir işe yaramamıştır.⁵⁴

Batı basınındaki Makedonya ilgisi, isyan sonrası doruk noktasına ulaşmıştır. Birçok batılı gazete, bölge hakkında vaktinde bilgi alabilmek için Makedonya'ya muhabirlerini göndermiştir.⁵⁵ Hüseyin Hilmi Paşa, bu dönemde de muhabirlerin röportaj tekliflerini geri çevirmemiş ve Avrupa kamuoyunun merak ettiği birçok konuda açıklama yapmıştır.⁵⁶ Hilmi Paşa'nın bu röportajları vermesindeki temel sebep devlet aleyhine gelişen Avrupa kamuoyundaki ön yargıyı kırma çabasıdır.

Hilmi Paşa Batı basınına yakından takip etmiş Batılı gazeteciler hakkında detaylı bilgi sahibi olmaya çalışmıştır. Bu dönemde bazı gazeteciler, isyanın ağır sonuçları olduğunu devletin bir takım olayları gizlediği düşüncesiyle kimlik değiştirip bölge hakkında bilgi almak istemiştir. Örneğin bir gazeteci antikacı kimliğinde Hilmi Paşa'ya Manastır'da bazı mahalleleri ziyaret etmek istediğini burada Roma kalıntılarını aramak istediğini söyleyerek ondan izin almaya çalışmıştır. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa, bu kişinin kimlik değiştiren bir gazeteci olduğunu

⁵² Tokay, *Makedonya*, s.47.

⁵³ Detaylı Bilgi için bakınız: Ali Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, s.75-108.

⁵⁴ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl*, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s.100.

⁵⁵ Süleyman Kani İrtem, Osman Selim Kocahanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi: Balkanların Kördüğümü*, Temel Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.227.

⁵⁶ Brooks, *Managing Macedonia*, p.466.

ve görev yaptığı gazeteyi bildiği için izin isteğini geri çevirmiştir.⁵⁷ Hüseyin Hilmi Paşa, çeteciliğin sona ermeyeceğini bilmesine rağmen meselenin uluslararası camiada suiistimal edilmemesi için gerekli olan tüm tedbirleri almaya çalışmıştır. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa gazetecilerin izinsiz hareket etmelerini engellemesine rağmen, Osmanlı güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirildiği iddia edilen katliam hikâyeleri İngiliz basınında gazete sütunlarını doldurmaya devam etmiştir. II. Abdülhamit Makedonya'da olayları hakkında sahte bilgi yayıldığı gerekçesiyle bütün yabancı muhabirlerin Makedonya'yı terk etmesini emretmiştir. Osmanlı hükümeti ayrıca Amerikalı Bay Joseph Morecambe'yi, Sultan'ın basın temsilcisi yapmak için İstanbul'a davet etmiştir.⁵⁸

Hilmi Paşa Fransız basınında yer alan röportajında ıslahatların başarısı ile ilgili tartışmalara da değinmiştir. O, *Bulgarların silahlarını bıraktırmaya yaramayacağı için reformların sonuçsuz kalacağını düşünmektedir. Reformları bölgeye barış getirmesi için uygulamaya çalıştığını ancak komitacı şeflerin bundan rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Onların istediğinin Osmanlı Devleti'ni "evlerinden kovmak" ve buranın hâkimi olmak! istediklerini belirtmiştir. Bu sebeple Makedonya'da Hıristiyanların güvenini kazanmaya yarayan tüm eylemler onları çileden çıkarıyor*" şeklinde ifadelerle çete ve örgütlerle ilgili düşüncesini aktarmıştır.⁵⁹ Çetecilik faaliyetlerinin önündeki en büyük problem komitalardır ve bölgenin en yetkili kişininin ağzından dökülen bu ifadelerle gözler önüne serilmiştir. Dönemin bazı yabancı basın organlarında Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu tespitlerini doğrulayan haberlere rastlanmaktadır. Örneğin *Independus Romen*'de; *taraflar meseleyi iyi niyetle halletmeye çalışsa da Bulgar çetecilerin aynı iyi niyette olmadığı* tespitine yer verilmiştir.⁶⁰ Hüseyin Hilmi Paşa'nın tüm uğraşlarına rağmen istenen asayiş ortamı sağlamadığı gibi şiddet de giderek artmıştır. *Le Liberte* Gazetesinde duruma dair değerlendirme yapılırken *"O vilayetlerdeki Hıristiyan halk, kendilerini kurtaracaklarını iddia edenlerin kurbanı olduklarını anlamıştır. Ulahlar, Sırlar, ve Rumlar, Bulgarların kendi zararlarına çalıştıklarını görüyorlardı"* tespitine yer verilmiştir.⁶¹ Bir başka tespitite Alman Büyükelçisi Marschall'ın 1904 ilkbaharında gönderdiği bir raporda; *En azından bilinmelidir ki, Avrupa basınının Makedonya hakkında yazdığının çoğu yanlıştır. Orada "Makedonyalı" yoktur; Türkler, Arnavutlar, Sırlar, Rumlar, Pomaklar, Eflaklar; Eksarhlık ya da patriklik Bulgarları vardır. Yine en azından bilinmelidir ki, oradaki değişik ulustan Hıristiyanların birbirlerine karşı nefreti, Hıristiyanlık ile İslam arasındaki karşıtıktan çok daha güçlü bir kargaşa unsurudur*" ifadeleriyle ortaya

⁵⁷ Reginald Wyon, *The Balkans from Within*, London James Finch & Co. Ltd, London, 1904, p.47.

⁵⁸ Brooks, *Managing Macedonia*, p.414.

⁵⁹ Emile Berr, "Notre Enquete en Turquie", *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, p.3.

⁶⁰ BOA.Y.PRK.A. 13/33.

⁶¹ BOA.Y.PRK.TKM. 47/21.s.33.

konmuştur.⁶² Bölgede ezilen halk adına mücadele ettiğini iddia eden örgütler, mevcut durumu içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Çünkü isyan sonucu binlerce insan evsiz kalmış, binlercesi de Bulgaristan'a göç etmek zorunda kalmıştır.

Bunun yanında Batı kamuoyunda devleti zor durumda bırakacak birçok bilgi yayılmıştır. Bunlardan birisi de İlinden İsyanı sonrası Osmanlı yönetiminde bir panik havası olduğu ve bölgede olağanüstü hareketlilik olduğu iddiaları olmuştur. Ancak o günlerde bölgede incelemelerde bulunan Fransız gazeteci Emile Berr, Hüseyin Hilmi Paşa'nın verdiği izlenimden yola çıkararak; "*Manastırda silahları toplatıyor ve telaşlı gözüküyor*" yazmıştır.⁶³ Hüseyin Hilmi Paşa, emin ve rahat tavırlarıyla yabancı basında devletin panik havası içinde olduğu haberlerinin söylentiden ibaret olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa bölgeye bir an önce huzurun getirilip asayişin sağlanması için yoğun bir mesai harcamıştır. Hilmi Paşa günde 16 saat çalıştığını ifade etmiştir.⁶⁴ Hilmi Paşa'nın çalışma saatlerine ilişkin H.N. Brailsford ise; "*her zaman masasında, her zaman elinde kâğıtla, her zaman erişilebilir ve çalışma gününü sabahın erken saatlerine kadar uzatmaya hazır...*" ifadelerine yer vermiştir.⁶⁵

Hüseyin Hilmi Paşa propaganda konusunda oldukça başarı işlere imza atmıştır.⁶⁶ Bölgede alınan önlemlerle ilgili raporları düzenli olarak batılı temsilcilerle paylaşmıştır. Haziran ayının başında Üsküp'teki Baş Konsolos Fontana'ya, Bulgaristan'da yayınlanan İç Makedonya Devrimci Örgütü broşürlerini, dinamit kullanımı talimatlarını ve örgüte muhalefeti sebebiyle öldüren Hıristiyanlar da dâhil olmak üzere isyancı grupların talimatlarını göndermiştir. Kısaca Avrupa'daki örgüte yönelik sempatiyi kırmaya çalışmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, özellikle İlinden İsyanı sırasında Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı olumsuz imajı hafifletmek için gösterilen mücadelede en iyi aktörlerden birisi olmuştur.⁶⁷

Hilmi Paşa, Umumi Müfettişlik görevini sürdürdüğü süre boyunca basını ihmal etmemiştir. Sonraki dönemde de devletin kendini anlatmaya ihtiyaç duyduğu zamanlarda röportajlara devam etmiştir. Örneğin 1905 yılında Avusturya gazetesi *Zeit*'e verdiği röportajda, yeni vergi uygulamaları, jandarma ve polis düzenlemesi ile adli teşkilat konularında bilgi vermiştir. Yine devleti zor durumda bırakacak birçok konuda açıklamalarını sürdürmüştür.

⁶² Adanır, *Makedonya*, s.224.

⁶³ BOA.Y.PRK.TKM. 47/21.s.21.

⁶⁴ Emile Berr, "Notre Enquete en Turquie", *Le Figaro*, 12 Octobre 1903, p.3. Gazeteci röportajı gece yarısı saat 2 de bitirdiğini yazının sona eklemiştir.

⁶⁵ Brailsford, *Macedonia: Its Races*, p.300.

⁶⁶ Wyon, *The Balkans from Within*, p.38.

⁶⁷ Brooks, *Managing Macedonia*, p.456.

Hilmi Paşa, basın konusunda da daha önce ifade edildiği gibi aktif bir rol üstlenmiş ve bu görevi başarıyla yerine getirmiştir.⁶⁸ Örneğin İngiliz gazeteci Reginald Wyon, Hilmi Paşa'nın ikna kabiliyetinden bahsederken; *"Reformların Umumi Müfettişi Hilmi Paşa, karşılaştığım Türklerin en zekisiydi. Gerçekleri sunuşu o kadar mükemmeldi ki kendi aramızda, onun bir adamı istatistiklerle destekleyerek İngiltere'nin başkentinin Paris olduğuna inandırabileceğini konuşurduk"* diyerek onun bu konudaki başarısına dikkat çekmiştir.⁶⁹ Kısaca Makedonya Meselesi yalnızca devletin bölgede asayişini temin etme ve Avrupalı Devletlerin politikalarını takip etme mücadelesi değil aynı zamanda yabancı kamuoyuna karşı bir propaganda mücadelesidir.

Sonuç

Osmanlı Devletinin birçok sorunla uğraştığı bu dönemde bunlara bir de Makedonya Meselesi eklenmiş ve uluslararası kamuoyunun ilgisini bölgeye çekmiştir. Osmanlı Devletine karşı Makedonya Meselesinde daha önce görülmemiş bir yoğunlukta propaganda hareketi başlatılmıştır. II. Abdülhamit gibi basın konusuna önem veren Hüseyin Hilmi Paşa yabancı basını yakından takip ederek yapılan yanlış haberlere karşı önlem almaya çalışmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın kapısı gazetecilere daima açık olmuştur. Fransızca hâkimiyeti sayesinde gazetecilerle doğrudan kendi dillerinde konuşmuş beraberinde yapılan haberleri de yakından takip etmiştir. Propagandaya önem vermesi sunduğu kanıtları istatistiklerle desteklemesine dolayısıyla gazetecileri de kolayca ikna etmesine yardımcı olmuştur. Avrupa kamuoyu tavrının devlet aleyhine olduğu bir dönemde bu faaliyetleriyle önemli işlere imza atmıştır. Hilmi Paşa'nın basın konusundaki tutumu, II. Abdülhamit'in bu konudaki politikasıyla da uyum göstermektedir. Hüseyin Hilmi Paşa yabancı kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin sesi olmuş, devlet adına Makedonya Meselesi konusunda yaratılmaya çalışılan olumsuz imajı düzeltmeye çalışmıştır. Ancak tüm bu çabalara rağmen yabancı kamuoyunda ön yargılı ve taraflı haber anlayışı devam etmiştir. Günümüz Türkiye'sinde de batı kamuoyunun benzer anlayışını sürdürdüğü görülmektedir. Yabancı basında sıklıkla olumsuz bir Türkiye imajı çizilmesi bunun bir kanıtı sayılabilir. Bir başka deyişle aktörler değişse de politikalar süreklilik arz etmektedir. Genel çerçeve de ise Batı dünyasının Şark medeniyetine bakışında bir değişiklik olmadığı ortaya çıkmaktadır. Dünün Şark Meselesi, bugünün İslamofobi'sine dönüşerek aynı önyargılı düşünce devam etmektedir. Bilgiye ulaşmanın son derece kolay olduğu ve teknoloji çağı diye ifade edilen bir dönemde bile bu anlayışın benzer şekilde devam etmesi düşündürücüdür.

⁶⁸ Brooks, *Managing Macedonia*, p.337.

⁶⁹ Wyon, *The Balkans from Within*, p.38.

Ekler:

Ek 1 (Le Matin Gazetesinde Hüseyin Hilmi Paşa'nın Atanması Dair Haber)

Angütième Année. - N° 6949 SIX PAGES - Paris et Départements - CINQ CENTIMES Vendredi 6 Mars 1903

Stéphane LAUZANNE Rédacteur en chef. DERNIERS TÉLÉGRAMMES DE LA NUIT Jules MADELINE Administrateur.

SEUL JOURNAL FRANÇAIS RECEVANT PAR FILS SPÉCIAUX LES DERNIÈRES NOUVELLES DU MONDE ENTIER

DANS LE TEMPLE

Nous avons vu hier M. de la... Nous avons vu hier M. de la... Nous avons vu hier M. de la...

Cette grande et triomphante... Cette grande et triomphante... Cette grande et triomphante...

Il semble bien que nous avons... Il semble bien que nous avons... Il semble bien que nous avons...

Le peuple de France, parmi lequel... Le peuple de France, parmi lequel... Le peuple de France, parmi lequel...

Les conversations de mes compa... Les conversations de mes compa... Les conversations de mes compa...

ment de longues années... ment de longues années... ment de longues années...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser... ment. L'obligation de penser...

EN MACÉDOINE

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

LAFFAIRE HUTT-DE COOMAN

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

LES ISOLÉS DE SEIN

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

CHEZ M. PATENOTRE

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

DAUD ET DUMAS

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

LES ISOLÉS DE SEIN

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

CHEZ M. PATENOTRE

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

LES ISOLÉS DE SEIN

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

LES ISOLÉS DE SEIN

deux de nos amis... deux de nos amis... deux de nos amis...

MAKEDONYA MESELESİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN DIŞ BASINDAKİ SESİ: RUMELİ UMUMİ MÜFETTİŞİ HÜSEYİN HİLMİ PAŞA – Yrd. Doç. Dr. Zeynep İSKEFİYELİ - Okt. Özgür TİLBE

Ek:2 (Aynı Başlık Altında ve Aynı Formatta Yayınlanan Haber)

The Chanute times. (Chanute, Kan.), May 01, 1903, Image 9

Phillipsburg herald. (Phillipsburg, Kan.), May 07, 1903, Image 2

The Coalville times. (Coalville, Utah), May 01, 1903, Image 6

Ek: 3 (İlinden İsyannında 50.000 Hristiyanın Öldürüldüğü İddia Edilen Haberler)

The Only Democratic Newspaper of General Circulation in the Northwest.

THE WEATHER:
In St. Paul and vicinity today
Generally Fair.

THE ST. PAUL GLOBE.

READ THE GLOBE.
The Only LIVE News-
paper in St. Paul.

VOL. XXVI.—NO. 252.
WEDNESDAY MORNING, SEPTEMBER 9, 1903.—TEN PAGES.
PRICE TWO CENTS. On Trains, FIVE CENTS.

"MAKES A SOLITUDE AND CALLS IT PEACE"

Turk's Horrible Methods of "Restoring Order" in Monastir Point to More Dreadful Scenes to Come—Revolutionaries Threaten Reprisals in Most Sanguinary Form—Turks Said to Have Killed 50,000 People.

LONDON, Sept. 8.—Everything seems to point to new and terrible developments in Macedonia. On top of the appalling accounts of the results of the Turkish methods of "restoring order" in the vilayet of Monastir comes the threat by the insurgents to resort to reprisals on the same scale. The Parisian anxiety to suppress news by expelling newspaper correspondents have but one meaning. This morning's papers comment upon the significance of the news that Russia and Austria are seeking to persuade the powers to coerce Bulgaria as showing a belief that war is inevitable.

No further news regarding the out-

BOOKS ARE REMOVED TO CANADIAN SOO

Consolidated Lake Superior Company is Veering Toward the Courts.

PHILADELPHIA, Pa., Sept. 8.—That the Consolidated Lake Superior company, which has extensive interests on the Great Lakes and in Canada, and which is capitalized at more than \$100,000,000, will be involved in litigation with some of its stockholders, seems inevitable. These stockholders, headed by E. Clarence Miller, a banker of this city, want to know the names, subscriptions and details of the \$11,000,000 underwriting stock, syndicate. They claim that over \$7,000,000 of these subscriptions are unpaid.

Counsel for the stockholders last week threatened to bring mandamus proceedings and force the company to show its books. On Saturday an agreement was reached by which counsel for the stockholders were given to understand that the books of the company were open for their inspection. When counsel for the stockholders

PUBLIC BATHS ARE CLOSED FOR SEASON

Lack of Funds the Cause—Receipts This Summer Break the Record.

RECORD OF PUBLIC BATHS.				
1902.	Male.	Female.	Total.	
June.	22,004	4,320	26,324	
July.	22,180	7,208	29,388	
Aug.	22,790	12,220	35,010	
Sept.	2,229	815	3,044	
Total.		109,203	29,379	138,582
				\$7,502.66

Lack of funds, added by the coldest summer St. Paul has experienced in living. Non it is the public baths. At the close of business yesterday all the employees were relieved from duty; the refreshment stands closed, and the bathing suits put in storage, and now all that Harriet Island offers to its friends is its wooded groves and the

MISTAKES POISON FOR MEDICINE

John J. Connelly Swallows Carbolic Acid and Dies in Half an Hour.

Mistaking a bottle of carbolic acid for a bottle of medicine, John J. Connelly, proprietor of the Capitol restaurant, 319 St. Peter street, took a fatal draught at his home, 129 East Cook street, last night at 10:30 o'clock, as he was about to retire. He discovered his error too late and died within half an hour.

Connelly had partly undressed and was about to take his usual dose of medicine for an ailment of the stomach, when in the dim light of the bedroom he took from a shelf a bottle containing carbolic acid and, placing it to his lips, took a large swallow. Turning to his wife, who was lying on the bed, he said:

"What kind of medicine is this? It burns my mouth."

"Oh, My God! John, you've taken the carbolic acid bottle," cried his wife as she loaded from the bed and seized the

CANADA IS GETTING TOO MANY YANKEES

New York Paper Sounds a Note of Warning in Connection With Emigration From the States to the Canadian Northwest—If Tariff Barriers Continue Up the Annexation Movement Will Be Irresistible.

Special to The Globe.

NEW YORK, Sept. 8.—The Sun, in an editorial, sounds a warning regarding Canada's inroads upon the immigration into the United States. It says:

"We cannot close our eyes to the fact that Canada is attracting a large percentage of the best immigrants who come to the United States. 'What effect the American origin of these settlers will have upon the political future of the Northwest is

MAKEDONYA MESELESİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN DIŞ BASINDAKİ SESİ: RUMELİ UMUMİ MÜFETTİŞİ HÜSEYİN HİLMİ PAŞA - Yrd. Doç. Dr. Zeynep İSKEFİYELİ - Okt. Özgür TİLBE

Ek:4 (Gazetelerde Yayımlanan Bulgar Örgüt Lideri Boris Sarafoff Resmi Sol Alt Köşede)

Ek:5 (Hüseyin Hilmi Paşa'nın 12 Octobre 1903 tarihli *Le Figaro* Gazetesi'nde Yayımlanan
Röportajından Bir Kesit

KAYNAKÇA

A) Süreli Yayınlar

Le Figaro

Le Matin

Le Temps

London News

Neues Wiener Journal

Philipsburg Herald

Reuve Des Reux Mondes

The Butte İnter Mountain

The Chanute Times

The Coalville Times

The Evening World

The Journal

The Houston Daily Post

The Minneapolis Journal

The Newyork Tribune

The Pacific Commercial Advertiser

The Telegraph

The Times

B) Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Babıali Evrak Odası Evrak (BOA.BEO.)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezâreti Maruzâtı
(BOA.Y.PRK.HR.)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlik Ve Komiserlikler Tahrirâtı
(BOA.Y.PRK.MK.)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzâtı (BOA.Y.PRK.A.)

Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı (İSAM.HHP.)

C) Kitaplar

Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu*, Çev. İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,
2001.

Brailsford, H.Noel, *Macedonia, Its Races And Their Future*, London, 1906.

Brooks, Julian, *Managing Macedonia: British Statecraft, Intervention, And 'Proto-Peacekeeping' In Ottoman Macedonia, 1902-1905*, Simon Fraser University, Spring, 2014.

Engin, Vahdettin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

Frusetta, James Walter *Bulgaria's Macedonia: Nation-Building And State-Building, Centralization And Autonomy in Pirin Macedonia, 1903-1952*, University of Maryland College Park, 2006.

Graves, Robert *Storm Centres Of The Near East (Personal Memories 1879-1929)*, Hutchinson & Co. Ltd., London, 1933.

Gandolphe, Maurice, *Le Crise Macedonienne (Septembre-December 1903)*, Paris, 1904.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl*, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.

İrtem, Süleyman Kani, Osman Selim Kocahanoğlu, and (Firm) Hiperlink. *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi: Balkanların Kördüğümü*, Temel Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Karakasidou, Anastasia N., *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri, Yunan Makedonya'sında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010.

Macedonia, Documents and Material, [Editors Voin Bozhinov, L. Panayotov](#), Published by Sofia : Bulgarian Academy of Sciences, 1978.

Mazower, Mark, *Selanik Hayaletler Şehri*, Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

Todorova, Maria, *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*, İletişim Yayınları, 4. Baskı İstanbul, 2013.

Tokay, Gül, *Makedonya Sorunu*, Afa Yayınları, İstanbul, 1995.

Wyon, Reginald, *The Balkans from Within*, London James Finch & Co. Ltd, London, 1904.

D) Makaleler

Ahbap, Yahya, "Amerikan Ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2015/1, s.119-151.

Aydın, Mahir, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul, 1989, s.209-234.

Aydın, Mahir, "Makedonya Meselesi ve Amerikalı Rahibenin Kaçırılması", *Osmanlı Araştırmaları XVIII*, İstanbul 1998, s.239-258.

Beydilli, Kemal, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'eleli'ne Dair", *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul, 1989, s.77-99.

Çetin, Emrah - TİLBE, Özgür, Namık Kemal'in "Şark Meselesine" Dair Görüşleri, *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu Bildiriler*, C. I, Ed. Orhan Kemal Tavukçu- Ali Tilbe, Tekirdağ, 2010, s.289-295.

Deringil, Selim, “Abdülhamid Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde *İmaj Saplantısı*” *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi (1994): 150-151.

Dikici, Ali, “Osmanlı Makedonya’sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 24, Kış 2010, s.75-108.

Kurşun, Zekeriya, “II. Abdülhamit Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti’nin Kurulması ve Faaliyetleri, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi I*, İstanbul 1999,s.105-118.

Poljanski, Hristo Andonov- “International Public And The Ilinden Uprising” <http://micnews.com.mk/node/5251> (Erişim Tarihi: 12 Kasım 2017.)

BASİT KÖMÜR KALEM YAPIMI VE YENİ BİR MEDYUM OLARAK ZOR SİLİNE KÖMÜR KALEM

Yrd. Doç. Dr. Kerem İŞCANOĞLU*

Özet: Resim Sanatı pahalı bir sanat olarak görülebilir. Bunun en önemli sebebi sarf edilen malzemelerin nicel olarak çokluğu ve pahalı oluşudur. Türkiye gibi gelişmekte olan, ulusal sanatsal malzeme endüstrisi özellikle zayıf ülkelerde sorun daha fazla hissedilir. Öğrenci ve sanatçıların maddi imkânları da burada önemlidir. Türkiye'de resim yapan sanatçı için finansman, önemli bir sorunsaldır. Bu doğrudan malzeme tedarikini zorlaştırmaktadır. Malzeme ve finansman sorunları giderilmeden resim sanatı üretimi istenilen noktalara ulaşamaz. Bunun için sanatçılara çeşit olarak fazla ve kolay malzeme üretme yöntemleri sunularak bu konuda katkı sağlanabilir. Burada araştırma amacımız, kömür kalem gibi yoğun kullanılan bir malzemenin sanatçılar tarafından kolay olarak yapılabilmesi ve bazı ek medyumlarla geliştirilerek daha efektif hale getirilmesidir. Bu konuda geleneksel bir malzeme olan kömür, kalem yapımının kolay olarak nasıl yapılabileceği konusunda bir deneme gerçekleştirilmiştir. Üretilen malzemenin eksik tarafı olan çabuk deformasyon noktasında bir çözüm geliştirilmeye çalışıldı. Üretimde geleneksel olanla yenisi denenerek sonuçlar karşılaştırıldı.

Anahtar Kelimeler: Klasik, Sanat, Malzeme, Kömür Kalem, Resim, Sanat.

BASIC PRODUCTION OF CHARCOAL AND AS A NEW MEDIUM DURABLE CHARCOAL PRODUCTION

Abstract: Painting can be seen as an expensive method of art. The most important reason for this is the quantitative multiplicity and costly amount of materials consumed. Developing countries such as Turkey, the national artistic material industry is particularly vulnerable in weaker countries. The material possibilities of students and artists are also important here. The biggest problems of the artist in Turkey are the financing problems. This makes direct material supply difficult. The production of art of painting can not reach desired points without solving the problems of material and financing. To this end, it is possible to contribute to this issue by presenting more and more easy methods of producing materials to artists. This is basically the exit point. The aim of our research here is to make it easier for artists to use an intensive material such as coal pencil and to make it more effective by developing with some additional media. In this regard, a trial was made on how to make coal mine which is a traditional material easily. It was tried to develop a solution in the point of being a quick deformation which is the incomplete side of the produced material. The results were compared comparing the traditional one produced and the new one.

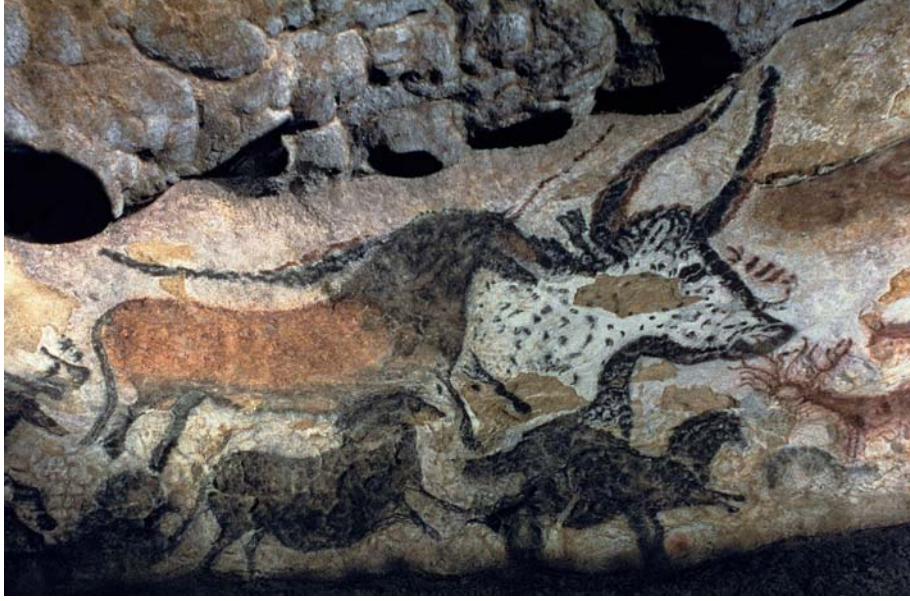
Keywords: Classical, Art, Material, Charcoal, Painting, Art.

Giriş

Resim sanatının en önemli gereçlerinden birisi kömür kalemdir. Füzen, kömür gibi adlarla da anılabilir. Dallardan yapılan kalemler gibi kömür tozlarının sıkıştırılmasıyla da elde edilen türleri vardır. "Ressamlarca büyük bir zevkle kullanılan füzen en eski ve en basit, fakat çok değerli bir desen malzemesidir." (Bigalı, 1984, s.228) Eski dönemlerden beri pratik olarak üretilebilmesi ve etkisindeki eşsizlik onun neredeyse her dönem etkin olarak kullanılagelmesini

* Trakya Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

sağlamıştır. Günümüzde kömür kalem en çok tüketilen sanat gereçlerinden biridir. Tarih öncesi duvar resimlerinde kayalara yapılan çizimlerden başlayarak günümüze kadar kullanıldığı düşünüldüğünde kömür kalemin en eski resim malzemelerinden biri olduğu anlaşılabilir. Kathe Kollwitz'den Degas'a veya Rönesans üstatlarına eşsiz denilebilecek özellikleri ve kullanım pratiğiyle kömür kalemin her zaman popüler bir malzeme olduğu da burada söylenmelidir. Çizim resim sanatının hep merkezinde yer aldı ve tabii ki kömür kalem de." denildiği gibi, çizgiyle başlanır." (Finlay, 2002,s.76).

Görsel 1: Taşdevri mağara resmindeki kömür kalem kullanımı örneği

Görsel2: Kathe Kollwitz'in kömür kalemlerle yapılmış bir otoportresi.

Resim sanatının gelişiminde ve sanat akımlarının oluşumunda yeni bilgilerin ve malzemelerinin icadının yaptığı katkıları da burada hatırlamak gerekir. Bu icatların makalemizle ilgili kısmı olan yeni malzemelerdir. Bugün açık havada resim yapma geleneğinden bahsedebiliyorsak bu bir oranda keşfedilen kutu içerisinde kullanışlı suluboya veya tüp şeklinde ve taşınabilir yağlıboyanın üretilmesiyle doğrudan bağlantılıdır. “1300’lerin sonlarında Cennino, örneğin bir kadife cüppe resminin üst tabakasını boyarken yağ kullanmıştı.” (Finlay,2002, s.31) Yağlıboyanın bulunuşu da resim sanatını doğrudan etkilemiştir. Yeni tekniklerle yeni sanat formları ve düşüncelerin doğrudan ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu araştırmanın yapılmasını anlamlı kılan bir neden de budur. Yeni malzemeler geliştirebilirse, yeni tekniklerin gelişimini kolaylaştırılabilir. Bir diğeri neden de, resim sanatının bol malzeme sarf eden, tüketime dayalı niteliğinin onun üretimini zorlaştırmasıdır. Sanatçıların hayatlarını kolaylaştırıcı bilgileri özümsemesi anlamlıdır. Okullarda verilen resim teknolojisi dersi bu konuda katkı sağlamaktadır. Ancak büyük fotoğrafta bilgiyi yaygınlaştırmak önemli görülmelidir. Ülkemiz açısından da sanata yapılan finansmanın yeterli olmaması üretim devamlılığını ciddi olarak aksatmaktadır. Bilgiyi paylaşarak yaygınlaştırmak gelişim için büyük önem arz eder.

Ülkemizde sanata yapılan finansmanın yeterli olmaması üretim devamlılığını ciddi olarak aksatmaktadır. Bu da başka bir problemi işaret etmektedir. Öğrenciler, serbest ressamdar dar bütçeleri ile mücadele etmekte ve sonuçta işlerinin kalitelerinde ciddi aksamalar olabilmektedir. Çok üretim, çok tüketmek demektir ve doğru sonuçlara ulaşmanın yolları sanat pratiğinin arttırılmasından geçer. Bu konu bizler için daha kritiktir. Ülkemizin sanat ortamı istenen noktaya gelmekten epeyce uzaktır ve sanata verilen destek belli isimler üzerine yoğunlaşmakta, sanatçılar yoğun maddi zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Ali Akay Türk sanatçısının dünya merkezleri ile kıyaslandığında maddi olarak durumunu şu şekilde özetler:

“...bugünde sanatlarda baktığımız zaman Batı toplumlarında, özellikle İngiltere sanatçısına veya orada oturan sanatçılara büyük bir destek olduğu çok kuvvetli bir şekilde gözüküyor. O sanatçıların bu destekten faydalandıkları gözüküyor. Dünya piyasasında bu sanatçıların isimlerinden ve eserlerinden söz ettiğimizde, bunların çok yüksek bir şekilde değer kazandığı görülürken, Türkiye’den veya Balkanlar’dan ya da eski anlamıyla Üçüncü Dünya diyebileceğimiz yerlerden gelen sanatçıların yaptıkları- üretimlerinin kalitelerinden bahsetmiyorum, parasal değerlerinden bahsediyorum-neredeyse bedava değerine sahipler...” (Sanat Dünyamız, Ali Akay, 2006, 63-64)

Ülkemizin bu hususta yaşadığı sıkıntılar birisi de kullanılan ürünlerin çoğunlukla ithal olmasıdır. Yerli sanat malzemelerinin ithal malzemeler karşısında oranı istenen düzeyde değildir. Üniversitelerimize ve bilim adamlarımıza düşen görevlerden biri de yerli üretimin desteklenmesidir. Sektörde faaliyet gösteren firmalarla bilgi paylaşımı işin sorunsalı

düzeltilmenin bir ayağını oluşturmaktadır. Diğeri ise sanatçıların kendi malzemelerini yapabilmesi için pratik yöntemlerin üretilmesi ve onlara sunulmasıdır. Bu özellikle sanatın finansmanında yaşanan sorunların üretimi etkilememesi için pozitif etki yapabilir.

Ressamın özgürlüğü nesnel olarak malzemelerinin sınırları içerisinde şekillenir. Eğer sanatçı buna sahipse özgürlük alanı genişler. Malzeme tüketimine bağlı çalışmalar üreten sanatçılar malzemelerinin elde edebildikleri oranda özgürdürler. Özgürlükse sanatın temel dinamiklerindedir. Andre Lothe sanatçının bağımsız olmasının gerekliliğini başka bir açıdan şu sözlerle değerlendirmektedir:

“Öte yandan burada, iyilikbilmez bir tutuma da açıklık getirmek gerekiyor. Her şey bir yana, sanatta “bağımsız” olmanın gerekliliği su götürmez. İnce bir dille söylemek gerekirse, birkaç yıldır, Cezanne’ın kişiliğinde özgürleştirici bir kimlik ve ... Cezanne bugün her zamankinden daha önemli bir sanatçı kişiliği vurgulamaktadır.” (Lhote, 2000, s.46)

Cezanne’ın bağımsız kişiliği onun sanatçılığının önemli değerlerindedir. Özgün dilin kuruluşunun ve bağımsızlık kavramlarının malzeme araştırmalarıyla veya bol malzemeyle doğrudan bağlantısı vardır.

Bir diğer önemli konu ise klasik malzemelerin geliştirilmesidir. Geleneksel malzemelerin ilerletilmesi ve onlarla yaşanan sorunların giderilmesi kullanımlarının arttırılması için gereklidir. Bunun için çeşitli denemeler gerçekleştirilmiş ve bulgular konusunda notlar alınmıştır. Kömür kalemle ilgili yaşanan en büyük sorunlardan biri olan kolayca silinme veya tahrip olabilme ihtimaline karşı bir çözüm üretme denemesi yapılmış ve uygulamanın aşamaları görüntülerle kayıt altına alınmıştır.

Uygulama

Öncelikle büyük olmaması gereken bir teneke kutu bulunur. Teneke kutunun hacmi ile ateşin boyutu arasında oran uygunluğu burada en önemli etkidir. 10 litrelik yağ tenekelerinin kömür kalem yapımında kullanımı yapılan denemelerin sonucu verimli olmamıştır. Bunun sebebi kutu içerisindeki hacmin her noktasında ısının eşit dağılımında yaşanan sıkıntıdır. Bunun için ateşle kömür yapımında kabın küçük olması ısının eşit dağılımına katkı sağlar. Bu açıdan beş ve bir litrelik hacimlerde istenilen sonucu almanın daha kolay olduğu görülmüştür.

Uygun olarak bulabileceğimiz herhangi bir teneke kutu alınır. Kutunun kapaklı olması istenilen sonucun alınmasında daha ileride göreceğimiz bir kolaylığa sebep olur(Alüminyum folyo ile kutuyu kapatmak sağlıklı olmayabilir). Sonrasında kömür kalem yapımı için doğadan kolayca bulabileceğimiz dallar toplanır. Bu dalların genel olarak söğüt dalı veya bağ çubuğu olması konusunda ilgili kaynaklarda çeşitli notlara rastlanmaktadır. Mesut Erdem kömür kalem yapma işleminde söğüt ağacının kullanılmasını tavsiye etmiş ve füzenin kömür kalem yapımında kullanılan bir ağacın olduğu ve oradan malzeme için kullanılan ismin de oradan geldiğini

belirtmiştir (Erdem, 2005, s.34). Fakat yaptığım denemeler bu konuda bahsi geçen iki ağacın dışında diğer ağaçlarla da benzer etkilerin oluşturulabildiğini görmemi sağladı. Bu açıdan geniş yapraklı ağaçların genç dalları seçebilir.

Görsel 3: Kömür yapımında kullanılabilecek bir artık kutu.

Kömür kalem yapımındaki diğer bir konu ise kömür yapımında kullanılan dalların kabuklarının olmamasıdır. Bu, kömürleşmeden sonra sert bir yüzey oluşturması nedeniyle çizimi olumsuz etkilemektedir. Bunun için kömür kalem yapımında kullanılacak dalların veya ahşapların kabuksuz olması gerekmektedir. (Bunun bazı ağaçlarda sıkıntı yaratmadığı da söylenebilir. Kişinin kendi deneyimleri burada belirleyicidir).

Öncelikle dallar veya kavak gibi sert olmayan ağaçlardan alınan dallar ince çıtalar halinde kesilir. Meşe gibi sert ağaçlar dışındaki nispeten yumuşak ağaçlar kullanılabilir. Bunun sebebi sert ağaçların kalemlerinin de sert olacak olmasıdır. Kalemdeki sertlik çizimi olumsuz etkiler. Söğüt ağacının dalları çok olumlu sonuçlar vermektedir. Farklı ağaçlardan farklı tatlarda çizgiler alınabilir bu açıdan farklı ağaçların kullanılması zengin değer için bir yöntem olarak kullanılabilir.

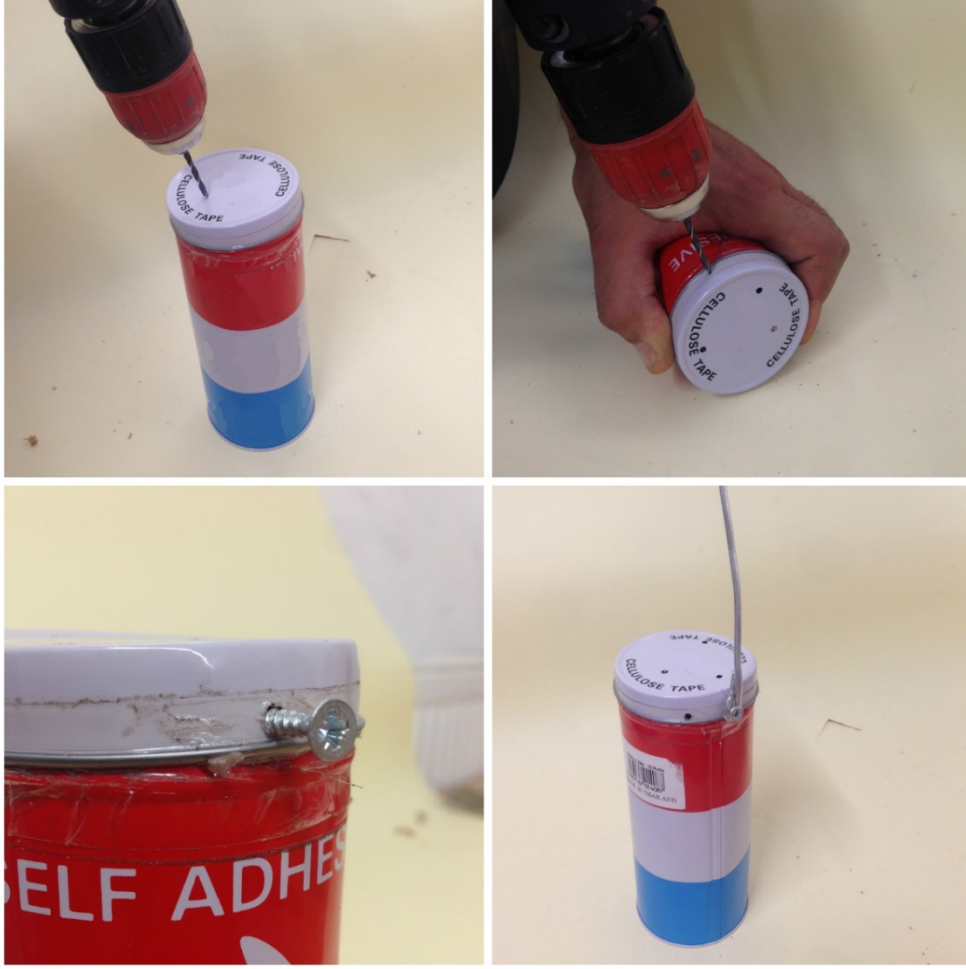
Görsel 4: Kömür yapımında kullanılmak üzere toplanılan bağ makası ve dallar.

Bulduğumuz dal parçalarını kesme makasımızla kutumuz ölçüsünde keseriz. Kesimi tamamladıktan sonra sıkışık olarak asgari hava boşluğu bırakarak kutumuzun içerisine dallarımızı yerleştiririz. Üstte kalan boşluk olursa onu da küçük dal parçalarıyla doldurularak daha az boşluğun kalmasını sağlarız.

Görsel 5: Kömür yapımında kullanılmak üzere toplanılan dalların belli boyutlarda kesilmesi ve sıkışık olarak kutunun içerisine yerleştirilmesi.

Kapağın kapatılmasından sonra matkap veya daha pratik bulunan başka bir yöntemle (çivide kullanılabilir) kapakla alt bölümün kesişme yerlerine karşılıklı olarak iki delik ve üste de bir veya daha fazla küçük delik delinir. Deliklerin sebebi gaz çıkışının belli oranlarda da olsa sağlanmasıdır. Kesişme yerleri dediğimiz deliklere birer vida takılır. Bunun sebebi kapağın içeriden gaz çıkışının artması ve yanan boya ile kapağının çıkıp hava alımının artması tehlikesidir. Kapağın düşmesi durumunda kömür alınamaz ve dallar tamamen yanar. Bu konuda tornavida veya vidalama aleti ya da sadece deliklere birer çivi sokulmasıyla kapak tutturulur. Vida başlarına ateşten kutunun rahatça çekilebilmesi için demir, bakır gibi ısıya dayanıklı tel takılır (alüminyum gibi metallerin ısı dayanımlarının düşük olduğu unutulmamalıdır). Bu tel sayesinde rahatça ateşin içerisinden kutumuzu alabiliriz.

Görsel 6: Kutunun kapağının kapatılması, gaz çıkışı ve kapağın yerinde tutulması için gerekli deliklerin açılması, iki yana olmak üzere vidaların takılması ve ateşte kontrol için tutma telinin takılması.

Bu işlemin sonunda ısıl işleme geçilir. Öncelikle soba, herhangi bir kabın içerisinde veya uygun bulunan bir yerde ateş çeşitli çalı çırpı parçalarıyla yakılır. Ateşin içerisine tel yardımıyla teneke kutumuzu koyarız. Üzerinden ateşi beslemeye devam ederiz. Isının kutunun bütününe eşit olarak dağılım yapmasını sağlamak buradaki önemli noktadır. Buna dikkat edilerek süreç izlenir. Kutudan kısa bir süre sonra koyu renkli bir gaz çıkmaya başlayacaktır gazın çıkışı artacak ve sonunda azalarak tamamıyla koyu gaz çıkışı noktalanacaktır. Bu durum kömürümüzün olduğuna işarettir. Kutumuzu ateşten çekerek havayla tamamen bağıni keserek soğuması beklenir. Kuma gömmek bir yöntem olarak değerlendirilebilir. Artık kömürümüz kullanıma hazırdır. Herhangi bir kâğıt üzerinde deneyerek çıkan sonucu değerlendirebiliriz.

Görsel 7: Ateş yakacak yerin ve dalların hazırlanması, ateşin yakılması, ateşe tel yardımıyla tenekenin yerleştirilmesi, ara ara tenekedeki gaz çıkışların gözlenmesi.

Görsel 8: Tenekeden koyu renkli gaz çıkışının bitmesiyle beraber deliklerden hava almaması için ağzının toprakla örtülmesi ve soğumayla beraber kalemlerin kullanıma hazır hale gelmesi.

Yenilik

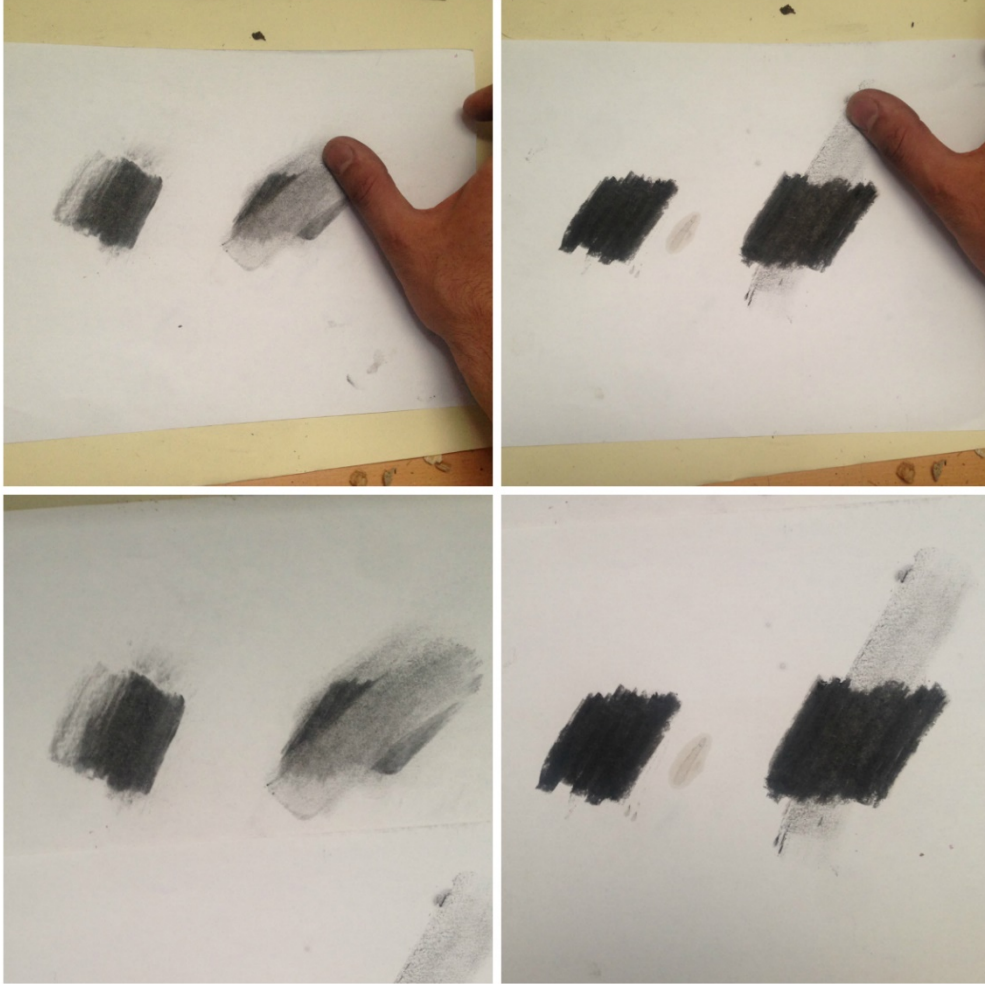
Buraya kadar kömür kalem yapımının büyük oranda bilinen bütün evrelerini bir biçimde tekrarlanmıştır. Kalem izlerinin rahat silinebilmesi avantaj olarak görülebilir veya çoğu sanatçı geleneksel malzemelere müdahale etmeyi hoş karşılamayabilir fakat “seyirci ve sanatseverler için, önemli olan nokta neticedir”. Kömür kalemin en aksayan tarafı kağıt uygulamalarında kalıcılık için başka gereçlere duyulan ihtiyaçtır. Bu kömür kalemin kullanımını azaltan en önemli faktördür. Fixatifler bu iş için sıklıkla kullanılır; bunlar, ilave masraf demektir. Ama ben burada daha kalıcı bir kömür kalem yapmak için başka bir yöntemi öneriyoruz. Bu bir bakıma silinmez

veya zor silinen kömür kalemin yapımıdır. Burada önerilen formül belli oranlarda keten veya benzeri yağlarla, terebentini veya tiner gibi çözücü yağların karışımından oluşan çözeltiler oluşturmak ve kömürümüzü bunda bekletmektir. Denemelerimde üçte bir oranında terebentine keten yağını karıştırarak onun içerisinde yaptığımız kömürü beklettim ve sonucunda standart kömür kaleminden çok daha kalıcı olan kömür kalem elde ettim. Burada temel olarak yapılacak işlem pet bir şişenin kesilmesi ve içerisine bir ölçek terebentin ve üç ölçek keten yağının katıldığı çözeltilerin oluşturulmasıdır. Sonrasında yaptığımız kömür kalemlerini bir süre bu sıvı içerisinde bekletiriz. Bir süre sonra kömürlerin yüzeyden çıktığı gözlemlenecektir. Bu sıvının kömürler tarafından emildiğini göstermektedir. Sonrasında malzememiz kullanılabilir.

Görsel 9: Yapılan kömür kalemlerin yağ ve terebentin karışımına atılarak bir süre beklenmesi.

Son olarak yaptığımız malzemenin denenmesi ve sorun olarak çözümlenmeye çalıştığımız kalıcılık konusunun sınanması vardır. Kâğıda yağlı karışımda bekletilen ve bekletilmeyen iki malzeme sürüldü ve parmakla dağıtılmaya çalışıldı çıkan sonuç çözeltinin işe yaradığını bizlere göstermektedir.

Görsel 10: Karışımda bekletilmeyen (soldaki örnek) ve bekletilen kömür kalemlerin denenmesi. Parmakla yapılan işleme kalıcılığın ölçülmesi.

Sonuç

Temelde bu yazıda resim sanatında yoğunlukla kullanılan kömür kalemin nasıl yapılabileceği konusunda bilgi üretilmeye çalışıldı. Üretim süreçleri görsel ve yazılı olarak kaydedilmiştir. Yazıyı okuma fırsatı bulan okur içerisinde bulunduran görsel malzeme ile kendisinin de aynı süreci tekrar üretebilmesi hedeflenmiştir. Sanat malzemelerine birçok şehrimizde ulaşma şansına sahip olmadığımız, bulunabilenlerin pahalı olduğu gerçeği ile karşı karşıya olduğumuz ve teknik ilerlemelerin resim sanatında doğrudan ilerletici rolü olduğu ve ülkemizin yerli sanat endüstrisinde zayıf olduğu noktasından hareket edilmiştir. Basit olarak kömür kalem üretilmesi için bir uygulama örneği üretildi ve kömür kalemin aksayan tarafı olan

bozulmaya karşı olan dayanıksızlığı noktasında da dair çözüm önerisi geliştirilmiştir. Yapılan uygulamanın sonucunda zor silinen ve kullanılması için fixatif gibi ek bir malzemeye ihtiyaç duyulmayan bir ürüne ulaşılmıştır. Yapılan denemeler ve karşılaştırmalar sonucunda, üretilen ürünün istenilen çözümü sağladığı görülmüştür. Yeni malzemelerin üretilmesi, daha fazla malzeme hakkında pratik bilgiler üretmek ve yapıları hakkında çeşitli bilgiler vermek sanatçının özgürlük alanını ve malzemelerin kimyasına karşı duyarlılığını artırabilir. Bu konuda yapılacak çalışmalar sayesinde yerli üretimin gelişimi ilgili patentlerinde alınmasıyla sağlanabilir ve ülke ekonomisine katkı sunulabilir. Bu çalışmaların devam ederek kuru kalem yağlıboya gibi medyumlar üzerinde denemelerin gerçekleştirilerek yeni medyumların üretilmesinin gerekli olduğu kanaatimiz güçlenmiştir. Bu açıdan istenen başarının kaydedilmiş olması bu çalışmalara devam edilmesinin önemli olduğu kanaatine varılmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Bigalı, Ş. “Resim Sanatı”, 1984, İrfan Klişe Reprodüksiyon
- Cerver, F. A. “Yeni Başlayanlar İçin Pastel” (Çeviri: Süreyya Evren Türkeli) , 2005, Literatür Yayıncılık
- Erdem, M. “Resim Tekniği”, 2005, Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Finlay, V. “Boya kutusuna Yolculuklar, Renkler”(Çeviri: Kudret Emiroğlu),2002, Dost Yayınları
- Lhote, A. “Sanatta Değişmeyen Plastik Değerler” (Çeviri: Kaya Özsezgin), 2000, İmge Kitabevi
- Parramon, J. M. “Çizim ve Resim Sanatı” (Çeviri: Gönül Sipahi Çapan), 1999, Remzi Kitabevi
- “Sanat Dünyamız Dergisi”, sayı:98, Bahar 2006, Yapı Kredi Yayınları.
- https://books.google.com.tr/books?id=KRtRlFbEPIQC&printsec=frontcover&dq=charcoal&hl=tr&sa=X&sqi=2&redir_esc=y#v=onepage&q=charcoal&f=false
- <https://books.google.com.tr/books?id=Ww-hfFDy1WYC&pg=PA28&dq=charcoal&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwiY-ZKJ3bfUAhXMTROKHxqmCicQ6AEIWzAH#v=onepage&q=charcoal&f=false>

Görüntü Kaynakçası:

Görüntü 1: <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/originals/20/ae/4d/20ae4d3c13e7e5586bc1f926c446ad19.jpg> Erişim Tarihi: 09.06.2017

Görüntü2: <http://3.bp.blogspot.com/-sKe3mO1RZT8/VCLVKgGrxcl/AAAAAAAAAd74/SdWR1kvZlUo/s1600/kollwitz%2Bself-portrait%2Bat%2Bwork.jpg> Erişim Tarihi: 09.06.2017

HANS DERNSCHWAM'IN “İSTANBUL VE ANADOLU'YA SEYAHAT GÜNLÜĞÜ”NDE AMASYA'DA OSMANLI KÜLTÜREL DOKUSU VE İNSAN ALGISI

Yrd. Doç. Dr. Sevim KARABELA ŞERMET*

Özet: Günümüzde bir ilim dalı olarak kabul edilen imgebilim imge ve önyargı araştırmalarını konu alır. İmgebilimin insani bilimler içindeki yeri önemlidir. Bu çalışmada Alman seyyah Hans Dernschwam'ın 16. yüzyılda oluşturmuş olduğu “*İstanbul ve Anadolu Seyahat Günlüğü*”ndeki Amasya atmosferinde ve coğrafyasında Osmanlı/Türk varlığına dair imgeler ve önyargılar değerlendirilecektir.

XVI. yüzyıl ortalarında Türkiye'ye gelen Hans Dernschwam (1494-1568) 'ın günlük biçiminde yazdığı seyahatnamesi büyük bir değer taşımaktadır ve Anadolu coğrafyasında Osmanlı izlerini takip edenler için muazzam ölçüde malzeme içermektedir. Seyahatnameler insan ruhunu içinde hapseden, içinde insanın hikâyesini de barındıran eserlerdir. Hikâyesi olan bu eserler aynı zamanda devrin psikoloji haritasını da çizer. İşte eserin asıl kıymeti de bu noktada belirginleşmektedir. Yabancıların objektifi ile Osmanlı'nın en ihtişamlı döneminde Amasya'nın sunumu enteresandır. Eser, Avrupa'daki Osmanlı algısı ile ilgili önemli ipuçları içermektedir. Bu ipuçlarından hareketle genel yargılara varmak mümkün görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: İmgebilim, Amasya, Seyahatname, Osmanlı, Avrupa.

IN HANS DERNSCHWAM'S “TRAVEL DIARY TO ISTANBUL AND ANATOLIA” OTTOMAN CULTURAL TEXTURE AND HUMAN PERCEPTION IN AMASYA

Abstract: Imagology focuses on image and prejudice research. Today, it is accepted as a science. The place of Imagology in human sciences is important because of its role in recognizing the "other". In this study, the ideas and prejudices about Amasya in the “*Istanbul and Anatolian Travel Journal*” that the traveler Hans Dernschwam created in the 16th century will be evaluated in the frame of imagology..

Hans Dernschwam (1494-1568), who came to Turkey in the middle of the 16th century, has great value in daily travel writings. Hans Dernschwam's diary contains considerable material for those who follow the Ottoman traces in Anatolian geography. Travel writings are the works that embrace the human soul, and also the story of the human being. These works of art, which are also the story, also depict the period psychology map. Here, the main asset of the work is also evident at this point. Amasya's presentation is interesting in the most magnificent period of the Ottoman Empire with foreign object. The work contains important clues about the Ottoman perception in Europe. It seems possible to reach general judgments from these clues.

Keywords: Imagology, Amasya, Travel Book, Ottoman, Europe.

1. Giriş

Karşılaştırmalı edebiyat biliminin uğraşı alanı içerisine giren imgebilim araştırmaları tarihi, dünya literatüründe oldukça eski olmasına karşın Türk edebiyatı için yenidir.

İmgebilim “Latince kökenli (imago) imaj kelimesinden gelir. İmaj bilindiği gibi resim suret demektir.” (Aytaç 2016: 123.) 20. yüzyıl ortalarına kadar yapılan imgebilim alanında

* Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

gerçekleştirilen öncü araştırmaların özelliği "ulusların birbirinden farklı milli karakterleri oluşundan hareket etmeleridir." (Aytaç 2016: 123.)

Tarihsel süreç içerisinde imgebilimin evrimi düşünüldüğünde "Edebiyat bilim sınırları içinde kalacak olan ve mantalite tarihine yönelecek olan imgebilim" (Aytaç 2016: 123.) olarak ayrımlanan karşılaştırmalı imge araştırmaları "genel olarak edebiyat biliminde ve edebiyat eleştirisinde ulusal ya da yabancı kimliğini, bunların nasıl resmedildiğini araştırma (Aytaç 2016: 123.) anlamına gelir.

Bu çalışmada yaklaşık iki ay Amasya'da bulunan seyyah Hans Dernschwam'ın 16. yüzyılda oluşturmuş olduğu "İstanbul ve Anadolu Seyahat Günlüğü"ndeki Amasya atmosferinde ve coğrafyasında Osmanlı/Türk varlığına dair imgeler ve önyargılar bunların nasıl resmedildiği değerlendirilecektir. Alman seyyahın gözlemleri aracılığıyla, Avrupa'da mevcut olan Türk algısı üzerinden hareketle ortak ve genel yargılara ulaşmak amacıyla hazırlanmıştır. Yaşar Önen tercümesi olan eserdeki Amasya anlatısı ana kaynaktır.

2. Meraklı Alman Seyyah Hans Dernschwam ve Amasya

XVI. yüzyıl ortalarında Türkiye'ye gelen Hans Dernschwam (1494-1568) 'ın günlük biçiminde yazdığı gezi yazıları Türk kültürü ve tarihi açısından büyük bir değer taşımaktadır. Çalışma seyahatnamenin özellikle şehzadeler diyarı olarak bilinen Amasya şehri izlenimlerinin sunulduğu bölüme yoğunlaşmaktadır. Çünkü Amasya başlangıçta gezi planında olmayan ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'da bulunmaması sebebiyle padişahın izini takip eden gezi heyetinin de hayal etmediği bir uzantı olarak ortaya çıkar. Amasya, gezinin son bulduğu ve aynı zamanda dönüşün başladığı noktadır. Alman seyyahın Amasya izlenimleri birkaç sebeple önemlidir. Öncelikle Türk tarihi, aynı zamanda dünya tarihi açısından öneme sahip olan Kanuni Sultan Süleyman devrini resmetmesi ve seyahatin Şehzade Mustafa'nın katledilmesinden kısa bir süre sonra gerçekleşmesi eserin değerini artırmaktadır. Gezinin nihai zorunlu hedefinin Amasya olması ve henüz Şehzade Mustafa'nın acısı yüreklerde tazeliğini korurken Amasya'ya varılması, heyet şehre gelirken ve dönerken halkın duygularının ölçülmesi ve bunun psikolojik boyutunun seyyahın süzgecinden geçerek esere yansısı o dönemde Avrupa'da mevcut olan Türk imgelemine katkı sağlamaktadır. Bir başka dikkate değer özellik bu tarih diliminin Şah Tahmasb'ın Kanuni'ye gönderdiği görkemli İran barış heyetinin de gelmesiyle yaşanan çok hareketli günleri içine alması ve seyyahın bu günlere tanık olmasıdır. Şehzade Mustafa'nın katline dayalı halkın incecikten iç sızısına tanık olan seyyah öte taraftan Osmanlı hanedanının görkemli ziyafet sofralarını görselleştirir. Bu iki olayın gerçekleştiği zaman dilimi bu zaman aralığının önemini artırmakta ve Avrupa'daki Türk imgelemine belirginleştirmektedir.

Hans Dernschwam'ı (1494-1568)¹ Türk tarihinde önemli kılan Kanuni Sultan Süleyman devrinde İstanbul'a gelerek Amasya'ya kadar giden, Amasya'ya kadar olan Anadolu coğrafyasını gözlemleyen ve bunu yazıya döken bir seyyah olmasıdır. Bohemya'nın Brux kasabasında doğan Hans Dernschwam'ın aile kökeni ile ilgili bilgiler onun varlıklı bir aileden geldiği ve iyi bir öğrenim gördüğü yolundadır. (Eyice 1994: 182.) 1510'da Leipzig Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun olduğu Viyana Üniversitesi'nin 1507 yılı kütük defterinde adının kayıtlı olmasına dayandırılmaktadır.

Dernschwam'ın Amasya'ya gelmesine kadar uzayan süreç birdenbire oluşmaz. 1514'te Macar kraliyet sarayında prenslerin mürebbisi Balbi'nin yanına Budin'e giderek onunla 1515'te Pressburg'a geçtiği, daha sonra 1520-1530 yılları arasında Macaristan ve Transilvanya'da dolaştığı, 1525'ten itibaren, koleksiyonlarıyla ünlü Augsburg'lu banker ve sanat dostu Anton Fugger'in hizmetinde bulunduğu bilinmektedir. Dernschwam, 1553'te Alman imparatoru I. Ferdinand'ın Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği elçilik heyetine katılır. İstanbul'u görmek, Osmanlı Devletini tanımak isteğiyle heyete katılan Dernschwam, bu uzun yolculuğu kendi hesabına yaptığını seyahatnamesinin sonunda "Bu seyahati kendi hesabıma yaptım. Gidiş ve dönüşte hizmetkârlarımın, at ve arabalarımın bütün giderlerini ben ödedim." (Dernschwam 1992: 372.) diyerek belirtir.

Dernschwam'ın gezi sonrası hayatı hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir. 1560'da Neusohl veya Kremnitz'de yaşadığı tespit edilmektedir. Kesin ölüm tarihi belli değildir. 651 cilt içinde 2000 kadar değişik eserden meydana gelen özel kütüphanesi bir yakını aracılığı ile 1569 yılında Viyana Saray Kütüphanesi'ne satılır.

Eserin yayın macerası Dernschwam'ın macerasını aratmayacak boyuttadır. Onun bu eseri uzun süre Augsburglu Anton Függer'in arşivinde yazma eser olarak muhafaza edilmiştir. Bu orijinal el yazması arşivci Fr. Dobel tarafından 1889'a doğru Babenhausen Şatosu'nda bulunmuştur. Prag, Wolfenbüttel nüshalarının varlığından söz edilmektedir. İlk olarak bilimsel çalışmalar Prag nüshası üzerinden başlamış daha sonra ilk detaylı çalışma H. Kipert tarafından Wolfenbüttel nüshası üzerinden yapılmıştır. Daha sonra Franz Babinger esere emeği geçenlerdendir. Franz Babinger, Fugger arşivindeki orijinal nüshayı esas olarak alır. Fugger arşivindeki nüshadan faydalanarak 1913-1914 yıllarında makale yayınlamakla işe başlayan Babinger daha sonra metin neşri yapar.² Metin orijinalinde olduğu gibi eski yüksek Almanca ile verilmiştir. Bu durum eserin kolaylıkla anlaşılmasına engel teşkil etmektedir.

¹ Hans Dernschwam (1494-1568) EYİCE, Semavi, (1994), "Hans Dernschwam de Hradıczın". TDV, İslâm Ansiklopedisi, IX

² (Hans Dernschwam's Tagebuch, einer Reise nach Konstantinapol und Kleinasien (1553-55), München-Leipzig 1923, XXXVI+314s.)

Eserin Türkçeye kazandırılması macerası da esere ilgiyi artırmaktadır. Kitabın Türkçe tercümesi Babinger'in önsözünün tamamı olmaksızın Yaşar Önen tarafından 1987 yılında yayınlanmıştır.³ Ancak bu çalışma, seyahatnameyi bütün olarak Türkçeye ilk çevirme girişimi değildir. Semavi Eyice yarım kalmış ve sonuçlanmamış Hayrullah Örs çalışmasından bahsetmektedir. (Arıkan 1990: 225.)

Seyahatnamede dikkati çeken özellikler Amasya'nın tarihi ve coğrafi dokusu içine olaylar ve seyyahın önyargılarının bir kuyumcu titizliği ile ustaca oturtulmuş olmasıdır. Osmanlının ihtişamlı görüntüleri, bu anlatıya eşlik eden unsurlar arasında yer alır. Günün gününe verilen bu izlenimler ve seyyahın esere dağınık olarak yaydığı gözlem ürünleri kendi arasında tasnif edildiğinde anlatı parçaları daha somutlaştırılabilir. 6 Nisan sabahı Çorum'dan Doğu'ya doğru yola çıkan seyyah bir günde katettiği yol üzerinde Amasya'ya kadar Elvan Çelebi, Çağna, Avkat, Bağlıca köylerinden geçer. Yazar daha sonra tıpkı bir günlük gibi Amasya'da geçen günleri ve bu günlerde yaşanan olayları günlerini vererek paylaşır. 7 Nisanda "Amasya'ya vasil olduk" (Dernschwam 1992: 277.) ile kayıt altına alınan ve "2 Haziran, öğleden sonra Amasya'dan İstanbul'a doğru yola koyulduk" (Dernschwam 1992: 297.) diyerek sonlanan Amasya macerasını günü gününe kaydeden yazar, İstanbul'dan Amasya'ya 30 günde gelmiştir. 22 Haziran 1553'te İstanbul'a gitmek üzere üç atla yola koyulan heyet İstanbul'a ulaştığında padişah Nahcivan seferi için Anadolu'ya hareket etmiştir. Bu sebeple huzura kabul edilmeyen elçilik heyeti bir yıldan fazla süre Kanuni ile görüşebilmek için İstanbul'da bekler. 1554 Kasım ayı başlarında seferden Amasya'ya dönen padişahın huzuruna çıkabilmek için 9 Mart 1555'te İstanbul'dan ayrılarak bir ayda (Dernschwam 1992: 277.) Amasya'ya ulaşırlar. Tam olarak günlükteki tarihler itibarıyla 7 Nisan'dan 2 Haziran'a kadar 2 ay gibi bir süre Amasya'da kalan elçilik heyeti ve bilhassa Hans Dernschwam Amasya'yı tanıma fırsatı bulur. Bu tarih diliminin bir başka özelliği Şah Tahmasb'ın Kanuni'ye gönderdiği İran barış heyetinin de Amasya'da bulunmasıdır. 2 Haziran'da heyet aynı yolu izleyerek 23 Haziran'da İstanbul'a varır. Yolculuğun 22 gün sürdüğünü söyleyen Dernschwam (Dernschwam 1992: 322.) 3 Temmuz'da da buradan ayrılır. Kendi özel hizmetkâr, arabacı ve seyisleriyle heyete katılmış olan Dernschwam İstanbul'da fidyesini ödeyerek esaretten kurtardığı bir Alman tüfek ustasını da beraberinde götürür.

Seyyahın penceresinden Amasya'da Osmanlı varlığı, Osmanlının gücüne kısıncık dokunmalar şeklinde metne yayılmış olarak ortaya çıkmaktadır. Hans Dernschwam eserde özellikle padişahın gücünü yansıtmak üzere enstantanelere yer vermiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın ve dolayısı ile Osmanlının ihtişamına üstü örtülü ya da açık olarak gönderme yapan bölümler mevcuttur. Osmanlı padişahının hayatının her anı bir merasime sahne olmaktadır.

³ (Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (Çev. Yaşar Önen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 885, Tercüme Eserler Dizisi, 62, Ankara, 1987, 427 s. – 2 Harita)

Zaman zaman hayretini ifade eden yazar eserde bu merasimlerden bazılarını fotoğraflamıştır. Henüz Amasya'ya varmadan yolda gördüğü höyüklerden başlar. Padişahın seyahatlerde konak yerine varıncaya kadar yol macerasının anlatımı gücü simgeleştirir: Yazar Amasya'ya varmadan yol üzerinde birbirinden belli uzaklıkta höyükler görür. Padişah konak yerine varıncaya kadar böyle bir haberleşme ağı mevcuttur. Höyükler yol boyunca yapılmakta ve padişahın oradan geçtiği en yakınındaki diğer höyüğe silah atmak suretiyle haber verilmektedir. Bir gelenek haline gelen bu iş ile ilgili özel görevlendirilen kişiler dahi olduğunu anlatan seyyah hayretini dile getirir. Böylece padişahın korunma şeklini anlatarak onu ulular.

Ancak padişahın ihtişamı daha çok cuma namazına gidiş esnasında ortaya çıkar. Bu sahnelerde cumaya gidiş düzeni ve adabı görsel ifadelerle anlatılır. Anlatılardan hareketle padişah cuma günü at üzerinde yeşil bir elbise giymiş, önünde üç paşa ile yola çıkmaktadır. Padişahın önünde yedi kişi yedi tane üzerlerine kimse binmemiş, eğerleri altın işlemeli, rengârenk kıymetli örtülerin yanlara sarktığı atlarla çekilmektedir. Padişahın geçişi esnasında çavuşlar her tarafta halkı iterek yolun ortasından kenarlara doğru uzaklaştırırlar. (Dernschwam 1992: 281-282.) Bir başka anlatıda padişah, Amasya'nın ortasında II.Bayezid tarafından yaptırılan Çifte Minareli camiye gitmek için şehre iner. Yine burada da yeşil elbiseler giyen padişaha çok süslü koşumları ve altın yaldızlı örtüleri ile altı tane at koşulmuştur. Padişahın önünde başlarında süpürgeye benzeyen tüyler bulunan ve yeniçerilerin başı olan solaklar yürümektedirler. Bunların önünde ise üç paşa at üzerinde ilerlemektedir. Bu paşaların da yeniçerileri ve diğer hizmetlileri olup bunların da önünde rengârenk altın işlemeli ipekten elbiseleri sırmalı, altın yaldızlı kıyafetleriyle saray mensupları yer almaktadır. (Dernschwam 1992: 289-290.)

Bir başka ihtişamı görselleştiren ayrıntı padişaha yemek götürme esnasında canlandırılır. "Yemek götürme işi başlı başına bir merasim" (Dernschwam 1992: 285.) diyen seyyah bunu detaylı olarak tasvir eder. Yeniçeriler gibi ipek kaftan giymiş on bir tablakâr, ağızları kapalı, çukur kalaylı bakır sahanlar içinde yemek götürmektedirler. Bunların arkasında bir kişi de yuvarlak deri bir sofra taşımaktadır. Hepsi birden padişah kapısından içeriye girerler ve bir süre sonra da boş sahan kapakları ellerinde kapıdan dışarı çıkarlar.

Seyahatnamenin bütününe eşit olarak yayılan Türk korkusunun yanı sıra Viyana'nın kaybedileceği endişesi mevcuttur. Yazar için Viyana'nın zaptedileceği korkusu karabasan haline dönüşür ve bunu sürekli olarak diline dolar. Bu da padişahın gücünün göstergesi olarak eserde yerini alır. "12 Nisanda padişah camiye gelirken Ali Paşa'ya Viyana'yı mutlaka görmek istediğini ve sırf bunun için daha uzun bir süre yaşamak istediğini söylemiş. Boynu kopsun inşallah!" (Dernschwam 1992: 282.) Ancak tek başına aşağıdaki cümle dahi padişahın gücünü soyut bir anlatımla somutlaştıran bir ifade olarak sarsıcıdır. Gücün, erkin bu kadar etkili anlatılabilmesi

esere samimiyet kazandırmakta ve yapaylıktan uzaklaştırmaktadır. Padişaha müşavere için giden iki hoca, daha sonra üç paşa ve takip eden elçiler padişaha ulaşacakları küçük kapıdan girmeden önce gördükleri büyük kapının yanından geçerken kameriye altında oturan kapıcılara selam verirler. Ancak seyyahın bu davranışı analizi ve bunun esere söz olarak yansısı okuru etkileme gücüne sahiptir. "Aslında onlar kapıcılara selam vermiyorlar, padişahın kapısına karşı saygı ile eğiliyorlardı" (Dernschwam 1992: 285.)

Eserde Amasya coğrafyasına dair görseller de yazarın bakış açısıyla fotoğraflanmıştır: Yazar Amasya'ya Yeşilirmak'la girer. "Oldukça büyük bir su sağ taraftan Amasya'ya doğru akıyor. Bu suyun adı Yeşilirmak." (Dernschwam 1992: 278.) diyen yazarın Amasya'nın genel coğrafik görünümüne dair ilk izlenimi kayıp bir şehir görüntüsü vermesidir ve bunu: "Şehri, tam yanına yaklaşımadan uzaktan görmek mümkün değil" (Dernschwam 1992: 279.) şeklinde ifade eder. Amasya şehrinin kurulduğu bölgeden kaynaklı olumsuzluklar yazarın bakış açısına yansır ve coğrafyaya bakış genel olarak olumsuzdur. "Etrafta sayısız denecek kadar çok, korkunç yerler var." (Dernschwam 1992: 278.) diyen seyyah ve gezi heyeti Amasya'ya güçlkle girer. Şehre girmeden geçtikleri ırmağın üzerinde eski, ancak bir araba geçebilecek ende bir taş köprü, çok sıkıntı çektikleri yüksek çıplak kayalıklı dar bir boğaz, başka bir arabaya yol vermenin mümkün olmadığı dar bir yol Amasya'ya gelen heyeti ve seyahatname yazarını olumsuz etkileyen unsurlardır. Genel görünüme dair hiçbir ayrıntıyı atlamayan yazar Amasya kalesini de anlatmadan geçemez. "Görkemli yüksek bir kaya üzerinde" (Dernschwam 1992: 279.) şeklinde Amasya kalesini tasvir eden yazar kale içi günlük hayatı da canlandırır. Kalenin iç kısmındaki kerpiç evlerde hizmetkârlar ve kale kumandanı oturmakta, her gün sabah ve akşam şehre doğru borazanlar ve davullar çalınmaktadır. (Dernschwam 1992: 296.)

Köprüler de Amasya'nın genel görünümünü fotoğraflamada kullanılır: "Şu halde Amasya'da 3 taş ve 1 tahta köprü mevcut." (Dernschwam 1992: 296.) diyerek köprüleri sayan seyyah Yeşilirmak üzerinde şehre girmeden ve şehir içerisinde dört köprüden bahseder. Bu köprülerin hepsinin ortak özelliği oldukça dar ve üzerinden araç geçemeyecek durumda olmasıdır. Köprüleri aynı zamanda adımlayan yazar, köprülerin korkulukları, taş ya da tahtadan olması bilgilerini de tarihin hafızasına kaydetmek üzere anlatıya dâhil eder.

Yazar, "Vadinin iki tarafında kurulmuş olan Amasya, kerpiçten yapılmış, kırlangıç yuvası gibi birbiri üstüne yığılmış evlerden meydana gelmiş fakir bir şehir" (Dernschwam 1992: 296.) diyerek evleri gözlemler. Coğrafi yapı ile iç içe sunulan evlerin tasvirinde de tıpkı coğrafi yapıda olduğu gibi yazar olumsuz bir bakış açısına sahiptir. Dağların çokluğu, dağ bulunmayan yerlerde birbirinden kerpiç yahut taş duvarlarla ayrılmış üzüm bağları, meyve bahçeleri, bağ ve bahçelerin içinde ise kerpiç veya taş duvarlarla örülmüş küçük yazlık evler tablonun öğeleri olarak anlatıda yer alır. (Dernschwam 1992: 279.) Şehre giren yazar, şehir içindeki evleri de

gözlemleme fırsatı bulur. Evler genellikle tahtadan yapılmış ve iki kat yüksekliktedir. Pişmemiş tuğladan yapılmış evlerin dış kısmı gibi iç kısmı da iyi işlenmemiştir. Evlerin altında ahırlar bulunmakta ve bunların üzerinde oturdukları tahta ve kalaslarla örülmüş ve üstleri toprakla kapatılmış odalar mevcuttur. "Bunlar dışında doğru dürüst bir ev yok. Buralarda oturuyor, yatıp kalkıyorlar." (Dernschwam 1992: 280.) diyerek evleri fotoğraflayan yazar "Evlerin ne doğru dürüst pencereleri, ne de güzel görünüşleri var. Odalarda hapishanede oturur gibi oturuyorlar." (Dernschwam 1992: 296.) diyerek olumsuz anlatıyı metin boyunca sürdürür. Mutfak bulunmayan evlerde, odalarda mevcut olan küçük ocaklarda yemeklerini pişirmektedirler. Evlerin damlarında damın toprağını sağlamlaştırmakta kullanılan yuvak taşı bilgisini vermekle yetinmeyen yazar, yuvak taşı resmi çizmek suretiyle eserde mevcut olan görsellere zenginlik katar.

Amasya coğrafyasını görselleştiren unsurlardan bir diğeri de "günümüze herhangi bir kalıntısı gelmemiş" (Toruk 2005: 443.) olan Amasya saraylarının anlatımında ortaya çıkmaktadır. Bu noktada seyyahın anlatısı değerini bir kat daha artırmaktadır. Seyyah sarayların tasvirine metinde iki farklı yerde başvurur:

"Daha önce Şehzade Mustafa'nın, şimdi de padişahın kaldığı ikametgâh dağın eteğinde bir yerdedir. Burası büyücek, sade, etrafı bahçe ile çevrili bir saraydır. Girişte etrafı kerpiç duvarlarla örülmüş bir tahta kapı var. Bu kapının yanındaki odalar, bir köy evinin odaları gibi. İçeride avlu kısmında tek katlı bir bina görülüyor. Kerpiçten uzunluğuna yapılmış bir yapı. Binanın ahşap kısımları iyice işlenmemiş, kaba, basit tahta parçalarından ibaret. Bunlar bir kulaç boyunda çam tahtalardır. Bunun yanında bahçe içinde fırınlanmış tuğladan inşa edilmiş tek katlı bir bina daha var. Padişah burada kalıyormuş.....Bizdeki alelade bir esnafın evi gibi bir şey bu. Yanı başında kerpiçten örülmüş büyük bir kapı görülüyor. Kapının önünde tahtadan yapılmış bir çardak var. Çardağın altında ellerinde gümüş bastonlar bulunan altın işlemeli elbiseler giymiş 4 kapıcı oturuyor." (Dernschwam 1992: 284-285.)

Bir diğer anlatı parçasında çadır ve tahtirevan saray tasvirine dâhil olur.

"1 Haziranda Amasya'da Aşağı Saray'ı gördük. Duvarları taştan, iç kısımları ise pişmiş tuğladan yapılmış. Tahta çitler ve kalaslar da döşenmiş kısımları var. Çatısı, âdet olduğu üzere, toprakla örtülmüş düz dam. Pencereler yukarıda, yüksekte. Bu arada orta yerde büyük bir ev de var. Toprağa gömülü yahut da kayaya oyulmuş gibi. Üzerine çıkıp aşağıya bakılabilir ve etraf seyredilebilir. Bir bodrumda olduğu gibi tahtadan kalın, adam boyu yükseklikte parmaklıklar mevcut. Üstü ise kurşun kaplı. Bu binanın dörtgen biçimli içinde kıvrıla kıvrıla dolaşılabilir. Yan taraflarda pencereleri tepede pek çok oda var. Padişahın çadırı da bu binada duruyor. Çadır kuran ve çadırı dikip onu gerektiğinde tamir eden ustalar da bu binada kalıyorlar. Bu tip çadırlar Türkiye'de çok. Bunların direkleri çok kalın, bir koşu arabasının okundan daha kalın. Birbirine ekli 2 parçadan oluşan bu direkleri ikiye ayırmak kabil. Bu kadar büyük çadırı ve onun malzemelerini taşımak için nerdeyse 1000 deve lâzım. Yolculuk esnasında padişah bir

çadırda kalırken, çadırcılar başka bir çadırı ertesi gün için kurup hazır ederlermiş.
(Dernschwam 1992: 294.)

"Sarayın içinde mahfe (tahtirevan)gördük. Çok ağır ve hantal bir şey. Öyleki, onu ancak dört at çekebilir. Dört tarafı da pencere kafeslerine benzeyen kafeslerle çevrilmiş. Kafes aralarından içerisi görülebildiği için üzeri ipek tül veya örtülerle kapatılabilir." (Dernschwam 1992: 295-296.)

Amasya mimarisinin anlatımı kiliseler ve camilerin anlatısı ile çeşitlenir: Şehrin girişinde Bizans zamanından kalma kiliselerden, Amasya'da 11 Türk camisinin bulunduğu ancak bunların en güzelinin, padişahın selamlığa çıktığı II.Bayezid tarafından yaptırılmış olan Çifte Minareli cami olduğundan söz eder. Yazarın İslam algısı, İslam dünyasına ait mimari tablolar içine gizlenmiş olarak belirginleşir. Eserin tümüne yayılan olumsuz İslam algısının yanı sıra ezan okumayı sanat olarak yorumlaması anlamlıdır. "Bu minarelerden iki müezzin birbirine doğru haykırır dururlar. Bu haykırma işi de o kadar kolay değil. Bu büyük bir sanat eseri, aynı zamanda bir ibadet tarzıdır." (Dernschwam 1992: 296.)

Coğrafi yapıyı tasvirleyen yazar, eserde manevi yapıya da yer verir. Türk, Osmanlı ve İslam kelimelerini birbirinin yerine kullanan yazar Türklerin iyi yaşamayı bilmediklerinin altını çizer. "Türkler başka şeylerle uğraşıyorlar. Tanrı'nın kendilerine verdiği nimet ve imkânlardan lâyıkiyle faydalanmasını bilmiyorlar. Zahmete de katlanmak istemiyorlar, bağ yetiştirmiyorlar. Çobanlar gibi hayvancılıkla uğraşıyorlar." (Dernschwam 1992: 277.)

Bu anlatıda ilgi çeken bir başka husus "halk"ın varlığının çok az enstantanede görünür olmasıdır. Halk kelimesi Amasya anlatısı içinde ilk kez padişahın cumaya gidiş merasimi içerisinde geçer. Ancak seyyah burada cuma merasimi içerisinde itilen kakılan bir halk görüntüsü resmetmektedir. Bir başka anekdot Şehzade Mustafa'nın öldürülüşü ve bunun yarattığı içerlemeden bahsedilen metinlerde ortaya çıkar. Varlığı ile göz doldurmayan halkın zaman zaman ruh dünyasına dokunulmaktadır. Hans Dernschwam'ın bakış açısıyla halk çok öfkeli.

"Geçtiğimiz yollarda halkı üzüntülü ve kızgın bulduk. Bir kısmı Şehzade Mustafa'nın öldürülmüş olmasına, bir kısmı da İran seferinin sürüp gitmesine üzülmüyor. Zaten padişahın Kapadokya'da uzun zaman kalmasının sebebi de şurada burada huzursuzluk yaratan kimseleri tutuklamak ve öldürmek içindir. Zira herkes Mustafa'yı övmekte ve padişah tahtından ayrılınca Türkiye'de huzursuzluğun artacağından ve başkaldırmalar çıkacağından korkuluyor. Geride kalan iki şehzadenin babaları gibi olamayacaklarına inanıyorlar." (Dernschwam 1992: 278.)

Şehzade Mustafa'nın katli vakasından çok etkilenen seyyah bunu birden fazla metinde tekrar etme ihtiyacı duyar: " Mustafa'nın başına gelen felâketten dolayı hemen hemen bütün Kapadokya halkı kızgın." (Dernschwam 1992: 282.)

Eserde, Kanuni Sultan Süleyman'ın da içinde bulunduğu Amasya atmosferinde Türklerle ilgili genellemeler mevcuttur. Bu genellemeler kimi yerde gerçek olaylara dayandırılarak verilirken kimi yerde geçmiş ile ilişkilendirilerek ortaya çıkmaktadır. Eserde, tarih boyunca Avrupa'da oluşan İslam kelimesi ile şekillenmiş Türk/Osmanlı imgesi geçerliliğini korumaktadır. Medeniyetten uzak yaşayan, insanlara zulmeden, korku veren Türk tanımı tekrar edilerek adeta pekiştirilmek istenir. Türklerin tembel olup yaşamayı bilmediği sürekli vurgulanır. Buna temel teşkil eden düşünce ise evlerin bakımsızlığına ve yeme içme kültürüne dair vurgulamalarda ortaya çıkmaktadır. Bilinmeyen bir insan topluluğuna karşı oluşan önyargılar ve olumsuz imgeler yanında olumlu izlenimler de eserde yer almaktadır. Yazar bu izlenimlerini zaman zaman Hristiyan askerlerle Türk askerlerini karşılaştırarak anlatır:

"Türk milleti çok sağlam ve dayanıklı bir millet. Hayvancılıkla hayatlarını kazanıyorlar. En çok yedikleri şey yoğurt. Ekmek pek bol değil, fakat istedikleri kadar su içiyorlar. Hepsi de neredeyse yarı zenci. Güneşten kapkara yanmışlar. Sıcağa, soğuğa açlığa susuzluğa mukavemet eden ve böylece fakirlik içinde pişmiş bir millet. Ya bizim Hristiyan askerlere ne demeli? Harp esnasında da rahat yaşamak isterler. Şarabımızı, zaruri olmayan pek çok erzakımızı beraberimizde götürürüz. Bu rahatlık ve bolluk içinde askerlerimiz mide fesadına uğrarlar. Gece gündüz yerler, içerler." (Dernschwam 1992: 299.)

Yalnızca bir merak uğruna İstanbul'u ve Kanuni Sultan Süleyman'ı görmek üzere at üzerinde İstanbul'a gelerek oradan da Anadolu'ya geçen Hans Dernschwam bu tavrıyla hakkı teslim etmek ister gibidir.

Eserde gözlemlenen ve bu eseri özel kılan "XVI. yüzyıldaki kırsal kesimin yapısı hakkında hiçbir kaynakta kolay kolay bulunmayan ayrıntılar verilmesi ve yer yer çeşitli olaylarla ilgili olarak halkın duygu ve düşüncelerinin dile getirilmiş olması" (Arıkan 1990: 225.) dır.

SONUÇ

1865-1940 yılları arasında yaşayan ünlü Macar Türkolog Ignacz Kunos 1925'de yayınlattığı Türk Halk Edebiyatı adlı eserinde: "Kim bilir, eğer ben Macar oğlu kulunuz, bu Plevne beyitlerini kırk üç sene evvel işitmemiş ve saklamamış olsaydım, belki şimdiye kadar büsbütün unutulur giderdi. Hamd olsun ki kulağıma erişti... Mukaddes bu hediye sizlere veriyorum." (Sızlagı 2007: 3.) demektedir. Hans Dernschwam'ın eseri yazış amacı bilinmese de çoğunluğu önyargılı yaklaşımlarla verilen bilgiler dahi olsa geçmişten günümüze taşınan miras açısından önemi unutulmamalıdır. Ulus olarak kültürel mirası saklayamamak hüznü veren bir durumdur ve bu tür eserler bir anlamda bunu karşılamaya yarar. Yabancı bir seyyah, kalemıyla günümüzde kalıntıları dahi olmayan bir mirasa yaşam hakkı tanımaktadır. Buna karşın bu tür eserler, yazarın önyargılarını içinde barındırabilmektedir. Seyyahın istediği manzarayı seçme

özgürlüğü, bu eserlerin niyetini çözümlenmek imkânsızlığını beraberinde taşır. Bununla birlikte bu anlatılar tarihe tanıklık etmeleri itibariyle önemlidir.

KAYNAKLAR

AYTAÇ, Gürsel, (2016), **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**, Ankara: Doğu Batı Yayınları
EYİCE, Semavi, (1994), "Hans Dernschwam de Hradıczın". **TDV, İslâm Ansiklopedisi**, IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

TORUK, Ferruh, (2005), Amasya Kentinin Fiziksel Oluşum Sürecinde Saray Olgusu. **Vakıflar Dergisi**, S. 29, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. (www.dergimakale.com adresinden 05.12.2017 tarihinde erişilmiştir.)

SZİLARD, Szilagyı, (2007), Ignac Kunos Türk Folklor Araştırmalarında Bir Öncü. **Doktora Tezi** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara (https://media.turuz.com/ adresinden 05.12.2017 tarihinde erişilmiştir.)

DERNSCHWAM, Hans, (1992), **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü** (Çev.) Yaşar Önen, Ankara: Kültür Bakanlığı/ 885.

ARIKAN, Zeki, (1990), (Tanıtım), **Osmanlı Araştırmaları X**. (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/> adresinden 05.12.2017 tarihinde erişilmiştir.)

ERMENİLERİN TARİHİ OLAYLARA YAKLAŞIMINDAKİ NESNELİĞİN SORGULANMASI: “KAHRAMAN” ANDRANİK OZANYAN ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. Melek SARI GÜVEN*

Özet: Her milletin kendi tarih yazım geleneğini oluşturup sürdürmesi farklı koşullar içinde gerçekleşir. Tarihin dile geldiği coğrafya, dil, kültür ve olayların geçtiği zaman dilimi olayların gelişimini etkileyen unsurlardandır. Bu sebeple kahramanların işlevleri ve etkisini gösterdiği insan topluluğu her millet için farklı özellikler gösterir. Bir millet için yüzyıllarca şükran duyulan bir figür, başka millet ya da milletler için acımasız bir çete reisine dönüşebilir. Günümüzde, iletişimsizliğin sürdüğü Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde durum tamamen aynı figürlere farklı işlevleri yüklemek şeklinde devam etmektedir. Türklerin “katliamcı bir çete reisi” olarak kabul ettiği Andranik Ozanyan Ermeniler için bir kahramandır. Bu durumda tarihte nesnellik kavramından söz etmek oldukça zorlaşır. Çünkü Ermeniler geçmişte kalan bir ismi tekrar kurgulayarak bir manipülasyon aracı haline getirmişlerdir. Bu çalışmada, Andranik Ozanyan örneği üzerinden gidilerek, tarihte Ermenilerin nesnellüğün dayandığı temel prensipleri yeniden inşa edişleri ve kahraman/kahramanlık olguları eleştirel tarih metodu yaklaşımıyla incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarih yazıcılığı, nesnellik, Andranik Ozanyan, kahraman, kahramanlık.

ARMENIAN APPROACH TO HISTORICAL EVENTS QUERY OF OBJECTIVITY: EXAMPLE OF “HERO” ANDRANİK OZANIAN

Abstract: Every nation has its own historiographical tradition in different circumstances. The geography, language, culture, and the time period in which the events are spoken are the factors affecting the development of historical events. For this reason, the heroes' functions and their impact on the human community show different characteristics for every nation. A figure who has been gratified for centuries for a nation can turn into a ruthless gang for other nations or nations. Nowadays, the situation in Turkey-Armenia relations, which is continuing with the lack of communication, continues to carry different functions to the same figures. Andranik Ozanyan, whom Turks regard as a "mass murderer", is a hero for Armenians. In this case, it is very difficult to talk about the concept of objectivity in history. Because the Armenians have reconstructed a past name and made it a tool of manipulation. In this study, going through the example of Andranik Ozanyan, the rebuilding of the basic principles which the Armenians have based on their object in history and their perspectives of heroes/heroism will be examined with the approach of the critical history method.

Keywords: Historical writing, objectivity, Andranik Ozanian, hero, heroism.

1.GİRİŞ

1865 yılında doğmuş olan Andranik Ozanyan'ın yaşadığı dönem Ermenilerin bağımsızlık hareketlerine hız verdiği ve Osmanlı Devleti yönetiminden uzaklaşmak için faaliyetlerde bulunup teşkilatlandığı bir dönemdir. Bu faaliyetlerin organize edicileri Ermeniler için ulusal kahramanlar; bünyesinde yaşıyor oldukları Osmanlı Devleti için ise çete reisleri şeklinde resmedilebilir. Her döneme damgasını vuran lider ya da liderler veya kahraman ya da

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

kahramanlıklar olduğu için bu isimlerin doğru adlandırılmaları, yaşatılmaları ve hak ettikleri önemi almaları oldukça önemlidir. Bir ulusun varlığını kesintisiz devam ettirebilmesi için bu liderlerin benimsenmesi ve korunması önem taşır. Çünkü zamanla kahramanlaştırılan bu imgeler o milletin tarihinin kesintisiz yaşatılması için önemli figürler haline dönüşür. Kısaca söylemek gerekirse tarihte yaşatılan kahramanlar her millet için her zaman önemli figürler olmuştur. Ancak bir milletin kahramanı diğer milletin kahramanı değildir. Bu durumda tarih yazıcılığının kavramlarıyla hareket etmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Objektif bilgi olasılığının yıkıldığı günümüz tarihçiliğinde tarihsel nesneliği tanımlamak oldukça güçtür. Bir de bu tarihsel nesneliğe bir milletin kahraman yaratma çabası eklenirse durum daha da karışık bir hal alır. Ancak bu durum nesnellikten vazgeçileceği anlamına da gelmez. Önemli olan, olayları sadece geçmişteki seyri ile değil de günümüze taşıyarak değerlendirmektir. Mark Bevir, rasyonel doğruluk, kapsamlılık, tutarlılık, ilerleme, verimlilik ve açıklık kriterlerine dayanarak nesnellik kriterinin üzerinde daha kolay konuşulabileceğini iddia etmiştir (Bevir 1994: 328.) Böylece nesnellik belirli bir geçmişe göre değil de karşılaştırma kriterlerine göre verilmiş olacaktır. Ayrıca, tarihi olayların incelenmesinin bu kriterler yardımıyla yapılması, olaylara ve kişilere yüklenecek duygusal ve yanlı anlatımları da engelleyecektir. Bu şekilde bir tanımlama, geçmişte yaşanmış olayların aydınlatılması ve kahraman konumuna yükseltilecek tarihi bireylerin daha objektif bir değerlendirmeye tabi tutulmasına yardımcı olacaktır. İskoç asıllı tarihçi, deneme ve hiciv yazarı Carlyle, kahraman ve kahramanlık tanımlamasının oldukça geniş ve büyük bir konu olduğunu dile getirmiştir. Carlyle, kahramanların dünya tarihine nasıl şekil verdiklerini; hangi fikirleri üretip yaydıklarını; ne yaptıklarını ve insanları nasıl etkilediklerini sorgulamıştır (Carlyle 1840: 1-5). Bu çalışmada Andranik Ozanyan örneği üzerinden gidilerek Ermenilerin, tarih yazımında nesnellik ve kendi kahramanlarını oluşturma konusundaki yaklaşımları üzerinde durulacaktır.

2. Andranik Toros Ozanyan

Andranik Ozanyan, 25 Şubat 1865 yılında Şebinkarahisar'da¹ doğmuştur. Andranik adının anlamı Ermenice'de “ilk doğan” anlamına gelmektedir. Andranik bir yaşında iken annesini öldüğünden ablası Nazeli tarafından büyütülmüştür. Bir süre babasının marangoz atölyesinde

¹ Şebinkarahisar, *Şehzadeler Şehri* olarak anılır. Karahisar-ı Şarki adıyla ve sancak olarak yönetilmiştir. Şebinkarahisar, 1473 Otlukbeli Savaşı ile Fatih Sultan Mehmet zamanında, Akkoyunlu Devleti'nden Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. 1890 yılında Sivas vilayetine bağlı olan Şebinkarahisar Sancağına; Merkez kaza, Koyulhisar, Hamidiye, Suşehri, Alucra kazaları dahildir. Sancak merkezinde 4800 Sünni; 2500 Müslüman Alevi, 1700 Gregoryen Ermeni, 750 Protestan Ermeni ve 300 Katolik Ermeni ile 1650 Ortodoks Grek vardı.(Abdulhalim Durma, *Evlilyalar Şehri Giresun*, Yenigün Matbaacılık San., Ankara, 2013, 80-97)

çalışmıştır. 1875-1882 yılları arasında Muşegyan Okulu'nda² okumuştur. 17 yaşında evlenmiş ve bir yıl sonra oğlu doğduktan sonra eşi ölmüştür (Աղայան/Աղայան 1968: 40.; Հայկական Ընդհանրական Հանրագրություն/ Ermeni Sovyet Ansiklopedisi 1974: 392). Andranik Ozanyan'ın hayatına dair verilen yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere Andranik, eğitimine 7 yıl devam etmiş sonrasında 1 yıl evli kalmış ve 18 yaşından itibaren siyasi faaliyetlerine başlamıştır.

3.Andranik Ozanyan'ın Faaliyetleri

Andranik Ozanyan, 19. yüzyılın sonlarından itibaren hem fikri hem de siyasi olarak faaliyetlerine başlamıştır. Bu konudaki bilgiler özellikle Ermeni kaynakları incelenerek ve Türkçe'ye aktarılarak verilecektir. Ermeniceden aktarılan bilgilerin nesnellikle ilgili sorgulanması gereken tarafları yazının akışına göre bazen metnin sonunda bazen de metnin çevirisiyle birlikte verilecektir. Böylece Ermeni tarihçilerin tarihi olayları aktarımındaki öznellik daha iyi ifade edilmiş olacaktır.

Andranik Ozanyan'ın faaliyetleri hakkında bilgi veren eserler incelendiğinde tarih yazıcılığında nesnellikle uyumlanmayan ifadelerden bir örnek verecek olursak, Tzatur Ağayan'ın 1968 yılında Erivan'da Ermenistan Bilimler Akademisi³ tarafından yayımlanmış olan kitabına bakalım. Ağayan'ın, *Komutan Andranik'in Faaliyetleri Hakkında* isimli kitabında geçen "...Ermeni nüfusunu tehdit eden jandarma..." ifadesi oldukça iddialı ve öznel bir ifadedir. Burada, Andranik'in jandarmaya saldırması meşru kılınmaya çalışılmış ve buna sebep olarak da jandarmanın tutumu gösterilmiştir. Bu ifadenin devamı ve bu konudaki diğer bilgiler şu şekildedir: Andranik Ozanyan, 1882 yılında Ermeni nüfusunu tehdit eden jandarmaya saldırmaktan hapsedildi. İki yıl sonra arkadaşlarının yardımıyla hapishaneden kaçan Ozanyan, İmparatorluğun başkenti İstanbul'a yerleşti. 1884-1886 yılları arasında burada marangoz olarak çalıştı (Աղայան/Աղայան 1968: 41-56). 1888 yılında Sivas'ta devrimci faaliyetlerine başladı (Տրոցկին/Троцки 1980: 247).

² 19. yüzyılda Şebinkarahisar'da Muşegyan ve Surp Pırgıçyan okulları bulunuyordu. 20.yüzyılın başında Muşegyan Okulu'nda 58 kız öğrenci ve 84 erkek öğrenci, Pırgıçyan Okulu'nda ise 47 kız öğrenci ve 248 erkek öğrenci okumaktaydı.(Fatma Acun, *TDV DIA*, 393-395.)

³ Ermeni Bilimler Akademisi, 25 Kasım 1943'te SSCB Bilimler Akademisi'nin Ermeni dalı olarak kuruldu. 1993 yılından beri Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi olarak hizmet vermektedir. Akademinin bütçesini devlet destekliyor olsa da çeşitli devlet kurumlarından ve yurtiçi-yurtdışı özel vakıflardan da destek alıyor. Akademi beş bölümden oluşuyor. Bu birimler, Matematik ve Teknik Bilimler; Fizik ve Astrofizik; Doğa bilimleri; Ermeni Araştırmaları ve Sosyal Bilimler; Kimya ve Yerküre Bilimleri ile 50 bilimsel kuruluş ve diğer kurumlardan oluşuyor. 3700 kişilik personeli içinde 87 akademisyen, 18 uzaktan katılımcı üye, 323 bilim adamı doktor ve 1006 bilim adamı adayı var.

<http://culture.am/hy/directory/address/hայաստանի-գիտությունների-ազգային-ակ/>
[04.11.2017,20.41]

Ozanyan, 1891 yılında Hınçak Partisine⁴katıldı. 1892 yılında, İstanbul Emniyet Müdürüne yapılan suikasta katıldığı için tutuklandı ancak kısa bir süre sonra cezaevinden yine kaçtı (Հարությունյան/ Harutyunyan 1965: 109). Andranik Ozanyan, 1892 yılında iki yıl önce kurulmuş olan Ermeni Devrimci Federasyonu'na⁵ katıldıysa da 1917 yılında bu federasyondan ayrılmıştır (Տրոցկու/ Trotsku 1980: 247-256). Ancak, Ozanyan'ın faaliyetleri 1892 yılından itibaren devam etmiştir. Onun giriştiği faaliyetlere verilebilecek örnek de Trotsku'nun eserinde geçen "...1894 ve 1896 yıllarında Muş ve Sasun'daki Ermeni köylerini Türk ve Kürt saldırısına karşı korudu."(Տրոցկու/ Trotsku 1980: 249) şeklindeki ifadedir. Bahsedilen dönem 19. yüzyılın sonları, olayın yaşandığı coğrafya ise Muş ve Sasun'un bulunduğu bölgedir. Bu bölgede yaşanan olayların bu şekilde aktarımı Türklerin, Ermenilerin yaşadığı yerleri fethetmek için saldıran ve buradaki toprakları almak için mücadele eden savaşılar şeklinde algılanmasına sebep olmaktadır. Türkler zaten o bölgede yaşayan yerli halktır. Oysaki Daşnabedian'ın da ifade ettiği gibi, 19. yüzyılın sonları Ermeniler için, köylülerin silahlandırıldığı, Osmanlı Devleti'ne karşı teşkilatlanmanın öğütlenildiği bir dönemdir (Dasnabedian 1989: 67-70).

Andranik Ozanyan, 1897 yılında Ermeni Devrimci Federasyonu Taşnaksutyun'un karargâhının olduğu Tiflis'e gitmiştir (Waller 1990: 441). Marmaryan'ın verdiği bilgilere göre; daha sonra Serob Vardanyan⁶ ile tanışmış ve Fedailer⁷ denilen ekibe katılmıştır. 1899 yılında Serob'un ölümü üzerine Van ve Sasun Ermeni Fedaileri'nin lideri olmuştur. 1901 yılında Muş, 1904 yılında Sasun'da savaşlarda⁸ bulunmuştur.1905 yılında Kafkasya'ya giden Andranik burada, Ermeni ulusal hareketinin önde gelen isimleriyle Osmanlı çetelerine karşı mücadele konuları tartışmıştır. Ardından Fransa, İsviçre, Belçika, İngiltere, Bulgaristan ve İran'ı da içine alan uzun bir seyahate çıkmış olan Andranik, Ermenileri ulusal kurtuluş mücadelesi⁹ ve silah

⁴ 1887 yılında Cenevre'de bir grup Ermeni öğrenci tarafından kurulan Ermeni siyasi partisidir. Hınçak kelimesi Ermenice çan anlamına gelir. Aynı isimli bir de dergi çıkarmışlardır. Üyelerinin büyük çoğunluğu Rusya Ermenileriydi. *Büyük Ermenistan* kurmak amacıyla silahlı eylemler ve isyanlar çıkararak hedeflerine ulaşmak istediler. (Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան 1887-1937, խմբ. Ստ. Սաւաի-Գիւլեանի, Փրովիտէս, 1938)

⁵ 1890 yılında Tiflis'te kurulmuş olan Ermeni siyasi örgütüdür.

⁶1864-1899 yılları arasında yaşamıştır. Ermeni Demokratik Liberal Parti üyesidir.

⁷ Tarihin farklı dönemlerinde çeşitli devrimci parti üyeleri, terör örgütleri ve terör örgütleri tarafından kullanılan anlayış anlamlarına gelmektedir. Buradaki anlamı, özgürlük için mücadele eden ve bu isimle bir birlik oluşturmuş Ermenilerdir. (Բանգիրք հայերէն լեզուի: Անդրանիկ Վրդ. Կոստեան, Պէլրոլթ, 1998: Էջ 504:.)

⁸ Bu örnekte de görüldüğü gibi; Ermeniler, bünyesinde yaşıyor oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı giriştikleri ayaklanmaları ve başkaldırıları savaş olarak nitelemektedir. İlerleyen satırlarda da *Van Savaşı*, *Muş Savaşı* şeklindeki ifadeleri görmek mümkün.

⁹ Ermenilerin, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurma fikridir. Ermeniler, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren silahlı faaliyetlerde bulunmuşlar ve Osmanlı Devleti'nin savaşta bulunduğu dönemlerde önemli bir güvenlik sorunu teşkil etmişlerdir. Zaman zaman kendilerini *Ermeni milliyetçisi* veya *Ermeni devrimcisi* olarak isimlendirmişlerdir.

edinme konularında bilgilendirmiştir. 1906 yılında Cenevre’ye giderek “Askeri Talimatlar”¹⁰ adlı kitabını yayınlamış; 1912-13 yılları arasında, Balkan Savaşları’na Bulgar ordusunda, Ermeni yardımcı birliklerinin komutanı olarak katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Rus ordusunun Ermeni gönüllü birliklerinin başkanlığına getirilmiş, cesareti ve muhalif güçleri yenmek için kullandığı taktikler nedeniyle şöhret kazanmıştır. Van Savaşı sırasında şehri yeniden Osmanlı Devleti güçlerinden kurtarmak için yardım etmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal’in kontrolü altındaki Osmanlı Devleti güçlerinden Bitlis şehrini ele geçiren tabur komutanıydı. Ermeni nüfusunun Osmanlı Devleti’nden kaçmasına ve Rusya’nın kontrolünde bir birim kurmasına yardımcı oldu. Bu bölge daha sonraki yıllarda Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti oldu. Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Osmanlı Devleti ordusu ile savaşmak için gönüllü birliklerle birlikte örgütlendi ve savaştı. Andranik, Batum Antlaşması’nın¹¹ imzalanması sırasında orduya karşı Osmanlı aleyhinde savaşta bulundu ve antlaşmanın belirttiği sınırları kabul etmedi (<http://hyeforum.com/index.php?showtopic=18153>); (Մարտախախտ 1920).

Hem Marmaryan tarafından aktarılan hem de Ermeniler tarafından servis edilen ve 2008 yılından beri aktif olan “hyeforum” adlı internet sitesinden aktarılan Andranik Ozanyan ile ilgili yazılanlar yukarıdaki paragrafta verilmiştir. Her gün binlerce kişinin ziyaret ettiği bu internet sitesinde verilen bilgilerde, Andranik Ozanyan’ın Ermenilerce, Türklere karşı Ermenilerin haklarını koruyan bir kahraman olarak tasvir edildiği görülmektedir. Yazının devamında “Osmanlı çeteleri ...” şeklinde geçen bir ifade vardır. Dönemin imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu’nun askerleri için “çete” ifadesini kullanmak da nesnellikten uzak bir yaklaşımı işaret etmektedir. Ermeniler, düzenledikleri silahlı eylemleri *direnış, özgürlük savaşı, halkın korunması için yapılan eylemler* olarak tanımlarken karşı tarafı yani Osmanlı Devleti’ni *katliam yapmakla* suçlamışlardır. Osmanlı Devleti’ne karşı giriştikleri isyan hareketlerini *savaş* olarak nitelemişlerdir. “...Van Savaşı sırasında şehri yeniden Osmanlı Devleti güçlerinden kurtarmak için yardım etmiştir...” cümlesini inceleyecek olursak *Van Savaşı* ve *Osmanlı Devleti Güçleri* dikkat çekici iki ifade olarak karşımıza çıkar. Osmanlı Devleti’nin kendi vilayeti üzerinde kendi tebaası tarafından çıkarılan bir ayaklanmanın savaş olarak kabul edilmesi ve Osmanlı askerlerinden *Osmanlı Devleti Güçleri* şeklinde bahsedilmesi nesnellikten uzak ifadeler olarak yer almaktadır.

¹⁰Ermenicesi *Մարտախախտ Հրահանգները /Martakan Hrahangneri* olan kitabın Türkçesi *Askeri Talimatlar*’dır. Bu kitapta askerlere maddeler halinde talimatlar vermektedir. Bu maddelerden birkaç örnek verelim: *1-Kesinlikle gizli olunuz, 2-Davanın gerektirdiği disipline tabi olunuz, 3-Egzersiz yaparak dinç ve temiz olunuz.* gibi. (Մարտախախտ Հրահանգներ, 1905)

¹¹Bu Antlaşmaya göre; Kars, Ardahan, Batum Osmanlı sınırlarında kalmıştır.

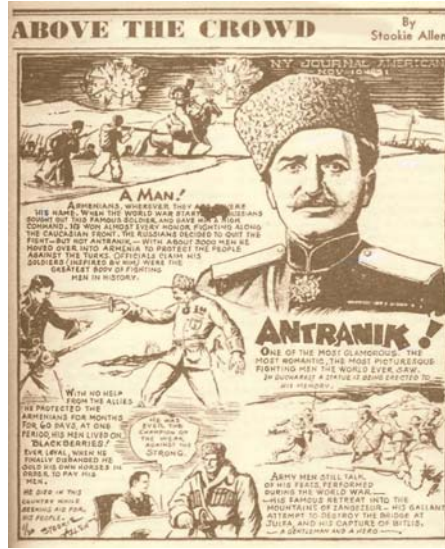
Yüzyıllarca Osmanlı Devleti çatısı altında yaşamış olan Gayrimüslimlerden olan Ermeni Andranik Ozanyan'ın, Balkan Savaşları'na Bulgar ordusunda Ermeni yardımcı birliklerinin komutanı olarak katılması, Birinci Dünya Savaşı'na Rus ordusunun Ermeni gönüllü birliklerinin komutanı olarak katılması tarihsel objektifliğin sorgulandığı bir yazıda iki somut gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olaylar gösteriyor ki, Ermeniler için kahramanlık ifadesi olan eylemler tarihin nesnellik süzgecinden geçirildiğinde kahramanlık ifadesi ile eşleşmiyor. Ermeniler için kahraman yaratma süreci, nesnellüğün oluşma kriterlerinden olan rasyonel doğruluk ve tutarlılık ilkelerine uymuyor.

Ozanyan'ın daha sonraki faaliyetleri ile ilgili bilgi vermek üzere, Ermeni Ulusal Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Araştırmacısı Suren T. Sargsyan'ın satırlarına bakalım. “...1915 Nisan ayında zor bir durumda Andranik, alayının cesareti ve komuta kabiliyeti sayesinde Rus ordusu zafer kazanmıştı. Andranik'in hizmetlerini değerlendiren Rus Genelkurmay Başkanı, onu Başkomutanlık rütbesine getirdi.” Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı savaştığı bir cephede, Ermeni komutan sayesinde Rusya'nın savaş kazanması ve o komutanın da rütbeyle onurlandırılması Andranik'in bir kahraman olarak değerlendirildiği platformda öznel bir bakış açısıyla yaklaşımda bulunulduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Ermeniler sadece Rus ordusunun içinde değil, İngiliz ve Fransız orduları içinde de yer almışlardır. Ermeniler bu ordulara verdikleri destek karşılığında bu ülkelerden büyük maddi destek almışlar ve silahlı faaliyetlerine devam etmişlerdir. (Sarkisyanz 1975.) Bu faaliyetlerin liderlerinden birisi de Andranik'tir. Andranik sadece Osmanlı Devleti sınırları içinde değil, Balkanlar, Kafkaslar ve Avrupa'da da siyasi faaliyetlerde bulunmuştur.

4.Ermenilerin Gözüyle Andranik Ozanyan

Aşağıdaki fotoğrafta, 10 Kasım 1921 tarihine ait, Stookie Allen tarafından hazırlandığı belirtilen ve ismi «New York Journal-American» olan derginin kapağı görülmektedir. Derginin kapağında Andranik'le ilgili övgü dolu sözler ve onu askeri üniforma ile gösteren karikatürler yer almaktadır. Bu sözlerden bazıları şu şekildedir: *O, güçlüye karşı zayıfın yanında yer alan şampiyondur. Andranik, dünyanın gördüğü en görkemli, en romanik en etkili kavga eden adamıdır.O, ülkesi yararına çalışırken öldü.* Dergi kapağındaki cümleler Andranik'le ilgili olumlu sloganlar şeklinde altalta sıralanmış ve bu sloganlar Andranik karikatürleriyle tamamlanmıştır.

Ermeniler için Andranik Ozanyan'ın önemine dair bir başka örnek verecek olursak aşağıdaki resimlerde görülen anma parasını verebiliriz. Dolaşsımsız madeni para olan bu anma parası 40 mm çapında ve Türk Lirası değeri olarak 7.63 TL değerinde bir paradır. Andranik'in 150. Doğum gününü anmak için bastırılan bu madeni paranın arka yüzünde *Ermenistan Cumhuriyeti, 2015, 1000 Dram* yazmaktadır. Paranın ön yüzünde Andranik'e ait bir suret ve bir söz yazmaktadır. Bu suret, Paris'teki Père-Lachaise Mezarlığı'ndaki Andranik Anıtı'ndaki at sırtında Andranik heykelidir. Paranın üstünde, Andranikin doğum ve ölüm tarihleri olan 1865-1927 tarihleri yazmaktadır. Ayrıca, Andranik'e ait olan, "Halkımın özgürlüğü ve esenliği için savaştım" sözü de paranın ön yüzünde yer almaktadır. <http://worldcoinnews.blogspot.com.tr/2015/03/> [04.11.2017, 23.20] Bu iki örnekte de dikkat çekici nokta şudur ki Andranik'in bir kahraman olarak ilan edilmesinde sadece Ermeniler değil Amerika, Avrupa devletleri ve Rusya da büyük rol oynamıştır.

Andranik, Ermeniler için hem tarihi hem edebi bir kahramandır. Ermeni edebiyatı için kurgusal bir figür olan Andranik çeşitli şiirler, şarkılar ve hikâyelerde de kurgusal bir karakter olarak yer almaktadır. Örneğin, 1905 yılında Siamanto isimli bir şair Cenevre'de "Andranik" isimli bir şiir yazmıştır (Միսսման / Siamanto 1905: 9). 1920 yılında, Vahan Totovents, General

Andranik ve savaşlarıyla ilgili bir kitap yayınlamıştır.1936 yılında, Ermeni asıllı Amerikan yazar William Saroyan, Andranik ve Ermenistan hakkında kısa bir hikâye yazmıştır. Bir başka Ermeni asıllı Amerikalı yazar Hamasteğ, Andranik ve diğer fedilerle ilgili “Beyaz Atlı” isimli bir roman yazmıştır. Bu örnekler daha da arttırılabilir.

5. Türklerin Gözüyle Andranik Ozanyan

Osmanlı, Rus ve Azerbaycan Arşivlerini kullanarak incelemelerde bulunan araştırmacıların verilerinden yararlanarak, Andranik Ozanyan’ın Osmanlı Devleti aleyhinde yürüttüğü faaliyetlere örnekler verebiliriz. Andranik Ozanyan, 1901 yılı itibariyle Bitlis vilayetine bağlı Sasun ve Muş yörelerinde isyan teşebbüslerine başlamıştır. Yörenin dağlık ve ulaşımının zor olması Andranik’in ve diğer Ermeni komitacılarının burayı seçmesine sebep olmuştur. Bu bölgelerde, Ermenilerin katledildiği yönünde haberler çıkarılarak Avrupa’nın dikkatini çekmek isteyen Ermeni ileri gelenleri kargaşa çıkararak büyük güçlerin tekrar devreye girmesini sağlamıştır. Büyük güçlerin yardımıyla bölgede özerk bir Ermenistan kurmak amacıyla hareket eden Ermeniler, devletin kendilerini koruyamadığı düşüncesini yaymak istiyorlardı. Üzerlerine korku saldıkları halkın Ermenilere saldırması da bir başka beklentiydi Ermeni ihtilalciler için. Çünkü karşı tarafın saldırısının Ermenilerin saldırılarını haklı çıkaracağına inanıyorlardı. Andranik Ozanyan’ın da bu yörede gerçekleştirdiği eylemler, *yöredeki kır köy yaşantısını sarsmaya yöneliktir*. Böylece bu bölgedeki Müslümanları ve Ermenileri birbirlerine düşman yapan isyancılar bölgede bağımsız Ermenistan kurma yönünde bir adım daha atmış olmaktadır. (Sertçelik 2015: 232-235).

Andranik Ozanyan’ın 1904 Nisan ayında başlattığı isyan hareketi, Taşnak merkezinin isteği ile Sasun bölgesinde başlayan isyanda Osmanlı birliklerinin sayısı 10.000, Ermenilerin sayısı 1000 civarındadır. Bu isyandan sonra Antranik ve çetesi Muş civarındaki dağlara çekilmişlerdir. Bu arada Avrupa Devletleri’nin dikkatini çekme amacıyla da Muş ve etrafındaki Ermeni köylerini boşaltarak halkı Muş Ovası’na göndermişlerdir. (Selvi 2003: 465). Muş ve çevresinde 1904 yılının 20 Kasım’ında baş gösteren olayların yöneticisi olan Andranik, Talvorik Dağı’na tırmanarak Osmanlı birliklerine karşı direnmeye devam eder. Ancak, burada başarı elde edemeyince çetesiyle birlikte Van’a doğru yol almaya başlar. Andranik, sonrasında Kafkasya’ya geçer ve burada Osmanlı Devleti’ne karşı propaganda çalışmalarında bulunur. Birinci Dünya Savaşı döneminde yeniden güç toplayan Andranik oluşturulan Ermeni gönüllü birliklerine komuta ederek doğu vilayetlerinde olaylar çıkarmaya devam eder. (Sertçelik 2015: 232-235). Andranik’in yukarıdaki paragrafta bahsedilen faaliyetleri değerlendirildiğinde bir kahramandan çok bir çete reisi veya bir eylemci profilinin ortaya çıktığını görürüz.

“Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’na girmek için hazırlıklara başlayıp seferberlik ilan edince, içeride hazırlıklarını tamamlayan komiteler, Kafkasya’daki gönüllü alaylarıyla Rus

ordusunun öncü kuvvetleri olarak harekete geçtiler.” (Selvi 2003: 465). Rus ordusu gönüllü toplama hareketi Tiflis’teki Ermeni Milli Bürosu’nun kararıyla 1914 yılının son aylarında başladı. Taşnaksütyun Komitesi uzun zamandan beri çetecilik yapan kişileri askeri göreve çağırdı. Andranik, Keri, Varta, Hamasb, Armen Garo göreve çağırılan çete reislerindendi (Selvi 2003: 465). Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi Andranik Ozanyan Rus ordusu için hizmet etmiş ve Osmanlı Devleti’ne karşı büyük bir isyan ve çetecilik faaliyetlerine girişmiştir.

Azerbaycan Devlet Arşivleri’ndeki belgeleri inceleyen araştırmacıların verdiği bilgilere göre Andranik Ozanyan’ın bölgede giriştiği faaliyetler ve İngiliz güçlerinden yardım alarak yaptığı komite ve çetecilik çalışmaları görülmektedir (Mustafayev 2012: 279). Ermenilerin, Azerbaycan Türklerine karşı giriştiği saldırılar Bakü, Nahçıvan, Kuba, Gence, Karabağ ve Zengezur bölgelerini kapsamaktadır (Mustafayev 2012: 279).

Ermenilerin bağımsızlık hareketleri dediği faaliyetler Osmanlı Devleti’ne karşı kalkışılan isyan faaliyetleridir. Özellikle de Osmanlı Devleti’nin dış güçlerle savaşıyor olduğu dönemlerde ayrıca kendi içinden gelen isyanlar ve faaliyetler dolayısıyla da çok zor zamanlar geçirdiğini biliyoruz. Bu sebeple bu tür faaliyetler Osmanlı Devleti tarafından isyan olarak nitelendirilmektedir. Osmanlı Devleti’nin bölgede yaşayan büyük ve eski bir devlet olmasından dolayı kendi yönetsel yapısında yaşayan bir etnik gruba ait hareketleri isyan olarak adlandırmasında eleştirel anlamda bakıldığında nesnellikle ilgili bir sorun olmadığı görülmektedir.

6. Sonuç

Ermeni, Rus ve Azeri kaynaklarından örnekler verilerek değerlendirilen Ermeni kaynaklarında ve Ermenilerde olayların değerlendirilmesi konusunda nesnellikten çok öznellik olduğu görülmektedir. Verilen örnekler, Ermeni kaynaklarının olayları objektif olarak değerlendirmekten uzak olduğunu göstermiştir. Tarihteki olayların, verilen bilginin doğruluğu, tutarlılığı, açıklığı gözetilmeden sadece Ermenilerin duygularına ve ihtiyaçlarına göre yorumlandığı görülmüştür. Andranik Ozanyan örneğinde ihtiyaç duyulan kahraman, kurtarıcı, lider kurgusunun yapıldığı açıktır. Tarihte *kahramanlık* ya da *kahraman* kavramının hangi niteliklerden beslenerek hak ettiği konuma yükseldiği önemlidir. Çünkü bu kavramların insanlık tarihinde ve tarih biliminde bıraktığı iz derin, üstlendiği rol büyüktür. Ermenilerin kahramanı Andranik Ozanyan’ı Carlyle’nin sorguladığı kahraman/kahramanlık yeterlikleri üzerinden sorgularsak onun *dünya tarihine nasıl şekil verdiği ve hangi fikirleri üretip yaydığı* soruları cevapsız kalır. Çünkü Ozanyan bu iki soruya da katkıda bulunabilecek fiziksel ve fikirsal bir katkıyla tarih sahnesinde rol almamıştır. Oysaki *ne yaptığı ve insanları nasıl etkilediği* sorularına verilebilecek yanıtlar ise oldukça açık ve nettir. Çünkü Ozanyan, Osmanlı’nın doğu vilayetlerinde gerçekleştirilen eylem ve isyanların birçoğuna liderlik etmiş; Balkanlarda ve Kafkaslarda

gerçekleştirilen Osmanlı karşıtı isyan ve eylemlerde rol almış bir “Ermeni kahramanıdır”. Osmanlı Devleti’nin doğudaki vilayetleri üzerinde bir Ermenistan Devleti kurmak amacıyla ayaklanmış, bu vaatler ve amaçlarla Osmanlı Devleti içinde yaşayan Hıristiyan tebaayı isyanlara ve ayaklanmalara dâhil etmiştir. Onun Ermenilerce tarihi bir figür olarak değerlendirmesi sonucu ortaya çıkan bir “kahraman”; Türkler tarafından tarihi bir figür olarak değerlendirmesi sonucu ortaya çıkan bir “çete reisi” kimliği vardır. Andranik Ozanyan’ın yaşamı ve faaliyetleri nesnellik ve kahramanlık kriterleri üzerinden değerlendirildiğinde ise ortaya çıkan figür Ermenilerin gözündeki canlandırdığı kahraman kurgusuyla örtüşmemektedir.

KAYNAKLAR

- ԱՂԱՅԱՆ Ծատուր (1968), «Չորավար Անդրանիկի գործունեության մասին», Պատմաբանասիրական հանդես, **Հայաստանի գիտությունների ակադեմիա**, Երևան:
- ՀԱՐՈՒԹՈՒՆՅԱՆ Ա. (1974), «Անդրանիկ», Վիկտոր Համբարձումյան Հայկական Սովետական, Հանրագիտարան 1., **Հայկական Հանրագիտարան Հրատարակչություն**, Երևան:
- ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ա. Հ. (1965), «Անդրանիկը որպես մարտիկ և զորավար»: **Պատմաբանասիրական Հանդես Հայաստանի գիտությունների ակադեմիա**, Երևան:
- ՏՐՈՅԿՈՒ Լեոն (1980), «Անդրանիկ եւ նրա հեծելազոր թիվ 197, հուլիսի 19-1913», Նյու Յորք: **Մանադա մամուլ**:
- ՍԱՐԳՍՅԱՆ Սուրեն Թ. (2015), **150-Ամյակ ,Անդրանիկ Օգանյան, Քաա** Պատմության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող:
- ՄԻԱՍԱՆԹՈՒ (1905), **Հայորդիները (Հայերեն) Ժն**: Կենտրոնական տպարան:
- ՄԱՐՄԱՐՅԱՆ Ա.(1920), **Չորավար Անդրանիկ և իր պատերազմները**, ԿՊ:
- DASNABEDIAN Hrach (1989), **History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaksution (1890-1924)**, Milan.
- SARKISYANZ Emanuel (1975), **A Modern History of Transcaucasian Armenia. Social, Cultural and Political**, Udyama Commercial Press.
- WALLER Christopher J. (1990), **In the Life of the Armenian Nation** (Revised Chapter 2). New York. St. Martin.
- SELVİ Haluk (2003), “Anadolu’dan Kafkasya’ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan”, **Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, (24-26 Ekim 2001, İstanbul) 441-459.
- SERTÇELİK Seyit (2015), **Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu:Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914**, SRT Yayınları, Ankara 2015.

MUSTAFAYEV Beşir (2012), “Nahçıvan Olayları ve General Andranik ozanyan’ın Nahçıvan’daki Katliamı (Arşiv Belgelerinin İzinden)”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 47, Erzurum, 277-301.

THOMAS Carlyle (1840), **On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History**, University of California Press, 1993.

Internet service: <http://hyeforum.com/index.php?showtopic=18153>

HİTİTÇE METİNLERDE GEÇEN ‘*şalli ašešsar*’ VE İŞLEVİ

Yrd. Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ*

“Kutsal yer, aynı zamanda dünyanın bir imgesidir ve Tanrısal varlığın hazır bulunmasıyla kutsanmış bir dünyadır.”

M. Eliade (2014:31)

Özet: Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen *şalli ašešsar*, bayramlar sırasında kralın bizzat iştirak ettiği özel bir meclis ya da toplantı, başka bir deyişle bir erkler meclisi olarak nitelendirilebilir. Metinlerde sıklıkla *halentuwa* adlı yapıda toplanan meclis, aynı zamanda bazen ^{GI}ZA.LAM.GAR adı verilen çadırlarda da toplanmaktadır. Toplantı sırasında gerçekleştirilen eylemler, kralın üstünlüğünü ve gücünü cümleleme duyurmak için icra ettiği bilinçli eylemlerdir.

Bu çalışma ile *şalli ašešsar*'ın geçtiği metin yerleri incelenerek meclisin işlevi ve Hitit toplumsal, siyasi ve dini hayatındaki yeri üzerine bir değerlendirmede bulunulacaktır. Ayrıca bu meclis, günümüz Anadolu ve Türk Dünyası'ndaki benzer örnekleri ile de karşılaştırmalı olarak irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Hititçe Metinler, Hitit Kralı, Büyük Meclis, Büyük Toplantı.

THE CONCEPT OF ‘*şalli ašešsar*’ IN HITTITE TEXTS AND ITS FUNCTION

Abstract: ‘*şalli ašešsar*’ can be defined as a special council or meeting, namely a council of powers in which the king himself participated. This council used to gather frequently in a place called ‘*halentuwa*’ or in the tents called ^{GI}ZA.LAM.GAR. The activities during the meeting were performed in order to announce the superiority and power of the king to everybody.

In this study the function of the council and its place in social, political and religious life of Hittite will be assessed by analyzing the lines where ‘*şalli ašešsar*’ were mentioned. This council will also be compared to similar gatherings in Anatolian customs and Turkic World.

Keywords: Hittites, Hittite texts, King of Hittite, grand assembly, great meeting.

1. GİRİŞ

Eskiçağ toplumlarında, devlet idaresinde mutlak otoritenin lideri olan kralların toplum üzerinde kurduğu güç ve hâkimiyetin temelinde, tanrılarla girdikleri ayrıcalıklı ilişkilerin rolü büyüktür. Yani Krallar bizzat tanrılar tarafından seçilmiş ve ülkelerin başına getirilmiş liderler olarak, halkın takdir ve saygısını kazanmakla birlikte devlet otoritesinin de mutlak hakimi olurlar. Özellikle Yakındoğu toplumlarında kralın, tanrılarla olan yakın ilişkisi sıklıkla dile getirilerek toplum üzerinde baskın bir karakter yaratılır ve bu karakter devleti yönetmek için gerekli olan tüm erkleri elinde tutar. Örneğin yak. M.Ö. 2450 yılına tarihlenen bir yazıtta, *Lagaş* Kralı Eanatum'un, *Lagaş* Kenti Koruyucu Tanrısı olan *Ningirsu* tarafından seçilip kral yapıldığı

* Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

anlatılmaktadır¹. Eliade’ye göre krallar, insanlar dünyası ile tanrılar dünyası arasında bir aracıydı. Tanrıların karşısında halkı temsil ediyor ve halkının günahlarının kefareti de onlar ödüyordu. Ayrıca Krallar, ritüeller sırasında hem insani hem de tanrısal varoluş biçimlerini birlikte temsil ediyordu². Hititlerde de Kral hem baş yargıç, hem baş rahip hem de baş komutan sıfatlarıyla tanrının yeryüzündeki temsilcisidir:

“Ülke, Fırtına Tanrısına aittir. Gökyüzü ve yeryüzü ile insanlar da Fırtına Tanrısı’nındır. O, Labarna’ya, Kralı kendi temsilcisi yaptı ve ona bütün Hatti Ülkesi’ni verdi. Böylece Labarna, tüm ülkeyi kendi eliyle yönetecektir!”³.

Kral’ın yürütücülüğünde icra edilen tüm siyasi, askeri ve dini faaliyetler başta tanrılara sonra da devletin üst düzey erkânına hizmet etmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple belki de kralın yetkilerini sınırlandırdığını düşündüğümüz meclisler dahi, kralın mutlak otoritesine hizmet eden kurumlardır. Nitekim Eski Hitit Dönemi’nde aktif olan ve zamanla silikleşen *panku*⁴ ve *tuliya* meclisleri kralın özel ve olağanüstü bazı konuları danışmak üzere zaman zaman topladığı kurumlardır. Anlaşıldığı üzere *panku* devletin ileri gelenlerinden (soylular sınıfı) oluşan geniş kapsamlı bir meclis iken, *tuliya* ise daha çok özel bir takım adli davalar için toplanıyordu⁵. *panku*’nun kralın danışma kurulu gibi görev yaptığına dair bir metin yerinde şöyle geçmektedir: *“Büyük Kral Labarna, oğlu Muršili’ye şöyle söylemeye başladı: “Sözümü sana verdim. Ve bu tableti aydan aya senin önünde okusunlar. Benim sözlerimi ve tecrübelerimi kalbine yatıracaksın. Benim kölelerimi ve büyüklerimi merhametle idare et. Bir kimsenin suçunu görürsen, bir kimse tanrı önünde suç işlerse veya bir kimse herhangi bir söz söylerse, panku’nun bizzat düşüncesini sor. Arkadan sonuçları panku’ya dönmüş olsun.”⁶* Görüldüğü gibi, I. Hattušili, vasiyetnamesinde tahta çıkacak olan veliaht prense *panku* ile istişare içinde olmasını öğütlemektedir. Öte yandan, kralların yönetimde güçlenene kadar *panku* meclisine başvurduğu ama yeterince deneyim kazandıktan sonra bu meclise çok da ihtiyaç duymadıkları anlaşılmaktadır⁷. Yine de Eski Hitit Döneminde kraliyet ailesine mensup devlet memurlarından oluşan bu meclisin, ölüm cezalarına onay verme ve tahta çıkan krala babasının vasiyetlerini hatırlatma gibi önemli vazifeleri bulunmaktaydı⁸.

Diğer taraftan, Eski Hitit Döneminde çeşitli kentlerde bazı adli ve dini yetkileri bulunan ihtiyarlar heyetinin ne kadar etkin bir işlevi olduğunu I. Hattušili’nin vasiyetnamesinden

¹ Kuhrt 2007:42.

² Eliade 2000: 96.

³ Dinçol 1982: 55.

⁴ *panku*- “hepsi, herkes, bütün, toplum, topluca, umumi” anlamlarına gelmektedir. *tuliya*- ise “toplantı, meclis, mahkeme heyeti” anlamına gelmektedir. Ünal 2016: 391,547.

⁵ De Martino 2003: 78vd. ; Ünsal 2013:49.

⁶ KUB 1.16 II 39-45, 56-57.; Yiğit 1994: 98.

⁷ Dinçol 1982:54.

⁸ Dinçol 2009:105.; *panku*’nun işlevi ile ilgili bak. Ünal 2005: 104. ; Beckman 1982: 438 vdd.

bilmekteyiz⁹. Bu dönemde *Zalpa* Kenti’nde bulunan yaşlıların kışkırtması üzerine *Zalpa* Kralı olan *Hakkarpili*, *Hattuša*’ya karşı ayaklanmıştır¹⁰. Demek ki Hitit şehirlerinde bulunan ihtiyar meclisleri/heyetleri yerel kralları isyana sürükleyecek kadar ikna edici bir güce sahipti. Hitit İmparatorluk Dönemi’nde de metinlerde rastladığımız ve devletin ileri gelenlerinden oluştuğunu düşündüğümüz ihtiyarlar meclisi birçok önemli devlet meselesinin çözümünde etkin rol oynamaktadır. I. *Šuppiluliuma*, *Kargamiš* seferinde olduğu sırada Mısır Kraliçe’sinden gelen izdivaç mektubu üzerine şaşırmış ve durumu yaşlılar heyeti ile paylaşarak onlara ne yapması gerektiğini danışmıştır: “*Babam bunu işitince büyükleri toplantıya çağırıldı. (ve şöyle dedi): “Böyle bir şey eskiden beri hiçbir zaman başımdan geçmedi.”*”¹¹ Metnin ilerleyen satırlarında Kral, yaşlılarla yaptığı istişare sonucu Mısır’a durumun aslını öğrenmek üzere bir elçi gönderir. Görüldüğü gibi özellikle Eski Krallık zamanında etkin rol oynayan, hanedan mensuplarından ya da üst düzey asilzadelerden oluşan meclisler zaman zaman Kral üzerinde sınırlayıcı bir takım yetkilere sahip olsalar da¹², aslen danışma kurulu işlevi görmüşlerdir. İmparatorluk döneminde ise yine şehrin ileri gelenlerinden oluşan (ihtiyarlar heyeti) ve devleti ilgilendiren özel konularda kralların fikir danıştığı bir kurum olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Büyük meclis “*šalli aššešar*” ise sadece dini tören ve merasimlerde toplanmasına karşın, teokratik devlet anlayışı içinde, mutlak söz sahibi olan Kral tarafından yönetilen, iç ve dış siyaset açısından da dosta düşmana güç ve birlik mesajları verilen bir toplantı niteliği taşımaktadır.

2. *šalli aššešar* “BÜYÜK TOPLANTI/ MECLİS”

šalli- “büyük, yüce, önde gelen, başta gelen” demektir, *aššešar*- ise *ašeš-* /*ašaš-* “oturtmak, yerini almak, yerleştirmek, yer göstermek” fiilinden türemiş ve “toplantı, cemaat, bir araya gelme” anlamına gelmektedir¹³. “*šalli aššešar*- “yüce meclis, büyük toplantı, büyük meclis” anlamına gelmekte ve sadece bayramlar sırasında toplanmaktadır.

šalli aššešar, genellikle *Hattuša*’da ya da çevresinde bulunan kült yerleşimlerinde *Éhalentu(wa)*-¹⁴ yapıları içinde icra edilmektedir: “(*Kral*) *halentuwa*’da içeri girer. Ve dışarıda ise büyük (toplantı/meclis) çağrılır.”¹⁵ *halentuwa*-’da gerçekleştirilen bir ayini konu aldığı düşünülen, muhtemelen de *šalli aššešar*’ın tasvir edildiği yumruk biçimli libasyon vazosunda Hitit Kralı III. *Tuthaliya*, gaga ağızlı bir testiden altarın önüne içki dökme seremonisini

⁹ Dinçol 1982:55.

¹⁰ KBo 3.38 ay. 20-29.; Yiğit 1994: 79.

¹¹ Alp 2000: 97.

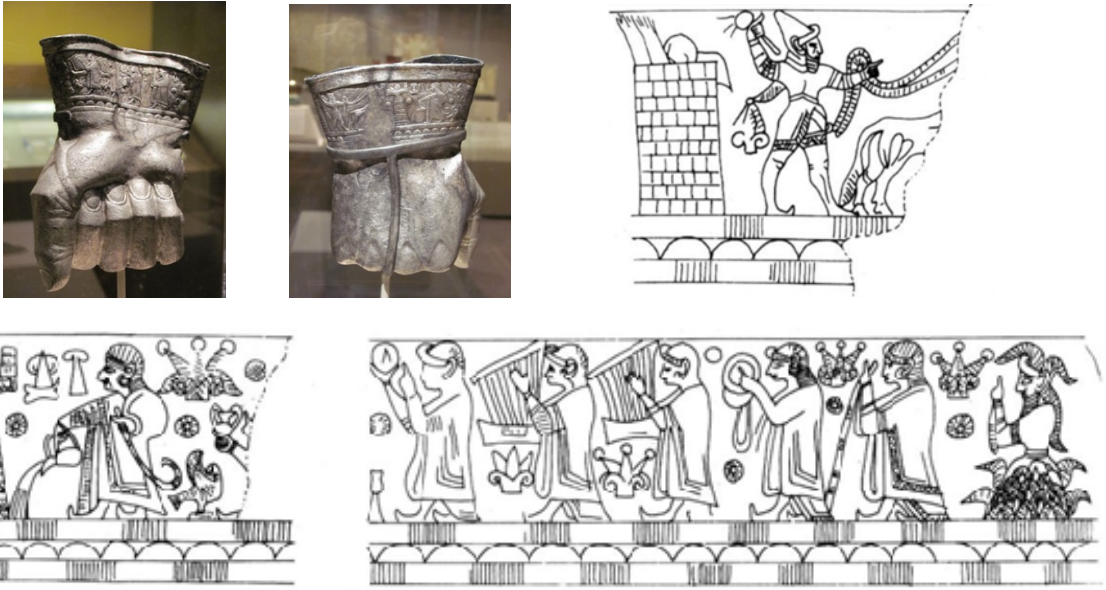
¹² KBo 3.1 öy. II 28, 47, 72.

¹³ Ünal 2016: 91, 449.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Baltacıoğlu 2016: s.49-68. *halentu (wa)*- yapısı ve işlevi ile ilgili ayrıca bkz. Alp 1983: s.1-104.

¹⁵ KUB 10.99 öy. II 26-27.

gerçekleştirmektedir. Sol elinde ise krallık alameti olan litus tutmaktadır. Kral’ın arkasında kurban içkisi sunucusu saki ve kurban ekmeği taşıyan bir görevli bulunmaktadır¹⁶. Müzik ve kült sahnelerinin¹⁷ yer aldığı bu vazunun en arka sahnesinde ayrıca bir hokkabaz da tasvir edilmiştir¹⁸. Hitit bayram törenlerini içeren metinler incelendiğinde, birbirine benzer ifadelerin yer aldığı ve bazı seremonilerin farklı merkezlerde farklı tanrı ve tanrıça guruplarına karşı gerçekleştirilmiş olsa bile benzer eylemleri içerdiği görülmektedir. Özellikle de libasyon ve kurban ekmeği takdimi, seremonilerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu sebeple yumruk biçimli rhytonda tasvir edilen sahneler, *šalli ašeššar*’da gerçekleştirilen eylemlere büyük benzerlik göstermektedir (Resim 1).

Resim 1. Yumruk Biçimli Rhyton, Güterbock-Kendall 1995: Fig.3.2.

Ay bayramını konu alan bir metin yerinde muhtemelen ‘*šalli ašeššar*’dan bahsedilmektedir. Yalnız metinde sadece ‘*ašeššar*’ olarak kaydedildiği görülmektedir: “*Şarap sunucuları (saki) toplantıda içecek verirler. Saki Krala kadehi uzatınca hokkabaz söylemez (ama) lir aletleri sustukları zaman hokkabaz söyler. Sonra diz çöken saki gelir, hokkabaz söyler. Kral ve kraliçe oturarak Tanrı Wahişi’yi altın aslan rhytonundan içerler.*” Yine Ay bayramının anlatıldığı bir başka metin yerinde ise şöyle geçmektedir: “*Baş MEŞEDI (Saray Muhafız askeri) önden yürür ve ocağın yanına geçer. walhi içki kabını içeri getirirler. Onu lir aletlerinin yanına koyarlar. walhi içkisini saray oğlanlarına tüm MEŞEDI’ler toplantıların hepsinde taksim ederler. Baş MEŞEDI şöyle söyler: walhi içkisi bitmiştir. Sonra diz çöken saki gelir.*”

¹⁶ Alp 1999: 29.

¹⁷ Bayram törenlerinde icra edilen müzik ve müzik aletleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Masalcı-Şahin, 2016: 83 vd.

¹⁸ Erkut 2015: 85.

KBo 11.52 V 17-23 No’lu metinde de büyük meclis sırasında yapılan seremoniden bir kesit sunulmaktadır: “Kral ve Kraliçe ayakta durarak tanrı İzzištanu’ya reverans yaparlar ve ona içki verirler. Büyük lir aleti, arkammi ve galgaturi aletlerini çalarlar, hokkabazlar söylerler, palwatalla adamı alkışlar ve kita adamı haykırır.”¹⁹ Burada geçen hokkabaz, yumruk biçimli ryhtonda, müzisyenlerden sonra tasvir edilmiş olan hokkabazı anımsatmaktadır. Öte yandan KUB 10.12 III 7-10’da büyük meclis sırasında kral ve kraliçenin tanrıyı içme seremonileri gerçekleştirilmektedir: “Kral (ve) Kraliçe oturarak, Tanrıça Taurit’i içerler”. Kutsala erişme her zaman seçkin kişilere has bir özellik olarak kendini göstermiş, birçok inisinyasyon yöntemi ile bu imkânsız durum aşılabilir bir hal kazanmıştır. Schurè’ye göre, “Tüm zamanların en büyük bilgisi ya da akla yatkın gizem öğretisi, şuurun gizli kalmış derinliklerini ve gün yüzüne çıkmamış yeteneklerini geliştirerek kendi içindeki Tanrı’yı bulma sanatıdır.”²⁰ Aslında Eskiçağ toplumlarında uygulanan birçok ezoterik ritüelin özünde tanrıyla birleşme, daha doğrusu kendinde tanrıyı arama anlayışı saklıdır. Yaşarken tanrının temsilcisi olan ve öldüklerinde tanrı olacaklarına koşulsuz inanan Hititli kralların bu inanışının özünde insan ruhunun ölümsüzlüğü yatmaktadır. Bu durumda Kral’ın bedeni tanrıyı temsil eden ve ona hizmetkâr olan yansıması, Kral’ın ruhu ise tanrının ta kendisidir. Belki de bu sebeple gerçekleştirilen özel içki seremonilerinde Kral, tanrıyı içmekte ve kutsala erişmektedir. İşte tam da burada *šalli ašeššar*’ın en önemli işlevlerinden biri öne plana çıkmaktadır. Kral’ın tanrıyla bir araya gelmesi yani doğrudan irtibat kurabilmesi söz konusu olmaktadır. Hem de bu kutsal vazifeyi muhtemelen müzisyenlerin tınları, alkışlar ve haykırışlar eşliğinde huşu içinde gerçekleştirmektedir.

Metinlerde *šalli ašeššar*’da icra edilen başlıca eylem, ziyafettir. Ziyafet aslında bir araya gelmeyi, istişareyi ve bazı konuların tanrıların huzurunda tatlıya bağlanmasını amaçlamaktadır. Ardzinba’ya göre hem Kaybolan Tanrı *Telepinu* Mitosunda, hem de *İlluianka* Ejderi Mitosunda tanrılar için düzenlenen ziyafet ve festivallerin amacı, bazı konuları çözüme kavuşturmaktır. Örneğin *Telepinu* mitinde²¹, kaybolan tanrıyla birlikte bolluğun ve bereketin de yok olması, kıtlık ve kuraklığın hüküm sürmesi ülkede büyük bir hengâmeye neden olmuş, bu durumu çözmek içinse Güneş Tanrı, tanrılar için bir festival düzenlemiştir: “Büyük Güneş Tanrısı, (bir) bayram yaptı ve bin tanrıyı çağırdı. Yediler, doymadılar, içtiler, kanmadılar.”²² Görüldüğü gibi burada tanrılar için düzenlenen bir ziyafet söz konusudur. Yemek masasında bir araya gelen tanrılar yiyip içerken *Telepinu*’nun kayboluşu ile ülkenin durumunu da gözden geçirmişlerdir ve *Telepinu*’nun bulunmasına karar vermişlerdir. Diğer taraftan *Telepinu*’nun gidişi ve kıtlığın baş

¹⁹ Ardzinba 2010: 80.

²⁰ Schurè 2016: 20.

²¹ Karauğuz 2015: 65 vd.

²² KUB 17.10 I 19-20.

göstermesi ile tanrı ve tanrıçaların doymaması arasında da bir ilişki kurulmuş olmalıdır²³. *Illuianka* Ejderi Mitosu’nda, ejdere yenik düşen Fırtına Tanrısı’na yardım için Tanrıça *Inara* bir festival düzenler. Burada yiyip, içen ve sarhoş olan ejder, bir ölümlü yardımı ile Fırtına Tanrısı tarafından öldürülür²⁴. Bu mit içinde geçen ziyafet de yine tanrıların dolayısıyla ülkenin çıkarlarına hizmet eden bir eyleme dönüşmüştür. Muhtemelen büyük meclis/oturum ayininde hazırlanan zengin ve bol yiyecek ve içecekli ziyafet sofraları, tanrıları yatıştırmak, eğlendirmek ve tanrılarla iletişim kurmak amacı ile düzenleniyordu²⁵. Zira Hititçe belgelerde tapınak görevlileri için düzenlenmiş olan direktif metinlerinde tanrılar için tahsis edilen yiyecek ve içeceklerin alınması ya da değiştirilmesi ya da bunların tanrılara ikramının ihmal edilmesi ile alakalı çok ciddi yaptırımlar söz konusudur²⁶. Tanrıların yedirilmesi ve içirilmesi son derece önemlidir ve tanrılara ait kurban ekmeği ve kurban içkisinin herhangi bir kimse tarafından alınması, o kişinin tanrılar tarafından lanetlenmesine ve evinin alt üst olmasına neden olmaktadır²⁷. Bu sebeple de Hitit toplumunda tanrıların yedirilip, içirilmesi en önemli dini vazifedir. Kuşkusuz bayram törenlerinde kurulan ziyafet sofraları da ilk başta bu vazifeyi yerine getirmeye yöneliktir.

Eski Türklerde ‘toy’ kelimesi hem meclis, toplantı, hem de ziyafet ve eğlenceli yemek anlamlarına gelmekte ve toylar, hükümdarların yılın belirli günlerinde, hükümdarlık alameti olarak, devletin ileri gelenlerine verdikleri resmi nitelikli ziyafetler olarak tanımlanmaktadır. Toy geleneğini ilk olarak Asya Hun İmparatorluğu’nda Mao-tun döneminde dini ayinlerin yapıldığı, halkın ve hayvanların sayılarının belirlendiği ve devlet işlerinin görüşülüp, karara bağlandığı meclislerde görmektediriz. Kabile reislerinin katıldığı bu toplantılarda ayrıca atlar kurban edilir ve eğlenceler düzenlenirdi. Benzer meclisler Göktükler’de, Uygurlar’da ve Oğuz Türkleri’nde de toplanmaktaydı. Örneğin Göktürkler’de baharda yapılan ve halkın da katılımıyla gerçekleşen meclislerde at yarışları yapılır, müzikli eğlenceler düzenlenir ve bol miktarda kırmızı tüketilirdi²⁸. Muhtemelen Hititlerdeki ‘šalli ašeššar’ da benzer bir anlama gelmektedir. Bayram törenleri sırasında devletin üst mercii tanrıların huzurunda ağırlandığı, kralın gücünü, davet ettiği misafirlere ve halkına gösterdiği bir erk meclisi olarak da değerlendirilebilir. Verilen ziyafet, bu meclisin *kralın misafir ağırlama töreni*’ olarak yorumlanmasına da neden olmuştur²⁹. Günümüzde Anadolu’da var olan bazı halk inanışları ve ritüeller, geçmiş kültürleri anlamamızda önemli rol oynamaktadır. Örneğin Alevi inanç sisteminde cem töreni sırasında Lokmacı (sofracı)

²³ Ardzinba 2010: 96 vd.

²⁴ Hooke 2002: 135.; Karauğuz 2015: 51vd.

²⁵ Ardzinba 2010: 98.

²⁶ Süel 1985: 89.

²⁷ KUB 13.4 öy.1 60-66.; Süel 1985:33.

²⁸ Seyitdanlıoğlu 2009: 2-4

²⁹ Ardzinba 2010: 100.

tüm Cem’e katılan canlara lokma pay etmektedir. Buradaki seremoni şöyle gerçekleşir: Lokmacı “*Lokmaların kabulüne diyelim Allah Allah*” der. Dede dua okur ve lokmalar dağıtılır, tüm lokmalar dağıtıldıktan sonra yenmeye başlanır. Lokmalar bitince tekrar “*Lokmaların kabulüne diyelim Allah Allah*” denir³⁰. Burada hep birlikte yenilip içilmesi ve bu eylemin Allah katında kabulünün istenmesi, ta Hititler zamanında tanrıların huzurunda kurulan ziyafet sofralarını daha iyi yorumlamamıza olanak tanımaktadır. Kuşkusuz verilen nimete şükretme, bolluk ve bereketin devamını dileme, tüm zamanlardaki farklı inanç sistemlerinin bel kemiğini oluşturmaktadır.

‘şalli ašeššar’a katılanlar hakkında bilgi vermesi açısından ilgili metin yeri önemlidir: “*Meclisi, ustabaşları, UBARU’ları(misafirleri), yüzbaşları yemeğe (davet edilen) binbaşları oturur.*”³¹. Yine başka bir metin yerinde herhalde kral giriş yaptığı sırada meclis de bulunanların ayağa kalktıkları kaydedilmiştir: “*Asa taşıyıcıları, misafirleri, meclisi hepsini ayağa kaldırırlar. Onlar ayakta dururlar.*”³² Anlaşılan buradaki misafirlere kasıt, ülke temsilcileri ve elçiler olmalıdır.

Hititçe metinlerde *şalli ašeššar* sırasında gerçekleşen seremonileri genel olarak değerlendirdiğimizde şöyle bir eylem sırası ile karşılaşmaktayız: *halentuwa* ya da toplantının yapılacağı kült mekânının önünde Kral ve Kraliçe’nin karşılanması, müzik ve dans eşliğinde ritüelin icrası, Kral ve Kraliçe’nin tören tahtına oturtulması, tanrılar için ziyafet verilmesi, tanrıların yedirilip, içirilmesi, tanrıları içme seremonisinin gerçekleştirilmesi, Kral ve Kraliçe’nin törensel el yıkama suyu ile arınma ritüelini gerçekleştirmeleri, bazen Kral’a çeşitli hediyelerin takdimi ve Kral’ın da misafirlere hediye takdimini içermektedir³³.

Hitit merasimleri sırasında toplanan büyük meclis/oturum/toplantı, Oğuz Han’ın oğulları ve ordusu ile sefer dönüşünde şenlik yapması ve büyük kurultayı toplaması ile benzerlik göstermektedir. Oğuz Han, kurultay için büyük bir otağ diktirir ve otağın her direğini altınla kaplatır, sonrasında da kurultaya çağırdığı beyler arasında başarılı olanlara çeşitli hediyeler takdim eder:

“*Bir ev tikdi altundan ol Şehriyâr, Kim ol evden felek evi kıldı ârâ Tokuz yüz yılki, tokuz bin koy öltürdi, Bulğar’dan toksan tokuz havuz kıldurdi Tokuzına arak, toksanına kımız tolturttu, Barça nökerlerin keltürtti!*”³⁴. Görüldüğü gibi, kurultay da bir içki seremonisi de söz konusudur. Oğuz Kağan kurultay sırasında oğullarına hitaben şöyle demektedir: “*Bizden önce yaşamış olan milletler, yayı bir padişahlık alameti ve okları da padişahın elçisi olarak sayarlardı.*” Silahlar, kralların, padişahların hükümdarlık alametleri olarak kutsiyet kazanmakta ve devletin gücünü

³⁰ Divani 2014: 58 vd.

³¹ KUB 25.3 öy. III 19-21; Süel 1985: 123.

³² KUB 2.5 öy. I 7-9; Süel 1985: 124.

³³ Ardzinba 2010: 100.

³⁴ Ögel 2014: 226.

simgelemektedir. ‘šalli ašeššar’ sırasında merasim mızrağının seremoniye dahil edilmesi, kraliyetin sembolü olan silahla, kralın gücünü ispatlaması ve kudretini göstermesini sağlamaktadır:

“Kral ve Kraliçe tören tahtına otururlar. Saray oğlanı içeri girer ve (elinde) merasim mızrağının kumaş kılıfı vardır. O kumaşı krala verir. O kılıfı taht üzerine koyar. Saray oğlanı merasim mızrağını tutar ve o geri geri gider. Ve taršanzipa’nın önünde durur. ve o kašmiša diye haykırır. İki saray oğlanı krala ve kraliçeye törensel el yıkama suyunu altın testide getirirler.”

Kral ve Kraliçe’nin tören tahtına oturması, aynı zamanda siyasi bir mesajdır. Kral’ın Tanrı’nın huzurunda defalarca tahta oturma seremonisi gerçekleştirmesi, tanrının temsilcisi olarak tüm Ülke’nin sahibi olduğunu baskın bir tutumla meşrulaştırmaktadır. Öte yandan; kral ve kraliçenin el yıkama ayini günümüzde Anadolu’da özellikle Alevi inancı çerçevesinde gerçekleştirilen cem törenlerindeki on iki hizmetten biri olan el yıkama eylemi ile benzerlik göstermektedir. Tören sırasında ibrikdar bir kadın ve bir erkek iki kişi, el yıkama suyunu alırlar, ‘hüü’ diye haykırdıktan sonra eğilip, karşılıklı diz çökerler, önce birbirlerinin ellerine üç defa, sonra da Dede’den itibaren ilk halkada oturanların eline su dökerler. Bir kişi de yıkanan elleri havlu ile kurular³⁵.

Şimdiye kadar incelediğimiz metin yerleri, hem yumruk biçimli rhyton hem de geyik rhytonun üzerinde bulunan sahnelere işaret etmektedir. New York Metropolitan Müzesi’nde sergilenen geyik rhytonun ağız kenarında yer alan tasvirler de muhtemelen *halentuwa*’da gerçekleşen büyük oturuma ait seremonilerdir. Rhytonda, Hitit Kralı, geyik üzerinde bulunan tanrıya ve kırların koruyucu tanrısına libasyon yapmakta ve hemen arkasında elinde kurban ekmeği taşıyan bir figür ile sağ elinde bir kurban içkisi tutan ve diz çöken saki krala eşlik etmektedir (Resim 2). Sahnenin sol kısmında ise bir *eia* ağacı altında oturan geyik ve *eia* ağacına asılı bir okdanlık ile kutsal ^{KUŠ}*kursa*³⁶ “tulum” tasvir edilmiştir³⁷.

Resim 2. Gümüş Geyik Rhytonun Ağız Kenarında Yer Alan 4.5 cm. Enindeki Friz. Norbert Schimmel Koleksiyonu, New York (S. Erkut Arşivinden)

³⁵ Divani 2014: 49.

³⁶³⁶ ^{KUŠ}*kursa* ile ilgili olarak ayrıca bkz. Sir Gavaz 2015: 99-111.

³⁷ Alp 1999: 86. vd.

Hititlerin hasat mevsiminde kutladıkları KILAM bayramı sırasında, kral *halentuwa*'dan sonra bir çadıra (^{GIŠ}ZA.LAM.GAR) girer ve büyük toplantıyı başlatır³⁸. KUB 2.3 öy. II 1-4 deki “Kral, çadıra gelir, asayı tutar. Saray oğlanları kralın önünde giderler.” ifadesi çadırın içinde yapılan etkinliklerin, merasimin önemli bir kısmını oluşturduğunu göstermektedir. Singer, bu metin yerini dikkate alarak, ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR'da ‘šalli ašeššar’ın toplandığına işaret etmektedir³⁹. ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR “çadır, çardak, kulübe”⁴⁰, metinlerde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Törensel çadırda kral ve kraliçe birçok kült işlemini yerine getiriyordu. Genellikle açık alanlarda ormanlık ya da dağlık bölgelerde çadırlar, bir kült yeri ve bir nevi tapınak işlevi görüyordu. Bu durumda, muhtemelen portatif olarak merasim başlamadan önce kurulup, hazırlanıyor, sonrasında da kaldırılıyordu. Bu çadırlar da bize yine Orta Asya Türk otağlarını ve otağlar içinde yapılan kurultayları hatırlatmaktadır. Diğer taraftan AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının 17. gününde tanrı *Hannu*'nun tapınağında da büyük meclisin toplandığı kaydedilmiştir⁴¹: “*Ertesi gün Kral ve Kraliçe tanrı Hannu'nun tapınağına giderler. Büyük meclis toplanır*”⁴². Görüldüğü gibi büyük meclis metinlerde sıklıkla *halentuwa* ile geçse de farklı tanrı ve tanrıçalara ait tapınaklarda ve törensel çadırda da toplanmaktadır.

Sonuç olarak Hitit toplumsal yaşamında son derece önemli olan bazı bayramlar sırasında toplanan bu meclisler, kralın tanrılar huzurunda tören tahtına oturtulmasını ve dolayısıyla tanrının yeryüzündeki temsilci olarak atanışını sembolik olarak icra etmekte, bu sayede ona tanrılar tarafından bahşedilmiş olan olağanüstü yetkilerini ispatlama şansı yaratmaktadır. Kral, hem halkına, hem yabancı ülkelere gelen misafir ve temsilcilere hem de düşmanlarına karşı yapılan bu güç gösterisi ile kendini olduğundan çok daha önemli bir konuma yüceltmiş olmaktadır. Bu toplantılar aynı zamanda kralın tanrıya ulaşması ve kralın nezdinde insanlarla tanrıların buluşması ile ülkenin dirlik ve bütünlüğü için bir araya gelmeyi de temsil etmektedir.

³⁸ KBo 27.42 öy. I 1vd; Singer 1984: 54.

³⁹ Singer 1983: 100.

⁴⁰ Ünal 2007: 808; Ünal 2016: 599.

⁴¹ Ayrıca AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı sırasında *Tahurpa* Şehri'nde büyük meclisin topladığına dair bkz. Archi 2015: 17.

⁴² Balcioglu 1990: 8.

KAYNAKÇA

ALP Sedat, (1983), **Beiträge zur Erforschung des hethitischen Tempels. Kultanlagen im Lichte der Keilschrifttexte. Neue Deutungen**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ALP Sedat, (1999), **Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap**, Ankara: Kavaklıdere Kültür Yayınları.

ALP Sedat, (2000), **Hitit Çağında Anadolu. Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar**, Ankara: Tübitak Yayınları.

ARCHÍ Alfonso, (2015), "Hittite Religious Landscape", (Editörler) Anacleto D'Agostino, Valentina Orsi, Giulia Torri, **Sacred Landscapes of Hittites and Luwians: Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi Florence**, (February 6th-8th 2014), (s. 11-25), Firenze: Firenze University Press.

ARDZİNBA Vladislav, (2010), **Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri**, (Çev.) Orhan Uravelli, Ankara: Kafdav Yayınları.

BALCIOĞLU Burhan, (1990), "Bir Hitit Bayramı (EZEN hadauri-) Hakkında Bazı İzlenimler", **A.Ü.DTCF Dergisi**, C. 34, S. 1-2, s. 5-10.

BALTACIOĞLU Hatce, (2016), "Éhalentiu-/ halentuwa- Alaca Höyük 2. Hitit Yapı Katı ve Boğazköy Büyükkale Sarayı", (Editörler) Sedat Erkut ve Özlem Sir Gavaz, **Ahmet Ünal'a Armağan**, (s. 49-68), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

BECKMAN Garry, (1982), "The Hittite Assembly", **JAOS**, S. 102, s. 435-442.

DE MARTINO Stefano, (2003), **Hititler**, (Çev.) Erendiz Özbayoğlu, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

DİNÇOL Ali, (1982), "Hititler", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I**, İstanbul: Görsel Yayınlar.

DİNÇOL Ali, (2009), "Hitit Devlet İdaresi ve Halk", (Editör) Metin Alparslan, **Hititolojiye Giriş**, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

DİVANİ Dertli, (2014), "Alevi-Bektaşılık: Cemde 12 Hizmet", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, S. 6, s. 47-61.

ELİADE Mircea, (2000), **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi. Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına**, (Çev.) Ali Berktaş, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

ELİADE Mircea, (2014), **Doğuş ve Yeniden Doğuş. İnsan Kültüründe Erginlemenin Dini Anlamları**, (Çev.) Fuat Aydın, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

ERKUT Sedat, (2015), "Hititçe Çivi Yazılı Belgelerde Geçen Sümerce LÚALAN.ZU₉ Ve Onun Hitit Görsel Malzemeler Üzerindeki Yeri", (Editörler) İrfan Albayrak, Hakan Erol, Murat Çayır, **Cahit Günbattı'ya Armağan**, (s. 83-86), Ankara: A.Ü. DTCF Yayınları.

GÜTERBOCK Hans Gustav ve KENDALL Timothy, (1995), "A Hittite Silver Vessel in the Form of a Fist", **Fs Townsend Vermeule**, s. 45-60.

HOOKE Samuel Henry, (2002), **Ortadoğu Mitolojisi**, (Çev.) Alaeddin Şenel, İstanbul: İmge Kitapevi Yayınları.

KARAUĞUZ Güngör, (2015), **Hitit Mitolojisi**, Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.

KUHRT Amelie, (2007), **Eskiçağ'da Yakınoğu (M.Ö. 3000-330)**, (Çev.) Dilek Şendil, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

MASALCI-ŞAHİN Gülgüney, (2016), "Hititçe Çivi Yazılı Belgelerde Geçen Sümerce Bir Müzik Aleti: (GİŞ)ŠĀ.A.TAR/TIBULA", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 1, s. 82-90.

ÖGEL Bahaddin, (2014), **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) I**. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, (2009), "Eski Türklerde Devlet Meclisi "Toy" Üzerine Düşünceler", **A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 45, s. 1-11.

SCHURÈ Edouard, (2016), **İnsanlı Aydınlatan Büyük İnisyeler. Dinlerin Gizli Tarihi, Rama, Krişna, Hermes, Musa, Orfe, Fisagor, Eflatun, İsa. Ek Bölüm: Muhammed, Zerdüş**, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

SINGER Itamar, (1983-84), **The Hittite KILAM Festival**, (StBoT 27-28) Wiesbaden .

SİR GAVAZ Özlem, (2015), Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Geçen ^{KUŠ}kursa Üzerine Bir Değerlendirme", (Editörler) İrfan Albayrak, Hakan Erol, Murat Çayır, **Cahit Günbattı'ya Armağan**, (s. 99-111), Ankara: A.Ü. DTCF Yayınları.

SÜEL Aygöl, (1985), **Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri İle İlgili Bir Direktif Metni**, Ankara: A.Ü.DTCF Yayınları.

ÜNAL Ahmet, (2007), **Multilinguales Handwörterbuch Des Hethitischen/ A Concise Multilingual Hittite Dictionary/ Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü**, Hamburg.

ÜNAL Ahmet, (2005), **Hititler Devri'nde Anadolu III**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

ÜNAL Ahmet, (2016), **Hititçe-Türkçe Türkçe Hititçe Büyük Sözlük. Hattice, Hurrice, Hieroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca Sözcük Listeleriyle Birlikte**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

ÜNSAL Veli, (2013), **Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni. Hitit ve Urartu**, Ankara: Berikan Yayınevi.

YİĞİT Turgut, (1994), I. Hattuşili ve Dönemi, (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

AFGANİSTAN EMİRİ ŞİR ALİ HAN'IN MODERNLEŞME ÇABALARI*

Arş. Gör. Abdul Metin ÇELİKBİLEK**

Özet: Emir Şir Ali Han Mart 1869, Hindistan Genel Valisi Lord Lawrence'ın davetini kabul etmiş, 1869'da Hindistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Emir Şir Ali Han'ın Hindistan ziyareti, onun Afgan Şahlığı içinde bulunduğu durumu görmesi bakımından son derece önemliydi. Çünkü Hindistan'daki askerî ve iktisadî gelişmeleri gördükten sonra, İngiltere ve Rusya gibi iki büyük güç tarafından çevrilmiş ülkesinin ne kadar geri kalmış olduğunu anlamasını sağlamıştı. Hindistan ziyaretinden dönen Emir Şir Ali Han, seleflerinin geleneksel aşiret birlikleri ile müttefik güçlerden temin ettiği orduların, modern bir devlet için yeterli olmadığını görmüş ve askerî düzenin değiştirilmesi hususunda bir dizi reformlara başlamak yönünde kararlar almıştır. Emir Şir Ali Han'ın askerî reformlara ilaveten, geri kalmış ülkesini geliştirmek ve güçlendirmek için idari, iktisadi ve sosyal alanlarda da modernleşme hareketine girişmiştir. Emir Şir Ali Han, birçok ilke imza atarak Afganistan tarihinde yeni bir dönemi başlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Emir Şir Ali Han, Modernleşme, Hindistan, İngiltere.

AFGANISTAN'S EMIR ŞİR ALİ KHAN'S MODERNIZATION EFFORTS

Abstract: Emir Şir Ali Khan was to pay an official state visit to India on March 1869 with the invitation of Indian viceroy Lord Lawrence. Emir Şir Ali Khan's visit was very important to be able to see Afghan empire's situation. Because this case gave him an opportunity to be able to understand his country's backwardness after seeing Indian's process about military and economic. After returned his country he decided to create new reforms for conventional tribe forces' and armies provided from allied forces wasn't enough for modern state. In addition to military reforms, Ali Şir Khan constituted new reforms including administrative, economic, and social areas so as to make his country development state. Ali Şir Khan put into action his country a new period by bringing in so many new reforms created first time by him.

Keywords: Afghanistan, Emir Şir Ali Khan, Modernity, India, England.

Giriş

Afgan ismi ilk kez X. yüzyılda Gazneli kaynaklarında zikredilmiş ve bu yüzyıldan itibaren İran ile Hindistan arasındaki, dağlık bölgelere yerleşmiş kabileleri kapsayan bir isim olarak kullanılmıştır¹. *Afganistan* ismi ise ilk kez XVI. yüzyıl kaynaklarından olan Babür Şah'ın Vekayiname'sinde geçmektedir. Bu isim söz konusu kaynakta Kabil ile Pencab bölgesi arasındaki Süleyman Dağlarının çevresini ihtiva eden coğrafi bir terim olarak zikredilmiştir².

* Bu çalışma 27-28 Kasım 2017 tarihlerinde Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Türkiye-Afganistan İlişkileri Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹Abdülvehhab Tarzi, "Efganistan" *.İ.A.*, C. 4, İstanbul 1997, s. 137-138; Orhan Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, Malatya 2011, s.1.

²Zahirü'd-dîn Muhammed Babür, *Vekayi; Babür'un Hatıratı II*, nşr. Reşit Rahmeti Arat, Ankara 1987, s. 138.

Afganistan olarak adlandırılan bölge Afgan kavminin XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra idarî üstünlük kurmaya başlaması ile siyasi bir hüviyet kazandı³. Nitekim ilk müstakil *Afgan Şahlığı*, Kandahar merkezli olmak üzere XVII. yüzyılın ilk yarısında Ahmed Şah Durani tarafından kurulmuş ve sınırları zamanla doğuda Sind ve güneydoğuda Sütleç Nehri'nden batıda Nişabur ve Sebzevar'a, kuzeyde Ceyhun'dan, güneyde Hint Okyanusu'na kadar uzanmaktaydı⁴.

Afganistan, doğu ve batı ile güney ve kuzeyi birbirine bağladığı ve tarihi yolların kesişme noktasında yer aldığı için tarih boyunca stratejik önemini korumuştur. Bu nedenle tarihî süreçte değişik orduların istila ve işgallerine maruz kalmıştır. Bilhassa çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu kuzeyli toplulukların egemenliği altına girmiştir⁵.

Afganistan toprakları ilk defa M.Ö. XII. yüzyılda Lidya ve Celtleri ortadan kaldıran Akameniş İmparatorluğu tarafından ele geçirilmişti⁶. Akamenişlerin yaklaşık iki yüzyıllık hâkimiyetinden sonra, Makedonyalı Büyük İskender'in (M.Ö. 336-323) Pers İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmasıyla Afganistan'da Helen dönemi başladı⁷. Afganistan, Büyük İskender İmparatorluğu parçalandıktan sonra Selevkid Krallığı'nın bir parçası haline gelmişti⁸. M.Ö. 187'e gelindiğinde ise Grek asıllı Bactrian Devleti Afganistan topraklarında egemen oldu⁹. M.S. 50-125 yılları arasında Sakalar, akabinde M.S. 125-480'lerde Kuşanlar bölgede hüküm sürdü¹⁰.

M.S 480'lerde Akhunlar Afganistan'a gelmiş ve yüzyıl kadar hüküm sürecek bir Türk devleti kurmuşlardır¹¹.

Hz. Osman'ın halifeliği zamanında Herat ve Belh şehirlerinin İslam orduları tarafından fethedilmesi ile Afganistan, İslamiyet'le tanıştı. Bu fetihlerle İslam dini bölgede yayılma fırsatı buldu¹². Fetihler neticesinde zamanla "*Horasan*" olarak anılmaya başlanan bölge; İslam medeniyetinin önemli merkezlerinden biri haline gelmiş ve ziraat, sanat, mimarî, ticaret, tıp, felsefe, kimya, cebir, coğrafya, tarih ve edebiyat gibi alanlarda hızlı bir ilerleme göstermiştir¹³.

³ Mehmet Saray, "Afganistan", *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 402.

⁴ Philip Francis Walker, *Afganistan: A Short Account of Afganistan, Its History and Our Dealings with It*, New York 1881, s. 14-15.

⁵ Kubilay Erman, "Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 53, Ankara Şubat 2013, s. 491- 492.

⁶ Mohammad Ebrahim M. Esmail, *Trajikafganistan*, İstanbul 2004, s. 33.

⁷ Sall Ann Baynard, *Afganistan A Country Study*, Ed. Richard F. Nyrop, Donald M. Seekins, Washington 1986, s. 5.

⁸ Craig Baxter, *Afganistan, A County Study*, Ed. Peter R. Blood Afganistan, Washington 1997, s. 6.

⁹ Baynard, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁰ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 8.

¹¹ Halaçlar veya Kalaçlar ile ilgili detaylı bilgi için bk. Orhan Yazıcı, "Gılcayların Menşei", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, IV/1, Elazığ 2006, s. 31-39; Recep Albayrak, *Afganistan Türkleri*, Ankara 2004, s.48-52.

¹² Zekeriya Kitapçı, *Orta Asya'da İslamiyet ve Türkler*, Konya 2004, s. 16; Ahmad Jawid Noorulhak, *İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemlerine Kadar Afganistan'ın İslamlaşma Süreci*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005, s. 28.

¹³ Esmail, *a.g.e.*, s. 35.

İslamiyet'in süratle yayılmasıyla birlikte birçok hanedan bu bölgede hüküm sürmüştür. Tahirîler ve Saffarîlerin hâkimiyetinden sonra, 909-910 yıllarından itibaren Afganistan topraklarına Samanîler egemen oldu¹⁴. X. yüzyılın sonlarına doğru zayıflayan Samani Devleti, bölgeyi Gaznelilere bırakmak zorunda kaldı¹⁵. Afganistan'da özellikle Gazneli Mahmud (998-1030) zamanında Türklerin hâkimiyeti ve nüfuzu iyice arttı¹⁶. Gaznelilerin Afganistan'daki egemenliği 1040 Dandanakan Savaşı'nda Büyük Selçuklu kuvvetlerine yenilene kadar devam etti¹⁷. Dandanakan Savaşı'nda Gaznelilerin mağlup edilmelerinden sonra Afganistan toprakları, Büyük Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve egemenlikleri Sultan Sancar'ın ölümüne kadar sürdürmüşlerdir¹⁸.

Afganistan, Büyük Selçukluları müteakiben önce Gurluların, sonra ise Harezmşahların kontrolüne geçti. Afganistan, Harezmşahlar döneminde en parlak devirlerinden birini yaşamıştır. Fakat Moğol istilası ile bu istikrarlı süreç sona ermiş ve bölge 1220'lerden başlayarak yaklaşık 150 yıl kadar sürecek olan Moğol hâkimiyetine girmiştir. Fakat daha sonra güçlü bir devlet kuran Emir Timur'un, Moğolları Türkistan'dan çıkarması ile Afganistan, tekrar Türklerin yönetimine geçmiştir¹⁹.

1404'de Emir Timur'un vefatından sonra torunlarından Babür Şah (1483-1530) Afganistan'da yeni bir devlet kurmayı başardı²⁰. Babürlülerin zamanla devletin idare merkezini Afganistan'dan Hindistan'a kaydırmaları, yönetim zafiyetine yol açtı. Ülke toprakları üzerinde egemenlik, Babürlüler ile İranlılar arasında sürekli el değiştiriyordu. Bu tarihlerde, kısa sürede Safevî kuvvetlerini toparlayan Nadir Şah Afşar, önce Afgan topraklarını, ardından da İran mıntokasının bir kısmını ele geçiren Rusları ve Osmanlıları, bölgeden çıkarmayı başarmıştı²¹.

Nadir Şah Afşar, 1736'da kendisini İran şahı ilan ettirdikten sonra, 1738'de Kandahar'ı fethederek ülkesinin sınırlarını Safevîler döneminde olduğu gibi Hindistan'a kadar genişletti²². Nadir Şah Afşar kendisine karşı isyan edenlerle mücadelede oldukça kararlıydı. Bundan rahatsız olanlar 20 Haziran 1747 gecesi yaklaşık 70 han ve beyin öncülüğünde Nadir Şah Afşar'ı öldürmek için çadırına doğru harekete geçti. Ancak kapısı önüne gelindiğinde sadece Salih Han

¹⁴ Noorulhak, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁵ Neslihan Durak, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, nşr. Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2002, s. 27-46.

¹⁶ Gazneliler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 2006.

¹⁷ İbrahim Balık, *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti*, Ankara 2005, 102.

¹⁸ Saray, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁹ İsmail Aka, *Timur Devleti*, Ankara 2000, s. 1-33.

²⁰ M. Fuat Köprülü, *Tarih Araştırmaları 1*, nşr. Yahya Kemal Taştan, Ankara 2006, s. 334.

²¹ Orhan Yazıcı, "Afgan Devleti'nin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, Gaziantep 2010, s. 332.

²² Erman, *a.g.m.*, s. 491- 492.

ile Muhammed Han Kaçar, içeriye girme cesaretini göstermiş ve Nadir Şah Afşar'ı katletmişlerdir²³.

Ahmed Han durumu öğrenir öğrenmez, Nadir Şah'ın çadıra gelmiş ise de Nadir Şah Afşar'ı kurtarmada geç kalmış ve onun cansız bedeniyle karşılaştı. Bu manzara karşısında Ahmed Han, Nadir Şah Afşar'ın parmağındaki mührü, Kûh-ı Nur ve Derya-ı Nur isimli muhteşem elmasları ve bulabildiği diğer hazineleri toplayarak Koçan tepesine çekildi. Afganlar için Nadir Şah Afşar'ın öldürülmesiyle İran ordusunda bulunmalarını gerektiren sebep ortadan kalkmıştı. Bu nedenle 4 bin Gılcay, 12 bin Abdali ve Özbek'ten oluşan kuvvetler Muhammed Han Alizay komutasında Meşhed yoluyla Kandahar tarafına yürüdü. Eylül 1747'de Nadirabad yakınlarındaki Şir-i Sorh (Kızıl Aslan) türbesine ulaştılar ve yeni bir lider seçmek için *Cirke* (kurultay) yapılmasına karar verdiler²⁴. Hararetli tartışmalarla geçen 8 günün sonunda Ahmed Han, Derviş Pir Sabir Şah tarafından Afgan kabilelerinin liderliğine aday gösterildi. Derviş Pir Sabir Şah'ın teklifini, diğer Afgan ileri gelenleri de destekliyordu²⁵.

Nihayetinde, lider seçilen Ahmed Han için sade bir tören düzenlendi: Pir Sabir Şah "*Şimdi sen Padişah Dürr-i Dürrânsın (İnciler incisi olan Şah)*" dedi ve tahta oturtup, başına saçı saçtı. Ahmed Han, "*Ahmed Şah Dürranî*" adıyla "*Şah*" ilan edildi²⁶.

Şah seçimi tamamlandıktan sonra Ahmet Şah Dürranî, Ekim 1747'de hiç bir çatışma olmaksızın Kandahar'a girdi. Ahmed Şah Dürranî adına ilk hutbe Kandahar'da Cuma namazında okundu. Böylelikle yeni devletin temelleri atılmış oldu. Türk-İslam geleneği çerçevesinde tahta oturma, taç giyme, kılıç kuşanma, sikke bastırma, hutbe okutma gibi geleneksel merasimlerin ardından devlet işlerinin yürütülmesi için bürokratik atamalar yapıldı²⁷. Henüz çok genç yaşta olmasına rağmen, karizmatik liderliği sayesinde çok geçmeden Afganistan'da birliği sağlamayı başaran Ahmed Şah Dürranî, özellikle kabilelerin önde gelenlerine devlet yönetiminde yer vermiş ve onların desteğini arkasına almıştır. Sonrasında Kabil, Celalabad ve Peşaver'i ele geçirerek Hindistan kapılarına dayandı. Hindistan'a ardı ardına 8 sefere yaptı ve Gazneli Mahmud'dan sonra bu ülkeye en çok sefer yapan hükümdar unvanını aldı. Ahmed Şah Dürranî, 1772 yılında 50 yaşında vefat ettiğinde "*Afgan Şahlığı*" toprakları batıda Horasan'dan, doğuda Dekken Yaylası'na, kuzeyde Ceyhun (Amu Derya) nehrinden, güneyde Hint Okyanusu'na kadar uzanmaktaydı²⁸.

²³ Yazıcı, *Modern Afganistan Kuruluşu*, s. 25.

²⁴ Joseph Pierre Ferrier, *History of Afghans*, London 1858, s. 68.

²⁵ Osman Kocaoğlu, "Afganistan'da Terakki ve İngiliz-Rus Rekabeti", *Yeni Türkistan Dergisi*, S. 9-10, İstanbul Haziran 1929, s. 2.

²⁶ Tarzi, *a.g.m.*, s. 162; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III, Ankara 1987, s. 100.

²⁷ Yazıcı, *Afgan Devleti'nin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri*, s. 338.

²⁸ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 26.

Babasının ölümünden sonra tahta çıkan Timur Şah zamanında ülkenin temelleri büyük sarsıntı geçirmişti²⁹. Timur Şah'ın 19 Mayıs 1793'de bir veliyaht adayı belirtmeden vefat etmesi³⁰, Afganistan tarihinde yeni bir sürecin başlangıcı oldu. Yaklaşık 40 yıl, Timur Şah'ın oğulları arasında taht kavgaları ile geçmiş; Sadozay Hanedanlığı yıkılmış ve Barakzay Hanedanlığı iktidarı ele geçirmiştir³¹.

Barakzay Kabilesi'ne mensup olan Dost Muhammed Han Afganistan tahtının yeni sahibi olmuştu³². Dost Muhammed Han, ülkesini geliştirmek için bir dizi reform hareketine girişti. İstikrarlı bir ekonomik yapı kurmak için çok çabalıyordu. Fakat sosyo-ekonomik ve politik nedenler işini oldukça güçleştirmişti. Ayrıca yapılan reformlarda Kabil ve çevresinin ötesine geçemiyordu³³.

Bu arada I. İngiliz-Afgan³⁴ savaşının patlak vermesi, sınırlı kaynaklara rağmen reform yapmaya çalışan Dost Muhammed Han'ı daha da zora sokmuştu³⁵. Dost Muhammed Han, savaş nedeniyle tahtından kısa süreliğine uzaklaştırılmış olmasına rağmen İngilizlerin yenilmesiyle 1842'de tekrar Afganistan tahtına oturmayı başardı. 1842'den 1863'e kadar Afganistan'a hükmeden Dost Muhammed Han, 9 Haziran 1863'te Herat şehrinde vefat etti³⁶.

1. Emir Şir Ali Han'ın Tahta Çıkışı

İktidarı süresince Afganistan'ı başarılı bir şekilde yöneten Dost Muhammed Han'ın vefatından sonra, veliyaht tayin ettiği oğlu Şir Ali Han devlet adamlarının biat etmeleriyle 1863'te Cuma günü Herat'ta tahta çıktı. Aynı gün adına hutbe okundu, sikke kestirildi ve hatem kazdırıldı³⁷. Şir Ali Han'ın "Emir" ilan edilmesiyle, Afganistan'da büyük bir taht mücadelesi de başlamış oldu³⁸. 1864-1869 yılları arasında beş yıl kadar sürecek olan taht kavgaları, rakip varisler arasında, iç savaşla özdeşleşmiş lidersiz bir dönemi, "fetret devri"ni andırıyordu³⁹.

²⁹ Mehmet Cevat, *Afganistan*, Ankara 1924, s. 21.

³⁰ George Passman Tate, *The Kingdom of Afganistan: A Historical Sकेctch*, London, 1911, s. 92.

³¹ Walker, *a.g.e.*, s. 17; Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 28.

³² Mohan Lal, *Life of The Amir Dost Mohammed Khan of Kabul*, Vol. 1, London 1846, s. 214; Sir Percy Sykes, *A History of Afganistan*, Vol. 1, London 1940, s. 394.

³³ Vartan Gregorian, *The Emergence of Modern Afganistan*, California 1969, s. 71.

³⁴ Birinci İngiliz-Afgan savaşı hakkında ayrıntılı bilgiler, anılar ve resmi devlet yazışmaları, resmi yazışmalar için bk. Joachim Hayward Stocqueler, *Memorials of Affghanistan*, Calcutta 1842, s. 43; John William Kaye, *History of The War In Afganistan*, Book 3, Vol. 1, London 1874, s. 394.

³⁵ Frederick H. Fisher, *Afganistan and The Central Asian Question*, London 1878, s. 134.

³⁶ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 66.

³⁷ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 67.

³⁸ Dost Muhammed Han'ın vefatı sırasında, 16 hanımından 27 oğul ve 25 kızı vardı. Oğulları çocukluk yaşlarını çoktan geçmişti ve taht için mücadeleye hazırdılar. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Hassan Kakar, *A Political and Diplomatic History of Afganistan*, Boston 2006, s. 9; Cevat, *a.g.e.*, s. 45.

³⁹ Gregorian, *a.g.e.*, s. 85.

Bu dönemin fitilini ilk ateşleyen, Şir Ali Han'ın "Emir" ilan edilmesine karşı çıkan küçük kardeşi Serdar Muhammed İslam idi⁴⁰. Hemen ardından Zurmüt Valisi olan ağabeyi Serdar Muhammed Azam Han da isyan etti⁴¹. Emir Şir Ali Han, iki kardeşinin başkaldırısını kısa sürede bastırdı. Fakat bu seferde 1864'te Türkistan Valisi olan ağabeyi Muhammed Afzal Han ayaklanmıştı⁴². Muhammed Afzal Han⁴³ vergi vermeyi reddediyor ve Emir adına hutbe okutmuyordu. Emir Şir Ali Han, Serdar Muhammed Afzal Han'ın tahtta hak iddia etmesinden çekiniyordu. Çünkü Serdar Muhammed Afzal Han, cesur, yetenekli ve Dost Muhammed'in en büyük oğlu olmasının yanı sıra eski bir İngiliz subayı olan William Campbell'in çalışmaları ile Batılı tarzda modernize edilmiş 25 bin kişiden oluşan güçlü bir orduya sahipti⁴⁴. Ayrıca Muhammed Afzal Han, 10 yılı aşkın bir süredir Türkistan gibi önemli bir sınır bölgesini yönetiyordu⁴⁵. Emir Şir Ali Han, isyanı bastırmak için Kabil'de topladığı ordusuyla harekete geçti. Haziran 1864'te Bamiyan'ın yaklaşık 100 kilometre kuzeyindeki Bajgah'da iki taraf karşı karşıya gelmiş ise de taraflar birbirine üstünlük kuramadılar⁴⁶. Bunun üzerine Emir Şir Ali Han ile Muhammed Afzal Han, Mezar-ı Şerif şehrindeki Hz. Ali'nin makam mezarının bulunduğu türbede bir araya gelerek uzlaştılar. Anlaşmaya göre; Muhammed Afzal Han, Emir Şir Ali Han'ın emirliğini, Emir Şir Ali Han da Muhammed Afzal Han'ın Türkistan vilayetindeki görevine devam etmesini kabul ediyordu. Lakin Muhammed Afzal Han'ın oğlu Serdar Abdurrahman Han, babasının Dost Muhammed Han'ın en büyük oğlu olması sebebiyle tahtın meşru varisi olduğunu savunarak anlaşmaya karşı çıktı. Emir Şir Ali Han, Serdar Abdurrahman Han'ın tutumundan dolayı Muhammed Afzal Han ve oğlunu tutuklattı ve Kabil'de gözetim altına aldırdı. Serdar Abdurrahman Han, Emir Şir Ali Han'ın canına kast edeceğinden korkmuş ve bir yolunu bulup Buhara'ya kaçtı⁴⁷.

Emir Şir Ali, bu seferde Kandahar valisi olan kardeşi Serdar Muhammed Emin Han isyanı ile karşılaştı. Serdar Muhammed Emin Han başkaldırarak Kalat-ı Gilcay'ı işgal etmişti. Bu olay üzerine Emir Şir Ali Han, ordusunu toplayarak Kandahar üzerine sefere çıktı. İki ordu 5 Haziran 1865'de Kajbaz'da karşı karşıya geldi. Yapılan meydan savaşında Serdar Muhammed Emin Han ve birçok asker öldürüldü. Harbin sonunda her iki taraftan da pek çok kişi hayatını yitirdi. Kayıp

⁴⁰ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 67.

⁴¹ Tarzi, *a.g.m.*, s. 165.

⁴² Stephen Wheeler, *The Amir Abdur Rahman*, London 1895, s.29.

⁴³ Şir Ali Han'dan yaşça büyük olan Muhammed Afzal Han ve Muhammed Azam Han, annelerinin Kurram Bangaşları'ndan olması hasebiyle veliaht olarak tayin edilmelerinin en büyük sebebiydi. Aslında Dost Muhammed Han'ın hayatta olan oğulları arasında en cesur ve en meziyet sahibi olanı da Muhammed Afzal Han idi. Bk. Wheeler, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁴ Sultan Muhammed, *The Life of Abdur Rahman Amir of Afganistan*, London 1900, s. 5.

⁴⁵ Kakar, *a.g.e.*, s. 10.

⁴⁶ General Sir George Macmunn, *Afganistan from Darius to Amanullah*, London 1929, s. 163.

⁴⁷ Kakar, *a.g.e.*, s. 11.

sayısının çokluğu ve oğlu Muhammed Ali Han'ın ölümü, Emir Şir Ali Han'ı derinden etkiledi. Bu hadisenin tesiri ile Emir Şir Ali Han, Kandahar'da bulunan Hırka-i Şerif türbesinde inzivaya çekildi⁴⁸.

Bu esnada Hindistan'a sığınmış olan Serdar Muhammed Azam Han ve daha önce Buhara'ya kaçmış olan Serdar Abdurrahman Han -Afgan Türkistan'ındaki ordusu, iyi derecede Türkçe konuşabilmesi sayesinde kendi yanına çekerek- Kabil'e doğru harekete geçmiş ve şehri muhasara etmişlerdi⁴⁹. Uzun kuşatmanın ardından 24 Şubat 1866'da Kabil'e girmeyi başarmışlardı. Serdar Abdurrahman Han amcası Muhammed Azam Han ile birlikte babası Muhammed Afzal Han'ı hapisten çıkartarak 21 Mayıs 1866'da Balahisar'da Afganistan Emir'i olarak ilan etmişlerdi⁵⁰.

Bu gelişmelerin haberini alan Emir Şir Ali Han, Hırka-i Şerif Türbesi'ndeki inzivadan çıkarak tekrar ordusunun başına geçti. Mayıs 1866'da Seyyidabad'da vuku bulan savaşta Emir Şir Ali Han, 8.000'den fazla askerini kaybetti. Umutsuzluğa düşmeyerek taht mücadelesine devam etti. Fakat Ocak 1867'de Mukur'da ve Eylül 1867'de Pencşir'de Abdurrahman Han ve Muhammed Azam Han'ın kuvvetleri tarafından peş peşe bozguna uğratıldı⁵¹.

Yaşadığı mağlubiyetlerden sonra Herat'a çekilmiş olan Şir Ali Han, Ekim 1867'de Muhammed Afzal Han'ın öldüğünü ve yerine Muhammed Azam Han'ın "Emir" olarak Afganistan tahtına çıktığını öğrendi ve kaybettiği tahtını geri almak için tekrar harekete geçti. Emir Şir Ali Han oğlu Yakup Han'ında yardımıyla Kandahar'ı alarak seferini başarıyla tamamladı⁵².

Emir Şir Ali Han bu galibiyetinin hemen ardından Kabil'i geri almak için harekete geçti. Emir Şir Ali Han ile Muhammed Azam Han'ın orduları Gazne şehri yakınlarında karşılaştı. Bu esnada Kabil'in ileri gelenleri, Emir Muhammed Azam Han'ın zorbalıklarından bıktıkları için, şehri Emir Şir Ali Han'ın adına teslim almışlardı. Bu gelişmeler olurken, Emir Muhammed Azam Tahran yolunda vefat etmişti. İkinci kez Afganistan'ı terk etmek zorunda kalan Serdar

⁴⁸ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 69.

⁴⁹ Macmunn, *a.g.e.*, s. 165; Bayur, *a.g.e.*, s. 413.

⁵⁰ Muhammed Afzal Han oğlu Abdurrahman Han sayesinde Afganistan tahtına olduktan sonra, 30 Mayıs 1868'de Lord Lawrence'e bir mektup göndererek son 2 yılda yaşanan olayları kaleme almıştı. Babası Dost Muhammed Han ile İngilizler arasındaki dostluğun devam etmesini arzusunda olduğunu ifade etmişti. Ayrıca kendisinin Afganistan Emir'i olarak tanınmasını istemiş ise de İngilizler "hakimane faaliyetler" politikası izlemiş ve Şir Ali Han'ı Kandahar ve Herat'a egemen olduğu için ona zarar verecek faaliyetlere girmeyeceklerini bildirmiştiler. Muhammed Afzal Han'ı Kabil Emiri ve Şir Ali Han'ı Kandahar ve Herat Emiri olarak kabul edeceklerini ifade ediyorlardı. Bk. Bayur, *a.g.e.*, s. 412-413; Wheeler, *a.g.e.*, s. 37.

⁵¹ Kakar, *a.g.e.*, s. 12.

⁵² Kakar, *a.g.e.*, s. 12.

Abdurrahman Han ise Rus işgali altındaki Semerkant'a kaçtı⁵³. Emir Şir Ali Han 8 Eylül 1868'de tekrar Kabil'i ele geçirdi⁵⁴ ve ikinci kez Afganistan tahtına çıktı⁵⁵.

2. Emir Şir Ali Han'ın Hindistan Ziyareti (1869)

1864-1868 yılları arasında Afganistan'daki iç savaş sırasında, devrin iki büyük gücünden biri olan Rusya, Türkistan'da dev adımlarla ilerlemiş ve Amu Derya'ya (Ceyhun) kadar olan bölgeyi işgal etmişti⁵⁶. Rusya'nın Afganistan sınırlarına kadar olan bölgeyi ele geçirmesi hem İngiltere'nin endişelenerek harekete geçmesini sağlamış, hem de ikinci kez tahta çıkan Emir Şir Ali Han'ı yeni arayışlara yöneltmiştir⁵⁷.

Emir Şir Ali Han, ülke içindeki otoritesini sağlamlaştırmak ve Rusya'nın ülkesini işgal etme tehlikesine karşı bir müttefik bulmak gibi iki hayati sorunla karşı karşıyaydı.⁵⁸ Emir Şir Ali Han, 12 Kasım 1868'de İngilizlerin desteğini almak amacıyla, o sırada Kabil'de bulunan ve Batılı devletlerin emperyalist faaliyetlerine karşı İslam dünyasını uyandırmak için çalışan Cemaleddin Efgani'yi⁵⁹-Hindistan'daki İngiliz yönetiminin isteği doğrultusunda- 12 Kasım 1868'de gözetim altına aldırılmış ve Hindistan'a sürgüne göndermişti⁶⁰.

Bu arada önemli bir gelişme yaşandı: Emir Şir Ali Han, Lord Lawrence tarafından Hindistan'a davet edildi. Emir, İngiltere'den aldığı yardımlardan dolayı minnet borcu olduğunu düşünerek davete icabet etmek istiyordu. Fakat Muhammed Azim Han ve Serdar Abdurrahman Han'ın ayaklanmalarından kaygı duyduğu için, Lord Lawrence'ın davetini ertelemişti⁶¹.

⁵³ Serdar Abdurrahman Han'ın sürgün hayatı için bk. Sultan Muhammed, *a.g.e.*, s. 105; Wheeler, *a.g.e.*, s. 51-67.

⁵⁴ Kabil'i geri aldıktan sonra Şir Ali Han Lord Lawrence'e başarılarını bildirmiş ve bunu üzerine Lord Lawrence kendisini kutlamış ve 60,000 İngiliz altını ile 3,500 tüfek göndermişti. Bk. Bayur, *a.g.e.*, s. 415.

⁵⁵ Tate, *a.g.e.*, s. 166; Macmunn, *a.g.e.*, s. 168; Bayur, *a.g.e.*, s. 415.

⁵⁶ Mehmet Saray, "Türkistan'da Rus- İngiliz Rekabeti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 34, İstanbul 1984, s. 411.

⁵⁷ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 72.

⁵⁸ H. Kakar, *a.g.e.*, s. 15

⁵⁹ Cemaleddin Efgani, Batılı devletlerin yürüttükleri sömürgeciliğe karşı İslam ülkelerini uyandırmak ve İslam dünyasını yeniden canlandırmak için Pan-İslamizm hareketini savunuyordu. Efgani, 1886'da Herat'a oradan da Ekim 1867'de Kabil'e gelerek Balahisar'a yerleşmişti ve Emir Muhammed Azam Han'ın özel meclisinin önemli bir üyesiydi. Emire İngiliz karşıtı siyaset uygulaması için tavsiyelerde bulunuyordu. İkinci kez tahta çıkan Emir Şir Ali Han'a da aynı yönde telkinlerde bulunuyor ve Emir'i İngiliz karşıtı politika izlemesini tavsiye ediyordu. Emir Şir Ali Han, Efgani'ye açık bir şekilde " *ben komşularımı her yönü ile iyi biliyorum ve Rus hükümetinin koşullarına çok aşınayım. Sizin bu ülkedeki ikametiniz benim durumu zorlaştırmaktadır. Varlığınız ülkeye ciddi tehlikelere sürükleyebilir*" diyerek niyetini belirtmiştir. Bk. Nikki Kiddie, *Cemaleddin Efgani*, çev. Alaaddin Yalçınkaya, İstanbul 1997, s. 51-57. Cemaleddin Afgani hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muhsin Abdülhamid, *Cemaleddin Afgani Hayatı ve Etrafındaki Şüpheler*, çev. İbrahim Sarmış, Ankara 1991, s. 30.

⁶⁰ Kiddie, *a.g.e.*, s. 61-69.

⁶¹ Sykes, *a.g.e.*, Vol. 2, s. 77.

Emir Şir Ali Han, rakiplerinin isyan hareketlerini bertaraf ettikten sonra Mart 1869'da Hindistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi⁶². Ambala'da Lord Lawrence'ın halefi, Hindistan Genel Valisi Lord Mayo⁶³ tarafından 21 pare top atışıyla karşılandı. Emir Şir Ali Han, gösterilen ilgiden çok memnun kalmıştı⁶⁴. Ambala'da yapılan toplantıda, Emir Şir Ali Han Rus işgal tehlikesine karşı, İngiltere'nin desteğini bir anlaşma ile garantilemeye çalışıyordu. Bununla birlikte İngiliz yönetiminden, kendisine başkaldıran hanedan mensuplarına yardım etmemelerini istemekte ve Yakup Han'ın yerine en küçük oğlu Abdullah Han'ın veliht olarak tanınmasını talep etmekte idi. Ayrıca Emir Şir Ali Han İngiliz yetkililerden kendisine yıllık bir ödenek tahsis edilmesini de istemişti⁶⁵.

Ambala'da yapılan görüşmeler neticesinde Lord Mayo, Rusya'nın Türkistan'daki faaliyetlerinden endişe duyduklarını ve olası bir Rus işgaline karşı Afganistan'a silah, mühimmat ve para yardımında bulunacakları sözünü vermişti. Bundan başka Hindistan'daki İngiliz ordusundan emekli subaylar ile Hintli Müslüman zanaatkârları ordunun modernleştirilmesinde yardımcı olmaları için Afganistan'a göndereceğine dair teminat etmişti⁶⁶. Lord Mayo, Emir Şir Ali Han'a, yönetimine karşı isyana kalkışanlarla tek tek mücadele etmesi yönünde bazı tavsiyelerde de bulunmuştu⁶⁷.

Emir Şir Ali Han Hindistan'daki askeri ve ekonomik ilerlemeleri gördükten sonra, İngiltere ve Rusya gibi iki büyük gücün kıskacı arasında sıkışmış ülkesinin ne kadar geri kalmış olduğunu daha iyi anlamıştı. Emir Şir Ali Han bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"İlkel bir Afganistan'ın ne, iki güçlü komşusu olan İngiltere ve Rusya'ya eşit davranması beklenemez, ne de devletin yurt dışındaki saygınlığı ve tanınması uzaktan yönetilemez"*. Ayrıca Emir Şir Ali Han, *"Tüm insanların medeniyet ve barış hünerleri gelişiyor iken, biz her zaman cahil olarak değerlendirilen Afganlarız..."* sözleriyle⁶⁸ öz eleştiride bulunuyordu⁶⁹.

3. Askeri Alandaki Modernleşme Çabaları

Hindistan ziyaretinden dönen Emir Şir Ali Han, geleneksel kabile birlikleri ile müttefik güçlerden sağladığı kuvvetlerin, modern bir devlet için yetersiz olduğunu anlamış ve askeri düzenin değiştirilmesi için bir dizi reform yapma kararı almıştı. Bu bağlamda Hindistan

⁶² Henry Walter Bellew, *The Races of Afghanistan: Being A Brief Account of The Principal Nations Inhabiting That Country*, Calcutta 1880, s. 49; Walker, *a.g.e.*, s. 54; Sultan Muhammed, *a.g.e.*, s. 105, Macmunn, *a.g.e.*, s.168.

⁶³ Hindistan Genel Valisi Lord Mayo hakkında ayrıntılı bilgi için bk. W. W. Hunter, *Life Earl of Mayo*, Vol. II, London 1876, s. 1-8.

⁶⁴Cevat, *a.g.e.*, s. 51.

⁶⁵Bayur, *a.g.e.*, s. 417.

⁶⁶Kakar, *a.g.e.*, s. 16

⁶⁷Sykes, *a.g.e.*, s. 78.

⁶⁸Şir Ali Han'ın konuşmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdal Kadir Khan, *Tuḥfat al-'ulama*, Kabil 1875, s. 1-50.

⁶⁹ Emir Şir Ali Han Afganistan tarihinde öz eleştiri yapan ilk Afgan kralıydı. Kakar, *a.g.e.*, s. 16.

ziyaretinde gördüğü ve etkilendiği İngiliz ordusu tarzında, düzenli ve modern bir ordu kurmak için hemen harekete geçmiştir⁷⁰.

Modern/düzenli ordunun kurulmasında Lord Mayo'nun Ambala'da vadedip gönderdiği 100.000 pound nakit paranın, 6.500 misket tüfeğinin, 4/18 çaplı darbeli kuşatma silahlarının, 2/8 çaplı Howitzer toplarının, 6/3 çaplı darbeli dağ silahlarının ve Hindistan ordusundan emekli olmuş subaylar ile Hintli Müslüman zanaatkârların önemli katkısı olmuştur⁷¹.

Hindistan'daki İngiliz ordusu modeli esas alınarak oluşturulan ilk modern/düzenli ordu, 56.173 askerden oluşmakta olup, 42 süvari alayı, 73 piyade alayı ile 48 bataryaya ayrılarak organize edilmişti⁷². Modern orduda Avrupa tarzı üniforma⁷³ ile şapka benimsenerek kullanılmaya başlandı. Emir Şir Ali Han, el sanatları ve küçük çaplı ev endüstrisinin kurulmasını da teşvik etti. Bu çerçevede Kabil atölyelerinde⁷⁴ Avrupa silahları ve ekipmanları başarılı bir şekilde kopyalanarak üretildi⁷⁵.

Emir, askerî alanda hizmet verecek insanları yetiştirmek için; matematik, coğrafya, harita okuma ve stratejilerin öğretildiği ilk modern askeri okulu Kabil Balahisar'da açtı. Ordunun subay ihtiyacı bu okullarla karşılanmaya çalışıldı. Ayrıca, söz konusu okulların talimat kılavuzu, askeri unvanları ve emir kelimeleri Peştuca'ya çevrildi⁷⁶.

Emir Şir Ali Han, bunlara ilaveten Kabil şehrinin kuzeyindeki geniş arazide kendi ismine izafeten Şirpur Askeri Karargâhı'nı inşa ettirdi. Böylece yeni kurulan modern düzenli ordunun sevk ve idaresini bir merkezde toplamış oluyordu⁷⁷. Buna ilaveten cephanelik ve silah depoları da yapıldı: Emir tarafından, oğlu Yakup Han'ın büyüdüğü ve modern orduda eğitim gördüğü Herat şehrine de cephanelik ve silah depoları inşa edildi⁷⁸.

Diğer taraftan Şir Ali Han, kendisine hizmet eden kraliyet ailesine mensup serdarları orduya katılmaları için teşvik ederek, modern/düzenli ordunun popülaritesini arttırmaya çalışıyordu. Emir Şir Ali Han, bu doğrultuda veliaht oğlu Abdullah Can'ı askerliğe kaydettirmişti. Tüm bu teşviklere rağmen Muhammedzay Kabilesi ileri gelenleri ve aristokrasi, askeri hizmete girme konusunda çok az ilgi göstermişlerdi. Yine de Emir Şir Ali Han, modern ordunun tesisi için yılmadan gayret göstermişti. İngiliz General Frederick Roberts, 1879'da Kabil'den gönderdiği

⁷⁰Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 73.

⁷¹Sykes, *a.g.e.*, s. 78.

⁷²Lambert'in verdiği bilgiler muhtemelen doğrudur. Çünkü J. Lambert verdiği bilgileri 1879 İngiliz işgalinde Kabil'deki resmi maaş listelerinden derlemişti. Bk. Kakar, *a.g.e.*, s.17; Mahmud Tarzi, *Reminiscences*, ed. Wahit Tarzi, New York 1998, s.7.

⁷³Gregorian, *a.g.e.*, s. 87.

⁷⁴ Kabil'deki atölyeler Muhammed Afzal Han döneminde kurulmuştu. Dönemin Avrupa silahları ve ekipmanları başarıyla kopyalanarak üretilmeye başlanmıştı. Bk. Gregorian, *a.g.e.*, s. 88.

⁷⁵Gregorian, *a.g.e.*, s. 87.

⁷⁶Kakar, *a.g.e.*, s. 18.

⁷⁷Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 73.

⁷⁸Gregorian, *a.g.e.*, s. 88.

raporda Onun bu çabaları ve kurduğu modern ordu hakkında şöyle demişti: “*Son yıllarda (1878) düşmanlığın patlak vermesi ve giderek artmadan önce 68 piyade alayı ve 16 süvari hassas silahlarla donatıldı. Afgan ağır silahları 300'e ulaştı. Yetenekli zanaatkârların sayısı sürekli olarak, tüfek, top ve arkadan dolma küçük silahların üretiminde çalışanlarla arttı. Bir milyondan fazla barut ve birkaç milyon ev yapımı taklit mühimmatın Balahisar'da olduğuna inanıyorum. Kılıçlar, miğferler, üniformalar ve diğer askeri mühimmat eşyaları uygun miktarda depolandı. Emir Şir Ali Han Kabil'i bağırışların, uygun adım yürüyüşlerin ve trampetlerin her yerde duyulduğu askeri bir şehre dönüştürmüştü.*” Bu ifadeler Emir Şir Ali Han'ın modern/düzenli bir ordu oluşturmak için verdiği çabaların ciddiyetini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir⁷⁹.

Afganistan'da askeri hizmet gönüllülük esasına dayanıyordu ve her hangi bir ücret ödenmiyordu. Emir Şir Ali Han'ın modern orduyu kurmasıyla birlikte ilk kez askerler maaşa bağlanmıştı. Eski düzende tüm asker masraflarını karşılamak için zor durumda kalan köylüler de böylece huzura kavuşmuş oldular. Fakat modern ordunun maaşı ekonomiyi zorladığından çoğu zaman ödenemiyordu⁸⁰. Zira yıllık 13 milyon Kabulî Rupî gelirin, 5,5 milyon Kabulî Rupî'den fazlası (yaklaşık %43'ü) ordunun silah/mühimmat ihtiyacına tahsis edilmişti⁸¹.

Ağır askeri masraflar Emir Şir Ali Han'ı mevcut vergi sistemini modernize etmeye zorlamıştı. Afganistan'daki vergi düzeninin nasıl işlediği hakkında bilgiler oldukça sınırlı olmakla birlikte bazı bölgeler hakkında tutulmuş raporlar göstermektedir ki, sistem ürünün 3'te 1'nin vergi olarak alınmasına dayanıyordu. Bu vergiler genellikle iltizama veriliyordu, başka bir deyişle kiralanıyordu. Ayrıca gelir hedefleri için araziler etnik sınırlar üzerinden sınıflandırılıyordu. Vergilerin farklı tipleri de uygulamaya konulmuştu. Çünkü malların gerçek fiyatlarının %2,5'u sipariş üzerine yapılan bir yükümlülüktü⁸².

Sistemde yapılan düzenlemeyle vergilerin, yarısının veya tamamının peşin olarak alınmasına karar verildi⁸³. Emir Şir Ali Han, devlet adamlarının vergi toplamalarına ve çiftçilik yapmalarına engel olmaya çalışmıştı. Verginin bizzat bu iş için tayin edilen kişilerce toplanmaya başlanması ile devletin ekonomi üzerindeki kontrolünün artışı ve daha çok genişlediği görülmüştür. Ayrıca bazı ek vergilerde toplanıyordu: Emir Şir Ali Han 1878'de Afganistan'ın yabancı güçler tarafından tehdit altında olduğunu ileri sürmüş ve ordunun güçlendirilmesi için her bir erkekten 4 Kabulî Rupî vergi toplatmıştı⁸⁴. Bununla birlikte topraktan her 3 ayda bir vergi alınmış ve vergilerin diğer çeşitli tipleri de uygulamaya konulmuştu. Ancak arazi

⁷⁹Kakar, *a.g.e.*, s. 17.

⁸⁰Sykes, *a.g.e.*, s. 79.

⁸¹Gregorian, *ag.e.*, s. 88.

⁸²Kakar, *a.g.e.*, s. 19.

⁸³Amin Saikal, *Modern Afganistan A History of Struggle and Survival*, New York 2004, s. 33.

⁸⁴Sykes, *a.g.e.*, s. 78.

sahiplerinin toprak gelirlerinin vergisini bizzat kendilerinin ödemesi yasaklanmıştı. Bu durum üretimin gelişmesini engellemekle kalmamış genel bir hoşnutsuzluğa da yol açmıştı⁸⁵.

Emir Şir Ali Han'a göre, esas olan ülke savunmasıydı ve bunun için her kuruş önemliydi. Söz konusu hassasiyet sayesinde, Emir Şir Ali Han'ın saltanatının sonlarına doğru bütçenin arttığı görülmüştür⁸⁶. Nitekim Dost Muhammed Han'ın hükümdarlığının son evrelerinde yıllık gelir 8 milyon Kabulî Rupî iken, Emir Şir Ali Han döneminde bu rakam 40 milyon Kabulî Rupî'ye çıkmıştı⁸⁷. Ayrıca Emir Şir Ali Han, 4 eyaletten gelen 39 Lakı askeri birliklerin maaşlarının düzenli olarak ödenmesi için tahsis edilmesi talimatını vermişti⁸⁸.

Emir Şir Ali Han ülkesinin izolasyondan kurtulması ve refahın gelmesi için bir deniz üssüne ihtiyacı olduğunu gördü. İran körfezinin girişinde güney Belucistan'ın terk edilmiş bir limanı olan Gawadir'i hedef olarak belirledi. Gawadir'de küçük fakat güçlü bir donanma oluşturmak arzusundaydı. Bu isteğini veyahut düşüncesini göstermek için kızıl bir zemin üzerine Bengal Kaplanı kafası işlenen ve kraliyet asaletini göstermek için hazırlanan hanedan bayrakları, bütün ülkelere gönderildi. Fakat Emir Şir Ali Han bu fikrini gerçekleştirmek için somut bir adım atmadı⁸⁹.

Görüldüğü üzere Emir Şir Ali Han'ın reformları çok boyutluymuştu ve en çok askeri modernleşmeyi amaçlıyordu. Nitekim Tarihçi Efendi'ye göre Emir Şir Ali Han; *"askeriyeye ruhunu ve yaşamını adadı ve özel bir inanç olarak gördü."* 10 yıllık hükümdarlığının sonlarına doğru modern bir ordu kurmaya muvaffak olan Emir Şir Ali Han, bu başarısı ile Afganistan tarihine, modern/düzenli orduyu kuran *ilk Afgan Emiri* olarak adını yazdırmıştır⁹⁰.

4. İdari Alandaki Modernleşme Çabaları

Emir Şir Ali Han askeri alandaki başarılı modernleşme faaliyetlerine ilaveten idari alanda da bir dizi reformu hayata geçirmiştir. Öyle ki devlet bürokrasisinde yaptığı yeniliklerle Afganistan tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır⁹¹.

Emir Şir Ali Han, Afganistan tarihinde hükümeti bir kabine şekline getiren ilk Afgan Emiri idi⁹². Nitekim Hindistan'daki İngiliz eyalet sistemi esas alınarak bakanlıklar kuruldu ve güçlü bir kabine oluşturuldu. İlk Afgan Kabinesi, başbakan, iç işleri bakanı, dış işleri bakanı, ekonomi bakanı, savaş bakanı, hazine bakanı ve emir baş sekreterinden oluşmaktaydı. İlk kabineye atanan kişilerin isimleri ve makamları ise şöyleydi: Başbakan Nur Muhammed Şah Foshanji, İç

⁸⁵Kakar, *a.g.e.*, s. 19.

⁸⁶Gregorian, *ag.e.*, s. 88.

⁸⁷Kakar, *a.g.e.*, s. 20.

⁸⁸Sykes, *a.g.e.*, s. 79.

⁸⁹Kakar, *a.g.e.*, s. 20; Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 74.

⁹⁰Kakar, *a.g.e.*, s. 17.

⁹¹Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 74.

⁹²Gregorian, *a.g.e.*, s. 88.

işleri Bakanı Asmat Allah Han Gilcay, Dış İşleri Bakanı Aersala Han Gilcay, Ekonomi Bakanı HabibAllah Han Wardak, Savaş Bakanı Hüseyin Ali Han, Hazine Bakanı Ahmed Ali Han Timuri ve Emir Baş Sekreteri Muhammad Hassan Han (Kızılbaş)⁹³.

Bununla birlikte hanedan üyelerinin bakanlık birimlerine üye olmaları yasaklandı. Kişisel niteliklere öncelik verilerek, farklı etnik yapıdan kişilerin yönetici kademelerine yükselmelerinin önü açılmıştır. Emir Şir Ali Han, özellikle Gilcay Kabilesi mensuplarından yeni görevler vermek suretiyle yararlandı⁹⁴. Afgan kabilelerinin işbirliğini ve yönetime katılmalarını sağlamak için, seçim yoluyla kabilelerin ileri gelenlerinden ve askeri memurlardan oluşan 12 üyeli bir danışma meclisi de oluşturuldu⁹⁵.

Bundan başka Emir Şir Ali Han, Dost Muhammed Han gibi kabile bölgelerinde Afgan krallığının manevi otoritesini tesis ederek sınır bölgelerindeki kabilelere karşı dostluk politikası uyguladı. Bu çerçevede özellikle *Afgan vatanseverliği* üzerinde durdu. Ülkenin tamamının fethedilemez olduğunu dile getirerek sınır kabilelerine bir nevi güvence verdi.

Öte yandan Afgan Emirliği'nin tarafsız olduğunu, bütün Afganların refahı için çabaladığını ve kendisine tabi olunması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: *"Bu krallık Afganistan'ın tümünü kapsar. Hepiniz bana tabi olmayı kabul edin. Krallığınız olayım ve krallığının yurttaşı olun. Ben Allah ve peygamberinin emirlerine göre hareket ederim"*⁹⁶.

Görüldüğü üzere Emir Şir Ali Han egemenliğini genişletmeye çalıştı ve ulusal birliği gerçekleştirme konusunda başarılı politikalar yürüttü. Anlaşılan o ki, Emir Şir Ali Han, en son Ahmed Şah Dürrani'nin uyguladığı çok uluslu, barındırmacı yönetim tarzını canlandırmayı kısmen başarmıştı⁹⁷.

5. Sosyal Alandaki Modernleşme Çabaları

Emir Şir Ali Han sosyal alanlarda bir dizi yenileşme faaliyetleri yürüttü. Öncelikle Afgan halkının eğitim seviyesini yükseltmek için çaba göstermiştir. Hükümdarlığından önce Afganistan'da halk okulları yoktu ve yozlaşmış medreselerde eğitim veriliyordu. Bu okullardan çok az sayıda Afgan öğrenci yararlanabiliyordu. Avrupa tarzı eğitim ise misyonerler tarafından yürütülüyordu. Afgan okullarında eğitim dini karakterliydi ve esas amaç; Hristiyan misyonerlik faaliyetlerine ve Hindulara karşı, çocukları dini yönden güçlendirmektir⁹⁸.

⁹³Kakar, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁹⁴Saikal, *a.g.e.*, s. 33.

⁹⁵Roshan Noorzai, *Communication and Devopmentın Afganistan: A History of Reforms and Resistance*, Ohio 2006, s. 49; Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 74.

⁹⁶Gregorian, *a.g.e.*, s. 88.

⁹⁷Saikal, *a.g.e.*, s. 33.

⁹⁸Dost Muhammed'in yeğeni Abdul Gani Han Ludiana'da Amerikan misyoner tarafından yürütülen bir okulda Avrupa tarzı eğitim almıştı. Ayrıca Şir Ali Han'ın yeğeni İskender Han ve çok az Afgan askeri de Avrupa tarzı eğitim alabilmişti. Bk. Gregorian, *a.g.e.*, s. 87.

Emir Şir Ali Han halkın eğitim seviyesini yükseltmek için Kabil Bala Hisar'da Afganistan tarihinin ilk halk okulunu açtı. Eğitim sistemi Türk ve İngiliz modelleri esas alınarak tasarlanmıştı. Okul askeri ve sivil olarak iki bölümden oluşuyordu. Söz konusu okulda Hindistanlı öğretmenler tarafından Afgan halkına yönelik ilk defa İngilizce kursları ile yabancı dil eğitimi veriliyordu⁹⁹.

Dil alanında önemli bir karar alındı: Emir Şir Ali Han, Farsçayı ödünç alınmış bir zenginlik olarak görüyordu. Bu yüzden baskın çoğunluğun dili olan Peştuca'nın, Farsça'nın yerini alması için çalışma başlattı¹⁰⁰. Emir Şir Ali Han, ülkede imar faaliyetleri yürütmeyi de ihmal etmediği gibi, köprülerin tamiri ile yeni yolların yapımını da eşzamanlı olarak gerçekleştirdi¹⁰¹.

Afganistan gibi coğrafi açıdan dağlık ve ulaşımın oldukça güç olduğu bir ülkede, ağır aksak işleyen haberleşme sistemini yenilemek için ilk düzenli Posta Teşkilatı kuruldu.¹⁰² Ayrıca posta pulu, para ve gazete basılması için Avrupa'dan bir litoğrafik matbaa makinası da getirildi¹⁰³. Bu litoğrafik matbaada Afganistan tarihinin ilk süreli yayını olan “Şemsü'l-nahar” adlı gazete basılarak yayınlandı¹⁰⁴. Yeni matbaada ülkenin para sistemini basitleştirmek için, 1 rupiye eşit olabilecek ve 100 paraya bölünebilecek şekilde hazırlanan yeni paralar da basılıyordu¹⁰⁵. Söz konusu paralar zamanla Kabuli Rupi'nin yerini almaya başlamıştı. Eskiden paraların üzerinde “toprakların kralı”, “zamanın kralı” gibi anonim unvanlar ile kralın isimlerine yer verilirken, Emir Şir Ali Han'ın bastırıldığı paraların üzerinde ise, ilk kez Afgan ismi kullanılmıştır¹⁰⁶.

Birçok konuda başarı sağlayan Emir Şir Ali Han, çok eşliliği yürürlükten kaldırma girişiminde başarısız olmuştur. Fakat yine de dul kadınların yeniden evlenebilmeleri için gayret sarf etmiştir. Emir, kadınların ve çocukların güvenliğini sağlamak için var gücüyle uğraşmıştır.

⁹⁹Noorzai, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁰⁰Kakar, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁰¹Bu dönemde Rusya, Hind denizinden başlayarak Sibirya'ya kadar uzanacak olan tren yolu projesini hayata geçirmek istiyordu. Bu projeye göre demiryolu, Karaci'den başlayıp Merv, Herat, Karshi, Andhoy, Koca Salih, Bamiyan güzergâhı üzerinden geçirilecekti. Tren yolu sayesinde Rusya'nın ihtiyacı olan temel ihtiyaç kaynakları Aral gölü üzerindeki vapurlarla Amu Derya'ya kadar ulaşabilecekti. Amu Derya üzerinden de mallar Karadeniz'deki Rus limanlarına kolayca taşınacaktı. Projenin bir diğer kolu da Tahran, Tebriz, Erivan ve Batum üzerinden geçecek ve bu güzergâh Kuzey Ermenistan, İran, Azerbaycan, Ghilan, Mazanderan'ı içine alacaktı. Bu sayede Rusya istediği her şeyi bu demiryolu sayesinde Karadeniz'deki limanlarına kadar taşıyabilecekti. Fakat Rusya'nın projesi çok kısıtlı oranda gerçekleşti. Zira projenin bir ayağını finanse edecek olan İran, bu dönemde ekonomik olarak çöküntü içerisindeydi ve hiçbir yardım yapamamıştı. Bu nedenle demiryolu projesinin Orenburg'a kadar olan kısmı ancak yapılabildiği. Sıra Hive ve Merv arasındaki demiryolunun döşenmesine geldiğinde proje çok müsrifçe görülmüş ve rafa kaldırılmıştı. Hâsılı Orta Asya ve Afganistan'ın ekonomisini, ulaşımını, haberleşmesini ve özellikle de ticaretini geliştirecek proje hayata geçirilememişti. Frederick H. Fisher, *Afganistan and The Central Asian Question*, London 1878, s. 207-208; Gregorian, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁰²Saikal, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁰³Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 74.

¹⁰⁴ May Schinasi, *Afganistan At The Beginning of Twentieh Century*, Naples 1979, s. 66.

¹⁰⁵ Emir Şir Ali Han'ın hükümdarlığı esnasında bu litografik matbaada basılan posta pulları ve paralar için bk. S. Gibbons, *Priced Postage Stamp Catalog III*, London 1959, s. 1-4.

¹⁰⁶ H. Kakar, *a.g.e.*, s. 21.

Lakin kölelere yönelik herhangi bir yenilik veya düzenlemeye gidilmemiştir. Oysaki erkek ve kadın köleler çok kötü şartlar altında çalışıyordu. Köle kızlar hem sahiplerinin hanımları tarafından merhametsizce cezalandırılıyor hem de efendilerinin şehvetlerini tatmin etmek zorunda kalıyorlardı¹⁰⁷. Bununla beraber Emir Şir Ali Han, Afgan kabile üyelerine hırsızlığı ve haydutluğu terk etmelerini, yabancı düşmanlığından ve önyargılardan sıyrılmalarını öğütüyordu. Hatta onlara dünyadaki gelişmelerle ilgilenmelerini salık veriyordu¹⁰⁸.

Sonuç

Emir Şir Ali Han, Afganistan topraklarının tamamının siyasi birliğini sağlamak için politikalar geliştirmiştir. Fakat tüm ülke üzerinde doğrudan kontrol sağlayamamıştır. Çatışmacı kültür nedeniyle kırsal özerk topluluklarda anarşi ve düzen birlikte var olmaya devam etti. Özellikle sınır bölgelerindeki kabileler kendi kendilerini yönetmeyi sürdürdü. Zira merkezîyetçilik, ilk zamanlardan beri işleyen kabile kültürüyle uyuşmamaktaydı. Hükümetin elindeki en önemli güç unsuru orduydı. Lakin ordu bizzat kabile ve bölgesel sınırlar çerçevesinde organize edilmişti. Dolayısıyla bu durum merkezi bir yapının tesis edilmesini güçleştirmiştir. Yine de Emir Şir Ali Han'ın kaotik bir dönem sonrası iktidara gelmesi ve coğrafyanın çetin özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, önceki yönetimlere nazaran daha merkezîyetçi bir yönetim tesis etmiştir.

Bununla birlikte Emir Şir Ali Han, özellikle komşu merkez Asya hanlıkları ile yakın diplomatik ilişkiler kurmaya özen göstermiş ve 1871-1879 tarihleri arasında çeşitli elçiler aracılığıyla Buhara Hanlığı ve komşu hanlıklar ile kalıcı diplomatik münasebetler kurmuştur.

Emir Şir Ali Han, ülkesinin gelirlerini düzenlemek ve artırmak için girdiği mücadelede de büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. İç savaşlar nedeniyle Afgan hazinesi boşalmıştır. Afgan Şahlığı'nın yıllık geliri 19. yüzyılın ilk 10 yılında 1 milyon poundun altına nadiren inerken, Emir Şir Ali Han devrinde bu rakam 700 bin pounda düşmüştür. Bu koşullar altında Emir Şir Ali Han ne eğitim sistemini ne de ekonomiyi modernize edebilmiştir.

Orta Doğu ve Orta Asya'daki İngiliz-Rus rekabeti Emir Şir Ali Han'ı ordu batılılaşma politikası izlemeye sevk etmiştir. Öte yandan bölgede bitmek bilmeyen İngiliz-Rus rekabeti Emir Şir Ali Han'ın işini zorlaştırmıştır. Nitekim Afganistan'da merkezi otoriteyi güçlendirmek ve devlete modern bir yapı kazandırmak için gayret eden Emir Şir Ali Han'ın modernleşme faaliyetleri, İngiltere'yi tedirgin etmiş ve 1878 yılına gelindiğinde İngiltere, Rusya'ya yakınlaştığı gerekçesiyle ikinci kez Afganistan'a müdahalede bulunarak işgal etmiştir. Neticede İkinci İngiliz-Afgan savaşı patlak vermiş, büyük ve zorlu çatışmalara sahne olmuştur. Kanlı çatışmalarda birçok insan hayatını kaybetmiştir. Nihayetinde İngilizler 1880'de Afganistan'ı terk etmek

¹⁰⁷ H. Kakar, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁰⁸ V. Gregorian, *a.g.e.*, s. 88.

zorunda kalmışlardır. Ancak bu savaşlar Afgan halkında kalıcı bir “Xenophobia”ya, yani Avrupalılara yönelik yabancı düşmanlığına sebep olmuştur. Bu yabancı düşmanlığı Afganistan’da modernleşme faaliyetlerinin önündeki en büyük engellerden biri olmuştur.

Emir Şir Ali Han, projelerinin bir kısmında başarısız olmasına rağmen, birçok başarılı ilk icraatlara imza atmıştır. Afganistan tarihinde ilk defa “ulus devlet” ve “Afgan vatandaşlığı” kavramlarına işlerlik kazandıracak reformlara girişmiştir. Nispeten modern çizgilerle hükümeti/devleti yeniden organize etmiştir. Bunun yanı sıra Afganistan tarihinde, ilk modern düzenli orduyu, ilk askeri okulu, ilk halk okulunu, ilk düzenli posta teşkilatını, ilk litoğrafik matbaayı, ilk kabineyi, ilk bakanlıkları oluşturmuştur. Afganistan’daki ilk düzenli gazeteyi çıkarmış, ilk Afgan isminin yer aldığı paraları tedavüle soktu ve dil reformunu gerçekleştirmiştir.

KAYNAKÇA

ABDÜLHAMİD, Muhsin, *Cemaleddin Afgani Hayatı ve Etrafındaki Şüpheler*, çev. İbrahim Sarmış, Ankara 1991.

Abdal Kadir Khan, *Tuhfat al-‘ulama*, Kabil 1875.

AKA, İsmail, *Timur Devleti*, Ankara 2000

ALBAYRAK, Recep, *Afganistan Türkleri*, Ankara 2004.

BALIK, İbrahim, *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti*, Ankara 2005.

BAYUR, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, C.III, Ankara 1987.

BELLEW, Henry Walter, *The Races of Afganistan: Being A Brief Account of The Principal Nations Inhabiting That Country*, Calcutta 1880.

BAYNARD, SallAnn, *Afganistan A Country Study*, Ed. Richard F. Nyrop, Donald M. Seekins, Washington 1986.

BAXTER, Craig, “A County Study”, Ed. Peter R. Blood, *Afganistan*, Washington 1997.

DURAK, Neslihan, “Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan’da Türkler”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, nşr. Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2002, s. 27-46.

ERMAN, Kubilay, “Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 53, Ankara Şubat 2013, s. 480- 495.

ESMAİL, Mohammad Ebrahim M., *Trajikafganistan*, İstanbul 2004.

FERRIER, Joseph Pierre, *History of Afghans*, London 1858.

FİSHER, Frederick H, *Afganistan and The Central Asian Question*, London 1878.

GİBBONS, S. *Priced Postage Stamp Catoloğ III*, London 1959.

HUNTER, W. W, *Life Earl of Mayo*, Vol. II, London 1876.

KAKAR, M. Hassan, *A Political and Diplomatic History of Afganistan*, Boston 2006.

KAYE, John William, *History of The War in Afganistan*, Book 3, Vol. 1, London 1874.

- KİDDİE, Nikki, *Cemaleddin Efgani*, çev. Alaaddin Yalçınkaya, İstanbul 1997.
- KOCAOĞLU, Osman, “Afganistan’da Terakki ve İngiliz-Rus Rekabeti”, *Yeni Türkistan Dergisi*, S. 9-10, İstanbul Haziran 1929, s. 1-11.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Tarih Araştırmaları 1*, nşr. Yahya Kemal Taştan, Ankara 2006.
- Lal Mohan, *Life of The Amir Dost Mohammed Khan of Kabul*, Vol. 1, London 1846.
- MACMUNN, General Sir George, *Afganistan from Darius to Amanullah*, London 1929, s. 163.
- Mahmud Tarzi, *Reminiscences*, ed. Wahit Tarzi, New York 1998.
- Mehmet Cevat, *Afganistan*, Ankara 1924.
- NOORULHAK, Ahmad Jawid, *İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemlerine Kadar Afganistan’ın İslamlaşma Süreci*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005.
- NOORZAI, Roshan, *Communication and Development in Afganistan: A History of Reforms and Resistance*, Ohio 2006.
- SAİKAL, Amin, *Modern Afganistan A History of Struggle and Survival*, New York 2004
- SARAY, Mehmet, “Afganistan”, *DİA*, C. 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 34, İstanbul 1984, s. 397-416.
- SCHİNASI, May, *Afganistan at The Beginning of Twentieth Century*, Naples 1979.
- STOCQUELER, Joachim Hayward, *Memorils of Afganistan*, Calcutta, 1842.
- Sultan Muhammed, *The Life of Abdur Rahman Amir of Afganistan*, Ed. Mır Munshi, London 1900.
- SYKES, Sir Percy, *A History of Afganistan*, Vol. 1, London 1940.
- TATE, George Passman, *The Kingdom of Afganistan: A Historical Skectch*, London, 1911.
- TARZİ, Abdülvehhab, “Efganistan” *İ.A*, C. 4, İstanbul 1997, s. 133-178.
- YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 2006.
- YAZICI, Orhan, *Modern Afganistan’ın Kuruluşu*, Malatya 2011.
- “Gılcayların Menşei”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, IV/1, Elazığ 2006, s. 31-49.
- “Afgan Devleti’nin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, Gaziantep 2010, s. 331-344.
- “Afganistan’daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri”, *History Studies*, Vol. 2/1, (2010), s. 219-236.
- Zahirü’-d-dîn Muhammed Babür, *Vekayi; Babür’un Hatıratı II*, nşr. Reşit Rahmeti Arat, Ankara 1987.
- VARTAN, Gregorian, *The Emergence of Modern Afganistan*, California 1969.
- WALKER, Philip Francis, *Afganistan: A Short Account of Afganistan, Its History and Our Dealins with It*, Newyork 1881.
- WHEELER, Stephen, *The Amir Abdur Rahman*, London 1895.

İNGİLİZ DOĞU HİNDİSTAN KUMPANYASI VE KUMPANYANIN TİCARİ FAALİYETLERİ (1600-1858)

Arş. Gör. Abdülkadir ERÇİN*

Özet: Sömürgecilik Avrupa ülkelerinin ekonomilerini geliştirmelerinde 15. yüzyıldan itibaren önemli bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda İspanya ve Portekiz'in başlattığı deniz aşırı faaliyetler bu ülkelerin ekonomilerine kısa sürede büyük bir katkı yapmış ve Hollanda başta olmak üzere diğer Avrupalı topluluklar da sömürge faaliyetlerine katılmışlardır. İngiltere diğer ülkeleri takip etmiş, ancak onların gerçekleştirmiş olduğu hızlı yağma siyasetinden farklı ve sistemli bir yol izleyerek gittiği bölgelerde daha kalıcı bir sömürge yapısı kurmayı başarmıştır. İngiltere'nin kurmuş olduğu kalıcı yapının en önemli örneklerinden birisi de İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyasıdır. Bu çalışmada 1600 yılında İngiltere kraliçesinin izni ile tüccarlar tarafından kurulan ve 1858 yılına kadar Hindistan'ı yöneten İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Hindistan'da kurmuş olduğu yönetim düzeni ele alınmış ve kumpanya'nın temel ticari faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Sömürgecilik, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası, Ticaret, Hindistan.

THE BRITISH EAST INDIA COMPANY AND ITS TRADE ACTIVITIES (1600-1858)

Abstract: Colonialism is an important method for European countries to develop their economies since 15th century. In this direction, oversea activities started by Spain and Portugal contributed to their economies to a large extent within a short period of time. Particularly Holland and other European communities also attended colonial actions. England followed other countries. However it achieved to establish more permanent colonial structure in regions by adopting a systematic and different way from those of other countries which focus on plunder policy. One of the important examples of the permanent structure established by England is known as East India Company. In this study, we cope with the governance system in India established by the British East Indian Company which was created by the merchants in 1600 with the permission of the English queen and which governed the India until 1858. In addition, we also offer information on fundamental trade activities of the company.

Keywords: England, Colonialism, British East India Company, Trade, India.

Giriş

Avrupa'da sömürgecilik faaliyetlerini 15. yüzyılda coğrafi keşifler ile başlatmak mümkündür. Colombo'nun İspanya kraliyet otoritesinden aldığı imtiyaz metniyle Amerika kıtasında keşifler başlatması bir bakıma modern sömürgeciliğin temelini oluşturmuştur. İspanya Krallığı giriştiği hareketle 16. yüzyıl boyunca hızlı bir şekilde Amerika'ya yerleşmiştir. İspanya'nın başlattığı örneği kendilerine özgü farklılıklar ile diğer Avrupalı güçler takip

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

etmişlerdir. Bunlardan birisi olan İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetlerine katılması ise 16. yüzyılın son çeyreğine doğru olmuştur¹.

İngiliz sömürgeciliği 19. yüzyıla kadar idari bir yapı oluşturma kaygısı taşımadan büyük ölçüde ticari kâr amaçlı bir seyir izlemiştir. Dağınık ve plansız bir şekilde yürütülen yayılcılık faaliyetlerinde idari yapı yer ve zamana göre değişiklik gösterdiği gibi, yönetimde bireyler veya şirketler de sorumluluk alabilmiştir. Bu doğrultuda şirket tanımlamasına uygun olarak 1857 ayaklanmasına kadar Hindistan da uzun yıllar boyunca İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası tarafından idare edilmiştir².

1. Hindistan'da İlk Sömürgecilik Faaliyetleri

İngiliz sömürgecilik tarihinde çok farklı bir yere sahip olan Hindistan'a ilk olarak Ümit Burnu üzerinden 1498 yılında Vasco da Gama ulaşmıştır. Bu olay Avrupa'nın Hindistan ve doğusu ile olan ticaretinin yönünü Akdeniz havzasından Atlas Okyanusu kıyılarına kaydırmıştır. Vasco da Gama aracılığıyla Portekizliler, Hindistan'a ticaret amacı ile gelen ilk millet olmuşlar ve Batı Hindistan'da Goa, Diu, Daman, Salsette, Bassein, Chaul ve Bombay'a; Güneydoğu Hindistan'da Madras yakınlarına; Bengal'de ise kıyı bölgelerine gelip yayılmışlardır³.

Hindistan bölgesine ilk olarak Portekizliler gelmiştir. Ancak Portekizliler'in bölgedeki varlıkları uzun süreli olmamıştır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle Portekizliler ticari anlamda üstün duruma gelmek için bölgedeki diğer tüccar ulusları donanma güçlerini kullanarak durdurma yoluna gitmişlerdir. İkinci olarak bölgede din değiştirme faaliyetlerine girişmeleri Hindistan'daki Müslüman ve Hintli yöneticileri rahatsız etmiştir. Bunlara, yaptıkları korsanlık faaliyetlerinin yanında Hintli idarecilerin Hollanda ve İngiltere'den destek alarak onlarla mücadeleye girmesi de eklenince, Portekizlilerin faaliyetleri Hindistan'dan Batı'ya kaymak durumunda kalmıştır⁴.

Portekiz'den sonra Hindistan ile ilgilenen ve bölgede çok daha kalıcı olan devlet Hollanda olmuştur. 1579 yılında yedi Hollanda eyaletinin birliğini tamamlayıp Portekiz gibi kendilerini de yöneten İspanya'ya karşı mücadeleye girmeleri Hint Okyanusundaki Hollanda fetihlerini kolaylaştırmıştır. Hollandalılar bilim ve teknolojiye ilerleyip gemi yapımına öncelik vererek büyük bir ticaret filosu oluşturmuşlardır. Geniş tabanlı yatırım modeli sayesinde kısa sürede

¹ Salih Cenk Özcan, *İngiliz Sömürgeciliğinin Kuruluşu, Teorisi ve Uygulaması: Kuzey Amerika Deneyimi (1584-1631)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 113-114.

² Meltem Onurkan Samani, *Kıbrıs'ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi (1882-1931)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 38.

³ Mustafa Keskin, *İngilizlerin Hindistan'ı Sömürgeleştirme Hareketleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 27-28.

⁴ Yücel Bulut, "Hindistan'da Sömürgecilik, Oryantalizm ve William Jones", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, sayı 6, 2003, s. 78. ; İnci Yavuz, "Hindistan'da Batı Sömürgeciliği, Tarihi Koşulları ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", *Tarih ve Uygurluk İstanbul Dergisi*, sayı 4, Aralık 2013, s. 177-178.

bölgedeki faaliyetlerini güçlendiren Hollandalılar, Hindistan’da kendi şirketlerini kurarak bölgedeki güçlü rekabetin önünü almak istemişlerdir⁵. Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası ismiyle Hollanda eyaletlerinin sermayecilerinin desteğiyle kurulan şirket, kuruluşunda bazı temel prensipleri kabul etmiştir. Buna göre her eyalet özerk bir şekilde kendi müdürünü, teknelerini ve yüklerini kendi temin ederek mallarını getirmiştir. Genel merkez denetim yapmasının yanısıra özellikle Uzakdoğu işleri ile ilgilenmiştir. Belirlenen imtiyaznamede, yatırımcıların her on yılın sonunda sermayelerini kumpanya’dan geri alabilecekleri bildirilmiştir⁶.

2. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyasının Kuruluşu ve Gelişimi

İngilizler, Portekizli gemicilerin Hindistan’a gelmelerinden sonra Portekizliler ile temas etmeden Hindistan’a ulaşmanın yollarını aramışlardır. 1580 yılında İngiliz Kaptan Drake, deniz yolculuğu ile New Hemisphere’den dünya turu yapmak için yola çıkmış, fakat Ümit Burnu’nu dolaşıp geri dönerken yanında yarım milyon poundluk bir ganimet getirince Hindistan’a dair olumlu izlenimler İngiliz ticaret burjuvazisinin bölgede ticaret yapma isteğini arttırmıştır. *Tüccar Maceracılar* ismi ile 1581 yılında örgütlenen İngiliz tüccarlar faaliyete geçmiş ve onların faaliyetleri sonucunda bir grup tüccar 1583 Şubatı’nda Kraliçe Elisabeth’in Hindistan’da hakimiyet kuran Büyük Babür İmparatoru Ekber’e hitaben yazdığı bir mektup ile yola çıkmışlardır⁷. Böylelikle 1583 yılında Babür İmparatoru Ekber ile bağlantı kurmak amacıyla Hint Okyanusu’nda İngiliz ilerlemesi başlamıştır⁸.

1595 yılında Hollandalıların Ümit Burnu’nu geçerek Hindistan’a ulaşmaları, İngilizleri daha fazla teşvik etmiş ve 1599’da doğrudan maceracı tüccarların himayesi altında 30,133 sterlinlik 101 hisseli bir şirket meydana getirilmiştir. Üyelerden her biri 100 sterlinden 3,000 sterline kadar hisse alabilme hakkına sahip olmuştur. İngiltere’de maceracı tüccarların hükümeti ikna edip 31 Aralık 1600’de devlet fermanı elde etmeleri ile İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası resmîyet kazanmıştır. Kumpanya “Doğu Hindistan ile ticaret yapmakla yetkili, Londra Tüccar Şirketi ve Valisi” unvanını almıştır. Şirketin ferman ile elde ettiği imtiyazlar neticesinde toplumun geri kalan kısmı kumpanyanın belirlediği sınırlar dışında ticaret yapmaktan men edilmiş, şirket her bir yolculukta 30,000 sterlinlik altın ile gümüş ihraç etme ve ilk dört seyahatte İngiliz mallarının ihracı için gümrük vergilerinden muaf tutulma hakkına sahip

⁵ Hermann Kulke- Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 309-310.

⁶ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi İlkçağdan Sanayi Devrimine*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 1995. s. 321.

⁷ Bulut, *a.g.m.*, s. 82-83.

⁸ Randall M. Evanson, “East India Companies”, *Encyclopedia Americana*, vol. 9, U.S.A. 1978, s. 556.

olmuştur. Ayrıca imtiyazlar ilk etapta 15 yıllığına verilmiş, şirket ve İngiliz hükümeti'nin isteğine göre bu imtiyazların 15 yıl için yenilenebileceği belirtilmiştir⁹.

İngiliz kumpanyası kuruluşundan itibaren üç temel ilke doğrultusunda hareket etme kararı almıştır. Bu ilkeler sırasıyla; diğer İngiliz tüccarlar karşısında doğu ticaretinde elde ettiği ayrıcalık ve tekel haklarını korumak, doğuda yer alan diğer ticari organizasyonları saf dışı bırakmak ve satıcı ülkelerden alınan malları elde etmek hususunda doğulu yöneticilerden aldıkları özel imtiyazların güvenliğini sağlamak şeklinde belirlenmiştir¹⁰. Yani şirketin amacı Doğu ticaretinde kendi sorumluluğunda bir tekel oluşturmak olmuştur.

İngiliz kumpanyası kuruluş sürecinde temel olarak denizaşırı yatırım için gerekli sermaye sağlayamamıştır. Bunun yanında bireysel girişimcilerin üstlendikleri ortaklıklar da başlangıçta tek sefer ile sınırlı iken, ileri karakollarının genel masraflarının artması sonucu sürekli hale gelmiştir¹¹.

Şirket ilk seferini 1601'de Doğu Hint Adaları olan Malezya ve Endonezya'ya yapmış ve oldukça kazançlı geçen bu seferden sonra Hindistan ile ticaret yapma imkanlarını araştırmaya karar vermiştir¹². Bu süreçte İngiliz hükümeti kumpanyanın Çin ve Kore gibi yerlerde de ticaret yapmasına izin vermiş, ancak kumpanyanın bu bölgelerde İngiltere'den bağımsız ayrı ticari anlaşmalar yapması İngiliz hükümeti tarafından uyarılmasına sebep olmuştur. Uyarılar sonucunda kumpanya, sahip olduğu imtiyazların Britanya ulusunun refahı ile zıtlamayacağına dair İngiliz hükümetine güvence vermek durumunda kalmıştır¹³.

İngiliz hükümeti ile uzlaştıktan sonra kumpanya yetkilileri gözünü Hindistan'a çevirmiştir. Bu doğrultuda İngilizler, Hollandalılar gibi Bantam ve Moluccas'ta Hint basmalarına baharat karşılığında büyük talep olduğunu görünce 1612'de Surat'a gelmişler ve Portekizlilerin engelleme çabalarına rağmen Babür İmparatoru Cihangir'den orada bir "fabrika" kurma izni almışlardır¹⁴. Aynı zamanda askerî bakımdan da güçlenen İngiliz kumpanyası Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Japonya gibi yerlere seferler düzenlediği gibi, İranlılarla birlikte hareket edip 1622 yılında Portekiz donanmasını Hürmüz Boğazında yenilgiye uğratarak Körfez bölgesi ve Hindistan yolunu da kendi kontrolü altına almıştır¹⁵.

Kumpanya ticari faaliyetlerini geldiği bölgelerde yeni yerleşimler elde ederek taçlandırmıştır. 1611 yılında Dekken'in doğusunda bir ticari üs kuran şirket, oradan Malay

⁹ Bulut, *a.g.m.*, s. 85.

¹⁰ Bulut, *a.g.m.*, s. 85.

¹¹ Kulke- Rothermund, *a.g.e.*, s. 311.

¹² Azmi Özcan, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", *DİA*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s. 294.

¹³ "Rise And Progress Of The East India Company", *Australian*, 23 Kasım 1841, s. 4.

¹⁴ Burton Stein, *Hindistan Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İnkılâb Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 212.

¹⁵ Özcan, *a.g.m.*, s. 294.

adalarında biber ve baharatlı maddelerle değiştirilmek üzere kumaş almıştır. 1639'da o bölgenin hükümdarı ufak bir ödenek karşılığında İngilizlere ayrıcalık tanıdığı gibi, Madras'ın yönetimini de onlara bırakmıştır. Dekken'in Doğu kıyılarından sonra Bengal ve Bihar'da da ticari üsler açan kumpanya, zamanla genişleyerek aynı başarıyı Hariharpur, Balasor, Hugli, Patna ve Kasimpazar gibi yerlerde de göstermiştir¹⁶.

1664 yılında Hollanda ve İngiliz kumpanyalarına Hindistan'da "Fransız Doğu Hindistan Şirketi" adıyla yeni bir rakip katılmış ve Fransız şirketi 1668'de Surat'da, daha sonra 1690 yılında Kalküta yakınında bir fabrika inşa etmiştir. Fransızlar bu sayede Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya'da özellikle İngilizlerin ticari ve askerî rakibi haline gelerek, Hindistan'da yerli iç çekişmelere de katılmışlardır¹⁷. Fransız şirketine göre, bölgeye çok daha önceden gelen İngiliz kumpanyası Hindistan'da 1623 yılından itibaren yasama faaliyetlerine girdiği gibi, 17. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar, bölgede Hint-Türk İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemlerde bile kurduğu mahkemeler ile Madras ve Bombay'da ceza davaları ve medeni hukuka dair olaylara bakar hale gelmiştir. Bunun yanında 1698 yılında Bengal valisi Şehzade Azimüşşan'ın Kalküta civarındaki üç köye ait toprakları kullanma hakkını İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'na vermesi ile, şirket Hint-Türk İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde hukuki bir statü de kazanmıştır¹⁸.

Hindistan içlerine doğru yayılma politikasını başarı ile sürdüren İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası, 17. yüzyılın genelinde ticari anlamda faaliyetlerini Hollanda şirketinin çok daha küçük ölçeklisi olarak sürdürmüştür. Bu süreçte İngiliz şirketi girişimlerini Hindistan'da sürekli bir gelişim içerisinde olan tekstil ticareti üzerinde yoğunlaştırmasına rağmen, yüzyıl boyunca yine de Hollandalıların arkasında yer almıştır¹⁹.

1698 yılında kumpanyaya "English East India Company" adıyla yeni bir şirket rakip olmuştur. Doğu ticaretinde iki İngiliz şirketinin bir yıkım meydana getirmesinin önlenmesi için kumpanyaların birleştirilmesine karar verilmiş ve iki şirket "United East India Company" ismiyle tek bir şirket olarak birleştirilmiştir. Bu birleşme 1709 yılında tamamlanmıştır. Doğu Hindistan ticaret tekelinin oluşturulması açısından şirketlerin birleştirilmesi kumpanyanın ticari sermayesine büyük katkı yapmış ve şirket bir dönüşüm geçirmiştir. Bu bakımdan İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın asıl kuruluş tarihi olarak 18. yüzyılın başları kabul edilmektedir²⁰.

¹⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi, Nadir Şah Afşar'ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar (1737-1949)*, C. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 86-87.

¹⁷ Stein, *a.g.e.*, s. 212.

¹⁸ Durmuş Bulgur "Ticaretten Sömürgecilğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hakimiyeti", *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı 17, İstanbul 2004, s. 64-65.

¹⁹ Kulke-Rothermund, *a.g.e.*, s. 311-312.

²⁰ Celâlettin Güngör, *Sömürgeci Uluca Hint Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2001, s. 66-67.; Keskin, *a.g.t.*, s. 29-30.

İngiliz kumpanyası 18. yüzyılın başlarına kadar bölgede yer alan diğer Avrupalı devletler ve Hindistan'ın yerel hükümdarlarıyla askerî bir mücadele içine girmekten kaçınmıştır. Hatta 17. yüzyılın sonunda Kalküta'da William istihkamını kurup büyük bir kazanım elde etmesine rağmen şirketin yöneticileri Hindistan'da yeni bölgeler ele geçirme ve sömürge oluşturma fikrini gerçekçi bulmamışlardır. Fakat Babür İmparatoru'nun 1707 yılında ölüp imparatorluğun çökmesinden sonra tüm bu düşünceler değişime uğramıştır²¹.

Hindistan'da otorite boşluğunun olduğu dönemde Sihler adı verilen bir topluluğun ayaklanıp kuzeybatıda bölgesel bir beylik kurmasından sonra yerel valiler de merkezî yönetime karşı bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Bu koşullarda Avrupa'nın ticaret kumpanyalarının görevlileri kendilerini koruma gereği duyarak "Sepoy" adı verilen Hintli askerleri eğiterek kendi askerî birliklerini kurmuşlardır. Serüvenciler de kendi amaçları için bu tür birlikler edinmeye ilgi duyunca bu durum bölgede güçlü bir Hindistan Kumpanyası kurmaya çalışan Fransız ve İngilizler'i karşı karşıya getirmiştir²².

Hindistan'da Babür İmparatorluğu'nun sonunu getiren tek olay Avrupalıların bölgeye gelişi olmamıştır. Bölgeye yeni gelenlerin gördükleri avantajların üstüne atlamaları kadar, bölgedeki hakim güçlerin yönetim zaafiyetleri de süreci hızlandırmıştır. Bu bakımdan hiçbir Hint İmparatorluğu yerli halkın bağlılığını tam olarak sağlayamamış ve bölünmüş yapı ile birlikte Hindistan sömüren seçkinlerle üretici köylülerin sürekli çatışma içinde bulunduğu bir kıta olarak kalmıştır²³.

Batı Hindistan'da Hint-Türk İmparatorluğu'nun çöküşü ile birlikte Surat Limanı, 20-30 yıl içinde eski önemini yitirmeye başlamış ve 1734 yılında liman İngilizler tarafından kuşatma altına alınmıştır. Limanın önemini kaybetmesi sorununa Hintli tüccarlar bir çare bulamazken İngilizler bu süreçte kendi şirketlerini olumsuz tablodan korumayı başarmışlardır²⁴. Bununla birlikte İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası 1740'larda bile Hollandalılar'ı geriden takip etmiş ve onlar kadar güçlü bir yapıya sahip olamamıştır. Bunun nedeni şirketin askerî bir güç olmaksızın ticareti düşünmüş olmasıdır²⁵.

Askerî bir güç olamasa da şirketin Kalküta'da bir merkeze sahip olması kumpanyanın Hindistan'ın Bengal ve Ganj vadisine inmesinde önemli bir kapı açmıştır. İngiltere'nin deniz gücü sayesinde Fransa'ya göre Avrupa ile deniz bağlantısı kurma noktasında başarılı olması şirkete büyük bir kolaylık da sağlamıştır. Buna karşılık Fransızlar Hindistan bölgesinde İngiliz

²¹ J. M. Roberts, *Dünya Tarihi: 18. Yüzyıl ve Sonrası*, C. II., (Çev. İdem Erman- Tansu Akgün), İnkılâb Kitabevi, İstanbul 2011, s. 636.

²² William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, (Çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 558-560.

²³ J. M. Roberts, *Dünya Tarihi: Tarih Öncesi Çağlardan 18. Yüzyıla*, C. I, (Çev. İdem Erman), İnkılâb Kitabevi, İstanbul 2011, s. 445-446.

²⁴ Keskin, *a.g.t.*, s. 11.

²⁵ Roberts, *a.g.e.*, C.II, s. 637

kumpanyasının en tehlikeli rakibi olmuştur. Bölgede Fransızlar ve İngilizler arasındaki çekişmenin ilk belirtisi rakip Hint prenslerini destekleme şeklinde kendini göstermiştir. Bu durum 1744 yılında güneydoğudaki Carnatic sahil bölgesinde, Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin çatışmaya girmesine neden olmuştur. Böylelikle Hindistan, İngiltere ve Fransa güçleri arasında meydana gelen büyük çaplı bir çatışmanın içine çekilmiştir²⁶.

Fransızların Hindistan'a geldikten sonra uyguladıkları politikalar İngilizleri önlem almaya da sevk etmiştir. Gerçekten de Fransız Doğu Hindistan Şirketi 1730'lu yıllardan itibaren başarılı bir strateji yürütmüş ve şirket bir yandan ticari varlığını sürdürürken diğer yandan da bunu sağlamlaştırmak için bölgenin yerel otoriteleri ile askerî ilişki içine girmiştir²⁷. Özellikle Joseph François Dupleix 1741'de Fransızlar'ın Hindistan Kumpanyası Genel Müdürü olmuş ve kısa süre sonra kurduğu dostluklar sayesinde Hint İmparatorluğundan vali anlamına gelen bir unvan almıştır. Bu unvan onu bir ticaret müdürü olmasının yanında aynı zamanda Hint prensi de yapmıştır²⁸.

İngilizler ile Fransızlar arasında ciddi bir rekabetin olduğu dönemde Bengal eyaletinde yönetimi elinde bulunduran Sirâcüddevle'nin İngilizlere karşı olan tavrı, bölgede önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Kalküta'da bulunan İngilizler bir yandan Marathalar ve diğer yandan Fransızlar ile savaşma endişesi içine girdiklerinden korunma amacıyla Fort William Kalesi'ni inşa etme yoluna gitmişlerdir. Sirâcüddevle'nin buna karşı çıkması üzerine iki taraf arasında savaş çıkmıştır²⁹.

1757 yılında Plassey Savaşında Sirâcüddevle'nin veziri Mir Cafer İngilizlerin başındaki Robert Clive ile anlaşarak, savaş alanında kendi efendisini terk edip savaşın İngilizler tarafından kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu savaş şirkete çok büyük zenginlik kazandırdığından genellikle Hindistan'daki İngiliz İmparatorluğu'nun gerçek başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Clive bundan sonra önce Chanderna yakınındaki Fransızları sonra da Biderra'da Hollandalıları yenilgiye uğratarak Bengal'deki iki rakibi de kendi lehine ortadan kaldırmıştır³⁰.

Plassey Savaşından sonra İngilizler, yardımlarından dolayı Sirâcüddevle'nin veziri Mir Cafer'e Bengal'i vermişler, Mir Cafer'de buna karşılık olarak İngiliz şirketine 24 nahiye ve 10

²⁶ Roberts, *a.g.e.*, C.II, s. 637.

²⁷ P. Bruce Buchan, "The East India Company 1749-1800: The Evolution of a Territorial Strategy and The Chancing Role of the Directors", *Business And Economic History*, Vol. Twenty-three, no. 1, (Fall 1994), s. 53.

²⁸ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. Halim İnal), E Yayınları, İstanbul 2000, s. 150.

²⁹ Bulgur, *a.g.m.*, s. 66.

³⁰ Stein, *a.g.e.*, s. 214-215.

milyon rupi takdim etmiştir. Mir Cafer kumpanyanın görevlilerine de hediyeler dağıtmıştır. Ayrıca Kalküta'nın güneyi de Robert Clive'e tımar olarak verilmiştir³¹.

3. İngiliz Kumpanyasının İmparatorluğa Dönüşmesi

1757 yılına kadar "İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası" bölgede bir kaç köy, bir iki kent ve onların çevresine hükmederek küçük ordular besleyen bir ticaret şirketi olarak varlığını sürdürmüştür. Kumpanya'nın kendi yönetimini, işleyişini ve İngiliz hükümetiyle ilişkilerini düzenleyen kanunlar da bu yapıya uygun olarak düzenlenmiştir. 1757'den itibaren ise, şirket Bengal Bihar ve kısmen de Orisa'ya hakim hale gelerek İngiltere ve Fransa'nın sahip olduğu topraklardan daha büyük bir bölgeyi kontrol etmeye başlamıştır³². Diğer bir ifade ile ticari bir amaç için tasarlanmış İngiliz kumpanyası Plassey Savaşından sonra kendisi adına görev yapan askerler de dahil 50.000 kişiden az bir kadro ile Hindistan'da yaklaşık 150 milyon insanın üzerinde bir imparatorluk kurmayı başarmıştır³³.

Hindistan'daki İngiliz varlığı ticari ve siyasi açıdan büyük bir gelişim gösterirken Fransızlar ise bölgede ciddi kayıplar vermişlerdir. Zira 1756-1763 yılları arasında meydana gelen Yedi Yıl Savaşları Fransa'nın sömürgelerini kaybetmeye başlamasına neden olurken Hindistan'da İngilizler ile yapılan çatışmalar da istenen sonucu vermemiştir. Nihayet 1763'te imzalanan Paris Barış Anlaşması ile Kanada ve Louisiana'da olduğu kadar, Hindistan'da da Fransız sömürge imparatorluğuna son verilmiştir³⁴.

Fransızların Hindistan üzerindeki etkisinin kırılmasından sonra, Doğu Hindistan Şirketi'nin silahlanma ve askerleşmeye yönelik etkileri Hindistan politikalarında daha sık görülmeye başlamıştır. Şirket bu doğrultuda, Hindistan yerel yöneticilerinin piyade tümenlerini eğitmeleri yönündeki istekleriyle karşılaştığı gibi, kumpanya birliklerinden kraliyet ordusunu desteklemeleri de istenmiştir. Birçok Hindistan rejimi şirketin bölgede olumlu bir etki yaratacağını düşünmüş ve onların kendileri üzerinde bir risk oluşturabileceğini tahmin edememişlerdir. Bunda kumpanyanın istek ve tutkularını gizlemesinin önemli bir rolü olmuştur. Zira şirket kendisini egemenliği elinde bulunduran bir devlet olarak göstermediği gibi, kraliyet sembolleri kullanarak bir kral ya da sultan gibi davranıp aleni bir toprak genişletme talebinde de bulunmamıştır. Aksine şirket bölgedeki yerel otoritelerin egemenliğini tanımaya devam etmiş ve kendisini sadece bölgenin gelişmesi için teknik ve ticari hizmet sağlayan bir kurum olarak göstermiştir³⁵.

³¹ Bulgur, *a.g.m.*, s. 66.

³² Bulut, *a.g.m.*, s. 88.

³³ "The Rise Of The East India Company", *Banner*, 7 Temmuz 1854, s. 5.

³⁴ Luraghi, *a.g.e.*, s. 154.

³⁵ Stein, *a.g.e.*, s. 215-216.

Şirket Robert Clive dönemi ile birlikte Hindistan’da yeni bir yapılanmaya giderken kumpanya adına çalışan yönetici ve tüccarların kendi mal ve servetlerini arttırmak için bölgenin tüm üretim, ticaret ve paylaşım sistemini yıpratın siyasetleri 1769-1770 yıllarındaki Bengal kıtlığının doğmasına neden olmuştur³⁶.

Bengal’de ortaya çıkan karanlık tablo ve 1769-1770 Bengal kıtlığı ile birlikte İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası’nın gelirleri 1766-1767 yılları arasında ulaştığı en üst seviyeden aşağıya düşmeye başlamıştır. Bu doğrultuda şirket 1766-1781 yılları arasında Bengal’den yaklaşık 38 milyon sterlin gelir elde edebilmiştir³⁷. İngiliz kumpanyası Bengal’de yönetimi ele geçirdikten sonra bölgede hem kumpanya hem de “nevvab” adı verilen yönetici hüküm sürmeye başlamıştır. 1772 yılında Bengal valisi Warren Hastings bu uygulamayı sonlandırarak polis ve adalet mekanizmasını da kumpanyanın hakimiyeti altına almıştır. Bundan sonra her bölgeye bir İngiliz hakim atandığı gibi bu hakimler vergi toplamanın yanında mal davalarına da bakabilme yetkisine sahip olmuşlardır. Ancak İngiliz parlamentosu kumpanyanın haksız uygulamalarını görünce yeni bir kanun çıkarmak durumunda kalmıştır³⁸.

1773 yılında çıkarılan “Düzenleme Kanunu” ile kumpanyanın bir anlamda iflas etmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Bu kanuna göre İngiliz hükümeti kumpanyanın tüm işlerini denetleme hakkına sahip olurken Bengal valisi de aynı zamanda İngiliz Hindistanı’nın genel valisi durumuna gelmiştir. Genel vali ve kurul bu düzenlemeye göre hükümet tarafından beş yıl için seçildiği gibi, genel vali ile 4 üyeden oluşacak kurulda da kararların oy çokluğu ile alınması uygun görülmüştür. Oluşturulan bu kanun ile Hindistan’da yeni bir sömürge yönetimi meydana getirilmiştir. Bu sistemle Hindistan’ı kaybetmek istemeyen ve onu hala zenginlik kaynağı olarak gören İngiliz kumpanyası, yeni dönemde yağmacılık yerine, Hint kültür ve tarihine daha fazla önem vererek ülkeyi yeniden inşa etmek istemiştir³⁹.

1772 yılında genel vali seçilen ve usta bir devlet adamı olan Warren Hastings ilk olarak işe sömürü ve yağmayı durdurmaya çalışmakla başlamış, ancak tüm çabalarına rağmen bunu başaramamıştır⁴⁰. Bunun yanında şirket 1772’de Hindistan yönetiminin sorumluluğunu üzerine alınca topraklarında yaşadığı Hindistan’ın yerli halkı ile yeni bir kontak siyaseti oluşturmaya çalışmış ve kendisine yeni bir kültürel siyaset edinmiştir. Bu doğrultuda Hastings dil çalışmalarına önem vermiş ve tercüme yapabilecek kişilere burs ve destek sağlamıştır. Yapılan

³⁶ Bulut, *a.g.m.*, s. 88.

³⁷ H.V.Bowen, *The Business of Empire, The East India Company and Imperial Britain, 1756-1833*, Cambridge University Press, 2006, s. 226.

³⁸ Bulgur, *a.g.m.*, s. 68.

³⁹ Bulut, *a.g.m.*, s. 89.

⁴⁰ Luraghi, *a.g.e.*, s. 155.

girişimler Güney Asya'daki İngilizler üzerinde olumlu bir etki yaratmış ve 1784 yılında yeni bir eğitimli memur sınıfı oluşturularak Bengal Asya Topluluğu kurulmuştur⁴¹.

Hastings reform planını uygularken düzenleme kanunu ile yürürlüğe giren yasada bazı eksikliklerin yer alması, zamanla farklı sorunlara neden olmuştur. Buna göre genel valinin veto yetkisine sahip olmaması danışma kurulu ile çatışmalara kapı aralarken, yüksek mahkemenin yetkilerinin de tam olarak belirlenmemesi yasal aksaklıklara yol açmıştır. Bu sorunların ortadan kaldırılması için bu kez 1773 tarihli yasanın yeniden gözden geçirilmiş hali olan 1784 Hindistan Yasası oluşturulmuş ve İngiliz parlamentosu'nun kumpanya üzerindeki etkisi artmıştır⁴².

Kumpanya bir imparatorluk görüntüsü kazandıktan sonra Hindistan'da ticarete gerek kalmadan sadece vergilerden bile büyük bir kazanç sağlar hale gelmiştir. Zira kumpanyadan önce Bengal eyaletinden 818 bin İngiliz lirası vergi alınırken İngiliz kumpanyası gelir gelmez bu geliri bir buçuk milyona, 1790 senesinde ise iki buçuk milyona yükseltmiştir. Kısa süre içerisinde kumpanya sadece Bengal eyaletinden bütün masraflarını karşıladığı gibi, dört milyon İngiliz lirası da net kazanç olarak elde etmiştir⁴³.

Hastings bölgede kalıcı bir kumpanya istediğinden teşkilatlanmaya büyük önem vermiş ve modern yönetim sistemine uygun idari bir altyapı oluşturmuştur. Hindoloji kaynaklarını desteklemiş, Kalküta'daki Anayasa Mahkemesi Hakimi Sir William Jones'un, Asya Derneği projesine sıcak bakmış, yeni ticari düzenlemeler yaparak şirkete bağlı üreticilerin serbest hareket etmesini sağlamış, toprak vergisinde düzenlemeye giderek vergisi verilen mülkün miras bırakılabilmesi için önemli adımlar atmıştır. Hastings ayrıca on sekiz yeni mahkeme kurarak onların sivil prosedür ve üst mahkemeye başvurma kurallarını yenilemeye çalışmış, bunun yanında hukuki anlamda İngiliz adaletinin Hindistan'da yayılmasını sağlamıştır⁴⁴.

İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası Hindistan'daki şirket imparatorluğunun bir bakıma başlangıcı kabul edilen 1757 yılındaki Plassey Savaşından, Lord Cornwallis'in şirketin başına geçtiği 1786 yılına kadar devamlı sınırlarını genişletirken yabancı bir ülkeyi yönetme sorunu ile de yüzleşmek durumunda kalmıştır. Şirket bu sorunu ortadan kaldırmak için Hint yönetim sistemi üzerinde ufak değişiklikler yapıp yerli kurum ve geleneklere saygı duyarak yeni bir yönetim inşa etmek istemiştir. Bu dönem sonrasında ise bu politika değişime uğramıştır⁴⁵.

Hastings'in uygulamaya çalıştığı reform hareketlerini Hindistan'da daha kalıcı hale getiren Lord Cornwallis olmuştur. Cornwallis öncelikle toprak ve vergi hukuku üzerinde reformlara

⁴¹ David Koph, "Oryantalizm ve Hindistan'ın Okumuş Elit Sınıfı", *Sömürgecilik ve Eğitim*, (Haz. Philip G. Altbach- Gail P. Kelly), (Çev. İbrahim Kalın), İnsan Yayınları, İstanbul 1991, s. 36.

⁴² Keskin, *a.g.t.*, s. 35-36.

⁴³ Ahmet Ağaoğlu, *İngiltere ve Hindistan*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1929, s. 23.

⁴⁴ Kulke- Rothermund, *a.g.e.*, s. 348.

⁴⁵ Güngör, *a.g.e.*, s. 41.

girişmiştir. Bu doğrultuda özel mülkiyet üzerinde miras ve satış hakkı getirilirken, daha önce halkın vergilerini toplayan Zemindarlar'da buldukları bölgede toprak ağası durumuna gelmişlerdir. Bu uygulamaya ek olarak Hindistan'ın ileriki süreçte gelişimi için büyük önem taşıyan bir başka yenilik getirilmiş ve yolsuzlukla servetlerini arttıran kumpanya personelinin sözleşme koşullarında değişikliğe gidilmiştir⁴⁶. Cornwallis'in başlattığı reformlar, Madras ve Bombay'ın dışında başka yerlere de yayılmış ve Hindistan'da İngiliz sömürge devletinin gelişimi hızlanmıştır. Bu dönemle birlikte artık şirketin faaliyetleri, devlet hizmeti, hukuk, ticaret ve arazi geliri üzerinde yoğunlaşmıştır. Üstelik araziden elde edilen hasılat kısmen kumpanyanın Hindistan'dan ihraç ettiği malların alımında kullanılmıştır⁴⁷.

Cornwallis'ten sonra valiliğe getirilen Lord Wellesley döneminde kültürel faaliyetler ile birlikte oryantalizm güç kazanmıştır. Zira 1800 yılında kurulan Ford William Koleji oryantalist kuruluşların en önemlilerinden birisi olurken aynı zamanda bu kolej Bengal rönesansı denilen süreci hızlandıran temel cemiyetlerden birisi olmuştur. Büyük bir finansal desteğe sahip olan kolej 50 genç İngiliz eğitime sahip bir kurum olmasının yanısıra edebiyat ve linguistiğe dair araştırmaları da içeren önemli bir eğitim merkezi haline gelmiştir. Güney Asya dillerinde pek çok kitap basan bu kolej, diğer basım yayım evleri, kitap dükkanları ve kütüphaneler izlemiştir⁴⁸.

Wellesley siyasal anlamda ise Hindistan'ı tamamen ele geçirmeyi planlamıştır. Bu doğrultuda 1799 yılında Maissour'a girmiş ve buranın hakimi Tippou sahib'i ortadan kaldırmak istemiştir. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Haydarabat Nizamı İngilizler ile ortak hareket etmiş, Marathalar da sessizlikle olayların sonucunu beklemişlerdir. Tippou sahib büyük bir direniş göstermesine rağmen, tüm Maissour İngilizlerin eline geçmiştir. Bundan sonra kumpanya gözünü müttefik olduğu Haydarabat Nizamına çevirmiş ve bir darbe ile kendi buyruklarına uyan birisini başa geçirmiştir. Sıra bu kez Marathalar'a gelmiş ve 1803 yılında Marathalar önce Dekken'de Assaye'de sonra da Lasvari'de olmak üzere iki kez büyük yenilgiye uğratılarak, yok edilemeler de büyük bir karışıklığa sürüklenmişlerdir. 1805 yılında Napoleon tehlikesinin tırmandığı bir zamanda Fransız deniz kuvvetlerinin Trafalgar'da yok edilmesi üzerine artık İngilizler için Hindistan'ın fethini önleyecek bir engel kalmamıştır⁴⁹.

Wellesley döneminden sonra Lord Minto döneminde (1808-1813) yerel beyler ile mücadeleye devam edilmiş ve Pencap'ta halen güçlü bir konumda bulunan Sihler ile karşılıklı gerilimden sonra 1809 yılında bir anlaşma yapılmıştır. Napoleon 'a karşı girişilen mücadelelerde korsan yuvası haline gelen Burbon ve Sen Moris adaları kısa süreli de olsa şirketin hakimiyetine girmiştir. Bu dönemin önemli olaylarından birisi de 1813 yılında kumpanyanın imtiyaz süresinin

⁴⁶ Kulke- Rothermund, *a.g.e.*, s. 350-352.

⁴⁷ Stein, *a.g.e.*, s. 220.

⁴⁸ Koph, *a.g.m.*, s. 37-38.

⁴⁹ Luraghi, *a.g.e.*, s. 157-158.

20 yıllığına uzatılması olmuştur. Avrupa limanları bu süreçte Fransızlar tarafından İngiliz gemilerine kapatıldığından İngiliz tüccarlar Hindistan ticaretinin kumpanyanın tekelinden çıkarılıp kendilerine de açılmasını istemişlerdir. Bunun sonucunda tüccarlara esneklik getirilirken kumpanya Çin ticaretinin tekeli ise kimseye bırakmamıştır⁵⁰.

İngiltere ve Hindistan sermayesi arasındaki ilişkilerdeki değişim ve kapitalist düzene geçiş kendisini Lord Bentinck'in genel valiliği döneminde göstermiştir. Onun yönetiminde önceki bazı politikalar terk edilmiş ve daha güçlü reform ve gelişim politikaları getirilmiştir. Bentinck ekonomik alanda İngiliz ithalatını zenginleştiren ve eski Hindistan tekstil ürünlerinin yerini alıp endüstriyel pamuk üretiminin yolunu açan yatırımlar yapmıştır. Bentinck'in sosyal alandaki en önemli girişimlerinden birisi ise Hintli dul kadınların kocalarının ölüsüyle birlikte yakılarak kurban edilmesi olarak tanımlayabileceğimiz "sati" uygulamasını kaldırması olmuştur⁵¹. Sati uygulamasının dışında şirketin kaldırma girişiminde bulunduğu diğer bir uygulama kölelik olmuştur. Hindistan'da oldukça yaygınlaşmış olan kölelik 1833 köleliği Kaldırma Yasası ile tüm İngiliz sömürgelerinde kaldırılmak istenmiş fakat sonunda sadece Batı Hint Adaları, Mauritis, Kanada ve Ümit Burnu'nda bu yönde düzenlemeye gidilebilmiştir⁵².

1833 yılında kumpanyanın imtiyazının yenilenmesinden sonra, şirketin tam bir denetim sağlayamadığı kuzeybatı bölgeleri hedef alınmış ve 1840'larda Pencap ve Sind ilhak edilerek İngilizler neredeyse tüm yarımada'yı yönetir hale gelmişlerdir. 1833'te kumpanyanın elinden Çin ticaret tekeli de alınmasına rağmen şirket yönetim anlamındaki gücünü koruduğundan Babür İmparatorluğu'nun ismi paralardan kaldırılmış, Farsça resmî yazışma dili olmaktan çıkarılmış ve ilkokul eğitiminin İngilizce olmasına karar verilmiştir⁵³.

Şirketin zaman içerisinde Hindistan'da uyguladığı politikalar değişiklik göstermiştir. İngilizlerin Hint devletleriyle ilişkiye girdiği ve 1818 yılına kadar süren dönemde "çit çevirme" (ring fence) politikası uygulanarak yerel devletlere yabancı gibi davranılmış ve içişlerine müdahale edilmemiştir. İkinci dönem "bağımlı soyutlanma" (subordinate isolation) olarak tanımlanmış ve Lord Dalhousie dönemine kadar gelen bu süreçte yerli Hint devletler üzerinde üstünlük iddiasında bulunulmuştur. Dalhousie'nin başlattığı üçüncü dönem ise "ilhak politikası" olarak anılmıştır. Bu dönemde Hindistan'daki yerel devletler çağ dışı görülmüş ve bundan dolayı bu devletçiklerin ilhak edilmesi gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda Lord Dalhousie döneminde Satara (1848), Jaitpur ve Sambalpur (1849), Baghat (1850), Udaipur (1852), Jhansi (1853) ve Agra ile Oudh (1856) devletçikleri ortadan kaldırılmıştır⁵⁴.

⁵⁰ Bayur, *a.g.e.*, s. 217-218.

⁵¹ Stein, *a.g.e.*, s. 228-229.

⁵² Stein, *a.g.e.*, s. 223.

⁵³ Roberts, *a.g.e.*, C. II, s. 804.

⁵⁴ Güngör, *a.g.e.*, s. 42-43.

Lord Dalhousie'nin ilhak politikasının başarıya ulaşmasında İngiltere'nin Hindistan'da meydana getirdiği güçlü ordu yapısı fazlasıyla etkili olmuştur. Buna göre kumpanya için en önemli bölgelerden biri olan Bengal'de atlı ve topçu sınıflarından oluşturulmuş 3 tugay yer alırken, doğrudan İngiliz kumpanyasına ait 4 tabur meydana getirilmiştir. 4 taburun yanında kumpanyanın bölgede 10 tane de piyade alayı yer almıştır. Hindistan'ın bir diğer büyük şehri Madras'taki ordu Bengal'e göre daha düzensiz olmakla birlikte aynı zamanda daha ufak bir yapıda inşa edilmiştir. Bununla birlikte Bombay'ın da çeşitli bölgelerinde tabur, kolordu ve düzensiz atlı birlikler yer almıştır. Yine kumpanya için önem taşıyan Haydarabat'ta ise kumpanya'ya ait 4 topçu birliğinin bulunduğu anlaşılmaktadır. 1851 yılı itibarıyla Hindistan'ın toplam ordusu 286.670 kişiden meydana gelirken bu ordunun 5,143'ü seçkin askerlerden, 244,002'si yerlilerden, 42, 668'i ise Avrupadan getirilen askerlerden oluşmaktaydı⁵⁵.

Lord Dalhousie'nin Hindistan'da meydana getirdiği asıl dönüşüm ise kendisini kamu yatırımlarında göstermiştir. Onun en büyük yatırım projeleri, selefi Bentinck'in hedefi olan *Kalküta-Peşaver* yolunu da kapsayan büyük yol programları ve Hint demiryolları olmuştur. 1853 yılında demiryollarının yapılması için İngiltere yetkilileri ikna edilmiş ve böylece, ülkenin iç kesimlerini limanlarla birbirine bağlayacak demiryollarının yapımına başlanmıştır. 1856 yılına gelene kadar 200 mile ulaşan uzunlukta demiryolları inşa edilirken bunun yanında uzunluğu sürekli artan ilk telgraf hattı da yine bu dönemde meydana getirilmiştir⁵⁶.

Hindistan'ın pek çok bakımdan dönüşüm geçirdiği bir dönemde 1857 yılında meydana gelen Sipahi ayaklanması ise İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyasının sonunu hazırlamıştır. Bu olayın meydana gelmesi belli bir birikimin sonucu olmuştur. İlk olarak bölgede yapılan demiryolları Brahman'ları rahatsız etmiştir. Yine İngilizlerin özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren bölgede giriştikleri misyonerlik faaliyetleri Hint halkını tedirgin ettiği gibi onlarda Hıristiyanlaşma korkusu da uyandırmıştır. Bunun yanında şirketin Hindistan'da önemli bir oluşum olan kast sistemini kaldırmak istemesi, sanayi çökertildiği için pek çok işsiz ortaya çıkması gibi sebepler de isyanın altyapısını hazırlamıştır⁵⁷.

İsyanın son noktasını Hindistan ordusundaki Hintli ve Müslüman askerlerin, mermileri için sığır ve domuz yağı kullanıldığından şüphelenmeleri oluşturmuştur. 10 Mayıs 1857'de Mecrut'ta başlayıp Delhi'nin alınmasına kadar süren isyan neticesinde isyancılar pek çok Avrupalıyı öldürmüştür ancak İngilizler isyanı daha kaba ve sert biçimde bastırmışlardır⁵⁸. Bu süre içerisinde meydana gelen olaylarda kumpanyanın yürüttüğü mühendislik işleri aksamasına

⁵⁵ "The Indian Army", *Ovens and Murray Advertiser*, 26 Ocak 1858, s. 2.

⁵⁶ Güngör, *a.g.e.*, s. 43-44.

⁵⁷ Bayur, *a.g.e.*, s. 303-304.

⁵⁸ Edward W. Said, *Kültür ve Emperyalizm Kapsamlı Bir Düşünsel ve Siyasal Sorgulama Çalışması*, (Çev. Necmiye Alpay), Hil Yayınları, İstanbul 1998., s. 230.

rağmen demiryolları iyi bir şekilde korunmuş ve bu durum İngilizlere yardımcı olmuştur. Yine isyan boyunca büyük kamyonlarla karışıklık çıkan bölgelere sürekli asker taşınmıştır. Ancak taşınan askerlerin sayısı çok fazla olduğundan deniz yolu taşımacılığı da isyanın bastırılması için aktif şekilde kullanılmıştır⁵⁹. Bununla birlikte 1857 ayaklanması bir Müslüman Hıristiyan çatışması olarak görüldüğünden Avrupalılara karşı bir nefret ve güvensizlik ortamı da oluşturmuştur. Asya'daki güçlü Müslüman nüfusun Hindistan'daki olaylarda olduğu gibi diğer yerlerde de benzer bir karakter meydana getirebileceği çekincesi Avrupa kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır⁶⁰.

1857 ayaklanması Hindistan'da kumpanyanın iktidarının son bulmasına neden olmuş ve İngiliz parlamentosu hakimiyeti eline geçirmiştir. Kraliçe Victoria'nın 1858 Kasımında Doğu Hindistan Kumpanyası'nın yetkilerine son verip Hindistan yönetimini kendi üzerine almasıyla birlikte renk ve millet ayrıcalığının resmî memurlar için kaldırılması ve bağımsızlık için savaşanlar hakkında çıkan idam kararlarının bağışlanması yönünde de adımlar atılmıştır⁶¹.

İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın yetkilerine son verilip yönetimin İngiliz hükümetine geçmesi bölgede daha da artan İngiliz baskısını beraberinde getirmiştir. Zira kumpanya sonrası yönetimde İslam halkı idari görevlerden tamamen uzaklaştırılmış, hukuk sistemi ve vakıflar düzeni tamamen değiştirilerek Farsça ve Urduca yasaklanmıştır. Ortaya çıkan kültür asimilasyonu ile birlikte Hıristiyan misyonerlere geniş imkanlar tanınmış, siyasi sistem yeni baştan düzenlenerek Avrupa mimarisi, giyim tarzı ve düşünce yapısı Hint halkına hızla empoze edilmeye çalışılmıştır⁶².

1857 yılında Hindistan'da meydana gelen ayaklanma İngiliz hükümetinin bölgede ipleri eline almasını sağlamıştır. Bununla birlikte İngiliz hükümeti Hindistan'ın yanında bulunan Çin üzerinde de baskıcı politikalarını hızlandırmıştır. Bu doğrultuda İngiliz kumpanyası ve İngiliz hükümeti için afyon ticareti açısından büyük önem taşıyan Çin'de de karışıklıklar giderek artmıştır. Aslında 1842 Nanking Anlaşması ile Çin 'de İngilizler için kapitülasyonlar devri resmen başlamış ve Çin ağır vergiler ödemekle cezalandırılırken bazı limanlarını Avrupalı tüccarlara açmak zorunda kalmıştır. Artan baskı ve Çin'in Nanking Anlaşması hükümlerini yerine getirmemesi Hindistan'da kraliyet olarak ağır savaşlar veren İngilizleri bu kez 1857 harbi için Çin ile karşı karşıya getirmiştir⁶³.

⁵⁹ "Practical Aspects of Indian Affairs", *The Economist*, 12 Eylül 1857, s. 1006.

⁶⁰ "The Indian Revolt", *Freeman's Journal*, 6 Şubat 1858, s. 2.

⁶¹ Bulgur, *a.g.m.*, s. 76.

⁶² Salim Cöhce, "Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan", *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyum Bildirileri (31 Ekim- 1 Kasım 2002)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 135.

⁶³ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 317-321.

Hindistan'dan sonra Çin'de ortaya çıkan karışıklık Osmanlı Devleti'nin de gözünden kaçmamış ve 22 Kasım 1857 tarihinde Londra Sefaretinden bir belge gönderilerek Bağdat Basra, Süveyş ve Hind taraflarından çok sayıda İngiliz gemisinin Çin'in Canton limanına doğru hareket ettiği ve bu limanın İngiltere donanması tarafından abluka altına alındığı merkeze bildirilmiştir⁶⁴. İngiltere Çin ile giriştiği 1857 savaşından sonra daha önce Hindistan'da uyguladığı yöntemleri farklı bir şekilde Çin üzerinde uygulamaya başlamış ve 1860 tarihli Tientsin Anlaşması ile Çinde misyonerlik faaliyetlerinde serbestlik hakkı kazandığı gibi, bölgede toprak satın alma hakkı da elde etmiştir⁶⁵.

4. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Temel Ticari Faaliyetleri

İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası bir ithalat-ihracat şirketi olarak kurulmuştur. Bu doğrultuda kumpanya faaliyetinin ilk yirmi üç yılında Hintli, Çinli ve Japon tacirlerin yüklü kumaşlardan çok İngiliz altın ve gümüşü ile ilgilenmelerinden dolayı Doğu'ya 753.336 poundluk bir altın-gümüş külçe satışı gerçekleştirmiştir⁶⁶. Hindistan'dan getirdikleri İngiliz kumaşlarını ve çuhalarını istedikleri şekilde satamayan kumpanya yetkilileri çareyi bu malları başka pazarlarda satmakta bulmuşlardır. Ellerindeki mallar için İran'ın uygun olduğunu gören şirket yetkilileri uzun uğraşlar sonucu Şah Abbas'tan imtiyaz koparmışlar ve Şah İngiliz kumpanyasına gerekli izni vererek güneyde istedikleri limanı seçebileceklerini söylemiştir. Şah Abbas ayrıca, yıllık 1000-3000 balya ipeği belirli bir bedel karşılığında şirket için sağlayabileceğini ve bu ipeğin gümrük vergisi alınmadan Cask Limanı'ndan götürülebileceğini de belirtmiştir. Kumpanya temsilcilerinin, ipek fiyatının dörtte birinin nakit, geri kalanının ise İngiliz ticarî malı (çuha, yüklü ve pamuklu giysiler, baharat, kalay, kurşun) vererek karşılanması teklifi de şah tarafından onay görünce⁶⁷ şirketin bölgedeki faaliyetleri giderek hız kazanmıştır.

İran'da da ticaret yapmaya başlayan İngiliz kumpanyasının asıl ticaret merkezî ise herşeye rağmen Hindistan olmuştur. Bu durumun oluşmasında Hindistan'ın zenginlikleri önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. Zenginlik açısından Hindistan'ın Avrupa'ya ihraç ettiği ürünlerin başında baharat yer almaktadır. 16. yüzyılın ortalarında Avrupa ülkelerinin Hindistan'dan yılda 2000 tona yakın biber satın aldıkları görülmektedir. İhracat bakımından diğer önemli ürün çivit olmuştur. 17. yüzyılın ortalarında Avrupa'ya yılda 400 tona yakın çivit ihraç edilmiştir. Bu dönemin ihracat bakımından en önemli mallarından biri de barut yapmaya yarayan güherçiledir. Avrupalılar arasında büyük bir rekabete neden olan bu ürün 17. yüzyılın ortalarında Bengal ve Orisa limanlarından yurtdışına taşınmıştır. Hindistan'ın en önemli üretim

⁶⁴ DMA, ŞUB., 31/57.

⁶⁵ Eberhard, *a.g.e.*, s. 321-322.

⁶⁶ Güngör, *a.g.e.*, s. 65. ; Keskin, *a.g.t.*, s. 29.

⁶⁷ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas Devrinde (1587-1629) İran'da Ticarî Hayat", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 48, Erzurum 2012, s. 372-374.

kalemini ise pamuklu sanayi oluşturmuştur. Bu bakımdan 17. yüzyıl'da Avrupa'ya yüklü miktarda pamuklu Hint bezi ihraç edilmiştir⁶⁸. Bu noktada İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası bir yandan Avrupa pazarlarını Hindistan'ın temel ihraç mallarından biri olan pamuklu kumaşlara kapatmak için uğraşırken diğer yandan Hindistan'a artan sayıda pamuk ipliği ve kumaş ihraç ederek ülkenin pamuklu sanayisine büyük darbe vurmuştur⁶⁹.

Kumpanya ticaretinde genel olarak Amerika'nın değerli madenlerinin Asya ürünleriyle mübadelesini esas almıştır. Avrupa'nın ürettiği ürünlerden sadece bir kaçı Doğuluların ihtiyacı olan ürünlerden olduğu için Doğu'ya yapılan ticarete gümüş ve altının değeri, kumaş ve tekel madenlere nazaran iki-üç kat daha yüksek olmuştur. Zira İngiliz kumpanyası giriştiği ticari faaliyetler sonucunda kısa sürede rakipleri Hollanda ve Fransızlarla gümüş olmadan rekabet edemeyeceğini anladığından İngiliz mallarına karşı Doğu'da bir talep yaratmaya çalışmıştır⁷⁰.

İngiliz kumpanyası 1710 yılından itibaren Hindistan'da öncelikli olarak Bengal ticareti ile ilgilenmeye başlamıştır. İngilizler ilk olarak Bengal'e yılda 150 bin sterlin gönderirken bu oran sonra yaklaşık 250 bin sterline ulaşmış ve kısa sürede Bengal'e iki milyon sterlinlik gümüş akışı sağlanmıştır. Fakat bu büyük gümüş akışı bir fiyat enflasyonuna sebep olmamış, aksine 17. yüzyılın başlarından itibaren pompaladığı gümüşü Bengal'den çıkaran İngiliz kumpanyası bir yüzyıl sonra bu durumdan kârlı çıkar hale gelmiştir. Bengal ile ticaretin gelişmesiyle Hindistan'ın iç bölgelerinde kurulan İngiliz imalathaneleri, kumpanya temsilcilerinin dokumacılarla doğrudan ilişki kurmasını sağladığı gibi, bölgedeki üretim sürecini de etkilemiştir. Bengal'e İngiliz zanaatkarlarının gönderilmesi ile birlikte İngiliz tüccarlar kısa sürede ülke ticaretinde etkin bir hale gelmeye başlamışlardır⁷¹. Kumpanya diğer yandan da Asya ticaretinde tekstil ve metalin yanında gümüş ticaretini dengelemek için 1750'den itibaren yaptığı ihracatın neredeyse üçte ikisini gümüşe ayırmıştır⁷².

1757 Plassey Savaşı'ndan sonra giderek güç kazanan İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası yüzyılın sonlarına gelindiğinde Hindistan'daki hakimiyetini giderek pekiştirerek ticari yapısını ve gelirlerini arttırmıştır. Bu doğrultuda kumpanya 1788-1789 yılları arasında Bengal'den yıllık 6,294,251 sterlin, Madras'tan 1,270,465 sterlin, Bombay'dan ise 127,121 sterlin kazanç elde etmiştir. Gelir ve gider harcamaları hesaplandığında Madras ve Bombay'a yapılan harcamalar buralardan elde edilen gelirlerden fazla olmasına rağmen şirketin Bengal bölgesinden elde ettiği

⁶⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi: Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri (1526-1737)* C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 540-542.

⁶⁹ Yavuz, *a.g.m.*, s. 182.

⁷⁰ Heaton, *a.g.e.*, s. 294.

⁷¹ Kulke- Rothermund, *a.g.e.*, s. 320-321.

⁷² Bowen, *a.g.e.*, s. 224.

kazanç burada yaptığı harcamalardan bir hayli yüksek olmuştur⁷³. Bu durum genel hatlarıyla şirketin Hindistan ticaretindeki kazanç ve ekonomik başarısının temelini oluşturmuştur.

Kumpanyanın ithalatının başında baharat sürekli ön planda olmasına rağmen, 18. yüzyılda şeker talebinin artış göstermesiyle baharat geri plana itilmiştir. İthalatın ikinci sırasında ise bu dönemde giderek önem kazanan bir Çin içeceği olan çay yer almıştır⁷⁴. Çay ilk olarak 17.yüzyılın başlarında Hollanda'ya ait Doğu Hindistan Kumpanyası aracılığı ile Avrupa'ya sokulmuş, daha sonra 1664 yılında İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası yetkilileri de İngiliz Kralı II. Charles'a çay takdim etmişlerdir. Bundan 10 yıl sonra artık kumpanya gelen talepler karşısında çay ticaretine başlamış ve 18. yüzyılın sonlarına kadar çay ticareti kumpanya tarafından artan oranlarda sürdürülmüştür. 1788 yılında kumpanyanın genel valisi İngiltere'nin çay için Çin'e bağlı olmaması gerektiğini vurgulasa da çay ticaretinde Çin tercih edilmeye devam edilmiştir. Bununla birlikte 1821-1826 yılları arasında Hindistan'ın bazı bölgelerinin de çay yetiştiriciliği için uygun olduğu vurgulanmış, ancak 1843 yılında bununla ilgili bir komite kurulana ve bu komite verimli tohum için Çin'de inceleme yapana kadar ciddi bir gelişme sağlanamamıştır. Bu süreçteki en önemli gelişme, Hindistan'da az miktarda üretilmeye başlanan çayın halka satışlarının 1841 yılında Kalküta'da başlaması olmuştur. 1855 yılına kadar önemli bir başarı elde edilemese de kumpanyanın son döneminde Hindistan'da çay yetiştiriciliği giderek hız kazanmıştır⁷⁵. Çin ve Hindistan'dan sağlanan çay her ne olursa olsun 19. yüzyıl boyunca kumpanyanın en önemli gelir kaynaklarından biri olarak kalmıştır. Zira 1814-1828 yılları arasında kumpanyanın özel ticaret dahil olmak üzere sattığı ve yönettiği malların değeri yaklaşık 139,580,181 sterlin iken aynı dönemde kumpanya tarafından sadece çaydan elde edilen gelir çay toplama ücretleri hariç yaklaşık 57,125,882 sterlin olmuştur⁷⁶. Kumpanyanın çay ticaretini dokuma kumaş, ham ipek ve çeşitli ilaçlar ile güherçile takip etmiştir. Listenin son sırasında ise biber yer almıştır⁷⁷.

İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın bir ticaret imparatorluğu olarak en güçlü olduğu ve ticaretini geliştirdiği 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin de İngiliz kumpanyası ile ilişki içerisinde bulunduğu görülmektedir. Buna göre 1796 yılında Bağdat ve Basra kalelerinde cephane için barut ihtiyacı ortaya çıkınca Osmanlı Devleti barutun doğrudan İngiltere'den getirilmesinin mali açıdan külfetli olacağını düşünerek gerekli barutun İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'ndan alınmasını uygun görmüş ve bunun için Basra'da bulunan İngiltere konsolosuna başvurmuştur. Bağdat için 3 yıl kadar önce de bir barut ihtiyacı ortaya çıkmış,

⁷³"East India Company Finances", *The Times*, 9 Mart 1790, s. 3.

⁷⁴ Heaton, *a.g.e.*, s. 294.

⁷⁵ "The Tea Trade", *The Times*, 8 Haziran 1914, s. 31

⁷⁶ *A Memoir on the Affairs of the East India Company*, J L Cox: Lincoln's Inn Fields, London 1830, s. 185.

⁷⁷ Bowen, *a.g.e.*, s. 245.

ancak o süreçte İstanbul'dan Bağdat'a 100 kantar kadar barut gönderilebilmiştir. Bu kez daha yüklü miktarda iki yüz kantar baruta ihtiyaç duyulduğundan Bağdat valisi ile de temasa geçilmiş ve kumpanyadan barut sağlanması için ilk etapta 10.000 guruşluk bir kaynak sağlanmıştır. Bu paranın İstanbulda bulunan İngiliz elçisi vasıtasıyla gerekli yerlere ulaştırılacağı bildirilmiştir⁷⁸.

18. yüzyıl içinde İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası, Osmanlı Devleti de dahil pek çok devlet ile ticari ilişki içerisinde bulunmasına rağmen kumpanyanın bu dönemde en temel faaliyet alanlarından birisi Çin'dir. İngiltere'nin Çin ile ticareti, tek açık liman olan Canton üzerinden yapılmakla birlikte bu ticaret 1715 yılından itibaren İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın tekeline girmiştir. Kumpanya bölgede en etkili güç haline geldiğinden bu şirketin temsilcileri Çin tarafından bütün yabancıların temsilcileri olarak kabul edilmiş ve diğer tüccarlar da Canton'da ticaret yapabilmek için İngiliz kumpanyası'nın iznini almak durumunda kalmışlardır. 18. yüzyıl boyunca Canton Limanı'na giren ticaret gemilerinin %60'ını İngiliz gemileri oluşturmuştur. İngiltere, İran ve Hindistan'dan elde ettiği afyonları Çin'e satarak önemli bir gelir elde etmiştir. Fakat her şeye rağmen İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Çin ile ticareti İngiliz hükümetince dar kapsamlı bulunduğundan, İngiltere 1833 yılında Çin ile olan ticaret tekeli Doğu Hindistan Şirketi'nin elinden almıştır⁷⁹.

1800'lü yılların ilk çeyreğinde kumpanya ticareti için unutulmaması gereken en önemli sorunlardan birisi de Napoleon'un Avrupa'yı kuşatması olmuştur. Bu kuşatma tekstil ürünlerinin Avrupa kıtasına ihracını büyük ölçüde etkilemiş ve 1800 yılında Bengal'den 1.4 milyon sterlin tutarında dokuma ihraç edilirken bu rakam 1809 yılında 0.9 milyon sterline gerilemiştir⁸⁰. Yaşanılan olumsuzluklara rağmen İngiliz hükümeti ucuz olmasının yanı sıra bölgede niceliksel olarak bütün Britanya'nın pamuk ihtiyacını karşılayabilecek bir potansiyel gördüğünden İngiliz kumpanyası'nı Hindistan'da pamuk üretimini arttırması için teşvik etmiştir. Bu durum kumpanyanın bölgedeki gelirini arttırması bakımından da bir avantaj olarak değerlendirilmiştir⁸¹.

1813 yılında ticaret tekelinin kumpanyanın elinden alınması ve Hindistan'da şirketin tekelinin kalkmasından sonra simsar büroları güç kazanmıştır. Bu bürolar çivit ekimini ve elde edilme süreçlerini finanse ederek, çivit ticaretine girmişler ve mamul malı ihraç etmeye başlamışlardır. Ancak simsar büroları az miktarda olan sermayelerinin çoğunu çivit fabrikalarına yatırmış bu sektör krize girince de ürünlerini satamamışlardır. Böylelikle 1830'dan sonra simsar büroları çökmüştür. Bununla birlikte 1833 yılında İngiliz parlamentosu Doğu

⁷⁸ BOA, C..AS., 400/16521, Ek 1-5.

⁷⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 720-721.

⁸⁰ Kulke- Rothermund, *a.g.e.*, s. 354.

⁸¹ "The Very Cheap Rate at Which Cotton Can Be Produced In India, Renders it Peculiarly Desirable That The East", *The Times*, 10 Ekim 1810, s. 3

Hindistan Kumpanyası'nın ticaret kumpanyası olma durumuna son vermiştir. Bu gelişmelerden sonra kumpanya çivit fabrikaları ve iplik sarma atölyelerini kaldırarak Hindistan'daki tüm ticari ve sanayi aktiflerini paraya çevirmek durumunda kalmıştır⁸².

Kumpanyanın ticaret kumpanyası olma durumuna son verildikten sonra ticari gücü büyük oranda elinden alınmıştır. Ancak bu süreç asıl olarak 19. yüzyılın başından itibaren kendisini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde kumpanya ile İngiliz hükümeti arasında Hindistan'ın yönetimi ve ticari faaliyet konularında ayrışmalar belirginleşmiştir. Yüzyılın başından 1858 yılına gelene kadar kumpanyanın maliyesinde ciddi dalgalanmalar yaşanması ve sadece 16 yıllık bir dönemde gelir gider dengesinin sağlanabilmesi İngiliz hükümetini tedirgin etmiş ve şirketin mali iflasını önlemek için 1858 yılında bir yasa çıkarılmıştır⁸³.

1857 ayaklanmasından sonra Hindistan'da yönetim İngiliz hükümetine geçince 1858 yılında yapılan düzenleme ile kumpanyanın sahip olduğu tüm menkul ve gayrimenkuller İngiliz kraliyet ailesinin yönetimine bırakılmıştır. Sonraki 15 yılda şirketin bütün paydaşlarına yatırımlarını Hindistan dışında yapmaları için yardımda bulunulmuştur. 1873 yılında yapılan düzenleme ile de Hindistan kumpanyasının hissedarlarına yapılan yardımlar son bulduğu gibi, şirkette hissesi bulunan hissedarların İngiliz kraliyet ailesinin hisselerine geçmesi istenmiştir. Bunu kabul etmeyen hissedarların hisselerinin ise değerinin iki katı ödenerek İngiliz hükümeti tarafından satın alınacağı bildirilmiştir⁸⁴.

İngiltere hükümeti tarafından yönetimine son verilen İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası genel olarak bakıldığında büyük bir ticaret şirketi olarak geniş bir insan topluluğunu uzun yıllar boyunca yönetmiştir. Öyle ki 1830'lu yıllara gelindiğinde Hindistan'ın yaklaşık 200 milyon civarında bir nüfusu bulunurken bu nüfusun 100-112 milyon arası doğrudan kumpanyanın yönetimi altında yaşayan insanlardan meydana gelmiştir⁸⁵. Bu bakımdan İngiliz kumpanyası 1858 yılında son bulana kadar Hindistan'da doğrudan kendi yönettiği ve himayesindeki devletlerde hesaba katıldığında 1.500.000 kilometre karelik büyük bir bölgeye hükmetmiştir⁸⁶. 1833 yılında ticari yapısını kaybettikten sonra bile İngiliz kumpanyası 1833-1835 yılları arasında yıllık yaklaşık 20 milyon sterlinlik gelir elde etmeye devam etmiş ve bu haliyle bile tek başına o dönemde Rusya İmparatorluğu'nun elde ettiği gelirlerin beşte ikisinden daha fazla kazanca sahip olmuştur⁸⁷.

⁸² Kulke- Rothermund, *a.g.e.*, s. 354-355.

⁸³ "Indian Finance", *Telegraph*, 10 Mayıs 1879, s. 3.

⁸⁴ "Abolition of The East India Company", *Recorder*, 3 Ağustos 1929, s. 2.

⁸⁵ Magnus Fredrik Ferdinand Björnstjerna –Hannibal Evans Lloyd, *The British Empire in the East*, London 1840, s. 146.

⁸⁶ "East India Company's Amazing Conquest High Adventure", *Age*, 7 Aralık 1940, s. 7.

⁸⁷ Björnstjerna - Lloyd, *a.g.e.*, s.150.

Sonuç

İngiltere 15. yüzyıldan itibaren sömürgeciliğin aktif olarak başlamasından sonra İspanya, Portekiz ve Hollanda gibi devletleri takip ederek, dünyanın en büyük sömürge güçlerinden birisi haline gelmiştir. İngiltere'nin bu duruma gelmesinde uyguladığı soğukkanlı ve planlı politika diğer rakiplerini kısa sürede bertaraf etmesini sağlamış ve onu bir bakıma sömürge imparatorluğuna dönüştürmüştür. 1600 yılında devlet desteği alan tüccarlar İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nı kurmuşlar ve Portekiz ile Hollanda'nın ardından Hindistan'a ulaşmışlardır. İngiliz kumpanyası kurulduğu dönemde ticari olarak Hollanda kumpanyası'nın gerisinde kalmış ancak yerel Hint beyleri ile ilişkilerini geliştirerek Hindistan ve çevresinde yeni ticari üsler elde etmiştir. Kumpanya kurulduğu dönemlerde sadece ticareti düşünen bir anlayışı benimsemiş ve Hindistan'dan aldığı malları dünyanın çeşitli yerlerine taşıyan bir şirket görüntüsü çizmiştir. İngiliz kraliçesinden aldığı izinler doğrultusunda ticaret yapan şirket ilk dönemlerinde kurumsallaşma ve disiplin problemleri yaşamış ve zaman zaman İngiliz hükümeti ile Britanya ulusunun çıkarlarının aksine davrandığı için sorunlar yaşamıştır. Kumpanya'nın Hindistan'da uyguladığı politika şirketin kısa sürede gelişim göstermesini sağlamıştır. Bu doğrultuda şirket yerel halk ile yakın ilişkiler kurduktan sonra, zamana yayılan bir yerleşme politikası uygulamış ve vali önderliğinde bir yönetim hukuku belirleyerek bölgedeki kalıcılığını arttırmaya çalışmıştır.

İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın şirket görünümünden çıkarak bir imparatorluğa dönüşmesinde dönemin siyasi gelişmeleri de fazlasıyla etkili olmuştur. Zira siyasi arenada İngiltere'yi takip eden Fransa'nın Hindistan'da yerleşme çabaları, İngilizleri bölgede askerî önlemler almaya sevk ettiği gibi 1757 yılında Plassey Savaşı'ndan sonra Fransızların yenilgiye uğratılması ve 1756-1763 Yedi Yıl Savaşlarının devamında imzalanan Paris Anlaşması ile Fransız sömürgeciliğinin zayıflatılması gibi etkenlerde şirketin bölgede bir imparatorluğa dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1757 yılından itibaren siyasi yapısı ağır basan bir yönetim anlayışına giren kumpanya ticari faaliyetlerine de devam etmiştir. Şirket bu bakımdan 17. yüzyılda baharat, pamuklu dokuma, çivit ve barut yapmayı sağlayan güherçile ticaretine ağırlık verirken, 18. yüzyılda baharat ve pamuklu tekstil ürünleri alım-satımına devam etmiş ancak bu dönemde şeker, çay, ilaç ve afyon ticaretini ön plana çıkarmıştır.

19. yüzyıla gelindiğinde 1813 yılında kumpanyanın ticari imtiyazı İngiliz hükümeti tarafından 20 yıllığına yenilenmiş ancak 1833 yılında ticaret tekeli kumpanyanın elinden alındığı gibi artık şirketin ticaretten çok Hindistan'ın yönetimiyle ilgilenmesi istenmiştir. Bu süreçte kumpanya oryantalist girişimlere hız vererek Hint halkı üzerinde İngiliz etkisini giderek arttırmıştır. Okullar, telgraf hatları ve demiryolları inşa edilerek Hindistan'da İngiliz yönetimi sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak Hintliler ile Müslümanlar üzerinde uygulanan baskı ve

halktan tahsil edilen vergilerin arttırılması 1857 isyanına giden süreci başlatmıştır. 1857 isyanı İngilizler tarafından çok sert bir şekilde bastırıldığı gibi kumpanyanın da yetkilerine tamamen son verilmiştir. 1858 yılından itibaren İngiliz hükümeti, Hindistan'ın yönetimini tamamen eline almış ve eskisinden çok daha sert politikalara başvurarak Hintliler ve Müslüman halk üzerindeki baskısını arttırmıştır. Bu doğrultuda Hıristiyan misyonerlere de geniş imkanlar sağlanarak Hindistan'da yeni bir yapılanmaya gidilmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet- Askerîye (BOA, C..AS..), 400/16521.

Deniz Müzesi Arşivi Şûrâ-i Bahrî (DMA, ŞUB.), 31/57.

II. Süreli Yayınlar

“Abolition of The East İndia Company”, *Recorder*, 3 Ağustos 1929.

“East İndia Company Finances”, *The Times*, 9 Mart 1790.

“East İndia Company’s Amazing Conquest High Adventure”, *Age*, 7 Aralık 1940.

“İndian Finance”, *Telegraph*, 10 Mayıs 1879.

“Practical Aspects of İndian Affairs”, *The Economist*, 12 Eylül 1857.

“Rise And Progress Of The East İndia Company”, *Australian*, 23 Kasım 1841.

“The İndian Army”, *Ovens and Murray Advertiser*, 26 Ocak 1858.

“The İndian Revolt”, *Freeman’s Journal*, 6 Şubat 1858.

“The Rise Of The East İndia Company”, *Banner*, 7 Temmuz 1854.

“The Tea Trade”, *The Times*, 8 Haziran 1914.

“The Very Cheap Rate at Which Cotton Can Be Produced İn İndia, Renders it Peculiarly Desirable That The East”, *The Times*, 10 Ekim 1810.

III. Araştırma ve İncelemeler

A Memoir on the Affairs of the East İndia Company, J L Cox: Lincoln’s Inn Fields, London 1830.

AĞAOĞLU, Ahmet, *İngiltere ve Hindistan*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1929.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, “Şah Abbas Devrinde (1587-1629) İran’da Ticarî Hayat”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 48, Erzurum 2012, s. 365-386.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi: Gurkanlı Devletinin Büyüklük Devri (1526-1737)* C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

-----, *Hindistan Tarihi, Nadir Şah Afşar’ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar (1737-1949)*, C. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

BJÖRNSTJERNA, Magnus Fredrik Ferdinand –LLOYD, Hannibal Evans, *The British Empire in the East*, London 1840.

BOWEN, H.V., *The Business of Empire, The East India Company and Imperial Britain, 1756-1833*, Cambridge University Press, 2006.

BUCHAN, P. Bruce, “The East India Company 1749-1800: The Evolution of a Territorial Strategy and The Chancing Role of the Directors”, *Business And Economic History*, Vol. Twenty-three, no. 1, (Fall 1994), s. 52-61.

BULGUR, Durmuş, “Ticaretten Sömürgeciliğe XIX. Yüzyılda Hindistan ve İngiliz Hakimiyeti”, *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı 17, İstanbul 2004, s. 63-102.

BULUT, Yücel, “Hindistan’da Sömürgecilik, Oryantalizm ve William Jones”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, sayı 6, 2003, s. 71-106.

CÖHCE, Salim, “Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan”, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyum Bildirileri (31 Ekim- 1 Kasım 2002)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 127-215.

EBERHARD, Wolfram, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

EVANSON, Randall M., “East India Companies”, *Encyclopedia Americana*, vol. 9, U.S.A. 1978, s. 556.

GÜNGÖR, Celâlettin, *Sömürge Ulası Hint Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2001.

HEATON, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi İlkçağdan Sanayi Devrimine*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 1995.

KESKİN, Mustafa, *İngilizlerin Hindistan’ı Sömürgeleştirme Hareketleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

KOPH, David, “Oryantalizm ve Hindistan’ın Okumuş Elit Sınıfı”, *Sömürgecilik ve Eğitim*, (Haz. Philip G. Altbach- Gail P. Kelly), (Çev. İbrahim Kalın), İnsan Yayınları, İstanbul 1991, s. 35-59.

KULKE Hermann - ROTHERMUND Dietmar , *Hindistan Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

LURAGHI, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. Halim İnal), E Yayınları, İstanbul 2000.

MCNEİLL, William H. , *Dünya Tarihi*, (Çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 2008.

ÖZCAN, Azmi, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, *DİA*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s. 294-295.

ÖZCAN, Salih Cenk, *İngiliz Sömürgeciliğinin Kuruluşu, Teorisi ve Uygulaması: Kuzey Amerika Deneyimi (1584-1631)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

ROBERTS, J. M., *Dünya Tarihi: Tarih Öncesi Çağlardan 18. Yüzyıla*, C. I, (Çev. İdem Erman), İnkılâb Kitabevi, İstanbul 2011.

-----, *Dünya Tarihi: 18. Yüzyıl ve Sonrası*, C. II., (Çev. İdem Erman- Tansu Akgün), İnkılâb Kitabevi, İstanbul 2011.

SAİD, Edward W. , *Kültür ve Emperyalizm Kapsamlı Bir Düşünsel ve Siyasal Sorgulama Çalışması*, (Çev. Necmiye Alpay), Hil Yayınları, İstanbul 1998.

SAMANİ, Meltem Onurkan, *Kıbrıs'ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi (1882-1931)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

STEİN, Burton, *Hindistan Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İnkılâb Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.

YAVUZ, İnci, "Hindistan'da Batı Sömürgeciliği, Tarihi Koşulları ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, sayı 4, Aralık 2013, s. 173-189.

HİTİT YASALARINDA KADININ YERİ*

Arş. Gör. Gülgüney MASALCI ŞAHİN**

Özet: Hititlerin başkenti Hattuşa'daki arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmış çiviyazılı tablet arşivi içinde kanun metinleri bulunmaktadır. Hukuki yapı hakkında bilgi aldığımız bu tabletler, iki yüz maddelik bir yasalar derlemesidir. Yasalar derlemesi içinde kadınlara karşı ya da kadınların işlediği suçlarla ilgili maddeler görülmektedir. Eğer zarar gören kadın hamileyse yaptırımı da ona göre olmaktadır. Aile hukukuyla ilgili olarak nişan, evlilik ve boşanma konularında kadının haklarını ve yükümlülüklerini belirten maddeler bulunmaktadır. Boşanma sırasında yalnızca erkeğin değil kadının da hakları korunmaktadır. Ayrıca işlenen cinsel suçların cezalarına da yer verilmiştir. Hitit Dönemi öncesi ve sonrasında Mezopotamya'da kaydedilmiş yasalardan bazıları bu maddelerle benzerlikler göstermektedir. Bu çalışmada Hitit yasalarından yola çıkarak Anadolu kadının o dönemki sosyal durumu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Hitit yasaları, çiviyazılı tabletler, kadın, hukuk.

THE PLACE OF WOMEN IN HITTITE LAWS

Abstract: Among the cuneiform tablets uncovered during the archaeological excavations in Hattuşa, the capital of the Hittites there are legal texts. These tablets from which we learn about legal structure constitute a code collection consisting of two hundred articles. In this code collection articles against women or regarding the offenses that women committed can be observed. If a pregnant woman was attacked, the punishment was assessed according to her situation. In law of domestic relations, there were articles indicating the rights and obligations of women in the matter of engagement, marriage and divorce. During the divorce, the rights of not only men but also women were protected. Sexual crimes against women were also punished. Some of the laws recorded in Mesopotamia before and after Hittite period show similarities with these articles. In this study the social status of Anatolian women in that period will be handled on the basis of Hittite laws.

Keywords: Hittites, The Hittite Laws, cuneiform tablets, woman, law.

GİRİŞ

Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü olarak Türk Dil Kurumu sözlüğünde tanımlanan kültür¹, bin yılların birikimi olarak toplumsal yaşamımızın yapı taşlarını oluşturmaktadır. Eskiçağ medeniyetlerinden günümüze aktarılan pek çok gelenek, görenek içinde kadınların da emeklerinin oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Antik çağlarda kadının rolü ve toplumdaki yerini anlayabilmemiz için uygarlıkların sosyal ve hukuki yapısını incelememiz

* Bu makale, AGP Humanities and Social Sciences Conference, 4-7 Şubat 2016, Barselona, İspanya'da sunulan "The Position of Women in Hittite Laws" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

** Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=K%C3%9CLT%C3%9CR Erişim Tarihi : 01.11.2017

gerekmektedir. Burada aktaracağımız çalışmamızda günümüzden yaklaşık dört bin yıl önce yaşamış eski bir Anadolu kavminin hukuki yapısını kaynak alarak kadınların toplumda nasıl bir yeri olduğuna değinmek istiyoruz. Ayrıca Hititlerin hukuk yapısında kadının yerine değinirken eski Mezopotamya'daki yasa örnekleriyle de karşılaştırma yapmak istiyoruz. Özellikle Ur-Nammu, Hammurabi ve Hitit yasalarının benzerlikler gösterdiği Emin Bilgiç tarafından belirtilmiştir (Bilgiç 1963: 108)

Mezopotamya'da yasa denince akla ilk gelen Hammurabi kanunlarıdır şüphesiz. Hammurabi, orta kronolojiye göre yaklaşık 1750-1700 yıllarında hüküm sürmüştür. İki metrelik bir stel üstüne yazılmış Hammurabi kanunları, prolog (önsöz) yasa maddeleri ve epilogdan (sonsöz) oluşmaktadır (Tosun 1963: 127 vd).

Hammurabi öncesinde de Hitit yasa maddeleriyle karşılaştırma yapabildiğimiz birtakım benzerliklerin tespit edilebildiği yasalara dair yazıtlar bulunmaktadır. Bunlardan Ur-Nammu Kanunları, M. Ö. 2100'de kurulan III. Ur Hanedanlığının kurucusu tarafından kaydedtirilmiştir. Bu bakımdan Ur-Nammu ilk kanun koyucu krallardan biridir diye düşünülmüştür. Ancak, kanun maddelerinin tarihlendirilmesi bakımından Ur-Nammu tarafından kaydedilmediği anlaşılmış; oğlu Şulgi tarafından kaydedilmiş olduğu görüşü ortaya atılmıştır. Prolog ve kanun maddeleri ele geçen kanunların epilogu da olmalıdır (Bilgiç 1963: 108). Yaklaşık M.Ö. 1920'lerde tahta geçmiş İsin hanedanlığının beşinci kralı olan Lipit-İstar'ın kaydetirdiği kanunlar; prolog, yasa maddeleri ve epilogdan oluşmaktadır (Bilgiç 1963: 109 vd). Bugünkü Tel Asmar'la eşitlenen Eşnunna ise, Hammurabi öncesi dönemde küçük bir krallık merkezidir. Kanunları ise bu krallığın krallarından Daduša dönemine tarihlendirilmektedir. (Bilgiç 1963: 111 vd). Eşnunna kanunlarının da prologu ve kanun maddeleri ortaya çıkarılmıştır.

Hitit sonrası dönemde yazılmış ve benzerlikler gösteren bir başka yasa derlemesi Orta Asur Kanunları'dır. Tabletlerin orijinalinin M.Ö. 16. Yüzyıla tarihlendiği ancak yasa maddelerinin 11. yüzyılda derlendiği ve on beş tableten oluştuğu bilinmektedir (Bordreuil, Briquel Chatonnet, Michel 2015: 341).

M.Ö. II. binyıllarında Anadolu'da yaşamış olan Hititler, Anadolu'da merkezi otoriteyi sağlayıp siyasi bir birlik kurmuşlardır. Başkentleri Hattuşa- Boğazkale'de 1906 yılından bu yana yapılan arkeolojik kazılarda devlet arşivine ait yaklaşık otuz bin tablet ele geçmiştir. Bu çivi yazılı belgelerde Hititler'in dili, dini gelenekleri, bayram törenleri, siyasi tarihleri, mektuplaşmaları, hukuki ve idari yaşamları ile ilgili bilgileri edinmekteyiz.

Hitit belgeleri arasında bulunan yasa tabletleri dışında mahkeme tutanakları ve direktif metinleri de hukukun yaşamdaki yerini anlamak, sınırlandırmaları ve düzenlemeleri bilmek açısından önem teşkil etmektedir. Kraliçelere ait mektup ve başka belgeler de kadınların etkinliğini gözler önüne sermektedir. Kendileriyle çağdaş pek çok medeniyetten farklı olarak

politik yetkilere de sahip olan Hitit kraliçeleri, özellikle de Hitit imparatorluk döneminde devletlerarası hukukta söz sahibidirler (Darga 2011: 135). Kral III.Hattusili'nin eşi olan kraliçe Puduhepa'nın Mısır kralı ile şahsi olarak yazışabilmesi ve Mısır firavunu II.Ramses'in kendisine “Kız kardeşim” şeklinde hitabı, iki devlet arasındaki antlaşmada mührünün bulunması bu durumu pekiştirmektedir.

Hitit yasalarını içeren metinler, günümüzden yaklaşık dört bin yıl önce yazıya geçirilmiştir. Kuramsal özellikte bir hazırlık sonucu oluşmadığından bu belgeleri bir “yasalar derlemesi” olarak adlandırmanın daha yerinde olacağı düşünülmüştür (De Martino 2006: 83). Kimi araştırmacılar ise bu yasa tabletlerini “kitap” olarak adlandırmaktadır (Erkut 2008: 60).

Hitit yasalarını içeren belgeler, iki kitap/seriden oluşmaktadırlar. İki dizi halinde derlenmiş ve Hitit kanunlarını içeren tabletler sayesinde Hititlerin hukuku hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır (Imparati 1992: 2 vd. Hoffner 1995: 213 vd). Günümüze ulaşan en eski örnekleri, Eski Krallık dönemine, M.Ö. 1650 yıllarına kadar uzanmaktadır (Bryce 2003: 49). I. Murşili- IV. Tuthaliya dönemine tarihleneceği araştırmacılarca öngörülmüştür. Zamanla maddelerinde değişiklikler olmuş çeşitli kopyalarıyla günümüze ulaşmıştır. Maddelerle ilgili suçların karşılıkları için “Eskiden böyle idi, şimdi böyle” ifadesi kullanılmaktadır.

Hitit Yasalarında Kadın

Hititlerin yasalar derlemesinin iki serisi de yüzer maddeden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi “*ták-ku LÚ-aš*” “Eğer bir adam” ifadesi ile başlamaktadır. Diğer seri ise “*ták-ku GIŠGEŠTIN*”, “Eğer bir üzüm bağı” sözüyle başlamaktadır. İlkinde daha çok yaralama ve öldürme üzerine vakalara değinilmektedir.

Her iki dizide kadınlardan söz eden maddeler bulunmaktadır. Kadınlara ilgili maddeleri şöyle sıralayabiliriz:

- Öldürme ve yaralama ile ilgili yasa maddeleri (Madde 1-16),
- Gebe kadının çocuğunun düşürülmesine sebep olma üzerine maddeler (Madde 17-18),
- Kaçma ve kaçırılma vakaları ile ilgili maddeler (Madde 19, 24, 37, 197-198)
- Cinsel suçlarla ilgili maddeler (Madde 189-196),
- Aile hukukuna dair maddeler, evlilik, boşanma, çeyiz konuları (Madde 26- 36).

Öldürme ve yaralama ile ilgili maddelerde bir kişi yerine bir adam ya da kadın şeklinde ayrımı yapılarak olaydan söz edilip ardından uygulanacak yaptırım verilmiştir:

“Eğer bir kimse bir adamı ya da kadını bir kavgada öldürürse, o bunu onun için ödeyecek. O dört kişi versin, erkek ya da kadın, <böylece suçu> evinden uzaklaştırır” (Imparati 1992: 37, Madde 1).

Aynı maddenin devamında gelen ikinci, üçüncü ve dördüncü maddelerde, kavgada öldürülen kadın ya da erkek köle için ise dört yerine iki kişi verileceği kaydedilmiştir. Özgür bir

adam ya da kadına vuran kimsenin elinin yanlış yaptığı ve iki kişi vererek cezasını ödemektedir. Aynı maddenin geç dönem kaydında ise kan parası olarak belli miktarda (metnin o kısmı kırıktır) gümüş ödeneceği belirtilmekte ancak kadın bir köle ise iki mina gümüş ödenecektir Bir kadın ya da erkeğin bir başkasının mülkünde ölmesi halinde kimin mülkünde öldüyse o kişi, ölenin vârislerine mülkünden bir miktar ayırmaktadır. (Goetze 1969: 189).

Görüldüğü gibi adam öldürme ile ilgili maddelerde kadın ya da erkek fark etmeksizin yaptırım uygulanmıştır. Ceza kısmında herhangi bir hapisshaneden söz edilmemekte ve zararın tazmini için kadın ya da erkek başka şahısların ceza olarak mağdur tarafa teslim edilmesi ya da kan parası ödenmesi gibi bir durum söz konusudur. Yaralama ile ilgili maddeler de bu durum yine aynı şekilde olmuştur. Bir kadın ya da adam kör edilirse, dişleri dökülürse, eli ya da ayağı kırılırsa; kalıcı sakat kalmasına sebebiyet verilirse veya kulağına zarar gelirse belli miktarlarda gümüş ödenmek durumundadır.

Bazı yasa maddelerinin erken devrelerinde kadın ya da erkek olarak suçlu kimse belirtilirken geç dönemlerde yalnızca “bir adam” demekle yetinilmiştir. Bu durum pek çok yasa maddesinde tekrarlanmıştır. Yasa maddesinin değişiminin nedeni maddenin kısaltılması ile ilgili midir bilemiyoruz. Kendisiyle çağdaş olan Eski Babil Devletinde yaralama vakalarında, Hititler’den farklı bir uygulama yapıldığı görülmektedir. Örneğin bir kimse bir adamın oğlunun gözünü kör ederse, suçlunun gözü kör edilmektedir (Tosun- Yalvaç 1975: 205, Hammurabi Kanunları Madde 196) ya da dişlerini sökerse onun da dişleri sökülecektir (Hammurabi Kanunları Madde 200). Ancak karşıdaki kişi bir köle ise o zaman gümüşle tazmin edildiği görülmüştür. Söz konusu Hammurabi yasalarında kısaca kısas yani *talion* ilkesi uygulanmıştır. Talion hükmü ile bir intikam söz konusu olduğu halde mağdur taraf için herhangi bir getirisi bulunmadığı, iki taraftan da kimselerin ölmesi ya da yaralanmasının sadece zararın artmasına sebebiyet verdiği dikkat çekilmiştir (Dinçol 1990: 86-87). Bir tarım toplumunda, çalışan kimselere ihtiyaç duyulması, insan gücünün kıymetli olmasından dolayı öldürülen kişi yerine başkalarının teslim edilmesi ya da kan parası ödenmesi en azından soruna manevi olmasa da maddi bir çözüm getirmeyi amaçlamış olmalıdır.

Hitit yasalarında gebe kadınların düşük yapmalarıyla ilgili maddelere yer verilmiştir. Hamileliğin ay ay takip edildiği de yasa maddelerinden anlaşılmaktadır. Bebek ne kadar büyürse çocuğunu düşüren kadına ödenecek tazminat da o kadar artmıştır. Çocuk düşürmek o dönemde sık görülen bir şey olmalıdır ki yasalara yerleşmiştir. Neredeyse doğacak bir çocuk için “onuncu ayda ise” şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Onuncu ayda düşen çocuk için on shekel, beşinci ay için beş shekel gümüş ödeneceği kaydedilmiştir. Köle kadının çocuğu düşerse kendisine bu miktarların yarısı kadar gümüş verileceği belirtilmiştir. Kanun maddesinin geç versiyonunda ise tazminatlar iki katına çıkarılmıştır. (Hoffner 1995: 219 vd.,Madde 17, 18).

Hitit Dönemi sonrasına tarihlenen Orta Asur kanunlarının 50.maddesinde, başkasının çocuğunu düşürten adamın karısının çocuğu da düşürülmektedir. (Tosun- Yalvaç 1975: 255). Ayrıca aynı kanun maddeleri arasında kadınların kendi kendine bilerek çocuk düşürdüğünden söz edilmektedir. İstemedikleri gebelikleri sonlandırmak isteyen kadınların cezası ölüm olmuştur (Tosun- Yalvaç 1975: 255). Hitit yasalarında ise böyle bir maddeye yer verilmemiştir.

Hitit Devleti içinde pek çok etnik kökenden halklar bir arada yaşamıştır. Güney batı Anadolu'da yaşadığı düşünülen Luviler de Hititler gibi bir Hint Avrupalı kavimdir. Yasanın 19. Maddesinde, sözü geçen Luvili kimseler, köle olarak başkent Hattusa'ya getirilmiş olmalıdır. Çünkü onların efendilerinin olduğu kaydedilmiştir. Bir erkek ya da kadın, Hattuša'dan Luvilileri kaçırap Arzawa ülkesine götürürse kaçırılan kişi bunu tazmin edecektir (Imparati 1992: 45 vd.,Madde 19).

Köle- efendi sistemine ilişkin diğer bir maddede ise kaçan erkek ya da kadın köleyi, efendisi kimin ocağında (mülkünde) bulursa o kişi erkek kölenin bir yıllık maaşını vermekle yükümlü olacaktır; ancak kadının bir yılı için “x *şeql gümüš*” ödeyecektir (Goetze 1969: 190, Madde 24). Ur-Nammu kanunlarının 12. maddesinde şehrin sınırını aşmış kaçan bir kadın köleyi bulup getiren adamın belli bir ölçüde gümüşle ödüllendirileceği kaydedilmiştir (Tosun- Yalvaç 1975: 41). Ešnunna kanunlarının 49.maddesinde, çalınmış (kaçırılmış) bir kadın ya da erkek köleyle yakalanan kimse, köleleri teslim etmek zorundadır (Tosun- Yalvaç 1975: 84). Hammurabi kanunlarında ise on beşinci maddede, sarayın kadın ya da erkek kölesinin kaçmasını sağlayan kimse öldürülmektedir (Tosun- Yalvaç 1975: 136-137).

Kaçırılma ile ilgili bir başka madde, yasa maddelerinin diğer serisinde bulunmaktadır. Burada zor kullanılarak kaçırılan bir kadın söz konusudur ve bu kadın yasa maddesinden çıkardığımız üzere başkasının karısı olmalıdır. Asıl eşin intikamcı olarak kaçırılanın peşinden gittiği ve isterse kaçanları öldürebileceği söylenmektedir:

“Eğer bir kimse bir kadınla kaçarsa ve bir intikamcı onların arkasından giderse, iki adam veya üç adam ölürse, tazminat olmaz: “Sen bir kurt oldun”. (Hoffner 1995: 222, Madde 37). “kurt olma” sözlerinin tam olarak ne ifade ettiğini anlayamıyoruz. Bir kadını kaçırılan kimsenin insanlıktan çıktığı, vahşi bir hayvan gibi toplumdan dışlanması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır (Sir Gavaz 2012: 102). Mezopotamya'da ise bir suç işleyen kimse, kimi zaman ceza olarak başı tıraş edilerek damgalanıyordu. Buna bir örnek Hammurabi kanunlarının 127.maddesinde karşımıza çıkmaktadır. Bir rahibeye ya da bir adamın eşinin suçlanmasına sebep olur da bunu ispat edemezse yarı başının tıraşlanacağı bildirilmiştir (Tosun- Yalvaç 1975: 197).

Bir başka maddede (Madde 197) ise kadını dağlarda tutan adamın cezası ölümle neticelenmekteydi. Ancak kimi zaman mesele “kaçırılma” olarak adlandırılrsa da kadının da

gönüllü olarak kaçtığından söz edilmektedir. Böyle bir durumda kadın da öldürülmekte ya da koca, her iki aşığı da öldürmekte ve herhangi bir tazminat ödemedi kurtulmaktaydı. Ancak koca, onları saraya bildirerek karısının bağışlanmasını isterse kadınla kaçan erkek de bağışlanmakta ve onun başına örtü örtülmekteydi. Bir diğer seçenek kocanın ikisinin de ölmesini talep etmesidir. Bu durumda kral onların ölmesini emredebilmekte ya da bağışlayabilmekteydi (Goetze 1969: 196, Madde 198). Hammurabi Kanunlarındaki 129. Madde bu durumla benzeşmektedir. Bir başkasıyla yakalanan kadın ve aşığı bağlanıp suya atılmaktadır. Ancak kadının kocası eşinin bağışlanmasını isterse kral da kölesini yani kadının kaçtığı adamı yaşatacaktır (Tosun-Yalvaç 1975: 198).

Kanun maddelerinin dizilişinde suçun kime ya da neye karşı işlendiği, suçun büyüklüğü gibi prensipler göz önünde bulundurulmakla birlikte kimi zaman da birbiriyle doğrudan ilişkisi bulunmayan maddeler gelişigüzel olarak sıralanmıştır (Alp, 1947: 471). “Eğer bir üzüm bağı” olarak başlayan yasa maddeleri mülkiyet ile ilgili maddeleri içermektedir. Ancak yukarıda da görüldüğü gibi farklı yasa maddeleri de bu bölüme kaydedilmiştir. Bu ikinci serinin 180-200. paragrafları ise seksüel suçlarla maddeleri içeren yasa maddeleridir.

Tecavüz vakaları arasında bir adamın annesine, kızına ya da oğluna tecavüz etmesi “büyük suç” olarak nitelendirilen suçlardandır (Madde 189). Böyle bir yasa maddesinden bu tip vakaların Hitit toplumu içinde yaşanılabildiğini çıkarmaktayız.

İlginç bir şekilde bir adamın üvey annesine tecavüz etmesi durumunda herhangi bir yaptırım uygulanmamaktadır ancak adamın babası yaşıyorsa babasının eşine tecavüz yine “büyük suç, lanetlenecek suç” kapsamındadır (Madde 190). Hammurabi kanunlarının 158. maddesinde bu durumda babası ölse dahi üvey annenin çocuğu varsa, o adam (tecavüze kalkışan kimse) babasının evinden uzaklaştırılacaktır (Tosun- Yalvaç 1975: 201).

Eşi ölen erkek, karısının kız kardeşiyle evlenebilmektedir. Eşi ölen kadın da kocasının kardeşiyle ya da babasıyla evlenebilmektedir. (Goetze 1969: 196, Madde 191, 192).

Tek eşliliğin Hitit kanunlarıyla sağlandığını gözlemlemekteyiz. Özgür bir erkek birkaç özgür kadınla, kız kardeşler ve anneleriyle aynı yerde yaşarsa bu “büyük suç”lardandır. (Madde 191) Ancak baba-oğul aynı köle kız ya da fahişeye birlikte olursa bu durumda herhangi bir ceza uygulanmamaktadır (Madde 194).

Bir adamın kardeşinin karısına ya da eşinin kız kardeşi ve annesine dokunursa bu da lanetlenecek suçlardandır (Madde 195). Hitit toplumunda akrabalarla olabilecek bu tarz ilişkiler kanunlarla yasaklanmıştır. Ancak Hitit devletiyle ilişki içinde olan kimi devletlerde bu konuda bir yasak olmadığı anlaşılmaktadır. *Azzi-Hayaşa* devletinin kralı *Hukkana* ile Hitit kralı I. *Şuppiluliuma* arasında yapılan antlaşmada bu konuya değinilmiştir. Hatti ülkesinde bir erkeğin eşinin kız kardeşleri ya da akrabalarıyla birlikte olmasına izin verilmediği bildirilmektedir.

Ayrıca yine saraydaki başka özgür kadınlara dokunulamayacağı, *Mariya* isimli bir kimsenin bu yüzden ölüm cezasına çarptırıldığı kaydedilmektedir (Beckman 1996: 27-28).

Evlilik öncesinde söz, nişan, başlık parası gibi konular gündemdeydi. Evliliğin ilk adımı sözün yapılmasının ardından aileler ya da şahıslar arasında birtakım olayların gerçekleşebildiğini kanun maddelerinden çıkarıyoruz. Birisiyle sözlünen kız, başka bir adamla kaçarsa kaçtığı kişi ilk sözlüye ne verdiyse ödemektedir. Bu durumda kızın ailesi bir şey ödemeyecektir. Ancak sözü bozan aileyse; kızı başkasına onlar verirse, durumu telafi edecek de kızın ailesi olacaktır. Eğer bunu istemezlerse, kız ikinci adamla da evlenemeyecektir. (Hoffner 1995: 221, Madde 28). Yine bir nişanlılık durumunda aile anlaşmayı bozarsa, kızın ailesi nişanlıya iki kat başlık parası ödeyecektir (Madde 29). Aynı durumda Hammurabi kanunlarında da ailenin nişanı bozmasıyla iki katını vermektedir (Hammurabi Kanunları 201 no'lu madde, Tosun-Yalvaç 1975: 201). Aynı madde Eşnunna Kanunlarının yirmi beşinci maddesinde (Tosun-Yalvaç 1975: 81), Ur-Nammu kanunlarının on ikinci maddesinde de kaydedilmiştir (Tosun-Yalvaç 1975: 41). Eğer nişanı bozan erkek olursa ödediği başlık parasını geri alamayacaktır.

Görüldüğü gibi aynı durum Eski Yakınoğu'da sıkça yaşanmıştır. Bu esnada haksız durumdaki taraf maddi ya da manevi olarak cezalandırılmakta, mağdur korunmaya çalışılmaktadır.

Kadın kocasının evine gelirken çeyizini de getirmektedir. Kadın öldüğünde çeyizi kocasına geçmektedir ancak babasının evinde ölürse ve çocukları da varsa çeyizi kocası alamamaktadır (Imparati 1992: 51, Madde 27).

Köle ve özgür bireylerin birbirleriyle yuva kurmaları da söz konusudur. Özgür bir erkek ve köle bir kız evlenip çocuk sahibi olduktan sonra bir ayrılık söz konusu olursa; *“sonradan kavga ederse ya da onlar arkadaşça anlaşır ve aileyi parçalarlarsa adam çocukları alır fakat kadın bir çocuk alır.”* (Hoffner 1995: 221 Madde 31). Bu durum köle bir erkek ve özgür bir kadının evliliğinde, iki kölenin evliliğinde de geçerlidir.

Ayrıca bir köle erkek, özgür bir kadın için başlık parası verebilirse kadının sosyal statüsü aynı kalmaktadır. Ancak *“Eğer bir yönetici ya da çoban özgür bir kadınla kaçarsa ve onun için başlık parası getirmezse kadın üç yıl köle olur”* şeklinde kadının statüsünün değişebildiği madde de bulunmaktadır (Imparati 1992: 57, Madde 35). Bu durumun bir nevi tersi olarak iç güvayliği de Hitit kanunlarında yerini almıştır. Yasa maddelerinin otuz altıncı paragrafında *antiyanza* olarak adlandırılan, yani kayınpederinin evine damat giden adamdan bahsedilmektedir.

Kadınlara birtakım haklar tanımakla birlikte mal gibi satılabilmesi de söz konusu olmuştur. *“Eğer bir adam bir kadından boşanırsa ve kadın... , o onu satabilir; her kim [kadını alırsa] on iki şekel gümüş verir”* (Goetze 1969: 190, Madde 26B). Boşandıklarında kadının yaptığı herhangi bir şeyden ötürü mü bu yola gidilmekte, metin kırık olduğu için anlayamıyoruz.

SONUÇ

Hititlerde sarayda ya da tapınaklarda çalışan çeşitli meslek gruplarından kadınlar, üst düzey kadınlar (kralın kardeşleri ve krali aileden kişiler) ve kraliçeler hakkında bilgilerimizi oluşturan çivi yazılı metinler daha yoğunken halk kadınıyla ilgili bilgilerimiz ancak bu yasalar derlemesindeki maddelerle oluşturmaktadır. İki seriden oluşan Hitit yasalarında kadınlardan söz eden maddeler incelendiğinde Hitit toplumunda kadının yerine dair izler bulmaktayız. Yasa maddelerine dair ilk çıkarılan sonuç, bir suç işlendiğinde bu kişinin kadın ya da erkek olmasının verilecek cezayı değiştirmemesi olmuştur. Suçun kime karşı işlendiğinin de kadın ya da erkek olmasıyla değişen yaptırımı yoktur; köle ya da özgür olması bu anlamda cezanın boyutunu belirlemektedir. Bazı maddelerde gördüğümüz gibi önceden “bir kadın ya da erkek” şeklinde aktarılan maddeler daha sonraları belki de maddeyi kısaltmak için sadece bir kişi diyerek söylenmiş ve kadın ya da erkek olduğu belirtilmemiştir.

Suçun kime karşı işlendiğinin cinsiyet bakımından önemli olduğu bir mesele, çocuk düşürme vakalarıdır. Gebelik kaçınıcı aydaysa ceza da ona göre artmaktadır. Daha geç dönem kayıtlarında bu cezalar iki katına çıkmıştır.

Yasalardan aile hukukunun işleyişini ve dönemin geleneklerini yine bu yasalar aracılığıyla öğrenmekteyiz. Söz, nişan, evlenme ve boşanma konuları, boşanma olursa çocukların kimde kalacağı, boşanma ve ölüm durumlarında çeyizin paylaşımı gibi hususlar ayrıntılı olarak kaydedilmiştir. Evliliğin bu evrelerinde kadının çeyizde hak sahibi olması, öldüğünde baba evindeyse mirasının çocuklarına kalması gibi durumlar söz konusudur. Bir köle kadın bile eşiyile boşandığında çocuklarından biri kendinde kalabilmektedir. Erkeğin eşinin ailesinin yanına iç güveyi olarak gelebilmesi de söz konusu olmuştur.

Kadın ya da erkek olsun; özgür bireylerle kölelerin evlenebildiği ve bu durumda ne gibi yaptırımlar uygulanacağı kaydedilmiştir. Aileler arası anlaşmazlık olduğunda, kadın ya da erkeğin söz ya da nişanı bozması halinde maddi ya da manevi tazminatlarla cezalandırıldıklarını gözlemliyoruz. Eğer nişanlısını terk eden bir erkekse evlenmek için kız tarafına verdiği başlık parasını geri alamamaktadır. Ancak kız tarafından kaynaklı bir vazgeçiş halinde iki kat para kendisine ödenmektedir. Eğer bu cezayı kız tarafı tazmin etmez ve kız başka biriyle evlenmek isterse kendisi o kişiden mahrum bırakılmaktadır.

Kadın istediğinde boşanabilmektedir. Ancak ataerkil sistemin ağır bastığı ve kadının mal gibi görüldüğü durumlar da söz konusudur. Kimi zaman erkek, kadından boşandığında onu bir başkasına gümüş karşılığında satabilmektedir. Ancak kadına karşı işlenen tecavüz gibi suçlarda kadın korunmuştur. Tecavüz lanetlenen bir suç olarak kaydedilmiştir. Akrabalar arası cinsel ilişki ya da çok eşlilik Hitit toplumunda hoş karşılanmamaktadır. Yine kadını küçük düşürücü suçlarda suçu işleyen adam toplumdan dışlanmaktadır.

Mezopotamya’da kaydedilmiş kadınlarla alakalı kimi yasalar, Hitit yasalarıyla benzerlikler göstermektedir. Aynı suçlara benzer cezaların verildiği görülürken kimi zaman Hitit yasalarının Mezopotamya’daki örneklere nazaran daha yumuşatılmış ve intikamdan ziyade tazmine yönelik olduğu gözlemlenmiştir. Kadının kocasına karşı gelmesi, ona el kaldırması gibi durumlar Mezopotamya yasalarında kaydedilmiş ve ağır cezalarla sonuçlandırılmıştır. Ancak Hitit yasalarında bu gibi kanun maddeleri görülmemektedir. Hitit yasalarına göre kadınların büyük ölçüde koruyup gözetildiğini, döneminin şartlarında iyi bir yerde olduklarını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

ALP Sedat, (1947), “Hitit Kanunları Hakkında. [About the Hittite Laws]”. **A.Ü. D.T.C.F. Dergisi**, 5 (5), s. 465-482.

BECKMAN Garry, (1996), **Hittite Diplomatic Texts**, Atlanta: Scholars Press.

BİLGİÇ Emin, (1963), “Eski Mezopotamya Tarihinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, **A.Ü. D.T.C.F. Dergisi**, C. 21, S. 3.4, s. 103-119.

BORDREUIL Pierre, BRİQUEL CHATONNET Françoise, MİCHEL Cecile, (2015), **Tarihin Başlangıçları Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları**, Çev. Levent Başaran, İstanbul : Alfa Basım Yayım.

BRYCE Trevor, (2003), **Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum**. [*Life and Society in the Hittite World*]. Çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

DARGA Muhibbe (2011), **Anadolu’da Kadın, On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar Kraliçe**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

DE MARTINO Stefano. (2006), **Hititler**. çev. Erendiz Özbayoğlu, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

DİNÇOL Ali, (1990), Hitit Yasalarının Ana Çizgileri ve Eski Önasya Hukuku ile Etkileşimi”, **Anadolu Araştırmaları**, S. 12, s. 83–100.

ERKUT Sedat, (2008), “Hititlerde Hukuk”, **Eski Çağlarda Anadolu’da Hukuk 1** (Ankara Barosu Panel Bildirileri), (s.59-68) Ankara: Öncü Basımevi.

GOETZE Albrecht, (1969), “The Hittite Laws, (Editör) J. B. Pritchard, **Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament** (s. 188-197), Princeton: Princeton University Press.

GÖKÇEK L. Gürkan – AKYÜZ Faruk, (2013), “Sumer Kanunları [Laws of Sumerian]”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C.9 S.1, s. 1-9.

HOFFNER Harry (, (1995), “Hittite Laws”, Roth, M. T., **Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor**, (s. 213-247) Atlanta: Scholars Press.

IMPARATI Fiorillo (1992), **Hitit Yasaları [Le Leggi Ittite]**, çev. Erendiz Özbayoğlu, Ankara.

KRAMER, S.Noah, (1983), “The Ur-Nammu Law Code: Who Was Its Author?”, **Orientalia**, C. 52, s. 453-456.

SİR GAVAZ Özlem, (2012), “Hitit Kanunlarında Hayvanlarla İlgili Maddeler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, C. 23 S.83, Ankara, s. 93-106.

TOSUN Mebrure, (1963), “Hammurabi’nin Toprak Kanunları”, **A.Ü. D.T.C.F: Dergisi**, C. 21, S. 3.4, s. 127-141.

TOSUN Mebrure ve YALVAÇ Kadriye. (1975), **Sümer-Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

DERGÂH VE RÛBÂB DERGİLERİNDEKİ DİL VE EDEBİYAT YAZILARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Arş. Gör. Özge ÖZBAY KARA*

Özet: Dergicilik, kültür ve edebiyat tarihinin önemli mecralarındandır. Dergiler, devrin edebî hassasiyet ve temayüllerini izlemek, yazarların etkileşim ve ayrışmalarını gözlemlemek, edebî ekollerin oluşum süreçlerine tanıklık etmek bakımından tartışılmaz bir yere sahiptir. Türk basın tarihinin önemli yayın organlarından *Dergâh* ve *Rübâb* dergileri devrin pek çok önemli şahsiyetinin dil ve edebiyat üzerine kaleme aldığı yazıları barındırmaktadır. *Dergâh* yayın faaliyetlerini 1937-1939, *Rübâb* ise 1927-1930 yılları arasında sürdürmüştür. Mezkur iki dergi de gerek edebî şahsiyetlerin görüş ve önerilerini aktarması gerekse dönemin edebî dimağına yön vermesi hasebiyle önem arz etmektedir. Bu çalışmada, öncelikle dergicilik ve Türk basınındaki yeri hakkında kısaca bilgi verilerek *Dergâh* ve *Rübâb* dergileri tanıtılacak; bu dergilerde yer alan dil ve edebiyat yazılarının kimler tarafından kaleme alındıkları belirtilecektir. İki dergi arasındaki müşterekler ve ayrılıklar tespit edilecektir. Dil ve edebiyat alanındaki yazılar hakkında tahliller yapılacak; elde edilen bulgular, önemli görülen birkaç makaleden hareketle somutlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dergicilik, *Rübâb*, *Dergâh*, dil, edebiyat.

A REVIEW ON THE LANGUAGE AND LITERARY ARTICLES OF *DERGAH* AND *RUBAB* MAGAZINES

Abstract: Journalism is an important manifestation of history of culture and literature. They have an unquestionable place in terms of watching devolutionary sensibilities and tendencies, observing the interaction and dissociation of authors, and witnessing the formation processes of literary schools. *Dergah* and *Rubab* magazines, which are important publications of the Turkish press history, contain articles written by many important personalities on language and literature. *Dergah* continued its publishing activities between 1937-1939 and *Rubab* between 1927-1930. Both magazines are important because they convey the opinions and proposals of their literary figures and they lead to the literary of the period. In this study, firstly *Dergah* and *Rubab* magazines will be introduced by briefly giving information about journalism and its place in Turkish press and literary texts in these journals will be categorized so that they will be indicated by whom. Common points and differences between the two journals will be identified in the framework of these articles. The text in the field of language and literature will be analyzed; the findings obtained will be embodied in a number of important movements.

Keywords: Magazine publishing, *Rubab*, *Dergah*, language, literature.

GİRİŞ

Gazetecilik ve dergicilik faaliyetleri, Türk edebiyatına Tanzimat Dönemiyle birlikte girmiştir. Türk edebiyatında gazetenin miladı dergiden önceye dayandığından edebî yazılar öncelikle gazetelerde yayınlanmaya başlamıştır. *Takvîm-i Vekâyî* ve *Cerîde-i Havâdis* gazeteleri ile başlayan bu süreç, *Tercümân-ı Ahvâl* ile yavaş yavaş edebî bir boyut kazanmıştır. Devrin aydınları yazılarını, eserlerini paylaşmak veya halka fikirlerini aktarmak gayesiyle bu

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

mecralarda yayınlamışlardır. Tanzimat devrinde edebi hareketler daha çok gazeteler aracılığıyla yankı uyandırmıştır. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Midhat, Ahmet Vefik Paşa, Ebüzziya Tevfik, Şemsettin Sami, Recaizâde Mahmut Ekrem yayımladıkları dergi ve gazetelerle devrin basın ve edebi hayatına yön vermişlerdir. Bu devirde yayımlanan gazete ve dergiler, *Takvim-i Vekâyi*, *Tercümân-ı Ahvâl*, *Tasfîr-i Efkâr*, *Ceride-i Havâdis*, *İbret*, *Hadika*, *Muhbir*, *Devir*, *Sıraç*, *Vakit*, *Mecmua-i Ebüzziya*, *Hazine-i Fünûn*, *Gayret*, *Asar*, *Maarif* ve *İkdam*'dır.

Tanzimat'ın ikinci kuşağı ile Servet-i Fünûn devri arasında bir köprü vazifesi gören ve Beşir Fuad, Mehmet Celal, Nâbizâde Nazım, Abdülhalim Memduh gibi önemli şahsiyetlerin yer aldığı Ara Nesil evresine gelindiğinde, gazeteciliğin yerini yavaş yavaş dergiciliğe bırakmaya başladığı görülür. Sayısı elliye bulan dergilerin önemli bir çoğunluğu edebiyat sahasındadır. Bu dergilerde, daha çok devrin edebî şahsiyetlerinin eserlerine yer verilmiştir. Bu dönemde yayın faaliyeti gösteren dergilerin hepsini paylaşmak mümkün olmadığından, bunlara *Mecmuâ-ı Âsâr-ı Edebiyye*, *Şark*, *Mecmua-i Ebuzziya*, *Malûmat*, *Resimli Gazete* ve *Âfak*'ı örnek gösterebiliriz.

Servet-i Fünûn devrinde edebi eğilimler iki görüş etrafında kutuplaşır. Bunlardan bir grup Divan edebiyatını savunurken, bir diğeri Batı taraftarlığı yapmaktadır. Dolayısıyla basın hayatında da iki farklı eğilim söz konusudur. Batı'yı temsil edenler *Servet-i Fünûn* ile *Mütalaa* çevresinde toplanıp, görüşlerini bu yayın organları aracılığıyla ortaya koyarken; eski edebiyat taraftarları *Musavver Mâlumat*, *Hazine-i Fünûn* ve *İrtika*'yı kullanmışlardır.

Fecr-i Âti devrinde, II. Abdülhamit'in istibdat döneminden sonra II. Meşrutiyet ilan edilmiş, böylelikle sansür ortadan kalkmıştır. 31 Mart vakasına kadar kısa ömürlü pek çok dergi ve gazete yayımlanmış, isyanın bastırılmasıyla basın hayatı da normale dönmüştür. Bu edebi topluluğun yayın organlığı görevini *Servet-i Fünûn*, *Resimli Kitap*, *Şehbal* ve *Rübâb* üstlenmiştir.

Millî Edebiyat devrinde 1908'den sonra Osmanlılık ideolojisi *İctihâd*'da, İslamcılık *Sebilü'r-Reşâd*'da kendini göstermiştir. Milliyetçilik hareketi ise *Genç Kalemler*, *Servet-i Fünûn*, *Şair*, *Büyük Mecmua*, *Dergâh*, *Türk Derneği*, *Türk Yurdu*, *Yeni Mecmua*, *Bilgi* ve *Milli Tetebbular Mecmuası*'nda zuhur etmiştir.

Dergâh Dergisi¹

Dergâh dergisi, 15 Nisan 1337 (28 Nisan 1921) ile 5 Kanun-i Sâni 1339 (18 Ocak 1923) tarihleri arasında *yarım aylık ilim ve sanat mecmuası* adı altında 42 sayı olmak üzere neşredilmiştir. Derginin mesul müdürü Mustafa Nihad Özön'dür. 1, 33 ve 34. sayılar 14 sayfa, 12. sayı 24 sayfa, 13. sayı 20 sayfa, diğer sayılar ise 16 sayfa olarak yayımlanmıştır.

“Dergâh, büyük ölçüde Yahya Kemal'in fikir ve sanat anlayışının tesirinde bir dergi olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasi yönü ile milli mücadeleyi destekleyen dergi, edebiyat ve sanayi-i nefîse alanlarında ise milliyetçilikten yanadır. Türkçülük şuurunun yerleştirilmesi için

¹ *Dergâh*. İstanbul: Tanîn Matbaası, 15 Nisan 1337-5 Kanun-i Sâni 1339.

Türklerle ilgili inceleme ve araştırmalara yer verildiği görülmektedir” (Karadişoğulları 2005: 223).

Dergi, manevi değerlere dayanan bir sanat anlayışını savunmuştur. Genellikle Yahya Kemal’in kaleme aldığı ve dergide başmakale görevi üstlenen yazıların yanında, şiir, makale, tenkit yazıları ile edebiyat tarihi, tiyatro, biyografi, dil, musiki, fikir hayatı, halk edebiyatı, felsefe ve mimari üzerine telif ve tercüme birçok yazı yayımlanmıştır. Sayıları çok fazla olmamakla birlikte resimlere de rastlanmaktadır. Bunlar daha çok portrelerdir ve genellikle hakkında yazı yazılan şahsiyetlere aittir. Yazarların büyük bir bölümü Darü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi öğrencisidir. Damat Ferid Paşa'nın yaveri Mümtaz Bey'in çıkardığı ve hükümeti destekleyen *Ümîd* dergisine tepki olarak bir dergi neşretme fikri bu öğrenciler tarafından ortaya atılmıştır. Yahya Kemal, Ahmed Hâşim, Yakub Kadri gibi önemli edebi şahsiyetlerin desteğiyle de bu düşünce hayata geçirilmiştir. Dergi için önerilen Haşhâşî, Zâviye ve Dergâh gibi isimler arasından seçilen *Dergâh*, bir görüşe göre Yahya Kemal'in şark edebiyatına duyulan hasreti dile getiren *İthaf* adlı şiirinin tesiriyle, bir görüşe göre de sanatkarların ve fikir adamlarının toplandığı mekâna atfen seçilmiştir.

Rübâb Dergisi²

Rübâb dergisi, 25 Kanun-i Sâni 1327 (7 Şubat 1912) ile 15 Mayıs 1330 (28 Mayıs 1914) tarihleri arasında 40. sayıya kadar *hayat-ı edebiye nâmına pencşenbe günleri musavver neşrolunur edebî, içtimâî, felsefî mecmuadır / hayat-ı edebiye nâmına pencşenbe günleri musavver olarak intişâr ider*, 41. sayıdan itibaren de *her hafta pencşenbe günleri neşrolunur edebî, içtimâî, felsefî mecmuadır* ibaresiyle yayımlanmıştır. Derginin sahibi Cemal Nadir'dir. Ancak kendisi devrin edebi şahsiyetlerinden olmayışı dolayısıyla dergiye bir de edebi müdür tayin etme gereği duymuştur. Bu görevi ilk 6 sayıda Feyzullah Sacit (Ülkü) yürütmüş, daha sonra yerini Şahabettin Süleyman almıştır. Dergi, Necm-i İstikbâl Matbaası tarafından basılmıştır.

“Son sayısına 116 numarası verilmiş olmasına rağmen dergi, toplam 106 sayıdır. Rübâb'ın 12-13 ve 24-25. sayıları nüshâ-i mümtâze, 41. sayısı ise Jilâl-i Ahmer menfaatine nüshâ-i mümtâze olarak neşredilmiştir. İlk 8 sayısı 8'er sayfa, 9-23. sayılar – numaralandırılmayan 4'er sayfalık kapaklar hariç- 12'şer, diğerleri ise 16'şar sayfa hacminde çıkmıştır” (Polat 2005: 20).

Rübâb dergisinin ismini nereden aldığını Cemal Nadir'in derginin 62. Sayısında kaleme aldığı “Bir İzah” adlı makalesinden öğreniyoruz. Cemal Nadir (Asımzâde), Hüseyin Hüsnü (Gördüslü) ile birlikte Tevfik Fikret'in *Rübâb-ı Şikeste* adlı eserinden esinlenmek suretiyle ve yeni neşredilecek bir dergi olarak önemli bir edebî şahsiyetin himayesine sığınmak niyetiyle bu ismi tercih ettiklerini dile getirmiştir. Aynı zamanda Fikret'ten dergiye müdürlük yapmasını rica

² *Rübâb*. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 25 Kanun-i Sâni 1327-15 Mayıs 1330.

etmişler, ancak kendisi meşguliyetinden dolayı bu görevi icra edemeyeceğini beyan etmiştir. Fikret, *Rûbâb* isminin kullanılmasında bir sakınca olmadığını belirterek, derginin ilk sayısı için bir de şiir göndermiştir. *Rûbâb*, yayımlandığı devirdeki diğer dergilerden farklı olarak birçok edebî harekete sahne olmuş, farklı siyasi yapıdaki insanları bünyesinde barındırmış, birçok edebî münakaşaya sahne olmuş, muhtelif konularda ve türlerde yazılara yer vermiş bir dergidir.

1. *Dergâh* ve *Rûbâb* Dergileri Arasındaki Müsterek ve Ayrılıkların Tespiti

1.1. İki Dergide de İmzası Bulunan Yazarlar

Müsterek yazar sayısı az olmakla birlikte, bu isimler Ahmed Hâşim, Ali Ekrem (Bolayır), Basri Lostar, Hüseyin Avni (Raif), İlyas (Macit), Mahmud Nedim, Tefvik Fikret, Yahya Kemal (Beyatlı) ve Yakub Kadri (Karaosmanoğlu)'dur.

Ahmed Hâşim'in her iki dergide telif ettiği yazıların daha çok şiir türünde olduğu görülür. Bunun dışında dil ile ilgili görüşlerini akseden bir edebî tenkidi ile sanayi-i nefise hakkında iki yazısı bulunmaktadır. *Dergâh*'ın oluşumunda önemli bir payı bulunan Hâşim'in imzasını daha çok bu dergide görmek şaşırtıcı değildir.

Ali Ekrem her iki dergide de birer şiir kaleme almıştır.

Basri Lostar'ın *Dergâh*'ta yayımlanan yazıları Hindistan hatıralarını anlatmaktadır. *Rûbâb*'da telif ettiği ise, sosyal hayat üzerine bir fikir yazısıdır. İki dergide yer alan yazıları arasında herhangi bir ortak nokta dikkat çekmemektedir.

Hüseyin Avni'nin *Rûbâb*'daki yazısı, derginin sahibi Cemal Nadir Bey'e setr-i nisvân (kadınların örtünmesi) hususundaki fikirlerini beyan ettiği bir mensuredir ve bu dergiye gönderdiği tek yazıdır. *Dergâh*'ta ise daha çok derginin fikrî çerçevesinde milli mücadeleyi destekleyen ve halkın milli duygularını uyandırma amacı güden yazılar kaleme almıştır.

İhsan Raif, iki dergide de daha çok millî duygular içeren şiirler terennüm etmiş, şiirlerinin çoğunu hece vezninde yazmıştır. *Rûbâb*'da yazdığı dönemde Balkan Harbi'nin baş göstermesi bu hususta etkili olmuş; *Dergâh*'taki yazıları ise Kurtuluş mücadelesinin verildiği bir dönemde ortaya koyulmuştur.

İlyas Macit, muhtelif konularda yazdığı yazılara her iki dergide de yer verilmiştir.

Mahmud Nedim'in iki yazısına rastlanmakla birlikte, herhangi bir ortak nokta dikkat çekmemektedir.

Devrin önemli edebî şahsiyetlerinden olması itibarıyla dergilerde imzası bulunan Tefvik Fikret'in dergilerin yayın faaliyetlerini desteklemek amacıyla şiirler gönderdiği görülmektedir.

Yahya Kemal, *Dergâh* dergisinin yayın politikasını belirleyen esas isimdir. Dil ve edebiyat ile ilgili görüşlerini sadece bu dergide yazdığı yazılardan tespit etmek mümkündür. *Köklerini maziden alan ati* anlayışına dayanan bir milliyetçilik ile *kemiyete karşı keyfiyetin zaferini* savunan yazar, derginin musâhabe kısımlarında da fikir yazıları ile görüşlerini ortaya koyma imkânı

bulmuştur. Milli mücadelenin hüküm sürdüğü bir dönemde başarının pozitif ilim ve teknolojiye değil, maneviyatta aranması gerektiğini dile getiren yazılar kaleme almıştır.

Yakup Kadri, *Dergâh*'ta şiir, tenkit gibi türlerin yanı sıra Batı edebiyatını tanıtan yazılar da kaleme alarak derginin fikri yönünü temsil etmiştir. *Rûbâb*'da ise dil ve edebiyat ile ilgili görüşlerine ağırlık vererek, derginin farklı edebî cereyanlara mensup şahsiyetleri bünyesinde barındırışına örnek teşkil etmiştir.

Önceleri Fecr-i Âtî hareketinin bir üyesi olan Yakub Kadri, Balkan Harbi'nin Türk aydınlarında yarattığı bir farkındalıkla 'sanat için sanat' yapmanın doğru yol olmadığı görüşüne vararak edebiyata bakışını değiştirmiştir. Bir ara Yahya Kemal ile birlikte Nev-Yunanîlik akımı gibi bir ideale kapılsa da milli mücadelenin başlamasıyla halkın yaşamını ve duygularını aktarmanın gereğine karar vermiştir. Böyle bir süreçten sonra milli edebiyatın önemli savunucularından biri olmuş ve Yahya Kemal ile omuz omuza vererek edebi faaliyetleri ile halkın milli duygularını uyandırmayı amaçlamışlardır.

1.2. Her İki Dergide Ele Alınan Ortak Konular ve İşlenişleri

1.2.1. Dil ve Edebiyat Hakkında Yayımlanan Yazılar

Dil ve edebiyat bahsi her devirde edebî şahsiyetlerin temel sorunsalı olmuş ve yazarlar, kaleme aldıkları yazılarda farklı görüşler ortaya koyarak bu hususta çözümler üretmeye çalışmışlardır. Genellikle yayın organları, edebî cereyanlara ve edebî şahsiyetlere sözcülük etmiş; teorik ve pratik bağlamda bu hususta yapılan birçok münakaşaya da sahne olmuştur. *Dergâh* ve *Rûbâb* dergileri de birçok yazarı bünyesinde barındırarak edebiyat sahnesinde önemli birer rol oynamıştır. Her iki dergi de dil ve edebiyat hususunda birçok yazıyı okurlarına aktarmıştır. Çalışmamızda hepsine yer verilmesi mümkün olmadığından, önemli görülen birkaç yazı üzerinde ana hatları ile durulacak, sonrasında ortaya koyulan fikirler üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Ele alacağımız yazılar Yahya Kemal'in *Dergâh*'ta yazdığı "Lisana Dair Güft u Gû" adlı musâhabesi ile Feyzullah Sâcid'in *Hareket-i Edebiyye* sütununda yayımlanan makalesidir.

Yahya Kemal, "Lisâna Dair Güft u Gû" adlı makalesinde, Hamdullah Suphi'nin *çiplak Türkçe* diye tabir ettiği dilin, bundan üç yüz sene önceki bir eserde olabileceği gibi, şimdi de karşımıza çıkabileceğini dile getirir. Hatta yazarlar bazen öylesine saf bir Türkçe kullanırlar ki halk, yazılanları hiçbir sarf, nahiv veya imla ile karşı karşıya kalmadan rahatlıkla okur. Oysa halk dili ile edebî dil; konuşma dili ile yazı dili ayrı olmalıdır. Bu noktada yazar, Nedîm örneğini ele alır. Onun da gündelik hayatında saf bir Türkçe konuştuğunu ancak telif ederken belirli kurallara ve geleneğe sadık kaldığını belirtir. Bir ara dilimiz hususunda İstanbul Türkçesi esas alınmıştır ancak Yahya Kemal'e göre bu da doğru değildir. Çünkü her lehçenin belirli hususiyetleri vardır.

Rübâb dergisinde Yeni Lisan üzerine müstakil olarak yazılmamakla beraber önemli tespitlerde bulunan bir makale oluşu hasebiyle üzerinde durmak istediğimiz bir diğer yazı Feyzullah Sâcid'e³ aittir. Feyzullah Sâcid, Fuad Köprülü'nün Yeni Lisan üzerine görüşlerini belirttiği bir makalesini ele alır ve daha sonra bu hususları değerlendirir:

“1. ‘Yeni Lisan’ yeni değil, altı yüz senelik edebiyatın zeyl-i tabîsi, Fikret-Hâlid Ziya neslinin daha bozuk akisleridir.

2. Üç beş kişinin keyfiyle ve yalnız terkîbleri değiştirilmekle bir sıfat, ‘yenilik’ sıfatını alamaz. Terkîbli, terkîbsiz eserler değil, güzel, çirkin eserler vardır.

3. Terkîbler bozulmakla lisân-ı edeb bütün sihir ve füsûnunu gayb ediyor.

4. Aruz vezni, lisânınızla istînâs edemez hece veznini tatbîka mecbûrsunuz.

5. Bir Makber, bir Rübâb-ı Şikeste, bir Fânî Tesellîle vücûda getirmedikçe lisâna tesâhüb edemezsiniz.

6. Lisânı güzelleştireceğinizi va’ad etdiniz, eser görülmedi.

7. Teşebbühünüz manasız bir heves. O kadar ki tasfiyecilerin iddiaları daha ma’kul görünür” (Polat 2005: 256).

Yazar, öncelikle tekâmülün tedrici bir süreç olduğunu vurgulayarak birden bire terkiplerin ve Türkçe kaidelerin getirilmesini doğru bulmaz. Eserler güzellik-çirkinlik bağlamında ele alınıyorsa, terkipleri bozmak yerine Yeni Lisan’a uyarlamayı daha doğru bulur. Ayrıca hece vezni hususunda da sanat yapanların tercihinden vazgeçilerek lisanın halka yaklaştırılmasını mantıklı bulmaz.

Bunun dışında Rübâb’da Emin Necdet’in dikkat çeken bir edebiyat tasnifi⁴ söz konusudur. Burada yazar, farklı zümrelere ve temayüllere göre edebiyatın tanımını yapar. Bunu da ilginç bir tenkit olması bakımından belirtmekte fayda vardır.

“Edebîyât!! Mekteblilere göre: Eğlenceli bir ders. Babalara göre: Oğlunun adam olacağına delîl! Annelere göre: Kızının başdan çıktığına işâret!! Genç Kalemlere göre: Tûran!... Bazı ukalaya göre: Muzırr!.. Tüccara göre: Para. Eskilere göre: Kıyâmet alâmetleri!!! Yenilere göre: Kelimecilik!?!... Fecr-i Âtî’ye göre: . !?.. Rübâb’a göre: Dâima itilâsına çalışacağı bir san’at!...” (Polat 2005: 683).

1.2.2. Edebî Akımlar Hususunda Yazılan Yazılar

Edebî akımlar ile ilgili tespitler ve tenkitler her iki derginin sayfalarında da yer almış, hatta Rübâb’da bu mevzu bir takım münakaşalara sebep olmuştur. Biz burada Dergâh’ı temsilen Yahya Kemal’in edebî cereyanları bir nevi tasnife tabi tuttuğu “Üç Tepe” makalesini ele alacağız. Rübâb’dan ise, burada zuhur eden münakaşaların yer aldığı yazılarda önemli gördüğümüz noktaları küçük alıntılarla aktarmaya çalışacağız.

³ F. S. “Hareket-i Edebiyye”; Rübâb; C. 1; S. 5; 23 Şubat 1327; s. 35-38.

⁴ Emin Necdet. “Edebîyât Nedir?”; Rübâb; C. 1; S. 23, 21 Haziran 1328; s. 255.

“Üç Tepe” adlı makale, Yahya Kemal’in edebî akımların değerlendirmesini yaptığı, *Dergâh* dergisinin edebiyat ve sanat anlayışını yansıttığı, aynı zamanda da kendinden sonraki nesillere yol gösterdiği önemli bir yazıdır. Yahya Kemal, bu makalesinde edebî cereyanları üç tepe üzerinden tasvir etmektedir. Bunlardan biri yeni edebiyata kucak açan Namık Kemal, Recâizâde Ekrem ve diğerlerinin yer aldığı “*Çamlıca Tepesi*”, biri Servet-i Fünûn cephesi olan “*Tepebaşı*” ve sonuncusu Yakub Kadri eşliğinde milli cereyana sahne olan “*Metris Tepe*”dir.

Kemal, ilk zümreyi, *İstanbul kibar efendilerinin Çerkez cariyelerinden doğmuş, dadılar ve lalalar elinde büyümüş, devlet rüyasını daha beşikte iken görmüş, biraz şehzade ruhlu, eserlerini ise o semtin vezir konakları gibi ağır, harap ve şairane* olarak görür (Beyatlı 2007: 73). Onları, gemisini düşmana vermemek için batıracak kaptanlara benzetir. Lisana yaptıkları hizmetten çok fikri tesirleriyle kendilerini gösterdiklerini belirtir ve bu zümreyi eski edebiyat ile yeni fikirler vücuda getirmeye çalışan bir topluluk olarak vasıflandırır. Tepebaşı olarak nitelendirdiği Servet-i Fünûn cephesini ise, Garp medeniyetini kendimize ait olandan tiksinecek kadar seven bir camia olarak görür. Ancak gayr-ı milli olarak görmez. Bu süreci samimi bir geçiş evresi olarak yorumlar. Bu cereyanın istibdat döneminin baskısından doğan bir kaçış ve ihtiras edebiyatı olduğunu dile getirir. Türk edebiyatı son elli senedir âleme bu iki tepeden bakmaktadır. Yahya Kemal, bütün bunlardan sonra yüzünü Metris Tepe’de doğan yeni bir âleme çevirir. Bu topluluk, *edebiyatın yazı denilen cephesini kaldırarak ruh denilen ötesini görmeye çalışır.* (Beyatlı 2007: 71) *Türk Edebiyatı Millî Mücadele’nin sembolü Metris Tepe’den hareketle millî ruhla bütünleşerek, yeni değerlerini oluşturacaktır* (Yüce 2012: 26). Metris Tepe, milli bir uyanışı temsil eder.

Dergâh’ta Yahya Kemal’in yaptığı tasnif ile öne çıkan Milli Edebiyat akımına karşılık *Rübâb*’da cereyan eden münakaşalar daha çok Fecr-i Âtî odaklıdır. Bu münakaşaların fitilini Şahabeddin Süleyman ateşlemiş, Edebiyat-ı Cedîde ile Fecr-i Âtî arasında bir kıyaslama yaparak önemli tespitlerde bulunmuştur.

Şahabeddin Süleyman’ın “Bir Bilanço” adı ile yayımlanan makalesinde ilk tespiti Servet-i Fünûn gibi Fecr-i Âtî’nin de sağlam bir edebiyat âlemi oluşturamamış oluşudur. Bir diğer ortak noktaları ise tenkitlere maruz kalmaktır. Herkesin üzerinde durduğu önemli bir soru vardır: Bu gençler ne yapmıştır? Şahabeddin’e göre, bunu tahlil edebilmek için öncelikle şekil ve esaslar itibarıyla eskilerin neler yaptığına bakılmalı, daha sonra yenilerin niteliği hususunda bir yargıya varılmalıdır. Edebiyât-ı Cedîde ağır, zor bir üslup ile yazmış, hayal ve imge zincirlemeleriyle ayakta durmuştur. Fecr-i Âtî bu ağır havayı ve karmaşayı terk etmiş; daha sade, daha nahif bir edebiyat ortaya koymuştur. Edebiyât-ı Cedîde basit şeyleri sanatlı söylemler ve imgelerle süslemiş, mensur şiiri keşfetmiştir. Onlar tasvir ederler. Oysa Fecr-i Âtî yazdıklarını okura aksettirebilmiştir. Yazdıklarıyla tasvirden çok analiz etmeyi başarmıştır. Servet-i Fünûn hikâyede insanı işlemeye başlamış, Fecr-i Âtî ise insan ruhunun ve sosyal hayatın daima içinde

yer almıştır. Şiiri kendinden öncekilerden daha da serbest hale getirmiştir. Fecr-i Âtî'nin en çok eleştirildiği nitelik-nicelik bahsine gelindiğinde ise yeterince eser verdiği ve güzide eserler vermeye devam ettiği dile getirilmektedir.

Şahabeddin Süleyman Daha sonra kaleme aldığı “Batakılıkda” isimli makalesi ile de sanatın bir suskunluk evresi geçirdiğini dile getirir. Bu yazısından sonra münakaşalar başlar. Bu husustaki makalelere, edebi münakaşalar başlıklı bölümde yer vereceğiz.

1.2.3.Şiir Üzerine Yazılan Yazılar

Şiir hususunda yayımlanan yazılar daha çok Yahya Kemal'in şiirde mükemmellik anlayışı ile Ahmed Hâşim'in saf şiir anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu başlık altında ele alacağımız makaleler de bizzat iki şairin elinden çıkmış ve iki şiir poetikasını birebir yansıtmış olması açısından önemlidir.

Ele alacağımız yazılar Ahmed Hâşim'in “Şiirde Mânâ” makalesi, Yahya Kemal'in “Vezinler”- “Vezinler II” makaleleri, Abdülhâk Şinâsi'nin “Şiirde Vuzuh”u ile Mustafa Şekib'in “Vezinlerin Can Damarı” başlıklı yazısıdır.

Ahmed Hâşim, “Şiirde Mânâ” makalesinde, öncelikle münekkitlerin ‘mana’ sözcüğü ile neyi kastettiklerini anlayamadığını dile getirir.

“Şiirde manadan ne kastedildiğini bilmiyoruz. Fikir dedikleri bayağı mütalaalar yığını mı, hikâye mi, mazmun mu ve vuzûh bunların âdî idrake göre anlaşılması mı demektir? Şiir için bunları çok lüzumlu sayanları; şiiri tarih, felsefe, nutuk ve belâgat gibi bir sürü söz sanatları ile karıştıranlar ve onu asıl çehresi ve belirtileri ile seçip tanımayanlar vardır” (Yüce 2012: 48).

Burada Hâşim'in vurgulamak istediği, şiirin malzemesinin lisan olduğu ve bunun sözcüklere verilen anlamlar ile gelişigüzel bir şekilde yorumlanamayacağıdır. Şair, lisanı anlaşılacak için değil, hislerimizi uyandırmak için şekillendirir. Şiir nesir ile musiki arasında bir lisandır. Bu nedenle ondan bir anlam çıkarmak veya şiiri oluşturanın nelerden istifade ettiğini tespitte çalışmak yersizdir. Hâşim, şiirde mana aramayı *terennümü yaz gecelerinin yıldızlarını ra'ş'e içinde bırakan hâkir kuşu eti için öldürmek* ile eşdeğer görür. Önemli olan kelimenin manası değil, onun cümledeki diğer kelimelerle birleşerek yarattığı duygudur.

Hâşim, şiirde *mananın ahengin telkinlerinden başka bir şey olmadığını* savunur. Şiirde mevzu, şair için ancak terennüm ve tahayyül için bir vesiledir (Uslucan 1995: 163). Şiirin anlaşılmasının zorluğuna değinen şair, Abdülhâk Hâmid örneği ile sözlerine devam eder. *Hâmid'in binlerce hayranı içinde onu okuyan yüzde on bile değildir; okuyanlar içinde anlayanların oranı ise binde biri bulmaz* (Uslucan 1995: 164). Ona göre herkesin anlayabileceği şiirler zayıf şairlerin şiirleridir. Sanatın kaidelerini anlatan, edebi eserleri açıklayan, yorumlayan kişileri ‘sanat memuru’ olarak nitelendiren Hâşim, bu şahısları sanatın can düşmanı addeder. Bir eserin güzelliği, okurunun ruhunda tezahür eder. Şiirde bir takım müphem hususlar bulunması onun

güzelliği açısından önemli ve gereklidir. ‘Vuzuh’ diye tabir edilen açıklık şiire uyarlanırsa, okurun muhayyilesine yapacak iş kalmaz ve böylelikle edebi eser kâğıt üzerindeki kelimeler yığını olmaktan öteye geçemez. Şiir, her türlü açıklamaya müsait olmalıdır. Ancak bu şekilde bir şiir *insanların müşterek bir teessür lisanı* olabilir.

Şiir mevzuuna değinen bir diğer isim “Şiirde Vuzuh” adlı makalesi ile Abdülhâk Şinâsi’dir. Hâşim’in görüşlerine katılan Şinâsi, şiirin anlaşılacak gibi bir amaç taşımadığını ve vuzuhun elzem olmadığını söyleyerek makalesine başlar. Çünkü mana, şiirin ahenginden doğar, şiir manadan doğmaz. Yazar, Hâşim’den farklı olarak şiirin ne olduğu sorusuna cevap arar.

“Ne olması iktizâ ettiğini düşünmekten ziyade, nasıl olduğuna bakacak olursak şiir, belki biraz da hakiki ibhâmıyla birlikte görüp tefsir etmek, bu cihetle onu dumanlı, renkleri birbirine aksetmiş olarak irâ’e etmektir. Böyle değil midir?..” (Yüce 2012: 67).

Şair şiirinde açık olmak için bazı kelimeleri söylememiş olabilir. Bu bir eksiklik değil, ancak fazlalık olduğu düşüncesiyle bırakılmış bir boşluktur. Zira bu boşluğu okur doldurduğu takdirde şiir ve şair esas amacına ulaşmış olur. Şiir anlaşılacak için değil, yazarda ve okurda haz uyandırmak için yazılır. Şair sözcükler vasıtasıyla okurun zihninde bir tablo oluşturur ve her okurun zihnindeki imge farklıdır. Şair vuzuha ne kadar esir olursa, okurun şiir dünyasına girişini o kadar engellemiş olur.

“Şiirde mana şiirin ahenginden doğar, yoksa mana bu şiiri doğurmaz. Şairin mısralarından bülbülün sinesindeki manalar taşar. Ve binaenaleyh hiçbir şiirin manası tamamen vâzih ve sabit olmaz. Her şiirin ne kadar kârî varsa hemen de o kadar manası olur. Ahengin mukaddes belagatı bize lisanın en had, en samimi ve derin lezzetini sunar. Lisanın kelimeleri bir gayş-ı buse içinde, daha hiç söylenmemiş manaları açar ve biz bu buse ile mest olurken diyemeyiz ki bu şiirler manasız!” (Yüce 2012: 66).

Şiir ile ilgili üzerinde durulan bir diğer önemli husus ise vezindir. *Dergâh*’ta Yahya Kemal’in “Vezinler” adlı iki makalesi yer almaktadır. Yahya Kemal’e göre, Türk edebiyatında iki güruh peyda olmuştur; bunlardan biri aruz vezni taraftarları, bir diğeri hece vezni yanlılarıdır. Ancak daha önceleri böyle bir ayırım söz konusu değildir. Nedîm Divânı’nda koşmalar bulunduğu gibi, Akif Paşa’nın da mersiyesi olduğunun ve bunun gibi daha nice örnek verilebileceğinin altını çizen yazar, şiirimizin gittikçe maddileştiğini dile getirmektedir.

“On sene evvele kadar Türk zevkinde böyle bir ihtilaf yoktu; aruz ve hece iki kardeş nehir, Fırat ve Dicle gibi yan yana akıyorlar, sonra birbirlerine kavuşuyorlar, milletin hafızası olan ummana karışıyorlardı” (Yüce 2012: 34).

Vezinler konularına göre tasnif edilmeye çalışılmakta, her iki grup da birbirinin veznini tezyife uğraşmaktadır. Özellikle hece veznine karşı büyük bir savaş açılmıştır. Yahya Kemal’e göre, bu itirazları yapanlar üç noktanın ardına sığınmaktadır:

“Birincisi: Aruz ahenkdardır, hece vezni ahenksizdir.

İkincisi: Aruz Türkçeye pek elverişlidir. Misal: Mehmet Âkif.

Üçüncüsü aruzu nasıl bırakırız? Beş yüz senelik Türk şiiri (onunla) örülüdür” (Yüce 2012: 35).

Yahya Kemal, veznin cansız bir alet olduğunu belirterek, iki vezin türünün ahenge kabiliyetleri açısından karşılaştırılmayacaklarını söyler. *Vezinler mademki vardılar, ahenge muhakkak elverişlidirler; çünkü vücutları başka türlü tefsir edilemez* (Yüce 2012: 36).

Halk şiiri de Servet-i Fünûn şiiri kadar ahenkli ve musikilidir. Cenab Şahabeddin’e göre aruz uzun ve kısa hecelere malik olması hasebiyle ahenge daha elverişlidir. Bu husus hece vezninde yoktur ancak şair, heceleri de dilediği gibi kullanabilir.

“Anlaşıyor ki aruzda, şairin kendi ahenginden başka mihânikî ahenk de vardır. Bu mihânikî ahenk, ahenk nâmına değer mi? Bu ahenk değil vezindir. Bence ahenk veznin sustuğu yerde başlar” (Uslucan 1995: 146).

Mustafa Şekib de “Vezinlerin Can Damarı” adlı makalesinde Yahya Kemal’in görüşlerini desteklemektedir. Vezinler nazım için sadece birer araçtır. Mustafa Şekib, Batı’daki felsefecilerin ve bağlı oldukları ekollerin vezin ve ahenk meselelerine yaklaşımına değindikten sonra vezin ile ilgili şöyle der: *“...Şiirde ahnegin aruzda veya hece vezninde olduğunu zannedenler ruh ile dinin, kelime ile mananın muvâzât veya ayniyetini kabul etmekten başka bir şey söylemiş olmuyorlar”* (Uslucan 1995: 153).

Yazar, şiirimize aruz vezninin egemen olacağını düşünenlerin çıkış noktasının mazi olduğunu ve maziden hareket ederek tespitlerde bulunmanın çok da doğru çıkarımlara götürmeyeceğini söylediği gibi; hece veznini şiirimizin mukadderatı olarak görenleri de köklü bir geleneğin tamamen silineceği inancından ötürü biraz cüretkâr bulmaktadır. Daha önceleri olduğu gibi iki vezin türünün bir arada yaşayabileceği görüşünde olan yazar, veznin edebiyata hizmet eden bir araç olarak kalması gerektiğini savunur.

Rübâb dergisinde müstakil olarak şiirden bahseden yazılara rastlanmamakla birlikte bu husustaki görüşler edebi akımların değerlendirildiği makalelerde vurgulanmıştır. Farklı edebi cereyana mensup kimselerin şiirleri, romanları, dil ve edebiyat hususundaki tutumları daha sonra ele alınacak olan edebi akımlar, edebi münakaşalar gibi başlıklar altında inceleneceği için burada zikretmeyi elzem görmüyoruz.

1.2.4. Roman ve Hikâye İle İlgili Yazılar

Özellikle roman hususunda iki dergide de birçok makale yazılmış, bunlardan kimileri yeni çıkan bir kitap üzerine fikir beyan ederken, bir kısmı da eserleri tenkit maksatlı yayımlanmıştır. Biz örnek teşkil etmesi bakımından iki dergiden birer makaleyi ele alacağız.

Dergâh'ta Fevzi Lütfi, Reşad Nuri'nin Çalığısu eserini okumuş ve görüşlerini "Çalığısu" makalesi vasıtasıyla okurlara aktarmıştır. Yazara göre, romanı zayıf gösteren hususların başında eserin finali gelmektedir. Fevzi Lütfi, yıllarca süren zorlu yaşam koşullarının ardından sadece aşkının gururu hasebiyle İstanbul'dan ayrılan Feride'nin bir vasiyet bahanesi ile İstanbul'a Kamuran'ın yanına dönmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca roman, Fevzi Lütfi'ye bazı noktalardan Kamelyalı Kadın ve İhlamlar Altında romanlarını çağrıştırmıştır. Yazar, oldukça sık ve tuhaf bir şekilde tesadüflere rastlanan eserden bu tesadüfler çıkarılsa, belki de aynı eserden aynı hacimde üç dört roman daha çıkabileceğini vurgular (Uslucan 1995: 323). Bunun yanı sıra olumlu eleştirilere de yer veren yazar, Reşad Nuri'nin kendi öğretmenlik tecrübelerini ve Anadolu'yu romanına ustaca yerleştirdiğini de dile getirmiştir. Kusurlarına rağmen eseri beğenen münekkit, Çalığısu'nu Reşad Nuri'nin ilk ve güzel eseri olarak nitelendirir.

Rübâb'dan seçtiğimiz yazı ise Yakub Kadri'nin "Halide Edib'in Son Kitabı: 'Handân' Hakkında" makalesidir. Bu, oldukça başarılı bir eleştiri metnidir. Yazar, öncelikle romanın kahramanı Handan'ı fizikî ve ruhî yönden tasvir eder. Akabinde Nazım'ı çıkarır karşımıza. Handan ve Nazım arasındaki bağı zihnimizde canlandırarak Hüsnî Paşa'yı romana dâhil eder ve olaylar böylelikle başlar. Halide Edib'in Handan'ın ruh halini ve duygu yoğunluğunu ifade edişini Yakub Kadri şu sözlerle takdir eder:

"Bu Handân ne hakikî bir kadın!... İnsan kaba ve boşboğaz görünmekten korkmasa buna adeta muharriresinin bir 'terceme-i hâli', bir 'autobiographie'si diyebilir, kadınlığın bütün aczini ve aşk önündeki bütün bu inhizâm-ı maneviyetini bu kadar sıdk u hulûs ile bu kadar açık ve riyâsız anlatan Hâlîde Edib Hanım'ın doğru sözlülüğü bu kadar ileri götürmesi cidden şâyân-ı takdîr ve hayretidir. Hatta bunu, bir kadın tarafından san'ata karşı yapılmış büyük bir fedâkarlık gibi de telakkî edebiliriz" (Polat 2005: 365).

Romanın hissi yönüne övgüler yağdıran yazar, tertip ve telifini de bir o kadar başarısız bulur. Romanda zuhur eden olayların ayrı birer roman konusu olduğunu dile getirir. Bir roman hazin olabilir ancak felaketler silsilesi olmamalıdır, görüşündedir. Romandaki bütün tipleri cansız ve suni bularak, bu karakterlerin bizim edebiyatımıza sindirilemediğini belirtir. Yakub Kadri'ye göre, bunlar "Frenk romanları"ndan esinlenilerek yaratılmış tiplerdir. Oysa bir eser vücuda getirirken onu milli hafızayla çelişmeyecek ve milli kültürle bağdaşmayacak niteliklerden arındırmak gerekmektedir. Halide Edib'in bu romanında ruh tahlillerindeki başarısını, romanın yeknesaklığı ile törpülediğini söyler.

1.2.5. Tiyatroya Dair Yazılar

Makalelerden bazıları oynanan ve yazılan eserlerin tenkidini yaparken, bazı yazılarda da teorik bağlamda bu alandaki tenkit geleneğinden bahseder. Burada ele alacağımız ilk yazı İsmail Gâlib'in "Temâşâmız Millî Mi?" başlıklı makalesidir. İsmail Gâlib makalesinde Batı edebiyatında

tiyatronun yeri ile edebiyatımızdaki tiyatro anlayışını karşılaştırmıştır. Tiyatromuzun milliliğini sorgular. Eksikliklerimize rağmen yeni neslin bu sanata gereken değeri vereceğine inandığını belirtir. Sanatçılar, özellikle harp dönemlerinde kendi halkının geçirdiği safhaları eserlerine aksettirmişlerdir. Böylelikle sanat, her milletin kendine özgü acılarını, sıkıntılarını, hayatını anlatır. Bizde bu hususa çok dikkat edilmemektedir. İsmail Gâlib'e göre:

“Tiyatromuzu Batı'dan aldığımız muayyen ve asrî şekilleriyle islâh etmekteyiz. Fakat bu yeni şekillerle terennüm ve temsil ettiğimiz eserleri kendi ruhumuzun süzgecinden geçirdiğimiz zaman elimizde kalan şey istediğimiz rengi ihtivâ etmiyor. Çünkü 'ben öyle lâzım olduğuna kuvvetle itikâd ediyorum ki bi'l-farz Sami Bey'in bir tablosunda gördüğüm hututu, elvân izlâliyle bez üstüne aks ve terennüm etmiş millî bir enîni ne kadar samimiyetle benimsiyorsam, sahnede de temessül ve temsil edeceğim eşhâsı ve o eşhâsın yaşadığı vakayı da –düşünüş, duyuş, hâsılı bütün evsâf-ı farîkasıyla- o kadar benimsemeliyim” (Uslucan 1995: 185).

Bizim olan ve bizi anlatan böyle bir eser ortaya koyamadığımızı, ancak Sami Bey'in bir tablosunun hayatımızı ve halet-i ruhiyemizi oldukça başarılı yansıttığını dile getiren yazar, henüz milliliğin tiyatromuzda var olamadığına dikkat çekmiştir. Bir başka makalesinde⁵ de Batı'daki toplumlar için tiyatro yemek, su gibi ruhu doyuran bir ihtiyaçken, bizde tiyatroya sahip çıkılmadığını vurgular. Bunda devletin payı olduğu kadar sanat camiasının çaba sarf etmemesi de etkilidir. Dârü'l Bedâyî ile ilgisi olan herkes bir araya gelerek, yapılması gerekenleri tartışmalı ve bu hususta kararlar alarak uygulamaya geçmelidir.

Bekir Fahri ise “Sahne ve Tenkîd” adlı makalesinde, öncelikle edebiyatımızda tiyatronun eksikliğinden yakınır ve böyle bir konumda ciddi bir tenkit yapılamayacağını altını çizer. Tiyatroya verilen değer kendini daha oyunların gişelerinden ele verir. Koltuklar, seyirciler, salonun yapısı başlı başına bir eleştiri konusudur. Ancak Batı'da tiyatro, seçkin bir mekân ve itibar gören bedii bir sanattır. Makalesinde *Yeni Osmanlı Tiyatrosuyla Benliyan Efendi'nin Operet Kumpanyası, Cezâ Kanûnu, Osmanlı Dram Kumpanyası ve İmperial Salonu'nda* başlıklı dört küçük yazı yer almaktadır. Bu yazılarda öncelikle salon hakkında bilgi verilmiş, daha sonra sanatkarlar ve performansları hakkında görüşler dile getirilmiştir.

Dergâh'tan seçtiğimiz yazı ise derginin tenkit yönünü temsil eden Nurullah Atâ'nın “Türk Tiyatrosunda Cezâ” makalesidir. Atâ'nın ele aldığı eser, Yusuf Ziyâ ile Celâl Sahir'in Fransız şair “Öjen Biryö”den müşeterek olarak Türkçe'ye naklettikleri Simon'dır. Atâ, değerlendirmelerine eserin tercüme isminden başlar ve Ceza ismini oldukça doğru bir seçim olarak değerlendirir. Daha sonra eserin orijinalindeki vakayı anlatmaya başlar. Esere göre, bir gün bir erkek karısını başka bir erkekle öpüşürken görür ve öldürür. On beş sene kadar sonra, kızı biriyle evlenmek ister ancak oğlanın ailesi bu durumu öğrenerek izdivaçtan vazgeçer. Fakat baba elinden geleni

⁵ İsmail Gâlib. “Temâşâ ve Dârü'l Bedâyî”; *Dergâh*; C. 2; S. 14; 5 Teşrîn-i Evvel 1337; s. 27-28.

yaparak, iyiliği sayesinde iki gencin bir araya gelmesini sağlar. İşte Atâ'nın tenkitleri burada başlar. Ona göre, bu piyes hiçbir şeyi ispat etmiştir. Aldatılan erkeğe başka bir alternatif sunmamaktadır. Erkek kadını boşasa çocukların saadetine engel bir karar, birlikte olmaya devam etse ağır bir yük, eşini öldürmek ise kabul edilemez bir tercihtir. Ancak kendisi de ahlak dersi veren kitapları veya tezli roman ve piyesleri pek ciddiye almamaktadır. Bir diğer husus piyesin yazarının tıbbî meselelere duyduğu merakıdır.

Atâ'ya göre, *insan tiyatroya, bedii heyecanlar duymak, güzel sözlerle söylenmiş büyük fikirler içirmek, müstesna hareketler görmek ya da sadece gönül eğlendirmek için gider. İnsan hasta görmek isterse ya hastaneye gider ya da tıbbî kitaplar okur* (Uslucan 1995: 299).

Atâ, eserin orijinalindeki garipliklerin Türkçe tercümesinde daha da gülünç hâle geldiğini söyler. Henüz klasikleri bile tercüme etmemişken Yusuf Ziya ve Celal Sahir'in ikinci, üçüncü sınıf bir sanatçının eserini tercümesine anlam verememektedir. Ona göre Ceza, edebi değeri düşük, fikir bakımından değersiz ve bizim muhitimizle alakasız bir eserdir. Adaptasyon eserlerde Türk insanının hayatı da göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca piyesin oyuncularını da eleştirilerden nasibini alır. Atâ, oyuncularını rolün hakkını verememek ve piyesi sevmemekle itham eder. Fakat halkın buna rağmen beğendiğine işaret eden münekkit, bunu gösteriş merakına bağlamıştır.

1.3. Dergilerde Üzerinde Durulması Gereken Diğer Hususlar

Dergilerde devrin edebi haritasını çizecek önemli münakaşalar cereyan etmiş, eserler ve şahıslar üzerine önemli eleştiriler ortaya koyulmuştur. Dergilerin karakteristik özelliklerini ve yazarların edebi tutumlarını gözler önüne sermesinden ötürü çalışmamızda bu hususlara da yer vermeyi faydalı buluyoruz.

1.3.1. Edebî Münakaşalar

Rübâb' da cereyan eden edebî münakaşalar, *Cadı* romanı çerçevesinde, Fecr-i Âtî edebiyatı üzerine ve Yeni Lisan anlayışı hususlarında ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalara değinmek, *Rübâb'*ın edebiyat âlemine hizmetini değerlendirmek açısından önemlidir. Yazılan tenkitler tek taraflı olmayışı, edebî şahsiyetlerin önemli değerlendirmelerini aksedişi ve muhtelif görüşlerin konuya farklı yaklaşımlar getirmesi bakımından dikkate değerdir.

1.3.1.1. Fecr-i Âtî Tartışması

Şahabeddin Süleyman'ın Fecr-i Âtî'yi Edebiyat-ı Cedîde ile mukayese etmesi ile ortaya çıkan mevzu, daha sonra Fecr-i Âtî'nin maruz kaldığı ciddi eleştirilerle önemli bir edebi boyut kazandırmıştır. Öncelikle kendinden önce gelen edebî cereyanların edebiyata katkıları bakımından değerlendirilen topluluk, daha sonra birçok yazarın sanata sükût getirdikleri iddiasıyla eleştirilmiştir. Bu hususta görüş bildiren yazarlar Hakkı Tahsin, Selahaddin Enis, Hemedânizâde Ali Nâci, Tahsin Nihâd ve Hâlid Fahri'dir. Tartışmanın tarafları Fecr-i Âtî ile kendilerini Nesl-i Âtî olarak tanıtan Nâyîlerdir.

Şahabettin Süleyman'ın belirttiğine göre *Nâyîlik, vasıta ile esas, yani lisan ile hassasiyeti birleştirmek, vezin ve ahenkten başka süs kabul etmemek, sadeliği esas almaktan ibarettir* (Sağlam 2009: 437). Onlara göre estetik heyecan ile dil ve üslubu tabîî bir şekilde birleştirmek, sade ve samimi bir ifade tarzı bulmak ve bundan doğan iç ahengi değerlendirmek gerekir (Akyüz 1995: 169-170). Nâyîler zümresini oluşturan isimler arasında Halit Fahri, Selahattin Enis, Hakkı Tahsin, Orhan Seyfi, Yakup Salih, Hasan Sait sayılabilir. *Rûbâb*'da Fecr-i Âtî'ye hücumları ile dikkat çeken bu gençler önce *Nihal*, ardından da *Safahat* dergisini neşrederler. Ancak bu topluluğun ömrü çok kısa sürmüş, düşündüklerini uygulamaya geçirecek değerde eser vermeden dağılmışlardır. Hakkı Tahsin, "Şahabeddin Süleyman Bey'e 'Batalıklıkda' Münasebetiyle" makalesinde "*Fecr-i Âtî edebiyat tahtına mâlik oldukdan sonra çalışılacak bir devrenin inkişâf etdiğini düşünecekleri yere, şöhrete, şöhretin fezâlarına yükselmeye sa'y etdiler. Ve neticede üç yâhud beş şiirle hepsi, birçoğu meşhûr oldular...*" der (Akyüz 1995: 169-170). Sözlerini artık onların artık öldüğünü, sanatı hakir kıldıklarını ve sanatın suskunluk devresine onların sebep olduğunu belirterek sürdürür.

Bu hususta yazılan makalelere göz attığımızda, Fecr-i Âtî'nin karşısında olan tüm yazarların aynı noktaya parmak bastıklarını görürüz. Bu nokta, topluluğun kendinden öncekilere bir şey ekmediği ve eserlerinin niceliğinin bu edebiyat âlemini tatmin edecek boyuta ulaşamadığıdır.

Selahaddin Enis de "Gençlik ve Edebiyat" başlıklı makalesiyle bu mevzua dâhil olur. Enis, konuya Fecr-i Âtî'nin ortaya çıkışı açısından yaklaşır. Meşrutiyet'in tesiriyle gayet heveskâr bir havayla edebiyat sahasına çıkan gençler, edebî bir cemiyet oluşturarak kendilerine Fecr-i Âtî ismini vermişlerdir. Eskiler bu harekete olumsuz bir tavırla yaklaşırken, yeni nesil onları desteklemiştir. Herkes edebiyata katacakları yeniliği beklemiştir. Ancak onlar Edebiyat-ı Cedîde'nin devamı olmaktan pek de öteye geçememiş, her şeyden önce bize benliğimizi anlatacak yazılar ortaya koyamamışlardır. Zaten Edebiyat-ı Cedîde de bu sebeple tenkit edilmiş, batının taklitçisi olarak görülmüştür. Fakat bu topluluk en azından bizi eski edebiyatın demir parmaklıklarından kurtarmış ve yeni bir üslup ortaya koyabilmiştir. Onlar da bir suskunluk evresi yaşamış ancak hiç olmazsa geriye elle tutulur bir enkaz bırakmışlardır. Enis'in tespitine göre "*Fecr-i Âtî vaktinden evvel doğan bir cenîn idi. İşte onun vaktinden evvel doğması, kendisini yaşatacak 'kuvve-i hayâtiye'den mahrum bulunmasıdır*" (Polat 2005: 470).

Şahabeddin Süleyman "İnkâr (Hakkı Tahsin Bey'e Cevâb)" makalesi ile Fecr-i Âtî'yi savunur. Münekkitlerin, bunca eleştiriye rağmen bu topluluktan daha iyi işler ortaya koyamadığını, Fecr-i Âtî'nin nadide eserler ortaya koyduğunu dile getirir. Sanat camiasını, bu topluluğu eleştiren ve onlardan bir adım öteye gidemeyecek bir zümreye teslim etmenin mümkün olmadığını söyler.

Hemedânizâde Ali Nâci'nin yazdığı makalede⁶ ise; bu cereyanın oluşumundan o ana kadar geçirdiği evreler uzun uzun eleştirildikten sonra Fecr-i Âtî ile ilgili ilginç bir tasvire yer verilir.

“Fecr-i Âtî adeta başkalarının değneklerine kollarını dayamış, gözleri kör, ayakları topal, lakırdı söylemesini bilmeyen küçük beğimli bir çocuğa benzer. Ayaklarının biraz kımıldadığı, hareket ettiği günden beri tarik-i edebiyata atılmışdır. Halbuki birinci ve ikinci adımda bacıklarını taşlara vurmağa, üçüncüde titremeğe, dördüncüde de sendelemeğe mecbûr oldu. Fecr-i Âtî'yi yürüten değnekler vardır demiştim; bunlar iki tanedir, biri Fransızların, biri Belçikalıların.” (Polat 2005: 484)

Ali Naci, başından beri sağlam bir dayanağı olmayan Fecr-i Âtî'yi birkaç isim ve birkaç eserin ayakta tuttuğunu, onlar da sükûta düşünce ortaya yeni eserler çıkmadığını dile getirmiştir. Daha sonra tenkidini daha şahsi bir boyuta taşıyarak Celal Sâhir'i eleştirir. Kendisinin önce Edebiyat-ı Cedîde'ye, ardından Fecr-i Âtî'ye, oradan Türk Yurdu camiasına katılımını ironik bir şekilde eleştirerek bir sonraki durağının Genç Kalemler derneği olacağını söyler.

Ali Nâci, “İkinci Cevâb” makalesinde de eleştirilerine devam eder. Önceleri Fecr-i Âtî hakkında objektif bir değerlendirme yapan Şahabeddin Süleyman'ın söylediklerinin arkasında durmadığına ve savunmaya geçtiğine işaret eder. Daha sonra Fecr-i Âtî'nin edebî anlayışını eleştirerek sözlerine devam eder.

“Üslûb madem ki şekl-i tefekkür ve tahassüs demektir binâenaleyh bugünkü gençler Fecr-i Âtî'den ayrılmışlardır. Fecr-i Âtî şairleri dört seneden beri bize kameri dinletdiler. Dört seneden beri kulaklarımız Celâl Sâhir Bey'in sevgilileri ile doldu, halbuki bugün Hâlid Fahri Bey gibi en genç şairimiz bize geniş bir muhayyile ile büsbütün şahsî bir tarz-ı tefekkür ve tahassüse kâinât-ı hariciye ve rûhiyyeyi zarîf, hassas, nârin bir kalem-tirâş-i sanatla işliyor” (Polat 2005: 491).

Bir diğer eleştiri de Halid Fahri'den⁷ gelir. Yazarın bu hareketi eleştirdiği nokta taklit hususudur. Batıdan faydalanmak elbette kötü değildir ancak bunu edebiyatımıza aksederken şahsiyetimizi katmamız ve kendi tarzımızı oluşturmamız gerektiğini söyler. Halid Fahri'nin vurgulamak istediği bir üslubumuzun olmayışıdır. Makalenin devamında ise Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın bir gazelini Ali Nâci'nin “Serâb” şiiri ile karşılaştırarak taklide ilişkin bu görüşlerini kanıtlamaya çalışır. Köprülüzâde'nin aynı fikirleri farklı sözcüklerle ifade ederek kendine has bir üslup yakalayamadığını eleştirir.

“...taklîdin doğrudan doğruya şahsî olması elzemdir. Fakat, Fecr-i Âtî azâlarının birçoklarında vâki olduğu üzere kendi şahsiyetlerinden hiçbir şey ilave etmeksizin bu zevk bir

⁶ Hemedânizâde Ali Nâci. “Şahabeddin Süleyman Bey'e Cevâb”; **Rûbâb**; C. 1; S. 26; 5 Temmuz 1328; s. 290-296.

⁷ Halid Fahri. “Fecr-i Âtî İntihâllerinden: Bir Gazâl-i Meczûb”; **Rûbâb**; C. 1; S. 29; 26 Temmuz 1328; s. 325-330.

fotoğraf makinesi gibi yalnız istinsâh etmek, zannederim ki, en mazmum bir cinâyet-i edebiyedir” (Polat 2005: 505).

Münakaşa, Ali Nâci'nin yazdığı “Kundakçılar” makalesi ile sona erer. Bu yazısında Yeni Lisan, edebiyât-ı milliye gibi kavramlara karşı çıkan yazar, edebiyatın halk için yapılmadığına dikkat çeker. Çünkü halk sadece mevzu ile ilgilenir. Bu nedenle onların görüşlerine çok da itibar edilmemelidir. Daha önceki yazılarındaki görüşlerini son makalesinde toplayan Ali Naci, bu topluluğun eserlerinin toplatılması gerektiğini ifade ederek yazılarına son verir. Çünkü “*Bugün yarının kuvveti yarın bugünün muhâsala-i tefekkürât ve terakkiyâtıdır. Bugün yarının hâdisât-ı hayâtîyesini tanzîm eden bir çerh-i ictimâidir” (Polat 2005: 821).*

1.3.1.2. Yeni Lisan Münakaşaları

Yakub Kadri'nin *Rübâb*'da yayımladığı “Netâyic-Netâyic II” adlı makaleleri Yeni Lisan anlayışının eleştirildiği iki önemli yazıdır. Fecr'-i Âtî edebî topluluğuna mensup bulunduğu dönemlerde bu grubun bütün edebî özelliklerini benimseyerek, sanatta bireyselliği savunan Yakub Kadri, Balkan Harbi ile birlikte ferdiyetçiliğin bir çözüm olmayacağını fark etmiş ve milleti esas alan bir edebiyat yapma ihtiyacı duymuştur (Akyüz 1995: 183). Bu noktada Yahya Kemal'in fikirleri ile bütünleşen yazar, Milli Edebiyat hareketine katılarak halkın mücadelesini desteklemiştir.

Yakub Kadri, “Netâyic” makalelerinde yeni lisan anlayışı üzerine görüşlerine yer vermiş, yeni lisanın hemen benimsenmesini tenkit etmiştir. Burada, halkı hiçbir kritere tabi tutmadan her anlayışı kabul etmeye meyilli bir kitle olarak tanımlar. Milli ruh ve milli lisan gibi mefhumların halk nezdinde bir şey ifade etmediğini dile getirir. Yeni lisana uymak için çaba sarf etmemizin doğru olmadığını; bizim Osmanlı, lisanımızın da Osmanlı Türkçesi olduğunu vurgular.

“Ey görgüsüz çocuk ruhlu kimseler, yalnız bir şey var ki tatbîki sizin için biraz güç olacak: ‘Yeni Fikir’i kalıplı bir fes gibi başa giymek kolay, ‘Yeni Hayat’ı elange bir elbise gibi sırta almak kolay, fakat ‘Yeni Lisan’, ‘Yeni Lisan’ sizin için muhakkak kullanması pek güç bir zînet olacaktır. Diliniz irsî, kesbî bütün itiyâdlardan tecrîd edeceksiniz, yeni lehçeniz olacak, meselâ ‘yaşasın millet’ demiyeceksiniz, ‘yaşasın budun!’ diyeceksiniz... İş bu kadarla kalsa iyi; fakat icâbında dilinizi tersine çevireceksiniz, ‘nazar-ı dikkat’ yerine ‘dikkat gözü’, ‘nefhâ-i ümîd’ yerine ‘ümit üfürüğü’, ‘sadr-ı azam’ yerine ‘azam sadr’... ilh. demeye mecbûr olacaksınız ve daha sonra fart-ı gayretle muhakkak hiç olmazsa bir kere ‘İntikam Şiirleri’ okumak zahmetine katlanacaksınız. Bütün bu müşkilâtı, iftihâm etdikten sonra korkmayınız, artık meydân, yeni hayât meydânı sizindir” (Polat 2005: 523-524).

Bir diğer makalesinde⁸ ise Yeni Lisân anlayışına karşı tutumunun nedenlerini farklı bir üslupla dile getiren Yakub Kadri milliyetçiliğin ortaya koyulduğu gibi bir kavram olmadığını vurgulamaya çalışır.

“Benim beynimi Arablar yoğurdu, rûhum bestesini Acemlerden aldı ve Bahr-i Sefîd sahilleri gözlerine ferini ve Asya-yı Sugra tepeleri çehreme şeklini ve Rumeli, [...] havaları cildime ciyâdetini verdi. Benim mevcûdiyetim işte bu müesserâtın ve bu ekâlimin mahsûlüdür; ben, bir Türk’üm, fakat böyle bir Türk’üm ve bu ananât üzerine milliyetperverim” (Polat 2005: 534).

Yakub Kadri, hiçbir milletin tamamıyla dış tesirlerden uzak, saf, bağımsız bir edebiyatı olabileceğini kabul etmez. Milletler kendi manevi varlıklarını kendi sınırları içinde hıfz ederek kendilerini başka tesirlerden korumak gibi bir çabaya girmemiş ve yabancı milletleri etkilememek uğruna kendilerini hapsetmemişlerdir.

Yakub Kadri’nin bu görüşlerine cevaben “Lisan ve Edebiyat Muhiblerinden Biri” imzalı bir makale yayımlanır. Burada, Bizim Edebiyat-ı Cedîdemizin de ruhen Türk olmamakla beraber, şeklen tamamen milli olduğu ifade edilir. Üslup ve şive farklı hususlardır. Bizim kendimize has bir üslubumuz olmamış olsa dahi milli bir şivemiz söz konusudur.

“Evet, Edebiyât-ı Cedîde ‘rûhen’ Türk değildir; Frenk’dir fakat ‘şeklen’ Türk’dür, Türkçe bilen bir Frenk değildir. Peki üslûbu teşkîl eden rûh ve fikir değil midir?... diyeceksiniz, haşîn ve ateşîn duygular ateşîn ifâde olunur. İnce fikirler ince bir üslûb ile yazılır. O halde mâdem ki Edebiyât-ı Cedîde Garblıdır; bu hâl üslûba da tesîr etmiştir... Bu doğru! Fakat ‘üslûb’ başka, ‘şive’ başkadır. ‘Üslûb’ şahsîdir, bir adamın tarz-ı ifâdesidir. ‘Şive’ ise umûmîdir bir milletin ekseriyet-i münevveresinin tarz-ı tekellümüdür” (Polat 2005: 546).

1.3.1.3. Cadı Romanı Üzerine Zuhur Eden Tartışmalar

Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Cadı* adlı bir roman telif eder ve Şahabeddin Süleyman roman hakkında bir tenkit yazısı kaleme alır. Daha sonra dönemin edebi şahsiyetlerinin de fikir beyan etmesi üzerine tartışma ciddi ve daha sonraları da şahsi bir boyut kazanarak devrin en büyük edebi münakaşası haline gelir. Bu tartışma, *Rübâb* dergisinin 51. Sayısından başlayarak 54, 56, 61, 62, 82, 83 ve 84. sayılarında zuhur etmiştir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın bu son romanı hakkında fikir beyan eden Şahabeddin Süleyman, makalesinde⁹ yazarın hayattan aldığı kareleri ironik bir tarzda aktarmada başarılı ancak üslup ve his bakımından zayıf olduğunu belirterek, *Cadı*’nın yazarın önceki eserlerinin hatırına kabul göreceğini ifade eder. Daha sonra da roman hakkındaki eleştirilerinin sebebini ortaya koyarak, edebiyatın yeni bir sükût evresine girmesinden duyduğu endişeyi dile getirir.

⁸ Yakub Kadri. “Efkâr ve Âdât -Teceddüd-“; *Rübâb*; C. 2; S. 73-74; 26 Ağustos 1329; s. 422-426.

⁹ Şahabeddin Süleyman; “Son Bir Eser: *Cadı*”; *Rübâb*; C. 2; S. 51; 14 Mart 1329; s. 117-119.

“*Cadı*, bu ne bir eser-i ciddî-i san’at, ne de bir eser-i hezl-âver-i san’atdır. Acele yazılmış, vekayii birbirine tamâmîyle rabt edilmemiş, edâ hususunda gayet sâde, ibdâ’dan, îcâddan mahrûm, tabîlikden mütabâid, lüzumsuz, mütekeddir felsefelere mâlî bir romandır” (Polat 2005: 396).

Şahabeddin Süleyman’ın bu tenkidine Mevhibe Ziya yanıt vermiş ve bu makale de derginin objektiflik ve edebiyata hizmet edecek her görüşe yer verme prensiplerine uygun olarak yayımlanmıştır. Mevhibe Ziya, “*Cadı Hakkında*” ismiyle yayımlanan makalesinde tenkidin edebiyatımız için elzem olduğunu ancak Şahabeddin Bey’in eleştirisini bir sanatkârın hevesini kırmak olarak yorumladığını dile getirmiştir. Bu roman bir şaheser olmayabilir ancak tek bir eser üzerinden yazarın ve edebi camianın ömrü hakkında fikir beyan etmek çok da doğru değildir. Her yazarın her eseri aynı başarıya malik olmayabilir.

“...başka memleketlerde nişânlar, mükâfatlarla hayât-ı mesâiye teşvîk çareleri arandığını düşünmek lâzım gelirken bu zavallı meleket hayât-ı edebîyesinin kucağında bin muhannet ve meşakkatle yetiştirebildiği bedîa-i irfânından en faal bir uzviyyetin böyle tenkîd yollu sitemlerle incidilmesi rûha giryân geliyor” (Polat 2005: 399).

“İtirâza Cevâb” makalesi ile Şahabeddin Süleyman, eser hakkındaki görüşlerinin arkasında olduğunu romandaki garabetlere örnek göstererek savunmuş, yazarın bu sükût evresine adım adım girişinin bir önceki romanlarından sezildiğini ifade etmiştir. Hüseyin Rahmi’nin sanatı üzerinde görüşlerini belirttikten sonra, Mevhibe Ziya’yı bilmeden eleştiri yapmakla itham eder.

“Esâsen Hüseyin Rahmi Bey muâdele-i üslûbun bir ma’lûmuna yani rü’yet-i şahsiyyeye mâlik bulunurdu. Onda ne ince bir tahassus, ne de bir tefekkür ve ifâde vardı. Onu da ihmâl etdikten sonra geriye ne kalır? Zannedirim ki sıfır” (Polat 2005: 400).

Şahabeddin Süleyman’a cevaben yazarın daha önce de *Cadı* değerinde romanlar yazdığını ancak bunların üzerine de yazdığı büyük eserler bulunduğunu belirten Mevhibe Ziya bu aşamada münakaşadan uzaklaşmış, fakat dergi daha ciddi tenkitlere sahne olmuştur.

Hüseyin Rahmi, kendisi ve eseri üzerine bu kadar tenkit yazısına 72 sayfalık bir metinle yanıt vermiştir. “*Cadı Çarpıyor*” adlı bu yazıda ağır tarizlerde bulunmuş ve yapılan tenkitlerden çok münekkitleri hedef almıştır. Bu noktada, Gürpınar’a en ağır eleştiriler Ali Nâci’den gelmiştir. Nâci, “*Cadı Hortladı*” başlıklı makalelerinde öncelikle yazarın 72 sayfalık müdafaanamesini eleştirmiştir. Bu sayfalarda ilim namına bir şey bulamadığını, yazarın şahsına övgüler yağdırmaktan, gurur ve ahlak sınırlarını hiçe saymaktan başka bir şey ortaya koymadığını dile getirmiştir. Bunu şu sözlerle ifade eder: “*Dünya değişip de yeni bir peygamber gelse, bu başka bir mezheb îcâd etse idi, i’timâd ediniz ki Hüseyin Rahmi Bey’in Cadı’sıyla tefâhür ettiği kadar o bile mezhebiyle iftihâr etmezdi*” (Polat 2005: 406).

Bir yazarın eserini tenkit etmenin de ona ve eserine ehemmiyet vermek olduğunu vurgulayan Nâci, Gürpınar’ın on beş seneden beri imla hatası yapmamak ve düzgün yazmak

dışında hiçbir mahareti olmadığını söyler. Bir eserin çok okunması, onun edebî değerinin yüksekliğini göstermez, çünkü halk edebi esere sanat bağlamından değil zevk hususundan bakar.

Mevhîbe Ziyâ da Ali Nâci'nin eleştirilerinden payını alır. Nâci, kendisinin bir kadın olarak yazdığı iki üç lakırdıyla edebiyata dâhil olamayacağını söyler ve onu *Osmanlı edebiyatını kadınlar hamamına çevirmekle* suçlar. Şahabeddin Süleyman'ın edebiyata katkısını sorgulayan Hüseyin Rahmi'ye, kendisinin piyesi edebiyatımıza getirdiğini ve tarih-i edebiyât-ı Osmaniyye yazdığını hatırlatır. Ali Nâci'nin eleştirilerine karşılık olarak ise “Şekâvet-i Edebiyye (Edebiyat Eşkîyalığı)” ile cevap veren Gürpınar, bu müdafaanamede seviyeyi oldukça düşürmüş, tartışmayı adeta bir karalamaya döndürmüştür.

Daha sonra *Rûbâb* müdüriyeti bu mevzu üzerine bir başlık açmış ve önemli şahsiyetlerin görüşlerine 84. sayıda yer vermiştir. Bu isimler; İsmail Zühdü, İlyas Mâcid, Bahâ Tavfik, Tahsin Nâhid, Cemal Mukbî, Gördüslü Hüseyin Hüsnü, Hakkî Târık, Süleyman Sırrı, Selahaddîn Enis, Fazıl Ahmed, Kemal, Mah-ı Sultân Muhsin Şirâzi, Nerîman Nüzhet, Yakub Kadri ve Rıza Mansur İsfahânî'dir. Bu yazıların tamamı Hüseyin Rahmi'nin müdafaanamelerini kınar ve tenkit ile başlayan bu münakaşanın bu noktaya gelmesini yadırgar niteliktedir.

1.3.2. Tenkit Anlayışı Üzerine Yazılar

Devrinin eleştiriye bakış açısını göstermesi bakımından dikkate alınması gereken bu hususta, tenkidin nasıl olması gerektiğine değinen iki makale dikkat çekmektedir. Her ikisi de *Dergâh* dergisinde yayımlanan makalelerden biri Falih Rıfkı'ya aittir. Diğer makalenin imzasız olmasına rağmen Yahya Kemal'e ait olduğu düşünülmektedir.

Falih Rıfkı, “Takriz Ananesinin Devamı” isimli makalesinde eskiden tenkitten ne anlaşıldığı, ne anlaşılması gerektiği, takrizin ne olduğu, sanatçının tenkit karşısındaki tavrının ne olması ve tenkidin nasıl olması lazım geldiği hususlarını ele almıştır (Uslucan 1995: 134). Yazara göre, takriz kelimesi daha önceleri tenkidin karşılığı olarak kullanılmıştır. Oysa bu kelime, yazar veya eserin kıymetini ortaya koymadığı gibi edebiyattan çok adap ile alakalıdır. Üstelik tenkit ya olumsuz bir eleştiri veya şahsi bir değerlendirme olarak görülmüş yahut abartılı bir övgü olarak karşımıza çıkmıştır. Falih Rıfkı iki anlayışın da yanlış olduğunu vurgular. Tenkidin gerçekçi, objektif ve faydalı olması gerektiği görüşündedir.

*“Mübtedî, aylak ve istidâdsızları hakîkatin zehrinden uzak yaşatmak doğru değildir...
Sahte sanat kahramanlarını devirmek, karanlıklar içinde kalmış genç kabiliyetleri aydınlatmak
hem de vatana edilecek en büyük hizmettir”* (Uslucan 1995: 135).

Yahya Kemal ise “Tenkîd” adlı yazısında öncelikle bir eleştiriye yanıt vererek sözlerine başlar. *“Tenkitten önce eser neşredilmelidir ki tenkit edelim.”* anlayışının yanlış olduğunu dile getiren yazar, Tanzimat devrinde gerek tercüme, gerek taklit, gerekse mahallî birçok eser verildiğini, esasında eleştiri yapacak nitelikte kimsenin bulunmayışından böyle bir eksikliğimiz

olduğunu dile getirir. Servet-i Fünûn'un böyle bir misyon üstlenmeyerek eleştiriye getirdiği boyutu sorgular. Bu eleştiriler üç maddede toplanabilir:

“1. Sanat eserlerini sanatçının dostları olan münekkidler incelediği zaman, ortaya subjektif değerlendirmeler çıkıyor. Zirâ bu durumda sanatçılar birbirlerine müsâmahakâr davranıyorlar ve dostlarının hatalarına göz yumuyorlar.

2. Sanatçının eserini, dostu olan münekkidten başkası ele alamazsa, bu durumda herkes yalan yanlış ifadelerle dolu bir tenkid yazısı gibi düşünecektir.

3. Hakiki manada tenkide istidâdı olanlar ise ‘başkalarının eserini tenkîd etmektense şiir yazmayı daha iyi bulduğunu’ söylüyorlar. Halbuki edebiyat yalnızca şiir yazmaktan ibâret değildir. Tenkîd de edebiyatın bir şubesidir” (Uslucan 1995: 137).

SONUÇ

Her iki dergi de yayımlandıkları dönemde ortaya çıkan olaylara kayıtsız kalmamış, halkın milli mücadelesini desteklemiş, edebi hayattaki gelişmeleri yakından takip ederek değerlendirmelerde bulunmuş ve yeni yetişen nesiller için faydalı birer kaynak olmuştur. Böylelikle, yayımlandıkları dönemin panoramasını çizerler. Edebiyatın her devrinde tartışılabilen konular bu dergilerde de mevzu bahis olmuş, dergiler birçok edebi şahsiyetin farklı bakış açılarına vakıf olmamız için önemli birer rol üstlenmişlerdir.

Dergâh dergisi daha çok Yahya Kemal'in fikirleri doğrultusunda ve tek yönlü olarak neşredilen bir dergi iken, *Rûbâb*'in birçok farklı edebi harekete mensup şahsiyeti bünyesinde barındırdığı görülür. Bu dergide cereyan eden münakaşalar da derginin objektif ve farklı perspektiflere açık vasıfları dolayısıyla okura, daha doğru bilgilere ulaşma imkânı sunmuştur.

Dergâh dergisi, Dârü'l Fünûn öğrencilerinin istemi üzerine neşredilmeye başlamış, bu gençler ilk yazılarını bu dergide yayımladıklarından dolayı bir edebi mektep vasfı görmüştür. *Dergâh*'ta milli bilinci uyandırmak en önemli vazife olduğundan Türklük ve menşei ile ilgili yazılara rastlanmakta, bu husus da derginin poetikasını yansıtmaktadır.

Rûbâb, II. Meşrutiyet devrinde Türk basın hayatının birçok alanda geliştiği bir evrede yayımlanmış; siyasal anlamdaki demokratikleşme süreci basın hayatında da kendini göstermiştir. Bir ideolojinin savunucusu olmamış, edebiyata hizmet edebilecek bir politika benimsemiştir.

KAYNAKÇA

AKYÜZ Kenan, (2007), **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923**, İstanbul: Anka Basımevi.

BEYATLI Yahya Kemal, (2005), **Edebiyata Dair**, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

BEYATLI Yahya Kemal, (2007), **Eğil Dağlar**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

KARADIŞOĞULLARI Ekrem, “Dergah Mecmuası’nın Türk Edebiyatı İle Milli Mücadeledeki Yeri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, Yıl: 11, Sayı: 27, s. 219-226.

POLAT Nazım Hikmet, (2005), **Rûbab Mecmuası ve II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kültür, Edebiyat Hayatı**, Ankara: Akçağ Yayınları.

SAĞLAM Halil, (2009), “II. Meşrutiyet Dönemi Türk Basınında Rûbâb Dergisi’nin Yeri ve Önemi”. **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Balıkesir, Yıl: 11; Cilt 12; Sayı: 21; s. 434-440.

USLUCAN Fikret, (1995), Dergah Mecmuası Üzerine Bir İnceleme, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YÜCE Sefa, (2010), **Türk Edebiyatında Dergâh Mecmuası 1921-1923**, Ankara: Kurgan Edebiyat.

BAŞKURT HALK EDEBİYATINDAKİ *KÉM KÖSLÖ* (KİM GÜÇLÜ) MASALININ İNCELEMESİ

Arş. Gör. Dursun ÜNÜVAR*

Özet: Sözlü edebiyat ürünleri, dolayısıyla masallar, bir toplumun kültürünün, tarihinin ve dilinin nesilden nesile aktarılmasında önemli bir yere sahiptir. Anlatıcılar, aktarılan ürüne anlatıldığı dönemin ve ortamın koşullarına göre eklemeler ya da çıkarmalar yapabilir. Kém Köslö masalında da anlatıcı içinde bulunduğu dönemin şartlarına göre, masalın sonunda dinleyicilere, özellikle de genç çocuklara, okumanın, aklın ve bilimin önemini hatırlatmasının yanında vatanın her şeyden güçlü ve üstün olduğunu belirtir. Çalışmada incelenen masal, hem verdiği mesajlar hem de içerisinde tespit edilen motifler ve söz sanatları açısından çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Başkurt masalları, sesen, söz sanatları, ceditçilik, motif.

AN INVESTIGATION OF *KIM KOSLO* TALE IN BASHKIR FOLK LITERATURE

Abstract: Oral literary texts, namely tales, have significant places in transmitting the culture, history and language of a society from one generation to the other. Narrators may add new features or subtract some others from the narrated texts in accord with the conditions of their context and time. As in Kém Köslö tale, congruent with his time and conditions, narrator tells his audience, especially the little kids, that the homeland is by far the strongest and the most superior of all. Besides, he reminds the importance of education, reason and science. The tale investigated in this study is analyzed in terms of its enlightening messages and motives and figures of speech identified in it.

Keywords: Bashkir tales, sesen, figures of speech, Jadidism, motif.

1. GİRİŞ

Türk halkları içerisinde sözlü gelenek ürünleri bakımından en zengin malzemeye sahip olanlardan birisi de Başkurtlardır. Sözlü kültür ortamı içerisinde oluşan destan, halk hikayeleri, bilmece, atasözleri, tekerlemeler ve masallar gibi ürünler Türk kültürünü, tarihini ve sosyolojisini nesilden nesile aktarmada önemli bir yer edinmiştir.

Başkurt halk edebiyatında da masallar önemli bir yere sahiptir. Masal terimini Başkurtlar *ekiyet* (Gümüş, 2017: 30) terimi ile karşılamaktadırlar. Başkurtlarda masal anlatımı *sesen* olarak adlandırılan anlatıcılar tarafından devam ettirilmekte ve halkın içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal şartlara göre masallara sesenler tarafından eklemeler ya da çıkarmalar yapılmaktadır.

Masalların ne olduğuyla ilgili tanımlama çalışmaları Türkiye'de 19. Yüzyılda başlamıştır. Bu çalışmaları İbrahim Gümüş üç döneme ayırır: erken dönem, gelişme ve olgunluk dönemi (2017: 19-27). Olgunluk döneminde yapılan tanımlamalardan biri de şu şekildedir: Masal,

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

kahramanlarından bazıları, hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür (Sakaoğlu 1999:2). Bu tanımlama bazı eleştirilere maruz kalsa da geçerliliğini yitirmemiştir. Bu bakımdan bu tanım çalışmada esas alınmıştır.

Sözlü gelenek ürünlerinden olan masallar, Başkurt halk edebiyatında genellikle *hayvandar turahındağı ekiyetler* ‘hayvanlar hakkındaki masallar’, *batırlar turundağı ekiyetler* ‘kahramanlar hakkındaki masallar’ ve *novelistik ekiyetler* ‘gerçekçi masallar’ olmak üzere olmak üzere üç ana başlık altında incelenmektedir. Başkört İlénen Küçteneç adlı çalışmada masallar *batırlar turundağı ekiyetler* ve *novelistik ekiyetler* başlıkları altında ele alınmıştır (Süleymanov vd., 2002: 140-192). Başkurt halk edebiyatında masallar genel olarak bu üç başlık altında incelense de bazı çalışmalarda farklı sınıflandırmalar da yapılmıştır. Bu çalışmadaki sınıflandırma ise *Başkört Folklorının Anlatmalı Hüzlégé* (Galın 1999: 306-315) adlı çalışma üzerinden yapılmıştır.

Bu çalışmada incelenen *Kém Köslö* masalı, hayvanlar hakkındaki masallar kategorisi içindedir. Başkurt edebiyatında hayvanlar hakkındaki masalların sayısı oldukça fazladır. Bu tür masallarda hayvanlar masal içerisinde başkarakter olurlar. Masallarda geçen hayvanların genel olarak temsil ettikleri bir karakter vardır. Mesela, kurt ve aslan kötülüğü, ayı dürüstlüğü, tilki hilekârlığı temsil eder. Bazı masallarda ise hayvanların karakterlerinin ve dış görünüşlerinin nedeni anlatılır. “Köpek Neden Kendisine Sahip Bulmuştur?” adlı masal köpeğin neden insana bağlılık hissettiğini, “Ayı ile Arılar” masalında ise ayının kuyruğunun neden kısa olduğu açıklanır. Etiyolojik esasa göre kurulmayan hayvan masallarında genelde, insan ile hayvanın, hayvan ile insanın gerçek hayat için doğal olmayan münasebetleri anlatılır.

1. 1. Masalın Anlatıldığı Coğrafya

Kém Köslö masalı, Başkört Halık İjadı (1982; 215-218) adlı eserden alınmıştır, eserde masalın kimden derlendiği yazmasa da sesenin ismi ‘Ğindulla Usmanov’ verilmiştir. Masalın derlendiği coğrafya ile ilgili bu çalışmada herhangi bir bilgi verilmemiştir fakat *Kém Köslö* masalının başka bir versiyonu Ebru Çetin Milci tarafından hazırlanan Başkört Masalları ve Başkört Türkçesindeki Sözcük Grupları adlı yüksek lisans tezinde ele alınmış ve masalın bu metninin Melevez rayonu Arıslan köyünde Taştimerova Mehepyamal abladan derlenip Ezelbayeva Fenzile tarafından yazıya geçirildiği (2006: 8) belirtilmiştir. Çetin-Milci’nin çalışmasında düzyazı biçiminde ve farklı kahramanları barındıran *Kém Köslö* masalının Arıslan köyünden derlenmesinden, bizim inceleyeceğimiz versiyonunun anlatıcısı olan Ğindulla Usmanov sesenin de Arıslan köyünde yaşamış olmasından ve masalın versiyonlarındaki ana konunun aynı olmasından dolayı Arıslan köyünü masalın anlatıldığı coğrafya olarak değerlendirebiliriz.

1. 2. Masalda Anlatılan Yerin Coğrafyası ve Zamanı

Kém Köslö masalında, masalın geçtiği coğrafya ile ilgili bazı bilgiler yer almaktadır. Masalda geçen cümlelerden masalın ormanların, dağların ve denizlerin olduğu, hayvan türlerinin bol bulunduğu bir coğrafyada geçtiği anlaşılmaktadır.

Urman buylap kilép sıqtı bér art büré:

-Min bahadır, - tiné, orur abarınıp...;

Béyék tavzar başın hugan kükke taba:

- Bé batırbız bézen batır kém bulır? – tip...;

Yél-bahadır asıv ménen dingéerge

urınıclı ijırı la höjüm itte (Söleymenov, 1982: 216-217).

2. KÉM KÖSLÖ MASALININ İNCELEMESİ

2. 1. Masalın Kişisel Boyutu (Anlatıcı Boyutu)

Azadovski, masalı anlatanla, dinleyen arasındaki karşılıklı etkilenmenin masalın yaratılmasında önemli bir olay olduğunu belirtir (Bazancir, 2013: 308).

Başkurt Türkçesinde, genellikle *ekiet* sözcüğü ile karşılanan masalların anlatıcıları için *ekietsé* ‘masalacı, masal söyleyen’ sesen ‘1. Akıllı kişi, zeki sözlü. 2. Şiire hemen sahip olup, örnek alınan usta sözü ve icadı ile tanıklık eden kişi. 3. Gözü kara.’ sözleri kullanılır (Agishev 1993: 287, 744).

Başkurt destanlarını teşekkül ettiren ve icra ederek günümüze kadar taşıyan sanatkârlara yıray ve sesen adları verilmektedir (Burangolov 1995: 38). Burangolov, sesenleri destan anlatıcıları olarak tanımlasa da, sesenlerin masal anlattıkları ve şiir yazıp söyledikleri de bilinmektedir. Başkurt Türkleri içinde sesenler bilge kişi konumundadır ve genellikle halkın içinde bulunduğu sıkıntılar için şiirlerinde, anlattıkları masal ve destanlarda yol gösterirler. İncelediğimiz *Kém Köslö* masalını anlatan Ğindulla Usmanov sesen de masalın sonuna yol gösterici bir ekleme yapmıştır. *Kém Köslö* masalının ilk hali muhtemelen mensurdur. Ebru Çetin Milci tarafından hazırlanan Başkurt Masalları ve Başkurt Türkçesindeki Sözcük Grupları adlı yüksek lisans çalışmasında masalın mensur versiyonu yer almaktadır (Çetin Milci 2006: 28). Bizim incelediğimiz masalı ise Usmanov sesen manzum şekilde anlatmış ve dönemin (1875-1940) durumunu anlatmak ve yol göstermek için masala eklemeler yapmıştır.

Eem başı nier eley bıl donyala,

ilém, akıl iad ite ur kévetté.

Eger béрге bula iken bélém, akıl,

Bıl donyala barıhınan da ul kévetlé

İnsan başı nasıl işler bu dünyada,

İlim, akıl icat eder büyük kuvveti

Eğer birlik olursa bilim, akıl

Bu dünyada hepsinden de o kuvvetli.

Bu sözler o dönem Türk dünyasında, özellikle İdil-Ural bölgesinde etkili olan ceditçilik hareketinin etkisinin sesen tarafından masalın içerisine yerleştirildiğini göstermektedir.

2. 2. Dinleyici Boyutu

Halk edebiyatının anlatmaya dayanan türleri arasında yer alan masalların, kitle iletişim araçlarının bulunmadığı dönemlerde anlatılması günlerce sürer ve dinleyiciler hoşça vakit geçirirlerdi. Masallar genellikle anlatım gücü güçlü birisi tarafından, bir kişiye ya da topluluğa anlatılır. Dinleyiciler genellikle çocuklar ve gençlerdir. Başkurlarda da bu durum farklı değildir.

Usmanov sesenin anlattığı Kém Köslö masalının dinleyici boyutu hakkında masal içerisinde bilgi verilmiştir. Aşağıda verilen sözlerde masalın dinleyicilerinin çocuklar olduğu anlaşılmaktadır.

*Yeş balalar, hezér azak hüzém yazam,
Tağın hézge in žur höner uqiv timén.
İllé béréncé, azağ şigırırında,
Ös ay hel yiy, tuğız ayın uqi, timén.*

Genç çocuklar, şimdi son sözümü yazayım,
Tekrar size en büyük hüner okumak derim.
Elli birinci, son şiirimde,
Üç ay durum toparla, dokuz ay oku derim.

2. 3. Masal Metninin Yapısı (dispositio)

2. 3. 1. Metnin Giriş Bölümü – Olayın Başlangıcı (Exordium)

Başkurt masallarında başlangıç formeli olarak genellikle *boron boron zamanda* ‘çok çok eski zamanda’, *boron zamanda* ‘evvel zamanda’, *bér vakıt* ‘bir gün, bir zamanlar’ ” sözleri kullanılır. “ *Kém köslö,, tip bér vaqıtta uylay sébén*” cümlesiyle başlayan masalda başlangıç formellerinden *bér vaqıt* sözü kullanılmıştır.

2. 3. 2. Gelişme (Narratio)

Karasineğin bu dünyada kimin güçlü olduğunu düşünmesiyle başlayan masalda olaylar, karasineğin karşısına çıkan hayvanların güçlerini düşünerek en güçlüyü bulma denemeleriyle ve hayvanların birbirleriyle olan mücadeleleriyle gelişir. Başkurt masallarında gelişim formelleri olarak *bér néce kön huñ* ‘birkaç gün sonra’, *Ös kön, ös tön bargannan huñ* ‘üç gün üç gece gittikten sonra’, *sunan huñ* ‘bundan sonra’ gibi sözler kullanılmaktadır. Kém Köslö adlı masalda ise gelişim formellerinden sadece *sunan huñ* sözüne rastlanır: *Sunan huñ da: "Kém köslö?"-tip tora uylap* ‘Bundan sonra da: Kem güçlü? diye düşünmeye başlar’. Masalda kullanılan bu gelişme formeli kanatlı hayvanlar hakkındaki en güçlü olma mücadelelerinin sonucuna geçişte kullanılmıştır.

Kém Köslö adlı masalının olay örgüsü şu şekildedir:

a. Kara sinek dünyada en güçlü kimin olduğunu merak eder ve düşünmeye başlar.

b. Kara sinek ilk olarak örümceğin kendisini avlamasından dolayı en güçlünün örümcek olduğunu düşünür fakat biraz daha düşününce örümceğin yel esince yuvasını kaybetmesinden dolayı en güçlü olmadığına karar verir.

c. Kara sinek en güçlüyü bulmak için düşünmeye devam eder ve önce kanatlı hayvanlar arasında en güçlüyü bulmaya çalışır.

d. Kanatlı hayvanlar arasında ilk olarak serçenin güçlü olduğunu düşünür fakat atmacanın serçeyi yediğini akıl edince atmaca en güçlüdür der. Atmacayı da şahin kovar ve kanatlılar arasında en güçlü olanın şahin olduğuna karar verir.

e. Kanatlı hayvanlardan sonra dört ayaklı hayvanlar arasında en güçlüyü bulmak için düşünür. İlk aklına gelen sıçandır.

f. Sıçanı yenen kedi ortaya çıkar ve en güçlü olduğunu söyler.

g. Kediyi enik gelip korkutur.

h. Eniği ormandan gelen kurt kovalar.

ı. Kurdun güçsüz olduğunu ise ayı gelince anlar kara sinek.

i. Kaplan gelir ve kükrer, ayı korkudan kaçır.

k. Arslan gelince kaplan ürker ve kaçır.

l. Dört ayaklı hayvanlar da son olarak aslanın karşısına fil gelir. Arslan ile fil güreş tutarlar. Arslan fili yener ve böylece dört ayaklıların en güçlüsü aslan olur.

m. Dört ayaklıların en güçlüsü belli olduktan sonra bir batır yiğit dağar çıkar ve bağırır. Bağırmasıyla gök gürler, yel eser, su dalgalanır ve yer titrer.

n. Büyük dağlar göğe bizim en güçlümüz kim diye sorar.

o. Taşlar göğe bakıp “sıcak yazdan azap çekmemek için halk bizim gölgemize sığınır” der.

ö. Taşlar övünürken yel çıktı geldi ve titretti büyük taşları aşağıya doğru. Taşlar düşünce okyanus en güçlü olduğunu düşünür.

p. Okyanus böyle düşününce yel güçlü şekilde eser, denizlerde dalgalar oluşur, dağ sarsılır. Bu durumu gören aslanlar korkup kaçır.

r. Bütün bunlardan sonra yel en güçlü olduğunu söyler fakat yel biraz düşünür ve insanların kendisini durdurduğunu ve bu yüzden en güçlü olanın vatan olduğunu söyler.

s. Vatanın özellikleri ve önemi anlatılır.

2. 3. 3. Metnin Sonuç Bölümü (Peroratio)

Başkurt masalları sesenler tarafından anlatılıyorsa, masalın sonuç bölümünde sesen dinleyiciye masaldan alması gereken mesajı verir. Kém Köslö masalının sonuç bölümünde sesen, gençlere en güçlü olanın okuyan, aklını kullanan ve ilimle ilgilenenler olduğunu söyler. Masalın sonuç bölümü şu dörtlükle biter:

Şunıñ ménen tamam ittém hüźzerémdé,

“Kém köslö?” tıp, bér kitapsıq yazım köylep.

İké yüzze higéz yul ul – 52 yır

Bötönöhön balalarğa item bñlek

Bunun ile bitirdim sözlerimi

“Kim güçlü?” deyip, bir kitapçık yazdım söyleyerek.

İki yüz sekiz satır o – 52 şarkı,

Hepsini çocuklara ettim hediye.

2. 4. Masalda Tespit Edilen Sanatlar

Kém Köslö masalı manzum şekilde anlatıldığından ve söylendiğinden dolayı söz sanatları konusundan zengindir ancak dinleyici kitlesinin çocuk olmasından ve sesen tarafından anlatılıyor olmasından dolayı sade bir dil kullanılmıştır.

2. 4. 1. Aliterasyon: Şiirde aynı ünsüzlerin bir ve birkaç dizede tekrarlanmasıyla sağlanan uyuma aliterasyon denir. Aliterasyon, uyak ve rediften sonra şiirde ahengi sağlayan önemli bir sanattır. İncelediğimiz masalda neredeyse bütün dörtlüklerde aliterasyon sanatına rastlanır.

*Arıslandı beylep kıuyğan arķandarzi
Tésé ménen bér minutta kisép taşlay.
Timér, ķoros bulmanımı, uyıp ütép,
İtté, mayzi handıķtarģa kérép aşay.*

Yukarıdaki dizelerde *m* sesi tekrar edilerek aliterasyon yapılmıştır.

*Ķanatlanıp tabalmanı şunan köslö,
Küsté hezér dürt ayaķlı hayvandarģa.
Nıķ yéntéklep tikşérgéley törlö yaķlap,
Ķayhı köslö dürt ayaķlı hayvandarzan?*

Yukarıdaki dizelerde *k* sesi tekrar edilerek aliterasyon yapılmıştır.

2. 4. 2. Asonans: Şiirde aynı ünlülerin bir veya birkaç dizede tekrarlanmasıyla sağlanan uyuma asonans denir. Bu masalda da asonans sanatı yoğun bir şekilde uygulanmıştır.

*Bésey kilép şunda sébén ergehéne:
-Tanıyhıymı, bélehéymé miné?-tiné.
Min batşahın sışķandarzın totop aşayım,
Bélehénme, min barınan köslö!-tiné.*

Yukarıdaki dizelerde *é* ve *e* sesleri tekrar edilerek asonans yapılmıştır.

*Ķanatlanıp tabalmanı şunan köslö,
Küsté hezér dürt ayaķlı hayvandarģa.
Nıķ yéntéklep tikşérgéley törlö yaķlap,
Ķayhı köslö dürt ayaķlı hayvandarzan?*

Yukarıdaki dizelerde *a* sesi tekrar edilerek asonans yapılmıştır.

2. 4. 3. Metafor: Arada bir engel karine bulunmak şartıyla, bir sözü, benzerlik ilgisiyle kendi manası dışında kullanmaktır (Bilgegil 1980: 154). Kém Köslö masalında metafor örneklerinden bazıları şu şekildedir:

*Şunan huñ da: "Kém köslö?"-tip tora uylap,
İlasın kıva ķarsıģanı urman buylap;*

Қаз, үрзек, қарсығайын - барын yéñe,
Žur meyženda den қалдырған **batır hımaқ.**

Bu dörtlükte şahinin batır gibi nam salması kişileştirmeye birlikte benzetme anlamı güderek metafor oluşturmaktadır.

“Қанатланıp tabalmanı şunan köslö” satırında ise *kanatlanıp* ‘kanatlılar arasında’ sözüyle kuşlar kastedilmektedir ve burada temel anlam kaybolmuştur.

Uylap torop eytté: -İñ köslöhö sısqan:
Téşé ménen taştar kıra, tavžar tişe;
Қармаққа үзé біlay кéп-кэскéне,
-Yér аstında **tavžar кэвэк** balsıқ işe.

Yukarıdaki dörtlükte ise sıçanın yer altından çıkardığı çamur, dağlara benzetilmiştir yani burada da metafor vardır.

Kilép şul saқ bışqırzı, ti, bér yulbarıs,
Қurқıvınan қart ayıvzın **kitté huşı.**

Bu dizelerde geçen *kitté huşı* “aklı gitti” sözüyle korkunun şiddeti anlatılmış ve kelimeler temel anlamlarını kaybederek deyimleşmişlerdir.

2. 4. 4. Metonim (mecaz-ı Mürsel): Bir sözün, arada gerçek manasını düşünmeye bir engel bulunmak şartıyla, benzerlik dışında tam bir ilgi yüzünden, kendi manası dışında kullanılmasına metonim denir (Bilgegil 1980: 169). Kém Köslö masalında metonim sanatı birkaç örnekte mevcuttur.

Қаз, үрзек, қарсығайын - барын yéñe,
Žur meyženda den қалдырған batır hımaқ.

Yukarıdaki dizelerde geçen *zur meyžen* ‘geniş meydan’ sözü ile dünya anlatılmak istenmiştir. Dünyanın büyüklüğünü anlatmak için *zur* ‘geniş’ sıfatı *meyžen* ‘meydan’ kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.

Ežem başı nižer eşley bıl donyala ‘ Kişi başı nasıl işler bu dünyada’ cümlesindeki *ežem başı* sözü, *akıl* kelimesinin yerine kullanılmıştır.

2. 4. 5. Hiperbol (Mübalağa): Bir vasfın, şiddet veya zaaf bakımından imkanı güç veya muhal derece ile ifade edilmesidir (Bilgegil 1980: 216). Kém Köslö masalında mübalağa sanatı oldukça fazladır.

Uylap torop eytté: -İñ köslöhö sısqan:
Téşé ménen taştar kıra, tavžar tişe;
Қармаққа үзé біlay кéп-кэскéне,
-Yér аstında **tavžar кэвэк** balsıқ işe.

Yukarıdaki dörtlükte sıçanın dağlar gibi çamur eşmesi ve dişi ile taşı kırması hiperbol sanatına örnektir.

*Yémérzé ul avıl-şehar binaların,
Karaltıhın torlaqtarın,koymaların.
Ġeyreténe bér neme le sızay almay,
Asıvlanha, aqtara ul taş-tavzarın.*

Yukarıda verilen dörtlükte ise, yelin öfkelenince dağların taşlarını çevirmesi ve hiçbir şeyin ona karşı duramaması hiperbol sanatına örnek olarak verilebilir.

2. 4. 6. Teşhis (Kişileştirme): Cansız, hassasiyetten mahrum veya mücerret, tamamıyla zihni bir varlığı maddi ve gerçek hüviyete kavuşturarak ona hassasiyet, hayatiyet verme ve toplayıcı tabirle onu insana has vasıflarla mümtaz kılma sanatıdır (Bilgegil 1980: 209).

“Kém köslö,, tip bér vaqıtta **uylay sébén:**” cümlesinde kara sineğin düşünmesi insana özgü bir niteliktir.

“*Ġurqıvınan qart ayıvzın **kitté huşı.***” cümlesinde ayının korkudan aklının başından gitmesi insana özgüdür.

2. 4. 7. İntak (Konuşurmaca): Konuşmaya salih olmayan varlıklarla keyfiyetlere dil izafe etmek, intak adını alır (Bilgegil 1980: 211) Hayvan masalları kategorisinde olan Kém Köslö masalında en çok görülen söz sanatı intaktır ve hemen her dörtlükte vardır.

Bıl ni hel? – tip arıslandar qurqıp qastı cümlesinde aslanların konuşması, “*Bıl donyala iñ qévetlé min, yél! – tine.*” cümlesinde yelin konuşması, “*Béyéq tavzar başın hużğan kükke taba: - Béz batırbız bézzén batır kém bulır? – tip*” cümlesinde dağların konuşması ve “*Kém köslö,, tip bér vaqıtta uylay sébén:*” cümlesinde kara sineğin konuşması intak sanatına örnek olarak verilebilir.

2. 4. 8. Retorik Soru: Bu tarz soruların cevaplanması amaç değildir ve bir şeyin dolaylı olarak yadsınması veya müddeinin amacı için sorulan sorudur.

*Kém köslö,, tip bér vaqıtta uylay sébén:
Kémder kémde yafalay za helek ite?
Esten gene uylap yöröy ul bézédép:
Bıl donyala kémdeñ kösö kémga yéte?
Bésey kilép şunda sébén ergehéne:
- Tanyıhıymı, bélehéymé miné?-tiné.*

Yukarıda verilen örneklerde sorulan soruların cevaplanması amaç değildir. Bu sorular dinleyicinin dikkatini çekmek ve konunun canlı tutulması için masalda önemli bir yere sahiptir.

2. 4. 9. Tekrar Grubu: Dizeler arasında aynı kelimelerin tekrar edilmesidir. Bu masalda kelime tekrarları dize sonlarındadır.

Sıpsıktı la totop aşay kıyğır, **tiné**,
Şulay bulğas, ul da köslö bulmay, **tiné**.
Ayıv kildé: -Min bürénen köslö,-**tiné**, -
Bér(e)hén tügél, yéném iké-ösön, - **tiné**.
Béyék tavzar başın huźğan kükke taba:
Béz batır biz bézzén batır kém bulır? – **tip**,
Nise yöz méñ yıl yeşep te tös üzgermey,
Bézge karşı sıǵıp köreş kém kıılır? – **tip**.
Şul vaqıtta kilép sıǵkan bér arıslan,
Bér aqırğan qarap yulbarıs **östöje**:
- Tiź torop kit, - tigen uğa, - minéñ yuldan!
Yukha heźér taşlanırmın **östöje**.

3. Stith Thomson'un Halk Edebiyatı Motif İndeksi Tasnifine Göre Kém Köslö Masalının İncelemesi

Tarihi-Coğrafi Fin Yöntemi'nin ağırlıklı olarak çalıştığı masal çalışmalarında, temel araştırma birimi olan motifi bu yöntemin en büyük temsilcilerinden birisi olan Stith Thompson (1885-1976) şöyle tanımlamaktadır: "Gelenekte yaşama gücüne sahip olan masalın en küçük unsurudur (Çobanoğlu 2012: 129).

S. Thompson'un ilk baskısını 1932-36 yıllarında yaptığı altı ciltlik, Motif Index of Folk Literature adlı çalışması halkbilimciler arasında kısaca "Motif İndeks" olarak adlandırılacak kadar yaygın ve bu çalışma halkbilimi çalışmalarında örnek çalışma olarak gösterilmektedir. Thompson, 23 ana başlık altında topladığı motifleri kendi aralarında da alt başlıklar halinde sınıflandırmıştır. Bu bölümlerin bazıları; Mitolojik Motifler, Hayvanlar, Devler, Aldatmalar, Şans ve Talih, Ölüm ve Hayatın Tabiatı şeklindedir.

S. Thompson'un motif indeksi sınıflandırmasına göre Kém Köslö masalındaki motifler şu şekildedir.

B- HAYVANLAR

B₂₁₁ İnsan Gibi Konuşan Hayvanlar

B_{211.1.8} Konuşan Kedi

Bésey kilép şunda sébén ergehéne
-Tanıyhıymı, bélehéymé miné?-**tiné**.

Kedi gelip de orada kara sinek yanına
- Tanır msun, bilir misin? – dedi.

B_{211.1.7} Konuşan Köpek

Kösök kildé bésey ménen höyleşerge
-Maqтанma, ti, kürhet elé qayza kösön?

Enik geldi kedi ile konuşmaya
Övünme, der, göster hani nerede gücün?

B_{211.2.4.} Konuşan Kurt

Urman buylap kilép sıktı bér kart büré: Ormanın içinden delip çıktı yaşlı bir kurt:
-*Min bahadır, - tiné, gorur kıbarınıp.* -Ben bahadırım, dedi, gururlanıp.

B_{211.2.3.} Konuşan Ayı

Ayiv kildé: -Min bürénen köslö,-tiné,- Ayı geldi: - Ben kurttan güçlüyüm – dedi -
Bér(e)hén tügél, yéném iké-ösön, - tiné. Birini değil, yenerim ikisini üçünü, - dedi.

B_{211.2.2.1.} Konuşan Kaplan

Kilép şul saq bışırzı, ti, bér yulbarıs, Gelip o an kükredi der, bir kaplan,
Qurkıvınan kart ayıvzın kitté huşı. Korkudan ihtiyar ayının akli başından gitti.
-*Bér asıvğa tüzalmanıñ, huştan yazzıñ,* Bir öfkeye dayanamadın, aklın başından gitti,
Bahadırlék bulamı ni indé oşo? Bahadırlık mıdır ne yaptığın şimdi?

B_{211.2.2.} Konuşan Aslan

Şul vaqıtta kilép sıkkan bér arıslan, O an gelip çıktı bir aslan,
Bér aqırğan qarap yulbarıs östene: Bir kükreyip baktı kaplanın üstüne
- *Tiz torop kit, - tigen uğa, - minéñ yuldan!* Çabuk defol, - demiş ona – benim yolumdan!
Yuqha hezer taşlanırmın östöñe. Yoksa şimdi atılırım üstüne.

B_{211.1.5.5.} Konuşan Fil

Ğeyretlenép kilgen bér fil arıslanğa, Gayretlenip geldi bir fil aslana
Filge qarşı ezérlengen arıslan da: File karşı hazırlanan aslana:
- *Köreş bulgas, ayap torop bulmaş inde,* - Güreş olunca, acımak olmaz artık,
Yığıp quyham min hine, - ti, - asıvlanma. Yıkıp koyarsam seni, öfkelenme.

D. SİHİR

D_{1610.18.} Konuşan Taş

Taştar tora gururlanıp, kükke qarap, Taşlar durup gururlanıp, göğe bakıp,
Ésé yeyge, halkın kışka sikmey ğazap: Sıcak yaza, halkın kışa çekmeyecek azap:
- *Bézzén éste ğaklana, ti, magnit, almaş,* - Bizim içimizde saklanır, mıknatıs almaz,
Altın, kömöş, gevher, yakut – küp asıl zat. Altın, gümüş, cevher, yakut – çok asıl zat.

F. OLAĞANÜSTÜLÜKLER

F_{755.1.} Konuşan Dağ

Béyék tavzar başın huźğan kükke taba: Büyük dağlar başını uzatıp göğe değer:
- *Béz batırbiz bézzén batır kém bulır? – tip,* - Biz batırız, bizim batır kim olur?! – deyip,

F_{.931.11.} Konuşan Deniz (Okyanus)

Taştar töşkes, Tın okean ğeyretlenép: Taşlar düşünce, sakın okyanus gayretlenip:
- *Min Köslö, - ti, - kırqa minen barlık ğalıq* Ben güçlüyüm, korkar benden varlıklar hal.

Konuşan Yel¹

Tavğa basıp yél eylendé törlö yaqqa:

Dağa basıp yel döndü başka tarafa:

- Bil donyala in qévetlé min, yél! – tine. –

-Bu dünyada en kuvvetli benim, yel! –dedi.–

4. Sonuç

Sonuç olarak Başkurt masallarından olan Kém Köslö adlı masalın S. Thompson'un motif indeks tasnifine göre motifleri belirtilmiştir. Ayrıca, Thompson'ın tasnifinde yer almayan 'konuşan yel' motifi incelenen masalda tespit edilmiştir. Masalın anlatıcısı olan Ğ. Usmanov sesenin dönemin şartlarına göre, masalın sonunda dinleyicilere, özellikle de genç çocuklara, okumanın, aklın ve bilimin önemini hatırlatmasının yanında vatanın her şeyden güçlü ve üstün olduğunu belirtmesi 19. yüzyıldaki ceditçilik hareketlerinin Kém Köslö masalının konusunda yer aldığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, Başkurt masal anlatıcılarının dönemde cereyan eden olaylara kayıtsız kalmadıkları ve bunun yanında toplumdaki hareketlerin temsilciliğini yaptıkları söylenebilir.

KAYNAKLAR

Bazanci, R. (2013) Sibirya'dan Bir Masal Anası, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 51, s. 303-309.

Bilgegil, M. K. (1980) *Edebiyat Bilgi Ve Teorileri I Belagat*. - Ankara Sevinç Matbaası.

Burangolov, M. (1995) *Sasan Amanatı*. -Ufa.

Çobanoğlu, Ö. (2012) *Halkbilimi Kuramları Ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. - Ankara.

Galin, S. (1999) *Tél Aşkısı Halıqta 'Başkort Folklorınıñ Añlatmalı Hüzlégé*. -Ufa.

Gümüş, İ. (2017) *Türk Masalları ve Max Lüthi*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Milci Çetin, E. (2006) *Başkurt Masalları Ve Başkurt Türkçesindeki Sözcük Grupları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). -İstanbul.

Özşahin, M. (2017) *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*, -Ankara: TDK Yayınları.

Sakaoğlu, S. (1999) *Masal Araştırmaları*. -Ankara: Akçağ Yayınları.

Söleymanov E. vd. (2002) *Başkört İlénnen Küçteneç 'Dastannar, Ekiyetler, Jırlar'*. -Kazan.

Söleymenov E. M. vd. (1982) *Başkört Halık İjadı 'Ekiyetter, Rivayetter, Hetireler, İjadı*. -Ufa.

Thompson, S. (1955-1958) *Motif-Index Of Folk-Literature: A Classification Of Narrative Elements In Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, And Local Legends* Bloomington.

¹ Bu motife Thompson'ın tasnifinde rastlanmadığı için numaralandırma verilmemiştir.

EK

MASALIN ORJİNAL VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMIŞ METNİ

KÉM KÖSLÖ?

*Kém köslö, tip bér vaqıtta uylay sébén:
Kémder kémde yafalay za helek ite?
Ésten gene uylap yöröy ul bézédép:
Bıl donyala kémdeñ kösö kémğa yéte?*

*Uylap yöröy, iñ köslöhö ürmeküs tip,
Bézze avlay, avğa élektérép tota;
Bér élekheñ, qotolorğa mömkin tügél,
Tendé tişé, mayzı h(ı)vıra, qandı yota.*

*Bér az uylap eyte şunda sébén tağın,
Tiksérgélep küpséléktéñ törlö yağın,
Köslö zattan tügél iken, ti, ürmeküs:
Yél berélhe, tużzırıp taşlay oyahın.*

*Şulay bulğas, unan köslö kém bulır huñ?
Dörösönde iñ köslöhö bulır sıpsıq:
Sébén ménen ürmeküsté bürenenen-
Her qayzan ul sukıp ala, itép sıq-şık!..*

*Uylay tağın sébén, bıl uy dörösmö, tip,
Sıpsıq miken iñ köslö zat ısın-ısından da?
Bulır, ti ul, kürehéñ bit hin sıpsıqtı,
Ni tiklém źur bulıp kite hélkéngende.*

*Başın vattı ézlep sébén köslö zattı,
Ahır sikte tübendegé uyğa kildé:
Sıpsıqtı la totop aşay kıyğır, tiné,
Şulay bulğas, ul da köslö bulmay, tiné.*

KİM GÜÇLÜ

Bir zamanlar 'Kim güçlü?' diye düşünür sinek:
Kim kime eziyet eder ya da (kimi) helak eder?
İçinden düşünüyor o vızıldayarak:
Bu dünyada kimin gücü kime yeter?

Düşünür, en güçlüsü örümcek diye,
Bizi avlar, ağa bağlayarak tutar;
Bir yakalanırsan kurtulmak mümkün değil,
Teni deşer, yağı soğutur, kanı yutar.

Biraz düşünerek söyler şurada sinek tekrar,
Gözden geçirir çoğunluğun farklı yanını,
Güçlü varlıklardan değilmiş, örümcek:
Yel eserse, bozuverir yuvasını.

Öyleyse, ondan güçlü kim olur ki?
Aslında en güçlüsü olur serçe:
Sinek ile örümceği deliğinden-
Her tarafından o galayıp alır, cik cik ederek!..

Düşünür tekrar sinek, bu fikir doğru mu, diye,
Serçe miymiş en güçlü varlık gerçekten de?
Evet, o, görürsün elbette sen serçeyi,
Ne kadar büyük olur silkindiğinde.

Başını parçaladı ararken sinek güçlü varlığı,
Sonunda aşağıdaki fikre vardı:
Serçeyi de tutup yer *delici doğan*, dedi,
Öyleyse o da güçlü değil, dedi.

Çarsıgılır, tiné, köslö barınan da:

Çarını asha, kıyırzı la kıvıp tota!

Tenén yırtta, yönön yolka, yenén ala,

Kisek-kisek çalya yahay, çabıp yota.

Ala doğandır, dedi, güçlü olan hepsinden de:

Karnı acıksa, delici doğanı da kovar!

Derisini yırtar, tüyünü yolar, canını alır,

Kesik kesik et yapar, ağzına alır yutar.

Şunan huñ da: "Kém köslö?"-tip tora uylap,

İlasın kıva çarsıganı urman buylap;

Çaz, ürzek, çarsıgahın - barın yéñe,

Żur meyźende den çaldırğan batır hımaç,

Bundan sonra da: 'Kim güçlü?' diye düşünür durur,

Şahin kovar ala doğanı orman boyunca;

Kaz, ördek, ala doğan – hepsini yener,

Büyük meydana haraç keser batır gibi.

Çanatlınan tabalmanı şunan köslö,

Küsté heźér dürt ayaklı hayvandarğa.

Nıķ yéntéklep tikşérgéley törlö yaqlap,

Çayhı köslö dürt ayaklı hayvandarźan?

Kanatlılardan bulunmadı bundan güçlüsü,

Geçti şimdi dört ayaklı hayvanlara.

Çok özenli inceler farklı yönlerden,

Hangisi güçlü dört ayaklı hayvanlardan?

Uylap torop eytté: -İñ köslöhö sışkan:

Téşé ménen taştar kıra, tavźar tişe;

Çaramaçka üzé bılay kép-késkéne,

-Yér aştında tavźar kévék balsıķ işe!

Düşündükten sonra söyledi: 'En güçlüsü sıçan':

Dişi ile taşları kırar, dağları deşer;

Görünüşünce kendi böyle küpküçük

- Yer altında dağlar kadar balçık eşer!

Arıślandı beylep çuyğan arçandarźı

Téşé ménen bér minutta kişép taşlay.

Timér, çoros bulmanımı, uyıp ütép,

İtté, mayźı handıktarğa kérép aşay

Aslanı bağlayan halatı

Dişi ile bir dakikada kesiverir.

Demir, çelik olmadı mı oyup geçer,

Eti, yağı sandıklara girip yer.

Bésey kilép şunda sébén érgehéne:

-Tanıyhıymı, bélehéymé miné?-tiné.

Min batşahın sışkandarźın totop aşayım,

Bélehénme, min barınan köslö!-tiné.

Kedi gelir burada sineğin yöresine:

'Tanıyor, biliyor musun beni' dedi.

Ben padişahın sıçanlarını yakalayıp yerim,

Bilir misin ben hepsinden güçlüyüm! dedi.

Kösök kildé bésey ménen höyleşérge,

-Maçtanma, ti, kürhet elé çayźa kösön?

Min artıñdan töşken saçta, hin, yen atıp,

Ağas başına çasahıñ nime ösön?

Enik geldi kedi ile konuşurken,

'Övünme, göster hadi nerede gücün?

Ben ardına düşünce, sen, can atıp,

Ağaç tepesine kaçarsın ne için?

*Ķösök eyte: - Min köslö, ti, yort haklayım,
Asıylanham, bik küpterzé kıvıp totam;
Ķaybérzerzé zegiflendérem, imgetem,
Ķarnım aşkan sakta Ķaynıhın Ķabıp yotam.*

*Urman buylap kilép sıqtı bér Ķart büré:
-Min bahadır, - tiné, Ķorur Ķabarınıp. ‘
Ķösök yavap birép eytté uĶa Ķarşı:
-Ķüp késéler tiréñ tunap tége tolop.*

*Ayıv kildé: -Min bürénen köslö,-tiné,-
Bér(e)hén tügél, yénem iké-ösön, - tiné.
-Bér tartıvza umartanı vatıp taşlayım,
Bér nama la tormay,- tiné, - yénév ösön
.Kilép şul saĶ bışırzı, ti, bér yulbarıs,
ĶurĶıvınan Ķart ayıvzıñ kitté huşı.
- Bér asıvĶa tüzalmanıñ, huştan yaźzıñ,
Bahadırlék bulamı ni indé oşo?*

*Şul vaĶıtta kilép sıĶkan bér arışlan,
Bér aĶırĶan Ķarap yulbarıs östöne:
- Tiź torop kit, - tigen uĶa- minéñ yuldan!
YuĶha heźér taşlanırmın östöne.*

*Ķeyretlenép kilgen bér fil arışlanga
Filge Ķarşı ezérlengen arışlan da:
- Köreş bulĶas, ayap torop bulmaś indé,
YıĶıp Ķuyham min hiné, -ti-, - asıvılanma.*

*Fil ĶuzĶalıp arışlandı morono ménen
Urap alıp bermek bulĶan Ķara taşĶa.
Đur bahadır, uñĶan keyék, köslö arışlan,
Taşlangan da fil batırzı alĶan aşĶa.*

Enik söyler: ‘Ben güçlüyüm, yurt korurum,
Kızarsam, birçoĶunu kovar yakalarım;
Bazılarının (gücünü) azaltırım, sakat ederim,
Ķarnım acıĶtıĶında bazılarını da kapar yutarım.

Ormanın içinden çıka geldi yaşlı bir kurt:
Ben bahadırım’ dedi, gururlanarak.
Enik cevap verdi ona:
-ÇoĶu Ķişi postunu yüzüp giyer doldurarak.

Ayı geldi: ‘Ben kurttan güçlüyüm’ dedi,
Birisini deĶil, yenerim ikisini üçünü’ dedi
Bir çekmede kovanı parçalayiveririm
Hiçbir şey de yaşamaz, dedi, yenmek için
Gelip o zaman kükredi bir erkek kaplan
Korkusundan yaşlı ayının gitti aklı
Bir öfkeye dayanamadım, aklını yitirdin,
Böyle bahadırlık olur mu?

O zaman çıka gelmiş bir aslan,
Bir haykırmış erkek kaplan üstüne:
‘Çabuk kaybol’ demiş ona, benim yolumdan!
Yoksa şimdi atılırım üstüne.

Güçlenerek gelmiş bir fil aslana,
File Ķarşı hazırlanmış aslan:
‘Güreş olacak, acımak olmaz şimdi,
Yıkıverince ben seni, kızma.

Fil kımıldayarak aslanı burnu ile
Yere çalıp vurmuş Ķara taşĶa.
Büyük bahadır, becerikli vahşi, güçlü aslan
Fırlatmış fili almış altına.

*Dürt ayaklı hayvandarza bahadirlék
Fildé yıkkaş biréngen, ti, arıslanğa;
Ekietterze höylengense, şul zattarğa
Batşa bulıp kalğan iméş arıslan da.*

Dört ayaklı hayvanlarda bahadırılık
Fili yıkınca verilmiş aslana;
Hikayelerde söylendiği gibi bu varlıklara
Kral olarak kalmış aslan da.

*Ğorurlanıp tavğa méngen batır yégét,
Ğeyret sesép il östöne bér ükérgen:
Kük kükregen, davıl kúpkan, yél göjlegen,
Hıv saykalğan, tirek avğan, yér tétregen.*

Gururlanarak dağa çıkmış batır yiğit
Gayret edip vatan üstüne bir öğürmüş:
Gök gürlemiş, fırtına kopmuş, yel esmiş,
Su dalgalanmış, direk yıkılmış, yer titremiş.

*Béyék tavzar başın huzğan kükke taba:
- Béz batırız, bézzen batır kém bulır?!'
Nise yöz méñ yıl yeşep te tös üzgermey,
Bézge karşı sığıp köreş kim bulır? – tip.*

Büyük dağlar başını uzatmış göğe doğru:
Biz batırız, bizden batır kim ola?
Nice yüz bin yıl yaşayıp da renk değiştirmeden,
Bize karşı çıkıp kim güreş eder?'

*Kilép huqtı kévetlé yél tav başına
Osorzo ul balsıktarzi tuzan yahap,
Tegerette zür taştarzi tüben taba,
Dingéz buyı komğa uram-uram yahap.*

Gelip soktu kuvvetli yel dağ başına
Uçurdu o balçıkları toz yaparak,
Yuvarladı büyük taşları aşağıya doğru,
Deniz boyu kuma sokak sokak yapmış.

*Taştar töşkes, Tın okéan ğeyretlenép:
-Min köslö- ti, - kúrka minen barlık halık,
Yér şarında bulğandarziñ barıhın da,
Eh tigensé yota alam aşka halıp.*

Taşlar düşünce, Tın okyanus kuvvetlenip:
'Ben güçlüyüm' korkar benden bütün halklar,
Yer yüzünde olanların hepsini de,
Ah demeye kalmadan yutabilir, aşağıya indiririm.

*Yél-bahadır asıv ménen dingézzerge
Kırkınsılı ıǵırzi la höjüm itté;
Kubarttı ul dingézzerezep tav-tav tulkın,
Sitke höröp hıvzarzi ul komğa hipté.*

Yel-bahadır sinir ile denizlere
Korkunç böğürdü ve hücum etti;
Kabarttı o denizleri dağ gibi dalga dalga
Kıyayı sürüp suları o kuma serpti.

*Kükrek kirép yél-bahadır tavğa baştı,
Bér örövze osorzo ul kara taştı.
Yér tétrené, tav-taş görlep, urman avzi.
-Bil ni hel? – tip arıslandar kırkıp kaştı.*

Göğüs gerip yel-bahadır dağa bastı
Bir esmede uçurdu o kara taşı.
Yer titredi, dağ taş gürleyip orman yıkıldı.
'Bu ne hal?' diye aslanlar korkup kaçtı.

*Yémérzé ul avıl-şehir binaların,
Çaraltıhın, torlaqtarın, çoymaların.
Ğeyreténe bér neme le sızay almay,
Asıvlanha, aqtara ul taş-tavzarın.*

Viran etti o köy-şehir binalarını,
Avlusunu, barınaklarını, duvarlarını.
Gayretine hiçbir şey de dayanamaz,
Sinirlense, alt üst eder o dağ taşı.

*Tavğa basıp yél eylendé törlö yaqqa:
- Bıl donyala in çévetlé min, yél' – tiné. –
Lekin kéşéler miné totop éşke yége.
Şulay bulğas, in çévetléhé -il, - tiné.*

Dağa basıp yel döndü farklı yöne:
'Bu dünyada en kuvvetli benim' dedi.
'Lakin insanlar beni tutup işe sürer.
Öyleyse en kuvvetlisi vatan' dedi.

*İl hönerén bötöre alması télder höylep,
Yér yözönde zavod-fabrik tora gévlep,
Athız arba, uthız fonar, radiolar...
Östelderze patéfondar tora köylep.*

Vatan hünerini kaybetmez diller söyleyerek,
Yeryüzünde fabrika işler gévleyerek²
Atsız araba, enerjisiz fener, radyolar...
Masalarda gramofonlar durur kurularak.

*Ezém başı nişer eşley bıl donyala,
Ğilém, akıl ijad ite zur çévetté.
Eger bérge bula iken béléme, akıl,
Bıl donyala barıhınan da şul çévetlé.*

Adam başı neler yapılıyor bu dünyada,
İlim, akıl icat eder büyük kuvveti
Eğer birlik olursa bilim, akıl,
Bu dünyada hepsinden de bu kuvvetli.

*Yeş balalar, hezer azaç hüžém yazam,
Tağın hézge in zur höner uqıv timén.
İllé bérénsé, azaç şıgırımında,
Ös ay hel yiy, tuğız ayın uqı, timén.*

Küçük çocuklar, şimdi son sözümü yazıyorum,
Tekrar size en büyük hüner okumak derim,
Elli birinci, son şiirimde,
Üç ay dinlen, dokuz ay oku, derim.

*Şunıñ ménen tamam ittém hüžzerémde,
"Kém köslö?" tip, bér kitapşıq yazım köylep.
İké yöžze higéz yul ul – 52 yır,
Bötönöhön balalarğa item bülek.
(Söleymenov, 1982: 2015-218).*

Bunun ile tamamladım sözlerimi,
'Kim güçlü?' diye, bir kitapçık yazdım ezgileştirerek,
İki yüz sekiz satır o- 52 şarkı
Hepsini çocuklara ettim hediye.

² *géve*: Durmaksızın tek bir şekilde çıkan donuk sesi bildiren söz (Özşahin, 2017: 167). *Gévle-* sözünün kökünün oluşturan *géve*'den hareketle sözün tanımı 'durmaksızın tek bir şekilde çıkan donuk sesi bildirmek' verilebilir.

NECİP FAZIL KISAKÜREK'İN SİNEMA HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ*

Cemile ÇETİN**

Özet: Türk edebiyatı tarihinde bazı yazar ve şairlerin edebî üretimlerinin yanı sıra fikirleriyle topluma yön verdikleri de görülmektedir. Necip Fazıl Kısakürek de bu yazarlarımızdan biridir. O, Cumhuriyet döneminde edebî eserlerinin yanı sıra fikrî mücadelesiyle kitleleri arkasından sürükleyen bir düşünür olarak da karşımıza çıkmaktadır. Necip Fazıl düşünce eserlerinin yanında tiyatro, şiir, hikâye, senaryo türlerindeki eserleriyle de düşüncelerini halka ulaştırmaya çalışan çok yönlü bir şahsiyettir. Necip Fazıl'ın şiirleri, tiyatroları, hikâyeleri hakkında pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Ama "Senaryo Romanlarım" dediği senaryo çalışmaları gölgede kalmıştır. Biz bu çalışmamızda Necip Fazıl'ın senaryo romanlarına da değinerek sinema hakkındaki düşüncelerini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Necip Fazıl Kısakürek, sinema, senaryo.

NECİP FAZIL KISAKÜREK'S THOUGHTS ABOUT CINEMA

Abstract: It is seen that in the history of Turkish Literature some writers and poets directed society with their ideas besides their literary productions. Necip Fazıl Kısakürek is also one of these writers. He also appeared as a thinker who influenced the masses with his intellectual struggle as well as his literary works in Republican era. Necip Fazıl is a versatile personality who tries to transmit his thoughts to public via his theatre, poem, story, script works besides his thought works. Many academic studies have been done about Necip Fazıl's poems, theatres and stories but, his script works which he said "My Script Novels" were stayed in the shadow. In this work we will discuss Necip Fazıl's ideas about cinema by referring to his script novels.

Keywords: Necip Fazıl Kısakürek, cinema, script.

1. Giriş

1800'lü yılların sonlarında ortaya çıkan bir sanat olan sinema yapısı itibariyle farklı sanatlarla etkileşim içindedir. Sinemanın felsefe, tarih, politika, mantık, astronomi, etnoloji, sosyoloji, kültür bilimi, din bilimi, mitoloji, teknoloji gibi alanların yanında müzik, dans, grafik, resim, heykel, tiyatro ve özellikle edebiyatla ilişki içerisinde olduğu genel olarak kabul edilmektedir.¹ Bu noktada özellikle sinemanın yazılı boyutunu oluşturan senaryo, sinemanın edebiyatla en yakın ilişki kurduğu alandır.

Necip Fazıl Kısakürek, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatına düşünceleri ve sanat anlayışıyla yön veren önemli simalardan biridir. Hayatının ilk dönemlerinde bir arayış içinde olan ve bohem bir yaşam tarzını benimseyen sanatçı Abdülhakim Arvâsi ile tanıştıktan sonra bu

* Bu makale Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırladığımız *Necip Fazıl Kısakürek'in Senaryo Romanları Üzerine Bir İnceleme* adlı yüksek lisans tez çalışmamız kapsamında yazılmıştır.

** Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi.

¹ Nebi Özdemir, *Medya Kültür ve Edebiyat*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 217.

arayışının arka planında yüce yaratıcının olduğunu fark eder. Sanatını da bu arayışlar etrafında oluşturur. “Anladım işi, sanat, Allahı aramakmış; / Marifet bu, gerisi yalnız çelik - çomakmış...”² dizeleriyle Necip Fazıl, “Allah’ı aramak” olarak özetlediği sanat anlayışı içerisinde, neredeyse bütün edebî türlerde eser vermiştir.³ Buna rağmen Türk edebiyatında daha çok şair kimliği ile ön plana çıkan Necip Fazıl benimsemiş olduğu düşüncelerini ve sanat anlayışını senaryolarıyla da ortaya koymuştur. Necip Fazıl, bu türdeki eserlerine “senaryo roman” adını vermiştir: “Abdülhak Hamid’in tiyatrolarını oynansın diye değil, okunsun diye yazması gibi, Üstad da senaryo romanlarını adeta okunsun diye kaleme almış. Onlara yalnızca ‘senaryo’ demekle yetinmemesi, ‘roman’ olarak sunması bundandır. Üslubundaki titizlik, açıklama ve tasvirlerde ayrıntıya inmesi ve nihayet onları, hayattayken bir bütün halinde yayımlaması bunu göstermektedir.”⁴

Necip Fazıl’ın “senaryo roman” dediği ve bazı araştırmacıların romanlarına, bazılarının tiyatrolarına ilave ederek bahsettiği senaryo eserleri yarım kalan ve ölümünden sonra *En Kötü Patron*’la birlikte yayımlanan *Battal Gazi*’yi de sayarsak toplam on adettir. Bunlar; *Vatan Şairi Namık Kemâl*, *Deprem (Çile)*, *Villa Semer*, *Canım İstanbul*, *Kâtibim*, *Sen Bana Ölümü Yendirdin*, *En Kötü Patron*, *Battal Gazi*, *Ufuk Çizgisi*, *Son Tövbe*’dir. Bu eserlerden *Vatan Şairi Namık Kemâl* 1944’te yayımlanır; *Battal Gazi* hariç diğerleri 1972’de kaleme alınır. Önce *Senaryo – Romanları-I* ismiyle *Sen Bana Ölümü Yendirdin*, *Deprem (Çile)*, *Kâtibim*, *Canım İstanbul* senaryoları yayımlanır. Diğerleri ise bu kitabın devamı olarak yine 1972’de neşredilir. *Senaryo Romanları* 1986’da önce tek kitap olarak, 2009’dan sonra da Büyük Doğu yayınları tarafından yedi kitap halinde yayımlanır.⁵ Özellikle 2000’li yıllardan itibaren bazı film ve belgesel senaryolarının kitap olarak yayımlandığı ve bunların bir edebî eser olup olmadığının tartışıldığı⁶ göz önünde bulundurulursa Necip Fazıl’ın bu açıdan Türk edebiyatında öncü bir isim olduğunu ama bu yönü üzerinde yeteri kadar durulmadığını söyleyebiliriz.

Necip Fazıl’ı bu şekilde sinema senaryoları yazmaya yönlendiren sebeplerin başında 1960’tan sonra yazdığı *Kumandan*, *Ahşap Konak*, *Reis Bey* gibi piyeslerinin ideolojisi yüzünden İstanbul Şehir Tiyatroları ve Devlet Tiyatroları tarafından sahnelenmemesi gelir.⁷ Düşüncelerini topluma yaymak için tiyatroyu önemli bir araç olarak gören⁸ yazar, tiyatro sahasında ideolojik engellemelere maruz kalınca sinemaya yönelmiştir. Bu noktada Necip Fazıl’ın senaryo

² Necip Fazıl Kısakürek, “Sanat”, *Çile*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2014, s. 39.

³ Abdurrahman Şen, “Tiyatro ve Sinemada Necip Fazıl Kısakürek”, *Necip Fazıl Armağanı*, Hazırlayan: Mustafa Miyasoğlu, Konak Yayınları, İstanbul 2015, s. 38.

⁴ A. Vahap Akbaş, “Necip Fazıl’ın Hikâye ve Romanları”, *Necip Fazıl Armağanı*, Hazırlayan: Mustafa Miyasoğlu, Konak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 33.

⁵ Abdullah Şengül, *Gaibi Kurcalayan Çilingir Necip Fazıl Kısakürek*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015, s. 123.

⁶ Özdemir, a.g.e., s. 262.

⁷ Mustafa Miyasoğlu, *Necip Fazıl Kısakürek*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 193.

⁸ Can Şen, *Körlüğü Zedelemek: Necip Fazıl Kısakürek Tiyatrosu Üzerine Bir İnceleme*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 44.

romanlarına içerik açısından baktığımızda onun tiyatro eserlerinde olduğu gibi millî-manevî değerlere uygun bir içerikle bu eserlerini yazdığını görürüz. O, “Allah’ı aramak” şeklinde nitelediği sanat anlayışını bu eserlerine de yansıtmıştır:

“(...) O senaryolarında Türk halkının geleneklerine, kültürel birikimine ağırlık veren bir anlayışın örneklerini vermiştir. Doğu ile Batı arasına sıkışmış ne Batılı olabilmemiş ne Doğulu kalabilmiş, âdeta iki arada bir derede kimlik bunalımı içerisindeki ülke insanına yeni yollar önermiştir. Halkın kültürel birikimi ve öz değerlerine sahip çıkarken, yıllardır yok sayılan, atlanılan manevî değerleri, moral unsurları gündeme getirmiştir. O Türk toplumunun bünyesine uymayan ithal beğeni ve ilkelerin, özden kopuşun, insanları, toplumu kişiliksizleştirip savunurken, çıkış yolu olarak yerli, İslâmî düşünceyi göstermiştir. Bu anlamda NFK sinemada kendine bir misyon biçmiş, sinema için senaryo üreten değil, davası için senaryo üreten bir sanatçıdır.”⁹

Bu makalemizde Necip Fazıl’ın sinema hakkındaki çeşitli eserlerinde yer alan düşüncelerini irdeleyerek onu sinema hakkında görüşlerini tespit etmeye çalışacağız.

2. Necip Fazıl Kısakürek’in Sinema Hakkındaki Düşünceleri

Necip Fazıl’ın özellikle kendi hayatını anlattığı ve düşüncelerini ortaya koyduğu önemli eserlerine baktığımızda hatıralarında senaryo yazarlığına hiç değinmediğini, sinema hakkındaki görüşlerini ise çok az eserinde ortaya koyduğunu görürüz. *Bâbîâli* ile *O ve Ben* adlı hatıralarında tiyatro yaşamından bahsederken sinemaya hiç değinmemiştir. Onun sinema hakkındaki görüşlerini daha ziyade *İdeolocya Örgüsü* adlı eserinde ifâde ettiğini görmekteyiz.

Necip Fazıl, senaryo romanlarını tıpkı tiyatroları gibi¹⁰ hayatının İslâmî evresinde yazmıştır. Bu noktada onun senaryolarında ve sinema hakkındaki görüşlerinde İslâmî bir yaklaşım ön plana çıkar:

“İslâm -başta edebiyat- gerçek zeminini bulmuş bütün güzel sanatların en kuvvetli himayecisi... Musikî, tiyatro, sinema bizzat ve binnefs sanat müessesesi olarak Şeriatın hiçbir suretle itiraz etmediği, yalnız içine Şeriatçe yasak unsurlar girdiği nisbette yasaklanmasını gerektirdiği, mücerret asılları ve mahiyetleriyle kabahatsiz, fakat müşahhas halleri ve filleriyle müthiş suçlu vasıtalarıdır. Bu, boşaltıp yeni baştan doldurduğu taktirde hiçbir pisliğe yataklık etmeyecek vasıtalar şimdiki kadar öyle levslere depo vazifesini görmüş ve görmektedir ki, isimlerini duyan kendilerini o levslerin aynı zannetmekle mazurdur. (...)”¹¹

Kısakürek, İslamiyet’in şeriatça yasak unsurlar taşımadığı müddetçe sinemaya izin verdiğini belirtmektedir ve tiyatro, sinema eserlerinin İslâmî kurallara uygun olması gerekliliğini vurgulamaktadır. Böylece Necip Fazıl bu sanatlara İslâmî bir sınır çizmiştir. Çünkü

⁹ Necip Tosun, “Senaryo Romanlarım”, *Hece Necip Fazıl Kısakürek Özel Sayısı*, sayı: 97, Ocak 2005, s. 417.

¹⁰ Şen, *Körlüğü Zedelemek: Necip Fazıl Kısakürek Tiyatrosu Üzerine Bir İnceleme*, s. 39.

¹¹ Necip Fazıl Kısakürek, *Konuşmalar*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2009, s. 107.

o, “(...) İslâmî kurallara uygun olmayan sanat eserlerinin bireysel ve toplumsal ahlâka zararlı olduğunu ve toplum üzerinde yıpratıcı etkileri olabileceğini düşünmektedir. (...)”¹²

Bu noktada Necip Fazıl, İslâmî öze uygun bir sinema sanatının hayâl ettiği İslâm inkılabında vasıta olarak kullanılabileceğini düşünmektedir. *İdeolocya Örgüsü*'nde sinemayı bu vasıtalarından biri olarak sayar:

*“Dış vasıtaların başında, bütün şubeleriyle güzel sanatlar (bilhassa edebiyat, tiyatro, sinema), yayın yolları (gazete, mecmua, kitap), telkin kürsüleri (konferans, vaaz, sohbet), kültür teşekkülleri (her köşede bir kulüp) ve İslâm sermayesine yön ve hareket verici mihraklar...”*¹³

Necip Fazıl'ın bu eserinde sinema hakkındaki fikirlerini geniş bir açıyla görebilmekteyiz. Necip Fazıl, İslâmî bir devlet ütopyası çizdiği bu eserinin “Başyücelik Emirleri - Sinema” kısmında sinema sanatına kendi dünya görüşü bağlamında bir çerçeve çizmiştir. Bu noktada o, en başta sinemanın devlet kontrolü altında varlığını sürdürmesi görüşündedir: *“Bundan böyle sinema, yerli ve ecnebi bütün nevileriyle, kat'î devlet murakabesi altına geçecektir.”*¹⁴ Böyle bir denetim mekanizmasını gerekli görmesinin sebebi Batı ülkelerinden gelen filmlerin İslamiyet'e ve ahlâka aykırı unsurlar içermesidir:

“Batı dünyasının, hain bir ticaret gayesiyle bütün tefessüh mikroplarını, en kesif mikyasta, çerçeve çerçeve bir film kordelâsının içine yerleştirilmiş olarak cihana yayan ve tek çerçevesi atom bombasından daha tehlikeli olan cinayet, hırsızlık, rezalet, fuhuş, macera ve başıboşluk filmleri kat'î olarak yasaktır.

*Amerika ve Avrupa'dan ithal edilen filmler, ancak ictimaî, ruhî, ahlâkî, terbiyevî, talimî, bedîî bir fayda temsil ve bir hikmet ve ibret telkinine mevzu teşkil ettiği nisbette kabul olunmak talihine maliktir. En küçük menfî tesirin (ki Garp ve dünya sinemacılığının binde dokuz yüz doksan dokuzu böyledir) yayıcısı olan filmlere hiçbir suretle müsaade edilemez.”*¹⁵

Necip Fazıl, Batı dünyasından gelen filmlerin cinayet, fuhuş, hırsızlık gibi toplumun ahlâkını bozan içerikleri yüzünden yasaklanması görüşünü savunmaktadır. Amerika ve Avrupa'dan ithal edilen filmler ancak toplumun ilmini ve ahlâkını geliştirecek içerikte iseler o zaman bunların izlenmesi meşrudur. O, bu noktada devletin bir film denetleme kurulu oluşturmasını ister. Bu kurul ithal edilen filmlerin millî ve manevî kimliğimize uygunluğunu kontrol edecektir. Bu kurulun yapacağı işlemler bir yasayla düzenlenecektir:

¹² Şen, *Körlüğü Zedelemek: Necip Fazıl Kısakürek Tiyatrosu Üzerine Bir İnceleme*, s. 47-48.

¹³ Necip Fazıl Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2014, s. 201.

¹⁴ Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, s. 336.

¹⁵ Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, s. 336.

*"Film murakabesi ve bunların memleket içine sokulup sokulmuyacağı kararının alınması işi, hususî ve mesul bir heyete verilecektir. Bu heyetin vaziyet ve salâhiyeti ayrı bir emirle çerçevelenecektir."*¹⁶

Necip Fazıl, oluşturulacak bu kurulun ithal filmlerin yanında yerli filmleri de denetleyeceğini belirtir. Yerli filmlerin senaryolarından oyuncularına kadar tüm unsurları bu kurulun kontrolünden geçmelidir:

*"Yerli filmler de aynı prensip ve kaideye bağlıdır. Şu kadar ki, onlar, filmleştirecekleri(senaryo)ları, bütün (rejisör) ilâve ve (kompozisyon)lariyle beraber bu heyetin tasdikinden geçirtmek mükellefiyeti altındadırlar. Film yapıldıktan sonra yine aynı heyete gösterilir ve onun son tasvip ve izniyle halka gösterilmek imkânına erer."*¹⁷

Çekilen filmlerin gösterime girmesi kararı da bu kurul tarafından verilecektir. Kurulun hangi hâllerde filmleri yasaklayabileceği şöyle belirtilmiştir:

*"İster yerli, ister yabancı filmlerde, ahlâkî, ruhî, hissî, fikrî, siyasî, hattâ bedîî ve zevkî en küçük zaaf, sakamet ve dalâlet ifadesi, böyle bir filmin yasak edilmesi için kâfi sebeptir; ve bu hususta tek salâhiyet, memleketin en anlayışlı ve alâkalı şahıslarından seçilecek olan murakabe heyetindedir."*¹⁸

Necip Fazıl'a göre yerli ve yabancı filmlerde yer alan milletin ahlâkına, ruhuna, fikirlerine, siyasî yapısına aykırı herhangi bir nokta bu filmlerin yasak edilmesi için geçerli nedendir. Bu noktada Necip Fazıl yaşadığı dönemdeki sinema ürünlerine baktığında bu denetimden geçebilecek ölçüde eserlerin hemen hemen yok derecesinde olduğunu belirtir:

*"Cihanın, ister yerli, ister yabancı, bugünkü örneklerine ve bu örneklerin belirttiği kıymet ifadesine göre, gösterilmesi iznini alabilecek film, hemen hemen yok gibidir. Bütün Amerikan, Avrupa, Arap, Türk filmciliği bugünkü örnekleriyle her bakımdan mahkûmdur."*¹⁹

1940 yılında yazdığı "Film Murakabesi" adlı yazısında Türk halkının millî-manevî değerleri yeni nesillere aşılamağa başarısız olduğunu belirten Necip Fazıl, yabancı sinema eserlerinin bunun aksi yönde bir başarı göstererek gençlerin âhlakını bozacak unsurlara sahip olduğunu belirtir. Bu unsurları şöyle sıralar:

*"Cematlaşma, nebatlaşma ve hayvanlaşma misali (Tarzan)lar; bütün kanun ve nizam müeyyidelerinin aksülâmelleri (Gangster) tipleri; insan zekâsını sadece desise ve hıyanet örsünde pekleştiren casusluk ve dolandırıcılık örnekleri; en kaba mânada behîmilik arması, çıplak bacak, geniş kalça ve baygın göz; her biri yüzlerce müride malik asrî tekkelerden."*²⁰

¹⁶ Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, s. 336.

¹⁷ Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, s. 336-337.

¹⁸ Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, s. 337.

¹⁹ Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, s. 337.

²⁰ Necip Fazıl Kısakürek, "Film Murakabesi", *Çerçeve-1*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2010, s. 292.

Necip Fazıl, böyle bir içeriğe sahip olan Batı sinemasının tek amacının para olduğunu ve bunun için insanların ruhlarını ve ahlâkî değerlerini zedelemekten geri durmadığını vurgular:

“Avrupa, hususıyla Amerikan filmciliğinin gayesi tekdir: Parrrrra!. Bu parrrrrayı kazanmak için de, insan ruhunu en kolay gıdıklanan nahiyelerinden kavramakta tereddüt çekmezler, insan ruhunun en usta gıdıklayıcısı, onu her bakımdan yoldan çıkararak tesirler...”²¹

Necip Fazıl, bu noktada 1977’de tiyatro ve sinemanın gidişatıyla ilgili kendisine sorulan bir soruya buna benzer bir şekilde şöyle cevap verir: *“Sefaletin son mertebesinde buluyorum! İşte bu noktada hakkıyla karamsarım! Ne eser, ne yazar, ne tenkitçi, ne zevk, ne çile, ne estetik anlayış... Umumi fikir (dekadans)ımıza, ruh inhitatımıza ne kadar da denk!...”²²*

Bu şekilde yaşadığı dönemdeki sinema eserlerini beğenmeyen Necip Fazıl, “Büyük Doğu İnkılâbı”nın gerçekleşmesiyle birlikte sinemaya yeni bir soluk geleceğini iddia etmektedir:

“Bu nisbette titiz ölçülerde anlaşılması gereken nokta şudur ki, Büyük Doğu inkılâbı, en büyük mikyasta kıymet ve ehemmiyet verdiği sinema şubesini de bizzat himaye ve teşvik edeceği ve herbiri yepyeni bir buluş ifade edecek olan yerli filmlerle canlandırmak dâvasındadır.

Dâvanın en dokunaklı telkin kürsülerinden biri olan sinemayı, devletimiz, bugünkü örneklerin yüzde yüzüne birden şâmil bir ölçüyle bütün kötülüklerden ayıklayıcı ve bütün iyiliklerle yeni baştan kurucu bir anlayış emrinde imha ve ihya edecektir.”²³

Bu satırlar Necip Fazıl’ın dünya görüşü bağlamında sinemaya ne derece önem verdiğini göstermektedir. O, Büyük Doğu İnkılâbı’nın *“en büyük mikyasta kıymet ve ehemmiyet verdiği sinema şubesini de bizzat himaye ve teşvik edeceği”*ni belirterek bunu ortaya koymuştur. Onun bu görüşünün gerçek hayata yansımaları senaryo romanları ile karşımıza çıkmaktadır. Bu türde yazdığı eserler onun sinemaya verdiği önemin somut bir örneğidir. Sinemaya verdiği önemin başka bir örneği bu sanatı komünizme karşı bir mücadele aracı olarak görmesidir: *“Cinas, hayal, mecaz, remz yoluyla komünizmaya vasat hazırlayan bütün faaliyetleri (filtre) etmeyi başarmak ve bu arada tiyatro ve sinemayı başa almak...”²⁴* O, böylece fikrî mücadelesinde sinemadan bir araç olarak yararlanmak istemektedir.

3. Sonuç

Necip Fazıl, Allah’ı arama işi olarak gördüğü sanat anlayışıyla birçok alanda eser vermiştir. Bu anlayış aynı zamanda onun yaşam felsefesi olmuştur. Sanatlardan tiyatro ve sinemayı da fikirlerini anlatabilmek için bir vasıta olarak görmüştür. Sinema hakkındaki farklı eserlerinden derlediğimiz görüşlerine genel olarak bakıldığında onun İslâmî düşünce ve yaşam tarzını

²¹ Kısakürek, “Film Murakabesi”, s. 292.

²² Kısakürek, *Konuşmalar*, s. 120.

²³ Kısakürek, *İdeolojya Örgüsü*, s. 337.

²⁴ Necip Fazıl Kısakürek, “Komünizma Geliyor! 1962”, *Hitâbeler*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2010, s. 214.

yaymak için sinemadan yararlanmak istediğini görürüz. Bu bağlamda kendisi de İslâmî anlayışa uygun, millî-manevî değerleri içerisinde barındıran senaryolar yazmıştır.

Necip Fazıl'ın sinema hakkındaki düşüncelerini anlatan müstakil bir eseri yoktur. Sanatçının sinema hakkındaki görüşlerini yazmış olduğu eserlerin bazı kısımlarından öğrenmekteyiz. Kısakürek, sinema hakkındaki görüşlerini özellikle *İdeolocya Örgüsü* isimli eserinde sistemleştirmiştir. Ona göre sinema tıpkı tiyatro gibi bir telkin kürsüsüdür. Sinemada gösterilen filmler yerli de olsa dışarıdan da getirilse İslâmî anlayışa, millî-manevî değerlere aykırı olmamalıdır. Yine sanatçı burada devlete de sorumluluk yükler. Devlet filmleri denetlemek için bir kurul oluşturmalıdır. Bu kurul yabancı ve yerli filmleri gösterime girmeden önce incelemeli ve uygun olmayanları yasaklamalıdır. Yerli filmler bu anlayış çerçevesinde, kurulun kurallarına uygun bir şekilde oluşturulmalıdır.

Necip Fazıl, sinema hakkındaki görüşlerini bu şekilde ortaya koyarken bu düşüncelerinin gerçekleşme alanı olarak on adet senaryo roman kaleme almıştır. Böylece o, tiyatrodaki olduğu gibi, sinemada da teoride kalmamış, düşüncelerini uygulamaya geçirmek için eserler de vermiştir.

KAYNAKLAR

AKBAŞ, A. Vahap, "Necip Fazıl'ın Hikâye ve Romaları", *Necip Fazıl Armağanı*, Hazırlayan: Mustafa Miyasoğlu, Konak Yayınları, İstanbul 2015.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Konuşmalar*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2009.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Film Murakabesi", *Çerçeve-1*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2010.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, "Komünizma Geliyor! 1962", *Hitâbeler*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2010.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Çile*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2014.

KISAKÜREK, Necip Fazıl, *İdeolocya Örgüsü*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2014.

MİYASOĞLU, Mustafa, *Necip Fazıl Kısakürek*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

ÖZDEMİR, Nebi, *Medya Kültür ve Edebiyat*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

ŞEN, Abdurrahman, "Tiyatro ve Sinemada Necip Fazıl Kısakürek", *Necip Fazıl Armağanı*, Hazırlayan: Mustafa Miyasoğlu. Konak Yayınları, İstanbul 2015.

ŞEN, Can, *Körlüğü Zedelemek: Necip Fazıl Kısakürek Tiyatrosu Üzerine Bir İnceleme*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

ŞENGÜL, Abdullah, *Gaibi Kurcalayan Çilingir Necip Fazıl Kısakürek*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.

TOSUN, Necip, "Senaryo Romanlarım", *Hece Necip Fazıl Kısakürek Özel Sayısı*, sayı: 97, Ocak 2005, s. 417-423.

İFİL İFİL BARTIN

Ali Bülent GÖÇMEN

GİRİŞ

Ülkemizin Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki, Bartın İl merkezinde, halen ağırlıklı olarak kullanılan yerel ağız özelliği unsurlarının süregelen varlığının yazılı belge haline getirilip kitap olarak basılması sonucu, tanıtımve içerik açıklamalarına gerek duyulmuştur.

Eserin konusu; bölgede konuşulan ağız özelliklerinin tespiti ve belgelenmesi olarak nicelenebilir. Kapsamı ve yazım tekniği olarak ise; ülkemiz genelinde yapılan benzeri çalışmalara görece nitel değerlendirmelere açıktır.

"İfil ifil Bartın" kitabı; Bartın il merkezinde gerçekleştirilen alan araştırmaları ve kısıtlı da olsa daha önce yazılan kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Alan araştırmaları, yıllarca süren bir çalışmanın sonucunda yüzlerce anket katılımcısı ile yüz yüze gerçekleştirilen diyalogların yazıya geçirilmesiyle gerçekleşmiştir. Anket katılımcıları seçiminde;

bölgede kullanılan dilin ağız özelliklerinin uzun yıllar öncesine dayanması gerekçesiyle, yaşlı katılımcıların ağırlıkta olmasına titizlik gösterilmiştir.

Transkripsiyon imleri kullanılarak sözcüklerin bölge diyalektiğinde, hatasız sesletimi verilmeye çalışılmış, bolt şeklinde yazılan örnek cümlelerde ise; taşıyıcı unsur kabul edilen bölge etniğinin kolay okuyup, sesletebilmesi amacıyla, Türkçe yazım kuralları özellikle uygulanmamıştır.

Bartın aileleri, Bartın'ın özgün ağzını, çocuklarından uzak tutmaya çalışmaktadırlar. Kanımızca ilerleyen yaşlardaki sosyal yaşamlarında "Ölçünlü Dilimizin" kullanılması

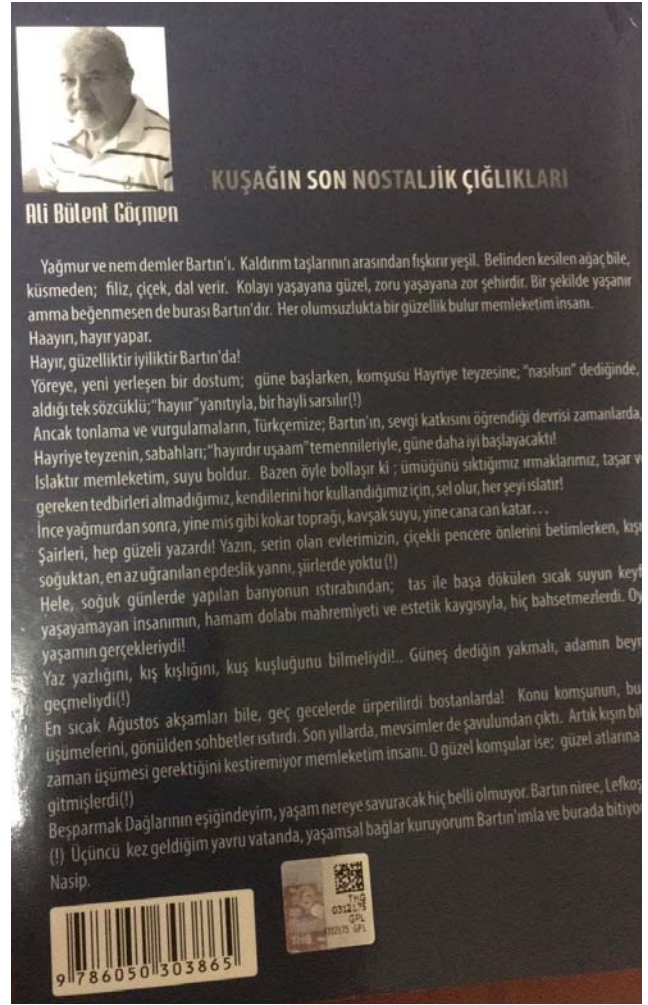
gerektiğinde, ağız farkını ayırt edemeyip, zor durumda kalacaklarını düşünmektedirler. Oysa gözlemlerimize göre; Bartınlı, çeşitli ruhsal durumlarda veya sosyal ortamlarda, Bartın Ağızından ölçünlü dilimiz kabul edilen İstanbul Ağızına, diğer diyalekt ve sosyolektele kolaylıkla geçebilmekte ve adaptasyon problemini büyük ölçüde yaşamamaktadır.

Bir başka nedenin ise; Bartın halkının, oldukça önemli bölümünün, ağızlarını, kaba(!) ve utanılacak bir jargon gibi değerlendirdiklerini düşünmekteyiz. Oysa ülkemizin çok az yerinde (Tavas ve Çivril) cüz'i benzerliklerin dışında, hiçbir yerinde kullanılmayan, dünyada ise; Karadeniz'in kuzeyinde kökenleri tespit edilen Kuman-Kıpçak, bugünkü devamı Karayım Diyalekti dışında, başka örneği henüz tespit edilmemiş sosyal bir gerçekle karşı karşıya bulunmaktayız.

Bu ağız; bölge insanının yüzyıllarca, eski bir Oğuz Dil Gurubu'nun, Kıpçak-Türkmen unsurlarının getirdiği ağız özelliklerine, kendi diyalektik özelliğini katarak var ettiği önemli bir ekinç değeridir. Toplumların, kültür değerlerinden en önemlisi sayılan dil olgusunun yaşatılması yadsınamayacak bir gerçektir. Bartın ve çevresinin uzun yıllar ürettiği ağızın sürdürülebilir özelliği vardır. Son yıllarda gerçekleştirilen kısıtlı bir kaç çalışma dışında, metin, gramer gibi çalışmalar yapılamamış ve gelecek kuşaklara belge bırakılamamış olduğundan, uzun yıllar öncesinde kullanılan birçok sözcüğün, kaybolup gitmiş olduğunu üzümlere tespit ettik. Buradan hareketle günümüzde üretilerek hayata geçen sözcüklere kök ve sesletime sadık kalmak koşuluyla mümkün olduğunca yer verdik ki, yitip gitmesinler.

YÖNTEM

Çalışmalarımızda; Türkçe'mizde aynen kullanılan söylemler dikkate alınmayarak, araştırma bölgesinde nüansla kullanıldığını tespit ettiğimiz her sözcük, mümkün olduğunca derlemeye dahil edilmeye çalışılmıştır. Ancak, bazı sözcüklerin, bir veya birkaç harf sesletim farkı ile aynen yazılmasının nedeni ise; cümle içinde kullanıldığında, farklılıklar ve bölgeye özgü

anlamlar içerdiği içindir. Morfolojik incelemeler konunun uzmanlarınca değerlendiril -mesi gerektiğinden, çalışmamızda, karine olarak kısa not şeklinde yazılmış olup, birer örnekle yetinilmiştir. Kullanma yoğunluğu yok denecek kadar olan sporadik sözcükler, dikkate alınmamıştır.

Bazı eylem ve eylemsiler, zorunlu olarak yalın hali ile yazılamayıp, yerel jargonu ile ve ancak; zaman, şahıs, çekim durumu ya da sadece ifade edeceği olay ile ilgili olarak kullanıldığında anlamlı olabildiği için, aynen kullanılmışlardır. Benzer nedenlerle tek başına veya ek almadan kullanılamayan sözcükler de çalışmaya alınmıştır.

Türkçemizde kural olarak, yabancı, dışarıdan girme sözcükler dışında, iki ünlü ve ünsüz yan yana bulunmaz. Ancak Bartın yerel ağız söyleyişte kuralı bozar. Bu nedenle, amacımızın bir bölümüne ulaşabilmek için, transkripsiyon imlerinden yararlanılmış olup; çok seçenekli okuyabilmeyi sağlamak ve özellikle bölge insanının, sorunsuz anlayabilmesi için, deyimlerde ve günlük konuşma dilinden verilen örneklerde, transkripsiyon kullanılmamıştır. Aynı amaçla noktalama işaretleri de; yöre okuyucusunun, cümleyi zihninde özgürce yorumlaması için, mümkün olduğunca az kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan transkripsiyon imlerinin açılımları hususunda, ülkemizde kurala bağlanmış ve sesletim özelliklerini açıklayan belgeye ulaşamadığımızdan, uluslararası kullanılan imlerin tablosunu, bölgenin söylem özelliğine göre oluşturmaya çalıştık.

Eylemlerin(fiillerin) ve bazı sözcüklerin, Bartın ağızına göre çekimlerinin tümünü yazmak yerine, türetme okuyucuya bırakılmıştır. Ancak bazı fiillerin diğerlerine nazaran, söylemde ilginçlik, ayrıcalık göstermeleri nedeniyle, bölge vurgulamalarından saparak türetilbileceği kaygısı ile çekim örnekleri çoğaltılarak sunulmuştur.

Ad eylemlerin(isim fiiller) “**mak, mek, me, ma**” ekleriyle yazılmasının nedeni; anlam saptasını önlemek amacını taşır. Bu sözcüklerde de çeşitli durumlarda, kullanımları okuyucuya bırakılmıştır.(örn: **anşalamak, avsurmak, çıkaramamak, cirelmek.**)

Yerleşim yeri adlarından, sadece günlük konuşmalarda anlam bütünlüğünü sağlayan, tamlama görevi olan sözcükler dikkate alınarak, çalışmaya dahil edilmişlerdir. (örn. **Amasıra, Amariga, Cinevüz-le.**)

Bazı sözcükler, tek harf sesletim farklarıyla (göçüşme) aynı anlamda kullanılmalarına rağmen, alfabetik sıralamada yerlerini almışlardır. Nedeni ise; bölge halkının, sözcüğün kullanım anındaki, sosyal çevre, ruh durumu gibi etkenlerin, nüanslı söyleyişlere yol açmasındandır.(örn : **amaee, amanee. avuz, avız.**)

Sinonim sözcüklerde, değişik harflerle sesletim yapılabildiği için, bu gibi sözcüklerde değişiklik içeren her harf kullanılarak, dizine dahil edilmiştir. (örn : **eccük, azcuk, accuk**)

Paradigmatik özellikleri nedeniyle, birlikte kullanılması gereken sözcükler dizine aynen dahil edilmiştir. Sadece deyim ve deyişlerde kullanıldığı takdirde, dili kullanan ve bu konuya hakim bölge insanının dışında; anlaşılması mümkün olamama kaygısı, çalışmayı bu doğrultuda şekillendirmiştir.(örn : **bosdan gorkuluğu**)

Sövgü, maalesef bölge ağzında ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda, paradigma yadsınmayıp, özellikle kullanım örneklerinde, gerektiğinde yer verilmiştir.

Ağırlıklı olarak kullanım örneklerinde görülecek; diftong ve şeddeli sözcüklerde, sesletim karışıklığı kaygısıyla transkripsiyon imi kullanılmayıp, çift harfler aynen yazılmışlardır. (örn : **auşam, bouva , accuk.)**

Ölçünlü dilimizde, içerik olarak anlamdaş olup; sadece, sesletim olarak farklılık gösteren sözcüklerin, dizine dahil edilmesindeki amacımız; Bartın Ağzının, kayıtlı ve sürdürülebilir özelliğe kavuşmasının yanında, bölgeye dışarıdan gelip yerleşen insanımızın, sosyal iletişimde zorlanmalarına çözüm üretmektir.

Bartınlı, adeta tiryakilik yapan bölge ağzı ile konuşmaktan keyif alır, özellikle bölge dışında yaşamak durumunda kalanlar, bir araya geldiklerinde, hemen yöresel diyalekte geçerek konuşmaya başlar. Özellikle samimi sohbetlerde, bir konuyu anlatmakta kuşku duyduğunda ya da pekiştirmek, eksiksiz olarak anlaşılmasını sağlamak amacıyla, yerel ağızla örneklemeler yapar. Söz gelimi, herhangi bir düşüncesini ifade ettikten sonra ; “ **el dānā** ”, “ **sokak maskarası olusuy** ” , “ **ögle delle** ” gibi yerel ifadelerle; anlatılanın, tam olarak anlaşılmasını sağlamaya çalışarak, pekiştirmeler yapar.

Bartın şehir merkezi ile kırsalının, ağız kullanımında yer yer farklılıklar görülür. Köy veya köy gurupları arasında çeşitli sosyolektler kullanılır. Merkez yaşayanları kendi diyalektini, kırsala görece, daha ayrıcalıklı kabul edip, onu koruma refleksi gösterir. Özellikle esnaf bu söylemleri bilir. Ancak alışverişlerde veya köylü ile sohbetlerinde, ironik yüklemeler yaparak kırsal jargonları da kullanırlar(dı).

Araştırma ve derleme çalışmaları sırasında yüzlerce katılımcıyla, zamanlama ve sosyal yaşamın zorunlu problemleri nedeniyle uzun yıllar sürecektir diyaloglar gerçekleştirmek durumunda kalınmıştır.

SONUÇ

Kitap için yapılan araştırmalar sırasında Ölçünlü Dilimize katkı amacıyla yeni sözcükler üretme olanağını da yakalanarak metin içine serpiştirilmiştir. Söz gelimi; sosyal yaşamda sıklıkla karşılaşılan ve insanımızda olumsuz etkileri görülen, üzüntü verici olayları ifade eden “Üzge” sözcüğü türetilerek, kamuoyunun dil dünyasına sunulmuştur. Öte yandan günümüzde kullanılan ; Bir toplumun yarattığı ve özgün eser ve davranışların tümünü kapsayan “Kültür”

sözcüğünün karşılığı olan “Ekin” kelimesinin, aynı zamanda tarım faaliyetlerini de içerdiğinden, karışıklığa yol açmaması amacıyla “Ekinç” olarak sunulmuştur.

Araştırmalarımız esnasında Genel Türkçemizin sözcük adedi açısından zenginleşmesi için oldukça önemli olduğuna inandığımız ve sadece araştırma bölgemizde kullanılan birçok sözcük tespit edilmiştir. Söz gelimi; “ feyil” sözcüğü; Öğrenilmek istenen bir düşünceyi, fikri ifade etmek amacıyla kullanılmakta ve ; “ feyilini yoklamak” şeklinde yardımcı fiil ile birlikte söylenmektedir. Kitap incelendiğinde; tek sözcükle bir çok düşünce ve olayı anlatabilen farklı örnekler de görülebilecektir.

Bu çalışmanın, belge olarak gelecek kuşaklara aktarılması, filolojik ve etimolojik araştırmalara ve ülkemizde gerçekleştirilmesi beklenen Ağızlar Atlasına kaynak olacağı umudunu taşımaktayız.

Derleme çalışmasına ilgi duyacak bölgemiz insanların, kaynaktan en fazla yararlanacağını ve de yararlanılmasını sağlayarak, gelecek kuşaklara taşıyıcı unsur olacaklarını umuyoruz.

Ağız özelliği açısından, Ölçünlü Dilimizden tamamen farklı sesletilen 3000’e yakın özgün sözcük ve deyim yer aldığı kitapta muhtemelen eksiklikler de olacaktır, onları da elde olmayan nedenlerle tamamlayamadığımızdan, daha kapsamlı ve tamamına yakın tespitlerle yaşama geçirilecek çalışmaların yapılacağını ümit ediyoruz.

Derlemede, Bartın’ın olmazsa olmazlarından, aile lakap tespitlerine girilmemiştir. Çünkü bu konuda, uzun süreli başka bir araştırmanın devam ettiği tarafımızdan bilinmekte ve desteklenmesine rağmen, çalışmayı yapan araştırmacının, vefatı nedeniyle maalesef yarım kalmış olup; Eldeki belgelerin değerlendirilmesini temenni etmekten başka yapacak bir şeyin kalmadığını düşünmekteyiz.